

3/2013

Vydává Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. Doporučená cena ve volném prodeji 88 Kč.

3/2013

SOUDOBE DĚJINY

Alessandro Catalano Zdeněk Mlynář a hledání socialistické opozice
Od aktivní politiky přes disent k ediční činnosti v exilu

Francesco Caccamo Mezi exilem, domácí opozicí a mezinárodním veřejným míněním
Exilový časopis Listy

Bohumil Jiroušek Časopis „Sovětská věda – Historie“ jako „vzor“ historikovy práce
a nástroj ideologizace vědy

Michal Kopeček Dva přístupy ke komunistické historiografii
a absence otázky „národního komunismu“

Jan Mervart Vědecké revoluce a politické postoje

Bohumil Jiroušek O stranické historiografii
Zamyšlení nad jednou knihou a jejím tématem

Petr Šafařík Mýty a legendy o nuceném vysídlení Němců
Zásadní analýza německého „vzpomínání a zapomínání“

Jaroslav Vaculík Soudobé dějiny v polských historických časopisech v roce 2012

Recenze – Kronika – Anotace

SOUDOBE
DĚJINY

**Socialistická opozice
v posrpnovém exilu**

Předplatné na ročník XXI (2014), tj. 4 čísla:

300,- Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce

350,- Kč (včetně poštovného) pro instituce

Předplatné pro zahraničí:

60 euro (včetně poštovného) pro jednotlivce

75 euro (včetně poštovného) pro instituce

Cena ve volném prodeji 88,- Kč za jedno číslo, 176,- Kč za dvojčíslo

Objednávky přijímá:

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40,

tel.: 257 286 347

fax: 257 531 121

E-mail: dvorak@usd.cas.cz

Soudobé dějiny (ISSN 1210-7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i.

Obálka Aleš Lederer

Překlady Alice Flemrová

Resumé Derek Paton

Sazba David Weber, Ondřej Huleš

Výtiskla Tiskárna Věžeňské služby Pankrác.

Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR dne 16. 4. 1993 pod číslem MK 6475.

© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i., 2013

Informace pro autory

Časopis *Soudobé dějiny* vychází třikrát do roka (dvě čísla a jedno dvojčíslo). Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora. Mohou být psány česky nebo slovensky, případně v hlavních evropských jazycích. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači odevzdejte na disketě (WP nebo Word) nebo zašlete na e-mailovou adresu redakce soudobe.dejiny@usd.cas.cz nebo drapala@usd.cas.cz
2. Poznámkový aparát připojte pokud možno na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
3. a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu a jeho umístění (při opakovaném odkazu jen jeho vžitá zkratka), název a značka fondu (sbírky), signatura, název nebo popis dokumentu.
b) V odkazech na literární prameny dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie:** Jméno autora (v pořadí PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno) – spoluautoři: *Název: Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Staf ze sborníku:** Autor stati – spoluautoři (viz výše): *Název: Podnázev*. In: Editor sborníku – spolueditoři (obdobně jako u autora monografie) (ed.): *Název sborníku: Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Staf z časopisu:** Autor stati – spoluautoři (viz výše): *Název: Podnázev*. In: *Název časopisu* (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran. **Staf z denního tisku:** Autor stati (viz výše): *Název: Podnázev*. In: *Název novin* (kurzivou), přesné datum, rozmezí stran.
c) Pro recenzi a anotaci: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.).
4. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Pro informace o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (aktuální zaměstnání, oblast specializace, případně název Vaší profilové publikace s místem a rokem vydání).

Soudobé dějiny

budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

SOUDOBÉ DĚJINY

XX / 3

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR, v. v. i.

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUODOBÉ DĚJINY SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma a Milan Drápala

REDAKČNÍ KRUH:

Eva Broklová, Milan Drápala, Stanislav Kokoška, Jiří Křestan,
Vítězslav Sommer, Jiří Suk, František Svátek, Oldřich Tůma,
Jiří Vykoukal

REDAKČNÍ RADA:

Adrian von Arburg, Brno
Vojtech Čelko, Praha
Jürgen Danyel, Postupim
Eva Hahnová, Augustfehn
Miloš Havelka, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Ivan Kamenec, Bratislava
Łukasz Kamiński, Varšava
Karel Kaplan, Praha
Jiří Knapík, Opava
Michal Kopeček, Praha
Pavel Kosatík, Praha
Jan Křen, Praha
Jiří Křestan, Praha
Robert Kvaček, Praha
Françoise Mayerová, Praha
Martin Nodl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Derek Paton, Praha
Jiří Pešek, Praha
Vilém Prečan, Praha
Petr Šafařík, Praha
Jiří Vančura, Praha

REDAKCE:

Milan Drápala (vedoucí redaktor)

Autorky a autoři

Jan Bečka (1981)

zástupce vedoucího oddělení zahraniční spolupráce na Ministerstvu obrany České republiky, zároveň přednáší na Katedře amerických studií Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Jeho odborný zájem se týká americké zahraniční politiky po druhé světové válce, zvláště ve vztahu k Asii, studené války v Asii a současného politického, hospodářského a společenského vývoje v jihovýchodní Asii.

Francesco Caccamo (1968)

vystudoval dějiny mezinárodních vztahů na Univerzitě La Sapienza v Římě, poté přednášel na Americké univerzitě v Římě a jako hostující profesor na univerzitě v albánské Tiraně, nyní působí jako mimořádný profesor dějin východní Evropy na Univerzitě Gabriele d'Annunzia v Chieti. Zabývá se především moderními dějinami Československa, československo-italskými vztahy a italskou politikou na Balkáně v 19. a 20. století. Publikoval biografii *Jiří Pelikán: Un lungo viaggio nell'arcipelago socialista* (Benátky 2007), která vzápětí vyšla česky po názvem *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století* (Brno – Praha 2008). Černé Hoře za první světové války je věnována jeho monografie *Il Montenegro negli anni della prima guerra mondiale* (Řím 2008).

Alessandro Catalano (1970)

vystudoval bohemistiku a historii na Univerzitě La Sapienza v Římě, českou literaturu přednášel ve Florencii a Pise, nyní je profesorem české literatury na univerzitě v Padově. Specializuje se na české dějiny v raném novověku, česko-italské vztahy a moderní českou literaturu. Do italštiny překládá české autory, mimo jiné Bohumila Hrabala, Jiřího Koláře, Vítězslava Nezvala a Michala Viewegha. Od roku 2003 vydává spolu se Simonem Guagnellim italský internetový slavistický časopis *eSamizdat*. Vedle četných studií a edic publikoval dvě monografie, které vyšly i v českém překladu: *Sole rosso su Praga: La letteratura ceca tra socialismo e underground (1945–1959)* (Řím 2004) – *Rudá záře nad literaturou: Česká literatura mezi socialismem a undergroundem (1945–1959)* (Brno 2008); *La Boemia e la riconquista delle coscienze: Ernst Adalbert von Harrach e la Controriforma in Europa centrale (1620–1667)* (Řím 2005) – *Zápas o svědomí: Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách* (Praha 2008).

Adéla Gjuričová (1971)

vědecká pracovnice Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i., v Praze, zabývá se především proměnami ideologického diskurzu české pravice po roce 1989 a jako vedoucí pracovní skupiny výzkumem československého parlamentarismu v období postkomunistické transformace. Spoluautorka čtvrtého svazku učebnice *České země v evropských dějinách*, zahrnujícího období od roku 1918 do roku 2004 (spolu s Jaroslavem Cuhrou, Jiřím Ellingerem a Vitem Smetanou, Praha – Litomyšl 2006) a kolektivní monografie *Rozdělení minulostí: Vytváření politických identit v České republice po roce 1989* (spolu s Michalem Kopečkem, Petrem Roubalem, Jiřím Sukem a Tomášem Zahradníčkem, Praha 2011).

Bohumil Jiroušek (1972)

docent Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, zároveň proděkan pro vědu a výzkum této fakulty. Specializuje se zejména na vývoj české historiografie od konce 19. století do současnosti. Je autorem řady biografii historiků, například *Antonín Rezek* (České Budějovice 2002), *Josef Macek: Mezi historií a politikou* (Praha 2004), *Jaroslav Goll: Role historika v české společnosti* (České Budějovice 2006), *Historik Jaroslav Charvát v systému vědy a moci* (Praha 2011) nebo *Josef Klik: Historik ve stínu Josefa Pekaře* (České Budějovice 2011), spoluautorem kolektivních monografií a editorem sborníků k dějinám české historiografie.

Michal Kopeček (1974)

vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i., kde vede oddělení pozdního státního socialismu a postsocialismu, zároveň působí jako odborný asistent v Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Těžiště jeho zájmu tvoří dějiny politického a sociálního myšlení ve střední Evropě ve dvacátém století v komparaci, dějiny a teorie historiografie, demokratická transformace postsocialistické společnosti a politika paměti. Kromě četných studií je autorem monografie *Hledání ztraceného smyslu revoluce: Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960* (Praha 2009), spoluautorem kolektivní monografie *Rozdělení minulostí: Vytváření politických identit v České republice po roce 1989* (spolu s Adélou Gjuričovou, Petrem Roubalem, Jiřím Sukem a Tomášem Zahradníčkem, Praha 2011) a spolueditorem prvních pěti svazků sborníkové řady *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu* (se Zdeňkem Kárníkem, Praha 2003–2005).

Jan Mervart (1980)

působí v oddělení pro studium moderní české filozofie Filozofického ústavu Akademie věd ČR, v. v. i., v Praze. Zabývá se dějinami Komunistické strany Československa a proměnami její ideologie, zvláště působením komunistických intelektuálů v šedesátých letech dvacátého století, a možnostmi využití hraného filmu jako historického pramene. Publikoval monografii *Naděje a iluze: Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let* (Brno 2010).

Doubravka Olšáková (1977)

vědecká pracovnice Kabinetu pro dějiny vědy Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i., v Praze. Zabývá se česko-francouzskými vztahy v 19. a 20. století, českou historiografií po roce 1945, proměnami kolektivních mentalit a sovětizací vědy ve střední Evropě po nastolení komunistických režimů. Je spoluautorkou publikace *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948* (s Markétou Devátou, Vítězslavem Sommerem a Peterem Dinušem, Praha 2010), spolu se Zdeňkem Vybíralem připravila edici k cyklu táborských historických symposií z doby československé „normalizace“ *Husitský Tábor: Sborník Husitského muzea* (Ústí nad Labem 2004) a nejnověji editovala podobný svazek *Niky české historiografie: Uherskobrodská sympozia J. A. Komenského v ofenzivě (1971–1989)* (Červený Kostelec 2012).

Petr Šafařík (1973)

doktorand Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, přednáší na tamní Katedře německých a rakouských studií. Zabývá se soudobými kulturními dějinami, zejména kinematografií německy mluvících zemí, česko-německými vztahy a vztahem médií a politiky.

Jakub Štofáník (1988)

doktorand Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a člen Mezinárodní výzkumné školy Maxe Plancka pro antropologii, archeologii a dějiny Eurasie (*International Max Planck Research School for the Anthropology, Archeology and History of Eurasia*) v Halle. Věnuje se především recepci sociálního myšlení v katolické církvi v první polovině dvacátého století.

Jaroslav Vaculík (1947)

profesor a vedoucí katedry historie na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, přednáší světové dějiny 17. až 20. století. Zabývá se především osudy českých minorit v zahraničí, kterým věnoval řadu publikací, například trojdílné *Dějiny volyňských Čechů* (Praha 1997, 1998 a 2001) nebo monografie *Češi v cizině 1850–1938* (Brno 2007) a *České menšiny v Evropě a ve světě* (Praha 2009).

Dalibor Vácha (1980)

doktorand Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, zároveň učí na Střední zdravotnické škole a Vyšší odborné škole zdravotnické tamtéž. Zabývá se dějinami každodennosti, myšlením československých legionářů v Rusku a historií komiksu.

Obsah

Studie a eseje

- Alessandro Catalano Zdeněk Mlynář a hledání socialistické opozice
Od aktivní politiky přes disent k ediční činnosti v exilu 277
- Francesco Caccamo Mezi exilem, domácí opozicí
a mezinárodním veřejným míněním
Exilový časopis Listy 345

Materiály

- Bohumil Jiroušek Časopis „Sovětská věda – Historie“ jako „vzor“
historikovy práce a nástroj ideologizace vědy 379

Diskuse

- Michal Kopeček Dva přístupy ke komunistické historiografii
a absence otázky „národního komunismu“ 399
- Jan Mervart Vědecké revoluce a politické postoje 406
- Bohumil Jiroušek O stranické historiografii
Zamyšlení nad jednou knihou a jejím tématem 411
- Petr Šafařík Mýty a legendy o nuceném vysídlení Němců
*Zásadní analýza německého
„vzpomínání a zapomínání“ .....* 415

Recenze

- Adéla Gjuričová Něžná historie
Kulturní historik v archivu 445
- Jan Mervart Reformistické zpovědi
Nad paměťmi Miloše Hájka a Michala Reimana 449

Doubravka Olšáková	Ryze subjektivní biografie a meze „objektivních“ pramenů <i>Tajné životy Jiřího Muchy a Otto Katze</i>	456
Jakub Štofanič	Cirkev pokúšaná a spolupracujúca	461
Jan Bečka	Mozaika dominových kostek na Blízkém východě	464
Dalibor Vácha	Kulturní faktory a vojenské inovace	468
<i>O časopisech a archivech</i>		
Jaroslav Vaculík	Soudobé dějiny v polských historických časopisech v roce 2012	472
<i>Kronika</i>		
	Šestý ročník Letní školy soudobých dějin (Jan Randák)	479
<i>Anotace</i>		482
<i>Resumé</i>		487

Vít SMETANA – Dagmar HÁJKOVÁ – Jaroslav KUČERA – Jiří SUK – Pavel ŠRÁMEK – Oldřich TŮMA: *Historie na rozcestí: Jak mohly dopadnout osudové chvíle Československa*. Brno, Barrister & Principal 2013, 294 strany.

Dramatické okamžiky Československa s ponurým výsledkem: 1938, 1948, 1968. Měly alternativu? Co a také kdy bylo třeba učinit, aby vývoj nabral odlišný kurz? T. G. Masaryk během svého pobytu v Rusku v roce 1917 několikrát stanul tváří v tvář smrti, odsun Němců mohl být v roce 1946 zastaven v půli, komunistické vedení zvažovalo v listopadu 1989 vyslání milicionářů i tanků proti demonstrantům... Jakými stezkami by se ubíral příští běh dějin? Země opakovaně stanula na důležitých křižovatkách, z nichž vedlo vícero možných cest. Autoři hodnotí možnosti alternativního vývoje, přičemž se opírají o širokou škálu pramenů, jež místy doplňují logickou úvahou či historickou analogií. Načrtávají tak kontury historických událostí, které se sice nestaly – ale bylo k nim velmi blízko.

Zdeněk Mlynář a hledání socialistické opozice

Od aktivní politiky přes disent k ediční činnosti v exilu

Alessandro Catalano

Samizdat nepředstavoval pouze nástroj, jenž umožnil rozvoj významné části české kultury ve dvacátém století během dvaceti let po potlačení pražského jara, ale byl také předchůdcem mediální revoluce, o níž se v poslední době tolik mluví.¹ Upozornit na krajní případy „souostroví samizdat“ tedy znamená přispět k rekonstrukci mimořádné šíře nevšedního edičního fenoménu. V případě editorských aktivit, jež koordinoval Zdeněk Mlynář (1930–1997),² se jedná o specifické uzpůsobení tohoto

-
- 1 Přítomná studie byla původně psána italsky (CATALANO, Alessandro: Il samizdat tra dialogo e monologo: Le attività editoriali di Zdeněk Mlynář e la scelta degli interlocutori. In: *eSamizdat*, 2010–2011, s. 261–280) pro sborník z konference „Samizdat mezi pamětí a utopií: Nezávislá kultura v Československu a v Sovětském svazu v druhé polovině 20. století“, která se konala ve dnech 30.5.–1.6.2011 v Padově. Sborník vyšel jako dvojčíslo elektronického časopisu *eSamizdat: Rivista di culture dei paesi slavi* a je volně přístupný na jeho webové stránce (<http://www.esamizdat.it/rivista/2010-2011/index.htm>). Jednalo se o závěrečný akt výzkumného projektu věnovaného samizdatu v Československu a v Sovětském svazu, který autor spolu se Simonem Guagnellim koordinoval na univerzitě v Padově (<http://www.maldura.unipd.it/samizdat/>). Italskou verzi studie přeložila do češtiny Alice Flemrová, konečná podoba je ale výsledkem podstatného rozšíření a přepracování celého textu.
  - 2 Tato studie je založena na nevydaných dokumentech zachovaných v osobním archivu Zdeněka Mlynáře, který byl předán Národnímu archivu v Praze a teprve nedávno byl ote-

nástroje šíření textů pro evropské publikum. Jakkoli to byla pouze částečná varianta daného fenoménu, představovala nedílnou součást rozsáhlého systému soukromé ediční produkce, jež charakterizovala českou kulturu sedmdesátých a osmdesátých let minulého století.

Prostředí českého disentu bylo po roce 1989 často vytýkáno, že nedokázalo překonat fázi anarchistické organizace z doby ilegality a vytvořit koncepci tradiční a zároveň realistické politiky. Pokud přijmeme jako bernou minci tvrzení ze slavného textu Václava Benda z května 1978, že by se kolováním samizdatových textů měla inspirovat celá utvářející se „paralelní polis“,³ stojí bezesporu za pokus ověřit, zda prostředí samizdatu a nezávislých nakladatelství náhodou nezanechalo hluboké stopy také ve struktuře forem politické činnosti těch, kdo se stavěli proti oficiální „normalizační“ kultuře.⁴

Příkladů, kdy forma samizdatu ovlivnila způsob, jímž se vyvíjely nejen kulturní, ale i politické iniciativy, je jistě značný počet,⁵ ale přechod od způsobu kritické reflexe a archivace dokumentů přes fázi šíření informací (v tomto případě především směrem k zahraničním partnerům) až po organizování sdružení v podobě trvalého politického fóra je pravděpodobně nejzřejmější v případě projektů koordinovaných Zdeňkem Mlynářem během osmdesátých let. V jistém smyslu i v rovině na hony vzdálené tomu, co se v Československu pak dělo v posledních týdnech roku 1989, šlo o přechod stejného typu, jaký nastal od „divokého“ samizdatu k organizovanému protestu Charty 77 a nakonec k Občanskému fóru, které vládlo zemi v prvních měsících po takzvané sametové revoluci.

---

vřen badatelům bez omezení. V době přípravy a vydání italské verze textu byl přístupný jen částečně. Fond Zdeňka Mlynáře není uspořádáný, jednotlivé dokumenty proto budou vždy citovány tímto způsobem: *Národní archiv (NA)*, fond Zdeněk Mlynář, Prof., JUDr., CSc. (f. Zdeněk Mlynář), část fondu, číslo kartonu (k.), název dokumentu.

- 3 „2. kultura je zatím nejrozvinutější a nejdynamičtější paralelní strukturou. Měla by být použita jako model pro jiné sféry a současně je nutno všemi prostředky podporovat její rozvoj, zvláště v dosud zanedbaných oblastech...“ Na jiném místě Benda říká: „Paralelní kulturní struktura je dnes nepopíratelným a výrazně kladným faktorem a v některých sférách (v literatuře, ale do jisté míry i v populární hudbě a výtvarném umění) zcela dominuje nad neživotnými oficiálními strukturami.“ (BENDA, Václav: *Paralelní polis*. In: TÝŽ: *Noční kádrový dotazník a jiné boje: Texty z let 1977–1989*. Ed. Patrik Benda. Praha, Agite/Era 2009, s. 56–66, zde s. 61 a 60. Úvaha původně vyšla ve sborníku: HAVEL, Václav (ed.): *O svobodě a moci*, sv. 1. Kolín n/R. – Řím, Index – Listy 1980, s. 101–110.)
- 4 Souhrnně o české samizdatové kultuře viz BOLTON, Jonathan: *Worlds of Dissent: Charter 77, The Plastic People of the Universe, and Czech Culture under Communism*. Cambridge (Massachusetts) – London, Harvard University Press 2012.
- 5 Zdeněk Vašíček např. poukázal (již v roce 1980) na důvody, proč v české samizdatové literatuře 70. let minulého století převažuje žánr *fejetonu* nad vědeckými rozbory (VAŠÍČEK, Zdeněk: *Co psala Karkulka ve vlkové břiše*. In: *Kritický sborník*, č. 20 (2000–2001), s. 225–234; také in: VAŠÍČEK, Zdeněk – MAYER, Françoise: *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. Praha, Triáda 2008, s. 7–18).

Dnes o tom všem zůstalo jen mlhavé povědomí i proto, že mnohé studie o nedávné československé minulosti záměrně zcela zjednodušily komplexní společenské rozvrstvení opozice ve dvacetiletí následujícím po potlačení pražského jara. Rychlé společenské a politické změny po pádu komunismu ve střední a východní Evropě s sebou do propadliště dějin navíc stáhly i mnoho postav, často prvořadých, které se podílely na dlouhém boji proti systému, jenž byl postupem času stále výrazněji vnímán jako totalitní.

Poslední roky dráhy Zdeňka Mlynáře jsou v tomto smyslu obzvláště příznačné: kontroverzní intelektuál, politik a politolog se na začátku devadesátých let během poměrně krátkého času změnil z organizátora významných akcí na podporu dědictví pražského jara, jež se odehrávaly v celé Evropě,⁶ v aktéra politického procesu obžalovaného z vlastizrady za to, že údajně hrál v roce 1968 dvojí hru a po vstupu tanků do Československa se účastnil rozhovorů s moskevským velvyslancem o vytvoření prosovětské „dělnicko-rolnické vlády“. Mlynářův případ byl bohatě reflektován v českém i mezinárodním tisku, ale polemika je staršího data. Velmi kriticky se o jeho účasti na poradě „promoskevské skupiny v ÚV KSČ“ vyjádřil několikrát šachový velmistr Luděk Pachman, nejdříve v exilu⁷ a potom znovu v Československu krátce po listopadu 1989.⁸ O něco později, 12. února 1991, podal Mlynář v rámci vyšetřování podle zákona o ohrožení míru, které se vedlo od roku 1990, svědeckou výpověď o údajných autorech známého „zvacího dopisu“ z léta 1968, na jejímž základě byl sám obžalován z vlastizrady.

Mladý Zdeněk Mlynář jako student Lomonosovovy univerzity v Moskvě (Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

6 Viz antologie jeho textů ze 70. a 80. let (často ale publikovaných ve zkrácené podobě): MLYNÁŘ, Zdeněk: *Socialistou na volné noze*. Praha, Prospektum 1992.

7 Nejdříve v článku v německém deníku *Die Welt*, později ve zveřejněném oběžníku (PACHMAN, Luděk: Wer machte was im Hotel „Praha“? In: *Die Welt*, 19.8.1981, s. 6; MLYNÁŘ, Zdeněk: Ich hatte die Pistolen der Sowjets im Genick. In: *Tamtěž*, 8.9.1981; NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 3, oběžník Luďka Pachmana z 10.11.1981).

8 Na Pachmanův článek „Radí nám dobře?“, otištěný v *Lidové demokracii* 29.4.1990, s. 6 (zatímco v brněnském vydání byl článek podepsán plným jménem, v pražském vydání byl signován jen šifrou *re*), reagoval Mlynář dopisem generálnímu prokurátorovi s „oznámením trestného činu a žádostí o zahájení trestního stíhání ve věci“ (viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 2, „Zápis o výpovědi“ z 25.7.1990).

I když trestní stíhání bylo z důvodu uplynutí dvacetileté promlčecí lhůty odloženo,⁹ kauzu v létě 1995 znovu otevřel Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu v rámci vyšetřování událostí kolem 21. srpna 1968.¹⁰ Ostatně stojí za zmínku, že o své účasti na tehdejších jednáních se sovětským velvyslancem Stěpanem Červoněnkem Mlynář dlouze hovořil už v jednom ze svých autobiografických textů napsaných v letech 1977 a 1978, a tudíž tato informace sama o sobě nepředstavovala žádnou velkou novinku.¹¹

V Rakousku se dodnes připomíná Mlynářova práce v Rakouském ústavu pro mezinárodní politiku (*Österreichisches Institut für Internationale Politik*) v Laxenburgu u Vídně v letech 1982 až 1989 a působení na univerzitě v Innsbrucku v letech 1989 až 1993,¹² zatímco v Itálii upoutal pozornost koncem roku 1986 řadou článků věnovaných sovětské perestrojce a jeho osobnímu přátelství s Michaiilem Gorbačovem, které byly publikovány v týdeníku *Rinascita*, později vyšly v souborném svazku a měly velký mezinárodní ohlas.¹³ Zato v dnešní České republice se stěží nanejvýš

-
- 9 Viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 1, k. 1, kopie usnesení Správy Federálního policejního sboru pro vyšetřování – referát Praha z 11.2.1992. Velkou publicitu obvinění dal však prokurátor Vladimír Nechanický, který právě v Mlynářově případě viděl možnost nepočítat do promlčecí lhůty roky strávené v zahraničí (viz rozhovory s Nechanickým a Mlynářem „Původně šlo o mír“ a „Dokažte mi vlastizradu“ v *Mladé frontě* ze 17.2.1992, s. 1 n.), a tehdejší mluvčí federálního ministerstva vnitra Martin Fendrych (viz např. článek „Vnitro označilo 18 osob za vlastizrádce“ v *Rudém právu* ze 14.2.1992, s. 1 n.). S podporou reformněkomunistických přátel, kteří potvrdili, že jeho přítomnost u sovětského velvyslance byla předem domluvena, se Mlynář proti obvinění ohradil otevřeným dopisem Mariánu Čalfovi (Otevřený dopis Zdeňka Mlynáře předsedovi federální vlády. In: *Rudé právo*, 22.2.1992, s. 3). Publikována byla také jeho rezignace na všechny funkce z noci na 22. srpen 1968 (Proč údajný „vlastizrádce“ oznámil, že skládá funkce. In: *Tamtéž*, 17.2.1992, s. 1 n.).
- 10 Viz rozhovor s Vladimírem Nechanickým „Na usnesení o spáchání vlastizrady trvám“, který vyšel v *Rudém právu* 31.7.1995. Mlynář pak nedůvěrou vůči „tzv. Bendově úřadu“ odůvodnil své odmítnutí podat novou svědeckou výpověď (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 10, Mlynářův dopis Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu z 22.9.1995).
- 11 Viz MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremlu*. Praha, Mladá fronta 1990, s. 208–218. Srv. také další dokumenty: NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 10, „Záznam (tajemníka ÚV KSČ Z. Mlynáře) z jednání předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ v Praze 22.8.1968 z 22.9.1968“ a „Poznámky z jednání členů předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ se soudruhem Červoněnkem, velvyslancem SSSR, ve čtvrtek 22.8.1968 na sovětském velvyslanectví“; VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Komunistická strana Československa: Kapitulace (srpen–listopad 1968)*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. IX/3.) Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 2001, s. 37–39, dokumenty č. 152 a 153 – záznamy Zbyňka Sojáka, vedoucího sekretariátu Alexandra Dubčeka, z 22.8.1968 o jednáních členů vedení KSČ s velvyslancem Červoněnkem a prezidentem Ludvíkem Svobodou.
- 12 Mlynářovo jmenování mimořádným univerzitním profesorem (*ausserordentlicher Universitätsprofessor*) od 1.10.1989 je datováno 25. srpna téhož roku (viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 10, jmenovací dekret; dále viz *tamtéž*, k. 9, Materiály o důchodu).
- 13 Publikace, do níž přispěli také další autoři, vyšla pod názvem *Il progetto Gorbaciov* [Plán Gorbačov] jako příloha k časopisu *Rinascita* v roce 1987 v Římě. České originály byly pu-

vzpomene jeho kontroverzní pokus prosadit se v čase „sametové revoluce“ jako prostředník v jednáních mezi komunistickými autoritami a reformními komunisty, kteří byli po roce 1968 ze strany vyloučeni a založili Obrodu – Klub za demokratický socialismus. Obzvláště diskutovaná a kritizovaná byla svého času jeho poněkud překvapivá televizní vystoupení v listopadu a prosinci 1989 v pořadu „Dialog“, zejména televizní debata s Petrem Pithartem 7. prosince,¹⁴ která vyvolala dokonce protest výkonného výboru Obrody: „Docházejí i protesty proti emotivnímu, jednostrannému a ne dost informovanému vystoupení Z. Mlynáře. Z. Mlynář není členem našeho klubu a také nám není známo, kým a proč byl k besedě pozván.“¹⁵ Mlynář 14. prosince v *Rudém právu* uznal, že „byl – hlavně na počátku televizní besedy 7. 12. 1989 – nervózní až podrážděný“ a že byl unaven, takže se vskutku mohlo zdát, že dělá „advokáta komunistům“. Zároveň ale prohlásil, že se za to nestydí, protože „pocitiví lidé v KSČ (ale i jinde) potřebují dnes obhájce, neboť se ocitli politicky na lavici obžalovaných. Byl jsem v roce 1977 jedním z iniciátorů Charty 77 také proto, že jsem sdílel názor, že každý obžalovaný potřebuje obhájce.

-
- blikovány v Mlynářově knize *Problémy politického systému: Texty o roce 1968, normalizaci a současné reformě v SSSR*. (Knížnice Listů, sv. 2.) Řím – Stockholm – Kolín n/R., Listy – Nadace Charty 77 – Index 1987, s. 85–109 (jsou také uloženy v Mlynářově fondu, část 2, k. 32). K danému tématu viz též GORBAČOV, Michail – MLYNÁŘ, Zdeněk: *Reformátoři nebyvají šťastni: Dialog o „perestrojce“, Pražském jaru a socialismu*. Praha, Victoria Publishing 1995.
- 14 Viz např. rozhořčený dopis disidenta Pavla Bergmanna z 8.12.1989 (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 4; další pobouřené dopisy posluchačů jsou *tamtéž*, k. 5); dále viz HÁJEK, Miloš: *Paměť české levice*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2011, s. 306 n.; PITHART, Petr: *Devětaosmdesátý: Vzpomínky a přemýšlení. Krédo*. Praha, Academia 2009, s. 120–122. V diskusi uvnitř Občanského fóra Václav Havel v souvislosti s touto epizodou hovořil o boji „proti neskutečné mafii“ (SUK, Jiří: *Občanské fórum: Listopad–prosinec 1989*, sv. 1. Brno, Doplněk 1997, s. 138; sv. 2. Brno, Doplněk 1998, s. 137–143).
- 15 KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOKOŠKA, Stanislav (ed.): *Obroda – Klub za socialistickou přestavbu: Dokumenty*. Praha, Maxdorf 1996, s. 185, dokument č. 92 – Klub Obroda k vládní krizi, 8.12.1989. Toto často kritizované vystoupení Zdeňka Mlynáře, které pak on sám několikrát v tisku omluvně komentoval, vysvětlil poslední generální tajemník KSČ Karel Urbánek v rozhovoru s Karlem Sýsem na základě zcela osobního důvodu: „Objevil se u mne v kanceláři znenadání, bez ohlášení. Přišel mě požádat, abych dal příkaz k propuštění jeho syna z vězení. (...) Po krátké výměně názorů jsem mu učinil nabídku, aby vystoupil v televizi na obranu demokracie, a já pomůžu se synem. S velkým překvapením zareagoval: ‘Vy chcete po tom všem, abych v televizi vystoupil na obhajobu komunistů?’ ‘To bych po vás opravdu nemohl chtít, ale můžete vystoupit proti mediálnímu pronásledování lidí, kteří se ničím neprovinili, kromě toho, že mají jiný názor na společenské uspořádání státu a na období budování socialismu.’ ‘Pane generální tajemníku, vy jste obchodník, ale co bych neudělal pro syna, v televizi vystoupím.’ Zdeněk Mlynář v televizi velice fundovaně vystoupil, syn byl propuštěn. K mé lítosti mu to však v dalším období ublížilo.“ (SÝS, Karel – SPÁČIL, Dušan (ed.): *Záhady 17. listopadu: Devátý, Hegenbart, Jičínský, Nevařil, Ruml, Sedlák, Uhl, Urbánek. Svědectví po 21 letech*. Praha, BVD 2010, s. 167–190, zde s. 174.) Viz také materiály o Jakobovi Dubsském v Mlynářově fondu (část 2, k. 9 a 31).

Bez toho nemůže být objektivní posouzení viny, bez toho se neobejde právní stát. A to si myslím i dnes.“¹⁶

Pražské jaro

Zdeněk Mlynář se narodil v roce 1930 ve Vysokém Mýtě v rodině důstojníka Huberta Müllera (podle synových slov bojoval za první světové války v československých legiích v Itálii) a Vlasty Sobotkové. Kvůli otcově zaměstnání trávil část svého dětství v domku u posádky na Slovensku, v prostředí, které sám označil za „ghetto maloměstáckých paniček důstojníků a poddůstojníků, z něhož čišelo předstírání a cizota vztahů, navíc v podstatě české ghetto ve slovenském prostředí“.¹⁷ V květnu 1945 otec vstoupil do Komunistické strany Československa a ve stejné době si nechal změnit příjmení v rámci tehdejší kampaně za počestování jmen.¹⁸ Na konci roku 1946 byl přeřazen z armády ke Sboru národní bezpečnosti, poté byl jmenován zemským velitelem v Brně, ale už v říjnu 1948 zahynul při autohavárii.¹⁹

Zdeněk Mlynář byl členem KSČ již od roku 1946, tedy od svých šestnácti let, a po maturitě v roce 1949 se stal svazáckým funkcionářem. V první polovině padesátých let strávil pět let v Moskvě, kde studoval na právnické fakultě Lomonosovovy univerzity (a spřátelil se přitom se svým spolužákem Michaiilem Sergejevičem Gorbačovem).²⁰ Následně udělal rychlou kariéru v právní oblasti. Již v roce 1956 nastoupil do Ústavu státu a práva Československé akademie věd, od roku 1961 zde

16 MLYNÁŘ, Zdeněk: Tak takhle tedy také ne! In: *Rudé právo*, 14.12.1989, s. 1. „Obavy o KSČ“ vyjádřil Mlynář i ve svém prvním rozhovoru v českém tisku po převratu (Srpen 1968 – Lis-topad 1989: Exkluzivní interview pro MF a MS s profesorem Zdeňkem Mlynářem. In: *Mladá fronta*, 5.12.1989, s. 3). O Mlynářově první cestě z exilu do Československa viz také KAISER, Daniel: *Disident: Václav Havel 1936–1989*. Praha – Litomyšl, Paseka 2009, s. 230–232; PLACÁK, Petr: Čekání na socialismus Zdeňka Mlynáře. In: *Necenzurované noviny*, roč. 2, č. 11 (1992), s. 16.

17 Citace pochází ze soukromého textu bez názvu z roku 1983, který je uložen v Mlynářově fondu (část 2, k. 3) a popsán dále v poznámkách 43 a 44.

18 Viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 2, povolení Zemského národního výboru v Praze z 31.7.1945. V roce 1975 v této souvislosti otiskl Mlynář v exilových *Listech* otevřený dopis, v němž protestoval proti nařčení ze sionismu (Dopis Dr. Z. Mlynáře. In: *Listy*, roč. 5, č. 6 (prosinec 1975), s. 43 n.).

19 Viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 1, k. 1, Mlynářův dopis ministru vnitra Jaromíru Obzinovi z 26.1.1977.

20 V Moskvě se Mlynář poprvé oženil, manželství s Evou Dušánkovou však skončilo rozvodem už v roce 1954. O dva roky později si vzal Ritu Budínovou (později Klímovou), dceru známého novináře Stanislava Budína, s nímž byl ženat do roku 1967. Jeho třetí manželkou se později stala filozofka Irena Dubská, svatba se konala po sedmi letech společného života v roce 1973. Různé materiály k Mlynářovým manželským svazkům jsou zachovány v jeho pražském fondu (část 2, k. 3 a 8).

pak zastával funkci ředitele oddělení obecné teorie státu a práva.²¹ Sedmadvacátého dubna 1960 obhájl disertaci o politické teorii Niccola Macchiavelliho,²² rok nato se habilitoval na Právnické fakultě Univerzity Karlovy a v roce 1964 byl jmenován docentem pro obor obecné teorie státu a práva. Zároveň se téhož roku ujal funkce tajemníka právní komise Ústředního výboru KSČ.²³ Navzdory první poměrně vážné životní krizi²⁴ lze v těchto letech zaznamenat Mlynářovu intenzivní ediční činnost, zpočátku na poli práva,²⁵ později čím dál častěji i v oblasti kultury.²⁶

V roce 1966 byl jmenován vedoucím významného interdisciplinárního výzkumného projektu nazvaného „Rozvoj demokracie a politického systému v socialistické společnosti“. V atmosféře rychle postupujícího ideologického uvolňování šedesátých let mělo založení tří mezioborových týmů znamenat významnou etapu při přehodnocování základů, na nichž spočívala československá socialistická společnost. Tým Oty Šika se věnoval ekonomické reformě, zatímco cílem týmu Radovana Richty, který byl doma i v zahraničí nejznámější, bylo zkoumání společenských a lidských souvislostí vědeckotechnické revoluce. Mlynářův badatelský tým – mimo jiné s dosti podobným programem jako projekty, které později řídil v cizině – vyprodukoval během jednoho roku („od března 1967 do března 1968 proběhlo celkem 9 tematických diskusních zasedání týmu“) téměř padesát odborných studií.²⁷ Sám Mlynář

21 Ohledně jeho ideologických postojů na konci 50. let, kdy byl aktivním odpůrcem „revizionismu“, viz KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce: Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*. Praha, Argo 2009, s. 299 n., 312–314 a 335–337. Sám Mlynář své tehdejší postoje vysvětlil později těmito slovy: „Už jsem v tomto rozhovoru také mluvil o tom, jak jsem roku 1959 vedl ‘boj proti revizionismu’, ačkoli jsem vlastně mnohé názory jugoslávských komunistů považoval za správné. Kdybych to ale tenkrát veřejně řekl, znemožnil bych si svou politickou roli v KSČ roku 1968.“ (GORBAČOV, M. – MLYNÁŘ, Z.: *Reformátoři nebývají šťastní*, s. 34 – viz pozn. 13).

22 Jedna kopie disertační práce je zachována v Mlynářově fondu (část 2, k. 3).

23 Viz materiály v Mlynářově fondu (část 4, k. 17).

24 Sám v návrhu na rozvod svou životní situaci popsal následovně: „V březnu [1966] se u mne dostavily neobyčejně silné depresivní stavy, jež mi znemožnily i pracovat; na doporučení lékaře jsem odejel v polovině dubna z Prahy a byl uvolněn z plnění pracovních úkolů.“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 3.)

25 Viz alespoň dvě monografie: MLYNÁŘ, Zdeněk: *K teorii socialistické demokracie*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1961; TÝŽ: *Stát a člověk: Úvahy o politickém řízení za socialismu*. Praha, Svobodné slovo 1964.

26 Publikoval např. v časopisech *Literární noviny*, *Kultura*, *Plamen*, *Kulturní tvorba*, *Divadelní noviny*, jak o tom svědčí četná *curricula vitae* a bibliografie zachované v Mlynářově fondu (část 1, k. 2; část 2, k. 3).

27 Jejich seznam uvádí Zdeněk Mlynář ve své publikaci *Československý pokus o reformu 1968: Analýza jeho teorie a praxe* (Kolín n/R. – Řím, Index – Listy 1975, s. 100–103), v níž seznamuje také se zaměřením výzkumu (s. 91–107). Jedna kopie těchto prací s Mlynářovými poznámkami, rukopisné záznamy z diskusí na jednotlivých zasedáních týmu a oficiální zprávy jsou uloženy v Mlynářově fondu (část 4, k. 13–16). Viz také BROKL, Lubomír: Prof. Dr. Zdeněk Mlynář, CSc. (1930–1997): Mlynářův tým a jeho místo v české politické vědě. In: *Politologická revue*, roč. 3, č. 1 (1997), s. 164–175.

rozpracoval úvodní teoretický rozbor (studijní materiál č. 1 *Náměty k teoretické koncepci výzkumu rozvoje politického systému*),²⁸ který byl pak považován za jeden ze základních textů „pravicového oportunistu“.²⁹ Podle jeho vlastních slov závěry bádání této skupiny „na jedné straně měly být východiskem pro vlastní dlouhodobý výzkum (na dobu asi 5 let), na druhé straně měly být jedním z podkladů pro přípravu jednání XIV. sjezdu KSČ, který se měl normálně konat v roce 1970“.³⁰ Na konci roku 1967 však už pohlíželi na Mlynářův tým s velkým podezřením jak někteří vrcholní představitelé komunistické strany, tak i generální prokuratura, a to zejména kvůli vlivu, který (jak se zdálo) měl na mladou generaci v právnickém prostředí.³¹

Po mocenském obratu v lednu 1968³² se Mlynář rychle stal jedním ze známých reformátorů, autorem několika politických reforem i významné části *Akčního programu KSČ*. V červnu 1968 byl zvolen tajemníkem Ústředního výboru KSČ, což mu umožnilo podílet se na vzniku mnoha programových textů pražského jara;³³ členem

28 První část textu byla publikována ve dvou statích: MLYNÁŘ, Zdeněk: Některé problémy charakteru politiky a státu v socialistické společnosti. In: *Právník*, roč. 107, č. 10 (1967), s. 928–942; TÝŽ: Poznámky o vztahu socialistické politiky a vědeckotechnické revoluce. In: *Tamtéž*, roč. 108, č. 2 (1968), s. 81–89.

29 Viz rozbor této otázky v Mlynářově knize *Československý pokus o reformu 1968*, s. 13–107.

30 *Tamtéž*, s. 93.

31 Viz KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa: Kořeny reformy 1956–1968. Společnost a moc*. Brno, Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal 2008, s. 679 n. a 759, pozn. 68. Mlynářovo jméno se prý vyskytlo i „na seznamu funkcionářů KSČ, kteří mají být v případech ‘mimořádné politické situace, ohrožující státní zájmy’ hlídání a případně internování“ (f. Zdeněk Mlynář, část 4, k. 18, Mlynářova „Informace k případu Josefa Hodice“, s. 1 a „Doplňk k ‘Informaci o případu Josefa Hodice’“). Kopie tohoto důležitého Mlynářova textu je zachována také v římském fondu Jiřího Pelikána, který je součástí Historického archivu Poslanecké sněmovny Italské republiky (*Archivio Storico della Camera dei Deputati* (dále jen ASCD), Fondo (f.) Jiří Pelikán, Serie 003, busta (karton – k.) 14).

32 Petr Pithart tvrdí, že 5. ledna 1968 odpoledne mu Mlynář ohledně Dubčekova zvolení prvním tajemníkem ÚV KSČ řekl: „Ty se moc neraduj, já se svou ruštinou se neztratím (studoval v Moskvě), budu tady dělat tlumočnicka veliteli sovětských okupačních vojsk, ale jak znám tvou bídnou ruštinu, nevím, nevím, co bude s tebou...“ (PITHART, P.: *Devětaosmdesátý*, s. 121 – viz pozn. 14).

33 K redakci textu odpovědi československého komunistického vedení na „varšavský dopis“ „bratrských stran“, jehož autory byli Zdeněk Mlynář a Čestmír Císař, viz VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace (květen–srpen 1968)*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. IX/2.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplňk 2000, s. 197 n. a 211 n., dokument č. 105 – Stenografický záznam diskuse na 83. schůzi předsednictva Ústředního výboru KSČ k dopisům pěti komunistických stran Ústřednímu výboru KSČ, 8.7.1968; *tamtéž*, s. 139 n., dokument č. 108 – Stenografický záznam diskuse na 85. schůzi předsednictva Ústředního výboru KSČ k dopisům pěti komunistických stran Ústřednímu výboru KSČ a k návrhu stanoviska předsednictva Ústředního výboru KSČ, 12.7.1968; dále viz CÍSAŘ, Čestmír: *Paměti: Nejen o zákulisí pražského jara*. Praha, SinCon 2005, s. 889 n. Při návratu ze schůzky vedoucích politiků socialistických zemí v Bratislavě Mlynář podle Císaře označil Brežněva a ostatní komunistické tajemníky za „senilní starce“, kteří nejsou schopni pochopit problémy moderní doby (*tamtéž*, s. 939).

Studenti právnické fakulty Lomonosovovy univerzity v roce 1953. První zprava Zdeněk Mlynář, první zleva Michail Gorbačov (foto z knižního rozhovoru Zdeňka Mlynáře s Michaiilem Gorbačovem Reformátoři nebývají šťastni. Praha, Victoria Publishing 1995)

předsednictva strany se stal ovšem až po invazi, v poslední srpnový den roku 1968. Příznačná jsou slova, která ohledně svých postojů v těchto měsících pronesl při debatě u kulatého stolu, jejíž záznam byl na začátku března 1968 otištěn v časopise *Reportér*: „U nás je v praxi vybudován a pevně zakořeněn systém, který doposud umožňoval především prosazovat centrální direktivy a bránil demokraticky tvořit samostatná rozhodnutí. Je to systém diktatury jediného zájmu, a tímto zájmem ovšem může být cokoli, co se do centra dané mocenské struktury prosadí. (...) U nás dnes podle mého mínění jediná možná reálná cesta k zárukám demokracie je zatím v tom, že uvnitř komunistické strany, která se s mocenským mechanismem ztotožnila, musí být zajištěny možnosti konfrontace názorů na tyto otázky – to je problém vnitrostranické demokracie; strana se na tomto základě musí dostat z pozice monopolního politického subjektu.“³⁴

Různé Mlynářovy rukopisné záznamy a poznámky z doby pražského jara (zatím nevyužité) se nacházejí v Mlynářově fondu (část 1, k. 1).

34 Hovoříme o demokracii v politice. In: *Reportér*, roč. 3, č. 10 (1968), s. I–VIII, zde s. VII. Srv. též dva Mlynářovy články otištěné v *Rudém právu*: Naše politická soustava a dělba moci (13.2.1968, s. 3) a Co dál s naší demokracií (26.3.1968, s. 3). Oba články jsou přetištěny v antologii: HOPPE, Jiří (ed.): *Pražské jaro v médiích: Výběr z dobové publicistiky*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. XI.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 2004, s. 44–48 a 99–103. O svých tehdejších člancích v tisku Mlynář později napsal, že „touto dobou jsem ještě nebyl členem sekretariátu ÚV KSČ ani jeho pléna a svůj vliv jsem se snažil uplatnit stranickým tiskem“ (MLYNÁŘ, Z.: *Československý pokus o reformu 1968*, s. 130 – viz pozn. 27).

Ve své slavné knize *Mráz přichází z Kremlu*, přeložené do mnoha jazyků (česky vyšla poprvé v Kolíně nad Rýnem v roce 1978), Mlynář jako jeden z mála velice pronikavě zúčtoval se svou vlastní stalinistickou minulostí³⁵ a s mimořádnou jemností rozebral i svou politickou dráhu a pozici v neklidných měsících roku 1968:

„Byl jsem zařazován obvykle mezi centristy. Nevadilo mi to příliš, věděl jsem, proč tomu tak bylo: hájil jsem právo státní moci zasahovat i do svobody tisku tam, kde zájmy státní politiky takové zásahy vyžadují a kde by to stanovil přesně zákon a prováděl soud.

(...) Mrzelo mě tehdy a mrzí mě dodnes, jak málo je v Čechách pochopení pro politiku jako umění možného právě v takových situacích, kdy snad bylo možné poměrně mnoho důležitých věcí zlepšit, ale kdy přece jen nebylo možné dlouhými léty zasviněná národní humna do rána změnit v ‘zemský ráj to napohled’. Mrzelo mě a mrzí mě, kolik inteligentních, čestných a obětavých lidí v takových situacích přesto v Čechách usiluje o neuskutečnitelné utopie tak dlouho, až se ztratí i možnost vylepšit to, co se vylepšit snad opravdu dalo.“³⁶

Mlynářovy „taktické“ zásahy během pražského jara byly skutečně četné, jak pokud šlo o omezování svobody tisku, tak o restriktivní postoje k obnovování různých „opozičních“ platforem.³⁷ Sám Mlynář po letech napsal, že „z tohoto hlediska se

35 MLYNÁŘ, Z.: *Mráz přichází z Kremlu*, s. 11–87 (viz pozn. 11).

36 *Tamtéž*, s. 89. Viz také Mlynářova důležitá vystoupení v ÚV KSČ ve dnech 4.4.1968 a 31.5.1968 (VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan (ed.): *Komunistická strana Československa: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. IX/1.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1999, s. 278–282, dokument č. 40 – Záznam vystoupení Zdeňka Mlynáře na dubnovém zasedání Ústředního výboru KSČ, 4.4.1968; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace*, s. 65–69, dokument č. 81 – Záznam vystoupení Zdeňka Mlynáře na květnovém zasedání Ústředního výboru KSČ, 31.5.1968).

37 Mlynářova početná stanoviska, jimiž vyjádřil podporu rozhodnému vládnímu dozoru nad vším, co by mohlo ohrozit „základní zájmy republiky, zejména v zahraničněpolitické oblasti“, uvádí Jiří Hoppe v monografii *Opozice '68: Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara* (Praha, Prostor 2009, s. 114; dále s. 76 n., 94, 102–106, 112–115, 118, 128–130, 144 n., 159–161, 169–171, 183 n., 188–197, 241–243, 291 n., 295 a 309). Po zveřejnění manifestu „Dva tisíce slov“ koncem června 1968 se Mlynář v předsednictvu ÚV KSČ vyjádřil, že je nutno reagovat s mimořádnou neústupností (viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace*, s. 153 n. a 158 n., dokument č. 100 – Poznámky z diskuse na 81. schůzi předsednictva a sekretariátu Ústředního výboru KSČ k manifestu Dva tisíce slov, 27.6.1968). Na zasedáních předsednictva strany v posledním měsíci před invazí požadoval „zákonnou normu ... pro případ mimořádné situace“ a znovuzavedení cenzury (*tamtéž*, s. 290, dokument č. 120 – Poznámky z diskuse na 89. schůzi předsednictva Ústředního výboru KSČ k návrhu na přijetí zákonného opatření předsednictva Národního shromáždění o mimořádných opatřeních státu, 22.7.1968), k čemuž byl motivován zejména „otřesným zážitkem“ ze schůzky se Sověty v Bratislavě a obecnou náladou mezi obyvatelstvem (*tamtéž*, s. 320, dokument č. 130 – Poznámky z diskuse na 91. schůzi předsednictva Ústředního výboru KSČ k politicko-organizačním opatřením k závěrům jednání předsednictva Ústředního výboru KSČ a politbyra Ústředního výboru

Zdeněk Mlynář v rozhovoru s prvním tajemníkem Alexanderem Dubčekem při zasedání Ústředního výboru KSČ dne 1. dubna 1968, na kterém se projednával Akční program KSČ (foto Jiří Rublič, ČTK)

samo spontánní společenské hnutí, usilující o nápravu deformací, bude jevit jako faktor, který také má a musí být politikou regulován, chce-li politika dosáhnout svých cílů (a také udržet celý proces v takových mezích, které sama považuje za optimální). Politika je v tomto širokém smyslu slova vždy manipulací, a to i politika jakkoli demokratická.³⁸ Není tedy náhoda, že různí protagonisté pražského jara, v nedávné době například historik Michal Reiman ve svých pamětech, více či méně explicitně kritizovali Mlynáře za často „manipulátorské“ politické způsoby, případně

KSSS v Čierné nad Tisou a Bratislavě; dále viz tamtéž, s. 303–305, 313, 384 n., 429 n., 443 n. a 451).

38 MLYNÁŘ, Z.: *Československý pokus o reformu 1968*, s. 114. Na jiném místě dodává: „Sdělovací prostředky by v normálně fungujícím demokratickém pluralitním systému nikdy nemohly být jenom nástrojem přenášení direktiv a názorů politického vedení. Avšak – zejména pokud jsou to prostředky státní (televize, rozhlas) – pak musí být v části šíření politických informací a stanovisek vázány (byť demokratickými metodami) státními politickými zájmy a státní politikou natolik, aby jejich působení sledovalo někdy i dosti složité požadavky této politiky, vnitřní i zahraniční.“ (*Tamtéž*, s. 128.)

hovořili o jeho ne vždy kladném vlivu na Alexandra Dubčeka.³⁹ Mlynář ostatně své tehdejší politické přesvědčení s časovým odstupem vyjádřil slovy „byl jsem reformním komunistou, a nikoli nekomunistickým demokratem“.⁴⁰

Mlynářovy kroky v kritických srpnových dnech roku 1968 mohly působit navenek rozporným dojmem. Okamžitě po obdržení zprávy o invazi cizích vojsk na noční schůzi předsednictva ÚV KSČ Mlynář spolu s Čestmírem Císařem koncipoval protestní prohlášení tohoto stranického grémia.⁴¹ O epizodě jednání se sovětským velvyslancem Štěpanem Vasiljevičem Červoněnkem už byla zmínka, možná však stojí za to zde připomenout dva neznámé texty, v nichž se Mlynář vracel k inkriminovanému momentu a osvětloval své pohnutky.

Prvním jsou připomínky k návrhu scénáře filmového dokumentu *Invasion* podle jeho knihy *Mráz přichází z Kremu*, které poslal v létě 1979 scenáristce a producentce Evě Kolouchové a v nichž důrazně žádal o opravu právě v souvislosti s otázkou, proč nešel na vysočanský sjezd KSČ. V první verzi napsal, že „někam k mému monologu je zcela nezbytné přidat pár vět vysvětlujících, proč nejedu do Vysočan, ale jdu do budovy ÚV. To pak má význam pro pochopení celé mé role, která takto vypadá tak, že divák si může myslet, že se prostě pokouším zjistit, jak to všechno dopadne – a pak se podle toho přikloním tam, kde bude perspektiva jistější. (...) Je to pro mne ovšem otázka zásadního významu. (...) Dohodl jsem se s několika soudruhy, že bude nutné, abych šel do budovy ÚV KSČ: ve Vysočanech budou všichni, ale tady nebude možná nikdo kromě Biřaka, Indry, Koldera, Jakeše a celé kliky, která chce spolupracovat s Rusy. Nijak mne to netěšilo, byla to role velice nevděčná, a navíc ne právě bezpečná, ale souhlasil jsem s argumenty, že ji musím přijmout.“ V další verzi připomínek z března 1980 žádal několik změn „respektovat bezpodmínečně“, mimo jiné že „byl jsem také delegátem mimořádného sjezdu. Ale po dohodě s pořadatelem sjezdu jsem nešel na jeho zasedání. Šel jsem na schůzi zbytků předsednictva strany.“⁴²

39 Viz REIMAN, Michal: *Rusko jako téma a realita doma a v exilu: Vzpomínky na léta 1968–1990*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2008, s. 75, 80, 89–91, 99–101, 168, 184–188, 235–240, 244–252 a 289 n. Historik Miloš Hájek zase ve svých memoárech vzpomíná např. na nesouhlas s pozváním Zdeňka Mlynáře na schůzi „reformátorů“ před dubnovým plénem ÚV KSČ v roce 1968, protože měl „podíl na likvidaci *Literárních novin*“ (HÁJEK, Miloš: *Paměť české levice*, s. 207 – viz pozn. 14).

40 MLYNÁŘ, Z.: *Mráz přichází z Kremu*, s. 94.

41 Viz DUBČEK, Alexander: *Naděje umírá poslední: Vlastní životopis Alexandra Dubčeka*. Ed. Jiří Hochman. Praha, Svoboda 1993, s. 191 n. Zmínky o Mlynářově činnosti v těchto dnech obsahují také další vzpomínkové knihy: DIENSTBIER, Jiří – LÁNSKÝ, Karel – ŠILHÁN, Věněk – ŠIMON, Bohumil: *Srpen 1968*. Praha, Práce 1990, s. 52 n., 142–144 a 183–187; *Paměti Vasiljeviče Biřaka: Unikátní svědectví ze zákulisí KSČ*, sv. 2. Praha, Agentura Cesty 1991, s. 104–145. Biřak oproti výše uvedeným aktérům hodnotil Mlynářovo jednání velmi kriticky.

42 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 6, Mlynářovy připomínky k návrhu scénáře filmového dokumentu *Invasion* z léta 1979 a března 1980 (fond obsahuje k těmto záležitostem i další bohatou dokumentaci).

Druhý text je naopak zcela soukromé povahy a je zde zmíněn jenom proto, že byl nedávno uveřejněn.⁴³ Jedná se o velmi zajímavý pokus o psychickou sebeanalýzu, kterou Mlynář sepsal v roce 1983 pravděpodobně pro svého psychiatra. Při popisu části své osobnosti, která se domáhá logických závěrů, Mlynář hodnotil i vlastní chování ve složitých měsících pražského jara a po sovětské okupaci: „Díky osobě D jsem např. schopen jednat tak, jak to odpovídá logice mých názorů třeba v politické situaci, kdy to má za následek pád mé pozice, odporuje to kalkulu (jehož alternativu dodává osoba C celkem bezchybně, ale nejdu za její radou); příkladem je třeba můj politický postup roku 1968, hlavně v srpnu a potom, abdikace atd.“⁴⁴

V každém případě se Mlynář pak vydal do Moskvy společně s delegací prezidenta Ludvíka Svobody a také jménem účastníků mimořádného sjezdu KSC, který se konal ve Vysočanech,⁴⁵ s pověřením doručit dopisy uvězněným československým komunistickým představitelům.⁴⁶ Jak známo, i Mlynář pak připojil svůj podpis k pověstnému

43 V této práci záměrně nevyužívám rodinnou korespondenci, a tak i tento text by zde měl spíš zůstat stranou – hlavně proto, že byl napsán v těžké životní situaci a není jasné, do jaké míry zrcadlí předchozí i následný Mlynářův stav. Nicméně krátce před odevzdáním této statě jsem se seznámil s poslední prací Vladimíra Čermáka, v níž je tento text, nazvaný autorem „Sebezpyt“, citován a shrnut v přílohách (ČERMÁK, Vladimír: *Operace Listopad 1989: O putování české společnosti odnikud nikam a zpět a o jejím hledání cesty jinudy a jinam*. Praha, Naše vojsko 2012, s. 322–328). Autor se v knize velmi nepřesvědčivě snaží poukázat na údajně zásadní roli Zdeňka Mlynáře při vzniku sovětské perestrojky; jeho argumentace se nese v podobném duchu jako v předešlé knize, kde se snažil dokázat Mlynářovu stěžejní roli během srpna 1968 (viz TÝŽ: *Operace Srpen 1968: O 'psyopu' české společnosti, problémů sovětského vládnutí a o mnoha dalších faktorech událostí*. Praha, Naše vojsko 2011).

44 Text bez názvu, začínající slovy „I. Dětství, vztah k otci a k matce“, má 57 stran a byl několikrát opraven (viz různé verze v Mlynářově fondu, část 2, k. 3).

45 Na vysočanském sjezdu zazněl i názor, že „osoba s. Mlynáře, i když teď se choval statečně, v průběhu let není zcela jasná. Lidé, kteří ho znají léta z jeho základní stranické organizace, tvrdí, že měnil častokrát své stanovisko.“ (VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Kapitulační*, s. 75, dokument č. 159 – Stenografický záznam 1. zasedání Ústředního výboru KSC zvoleného mimořádným XIV. sjezdem KSC, 23.8.1968; dále viz s. 52, 62 a 74.) Kromě toho srv. hlavně 14. *mimořádný sjezd KSC: Protokol a dokumenty*. Vídeň – Řím, Salemi 1970. Úvod a závěr napsal Jiří Pelikán (o zvolení Mlynáře do nového ústředního výboru strany viz s. 86 n.). Leonid I. Brežněv 23. srpna 1968 prohlásil, že pokud je dobře informován, Mlynář se mimořádného sjezdu odmítl zúčastnit z toho důvodu, že pokud by se umožnilo, aby státu vládla „sestava, kterou zvolil sjezd, znamená to, že Československo se stane okamžitě buržoazním“. (VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Červenec–srpen 1968*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. IV/2.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1996, s. 240, dokument č. 156 – Sovětský stenografický záznam rozhovoru mezi sovětskými představiteli v čele s L. Brežněvem a A. Dubčekem a O. Černíkem, 23.8.1968; viz také s. 245; přesná slova pronesená Mlynářem 22. srpna před sovětským velvyslancem jsou citována *tamtéž*, s. 249, pozn. 11.)

46 Viz TÍŽ (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Září 1968 – květen 1970*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. IV/3.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1997, s. 82–88, zejména s. 83, dokument č. 190 – Sovětský stenogra-

moskevskému protokolu⁴⁷ a kolem toho, co někteří považovali za „smířlivý“ postoj, se poté rozhořely i spory.⁴⁸ V následujících týdnech pak vícekrát vystoupil na obranu alespoň některých součástí reformní politiky započaté v lednu 1968, i když nikdy nezapomněl varovat, že „není čas hrát si s ohněm“.⁴⁹ Ovšem již na zasedání předsednictva ÚV KSČ 31. srpna 1968 žádal „o uvolnění z funkce, protože za těchto pár dní zjišťuji o sobě, že nejsem s to dobře dělat tuto práci“. Za situace, kdy nebylo možné pokračovat v politice vyjádřené v *Akčním programu KSČ*, Mlynář jasně vyčítal, jak nesmírně obtížné bude proplouvat mezi Scyllou přehnaných kompromisů a Charybdou nekompromisních zásad: „Jestli ustoupíme, budeme mít zítra část lidí proti sobě. (...) ...nebo do toho půjdeme se vzdorem a přivedeme to ke krachu.“⁵⁰

---

fický záznam schůzky vedoucích představitelů „pětky“ v Moskvě, zabývající se situací v Československu a opatřeními k její plné normalizaci, 27.9.1968; MLYNÁŘ, Z.: *Mráz přichází z Kremli*, s. 228–230; DUBČEK, A.: *Naděje umírá poslední*, s. 204; Rozhovor Ondřeje Pitra s Josefem Smrkovským: Nedokončený rozhovor. In: *Listy*, roč. 5, č. 2 (březen 1975), s. 20. (Jméno Ondřej Pitr bylo pseudonymem Jiřího Dienstbiera.) Podle Miloše Jakeše, který ho vyzvedl v Hloubětíně před odjezdem do Moskvy, Mlynář „měl určité obavy, neboť se schoval za popelnicemi a odtud pozoroval, co se bude dít“ (JAKEŠ, Miloš: *Dva roky generálnímu tajemníkem*. Praha, Regulus 1996, s. 48).

- 47 O těžkém rozhodnutí protokol podepsat píše Mlynář v knize *Mráz přichází z Kremli* (s. 249–263). Mlynář pak také osobně informoval Federální shromáždění ČSSR o jeho obsahu (viz CIGÁNEK, František – FELCMAN, Oldřich (ed.): *Národní shromáždění: Srpen 1968 – leden 1969*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. III/3.) Praha – Brno, ÚSD AV ČR, v.v.i. – Doplněk 2009, s. 65–80).
- 48 Z mnoha zdrojů je známo např. rozhořčení Františka Kriegla, jelikož mu Mlynář údajně nepředal vzkazy zasláné z Vysočan. (Viz REIMAN, M.: *Rusko jako téma a realita doma a v exilu*, s. 168 (viz pozn. 39); HAVEL, Václav – JANOUCHE, František: *Korespondence 1978–2001*. Praha, Akropolis 2007, s. 234, Janouchův dopis Havlovi z března 1986.) František Janouch už v březnu 1979 psal Jiřímu Pelikánovi, že „Franta [Kriegel] je velice rozhořčen knihou Zdeňka a žádá nás, abychom s tím něco udělali. Jeho hlavní argument je, že tím, že Zdeněk mluví o jednání delegace v Moskvě, vlastně legalizuje okupaci.“ (ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 16, Correspondence 0027, Janouchův dopis Pelikánovi z 15.3.1979.)
- 49 MLYNÁŘ, Zdeněk: Zákonost a právní jistota občanů – podmínky normalizace našich poměrů. In: *Rudé právo*, 10.9.1968, s. 3. Touto dvojznačností akcentů se vyznačoval také jeho televizní a rozhlasový projev v září 1968: „Máte však plné právo chtít od nás dnes víc,“ připustil Mlynář a uznal, že „nejdůležitější otázka, o kterou dnes jde, se skrývá pod pojmem normalizace poměrů v Československu“. Na druhé straně vyjádřil politování nad činností „neodpovědných demagogů“ a zdůraznil, jak „zhoubné východisko je hledat cestu jinou, než je ta, kterou dává přísné dodržování moskevských dohod“. Nakonec prorocky uzavřel, že „vyvolávat boj o moc uvnitř KSČ, to by znamenalo zase nahrát těm, kdo podcenili jednotu strany a lidu, kdo si mysleli, že situace otevře cestu před leden 1968 a snad ještě dále nazpět“. (Všichni spoluodpovídáme za další vývoj naší politiky: Z televizního a rozhlasového projevu člena předsednictva a tajemníka ÚV KSČ doc. Zdeňka Mlynáře. In: *Tamtéž*, 15.9.1968, s. 5.) Podobné myšlenky vyjádřil také v rozhovoru pro deník *Mladá fronta* (O mládeži se Zdeňkem Mlynářem. In: *Mladá fronta*, 28.9.1968, s. 1 n.).
- 50 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Kapitulace*, s. 203–211, zde s. 203 a 206, dokument č. 177 – Poznámky z diskuse na 98. schůzi předsednictva ÚV KSČ o personálních změnách ve vedení KSČ, 31.8.1968.

Koncem září 1968 svůj názor na Mlynáře zcela změnil v záporném smyslu Leonid Brežněv: považoval ho nyní nejen za všudypřítomného „mazaného člověka“, který je vzdálený postoji upřímného přátelství k Sovětskému svazu a jemuž schází „pevná ideová orientace“, ale také za člověka, který v československém vedení vytváří „právní základnu pro nepřátelskou linii orgánů masové informace“.⁵¹ Při československo-sovětských jednáních v Moskvě ve dnech 3. a 4. října 1968 pak sovětský vůdce otevřeně žádal Mlynářovo odvolání,⁵² což opakoval i v následném telefonátu s Alexanderem Dubčekem.⁵³ Jelikož byl Mlynář stále více přesvědčen o tom, že reformní politická linie už nemá šanci, snažil se opakovaně vysvětlit Dubčekovi a dalším stranickým předákům, že za daných okolností je čestnější odstoupit,⁵⁴ aniž by však jeho návrhu někdo popřál sluchu.⁵⁵ Šestnáctého listopadu 1968 Ústřední výbor KSČ na svém zasedání konečně přijal jeho žádost a Mlynář, nyní už bez špetky iluzí, rezignoval na své členství v předsednictvu i na funkci tajemníka ústředního výboru.⁵⁶ V září 1969 pak byl vyloučen z Ústředního výboru KSČ a posléze v březnu 1970 i z komunistické strany.⁵⁷

Komentátor Rádia Svobodná Evropa Fred Eidlin zhodnotil ve své zprávě z 11. prosince 1968 Mlynářovo odstoupení jako jasný signál neúspěchu politiky „taktizování špiček“:

51 TÍŽ (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Září 1968 – květen 1970*, s. 77–110, zde s. 82 a 87, dokument č. 190 (viz pozn. 46).

52 Shrnutí těchto jednání viz *tamtéž*, s. 116–150, dokumenty č. 196.1–196.3. Zde bylo ostře kritizováno, že Mlynář „plýtvá množstvím frází“ a že nemá „jasnou politickou linii“ (*tamtéž*, s. 126, dokument č. 196.1 – Záznam z jednání delegace KSČ s vedením KSSS v Moskvě 3.–4. října 1968 o „otázkách, které zajímají obě strany“, 8.10.1968; viz také s. 145 n.).

53 V záznamu telefonického hovoru mezi Dubčekem a Brežněvem z 5.11.1968 jsou výslovně zmíněna „riešenia problému s. Mlynáře“ a je řeč o „kádrových otázkach, ktoré boli dohovoréné“ (*tamtéž*, s. 168 a 170, poznámka 4, dokument č. 208).

54 Mlynář zřetelně vyjádřil své rozpaky na zasedání předsednictva ÚV KSČ 8. října 1968, kdy odmítl dál dělat „pštroší“ politiku a „strkat hlavu do písku“, protože nové požadavky Moskvy představují „kvalitativně nový fakt“ a jsou signálem, že reformní linie už byla porážena: „Odmítám dělat iluzionistickou politiku. (...) Přiznejme si, že k politice patří umět něco prohrát, ale ne[patří k ní nikdy] vodit lidi za nos. (...) Nemohu lidem dále lhát. (...) Řekněme lidem pravdu!“ (VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Kapitulace*, s. 343–351, zde s. 344 a 349, dokument č. 203 – Poznámky z diskuse na 102. schůzi předsednictva ÚV KSČ k jednání delegací ÚV KSČ a ÚV KSSS v Moskvě ve dnech 3.–4. října, 8.10.1968.)

55 MLYNÁŘ, Z.: *Mráz přichází z Kremli*, s. 269–273.

56 Srv. Mlynářův nepřednesený příspěvek (VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Komunistická strana Československa: Kapitulace*, s. 616–619, dokument č. 249 – Nepřednesený diskusní příspěvek Zdeňka Mlynáře, připravený pro listopadové zasedání Ústředního výboru KSČ, 17.11.1968).

57 Kanadský historik Harold Gordon Skilling uvádí názor Petra Pitharta z roku 1969, že Mlynář už tehdy přijal ideu politického pluralismu (GORDON SKILLING, H.: *Československo – můj druhý domov: Paměti Kanadana*. Praha, Prostor 2001, s. 405). Viz také PITHART, P.: *Devětaosmdesátý*, s. 122 (viz pozn. 14).

„Třebaže rezignace Zdeňka Mlynáře na všechny stranické funkce nebyla nečekaná, představovala jeden z nejzlověstnějších vývojových momentů listopadového pléna ÚV KSČ.

(...)

Nicméně po návštěvě delegace KSČ v Moskvě na začátku října byla Mlynářova veřejná vystoupení čím dál vzácnější, ačkoli před touto návštěvou byl jedním z hlavních mluvčích československého vedení.

(...)

Mlynář byl všeobecně považován za jednoho z nejrychleji stoupajících mužů ve vedení KSČ v týdnech po srpnovém sjezdu. Jeho proslovy často působily dojmem, že mezi československými lídry patří k těm, kteří jsou nejochotnější realizovat sovětské požadavky, aby si získali důvěru Sovětů. V tomto ohledu byl často přirovnáván k Husákovi.

Na druhé straně byl Mlynář hlavním autorem progresivního Akčního programu strany a byl úzce spjat s reformami polednového vývoje. Z dnešního pohledu to vypadá, že ostrost části Mlynářových projevů mohla být taktická. Třebaže se pokoušel sledovat ‘realistický’ přístup, zde se nejspíš ukázaly hranice jeho ochoty ke kompromisu.

Je dost pravděpodobné, že Mlynář dospěl k rozhodnutí, že by za těchto podmínek nebyl schopen pracovat na realizaci svých vlastních myšlenek. Kdyby zůstal ve vedení strany, hrozilo by mu, že by se stal spoluzodpovědným za nepopulární opatření, jež by byla učiněna a jež by mu mohla pokazit pověst a ohrozit příležitost, kterou ve svých osmatřiceti letech má, aby se do vedení strany vrátil později, za příznivějších okolností.⁵⁸

„Normalizace“

V následujících letech se Mlynář zcela stranil politického života a pracoval v entomologickém oddělení Národního muzea v Praze.⁵⁹ Teprve později převzal po Josefu Smrkovském důležitou roli v čele bývalých reformních komunistů vystupujících proti politice Gustáva Husáka.⁶⁰ Určitě mohl disponovat i v těchto letech informacemi

58 EIDLIN, Fred: The November Plenum, 11. 12. 1968, s. 11 n. Text je dostupný na <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/19-3-151.shtml> (staženo 13.11.2011).

59 V citovaném sebeanalytickém textu popsal své rozhodnutí jako pokus „o řešení pomocí ‘tlusté čáry’ za dosavadní rolí“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 3). V Mlynářově fondu je uložena také pracovní smlouva s Národním muzeem z 12.2.1969 (část 3, k. 2) stejně jako kopie Mlynářových entomologických publikací (část 2, k. 14) a entomologická korespondence (část 2, k. 7).

60 Sám to opakovaně popsal takto: „Po smrti Josefa Smrkovského ... jsem spolu s několika dalšími členy reformního stranického vedení převzal od něj štafetu. Smrkovský si před smrtí také sám přál, abych spolu s Jiřím Hájkem a Václavem Slavíkem pokračoval v jeho politické opoziční aktivitě.“ (MLYNÁŘ, Z.: *Socialistou na volné noze*, s. 9 – viz pozn. 6.)

Vedle politiky byla Mlynářovou vášní také entomologie, díky tomu mohl od roku 1970 pracovat v entomologickém oddělení Národního muzea (Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

z první ruky, jak dokládá například upozornění Ireny Dubské historikovi Miloši Hájkovi koncem léta 1971, že Státní bezpečnost sleduje jeho „skupinu“.⁶¹ Tajná policie si opravdu všimla, jak znovu stoupá jeho role, a jistě ne náhodou mu byl v létě 1973 odebrán cestovní pas (už v roce 1970 nedostal povolení zúčastnit se entomologické expedice do Íránu).⁶² Na konci roku 1973 objevil ve svém bytě mikrofon odposlouchávacího zařízení. Ihned se obrátil na federálního ministra vnitra Jaromíra Obziny (kopii dopisu poslal i generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ Gustávu Husákovi) a později na předsedu Ústředí české advokacie Zdeňka Hrazdíru, s cílem „dosáhnout osobního rozhovoru“: „Jeho obsahem by byly podle mého názoru politicky důležité otázky, spjaté s problematikou užívání bezpečnostních a represivních metod vůči bývalým funkcionářům a členům strany,“ psal Mlynář. Jako „člověk s dlouholetou politickou zkušeností“ mohl prý „přinést některé vcelku konkrétní

61 HÁJEK, M.: *Paměť české levice*, s. 241 (viz pozn. 14).

62 Viz Mlynářovo odvolání proti tomuto rozhodnutí (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 2). O dalším pokusu StB zkompromitovat ho v soukromé sféře v roce 1971 svědčí Mlynářův citovaný text bez názvu (*tamtéž*, část 2, k. 3).

názory a podněty, jež by snad při dobré vůli mohly pomoci řešit některé vnitropolitické problémy pro současnost i budoucnost“.⁶³

Jak známo, na počátku sedmdesátých let vytvoření početné skupiny komunistů zbavených všech funkcí a většinou i členství ve straně představovalo jedno z hlavních ohnisek odporu vůči „normalizační“ politice.⁶⁴ Jak dokládá i rozhodnutí vyslat sesazeného ředitele Československé televize Jiřího Pelikána na velvyslanectví do Říma, tato skupina usilovala o to, aby neochabla mezinárodní pozornost věnovaná Československu, a hlavně o to, aby se rozvinula „jakási souběžná diplomacie“ zacílená především na kontakty s Italskou komunistickou stranou, která vyjádřila „hluboký nesouhlas a odsouzení“ sovětské invaze.⁶⁵ I když tato taktika přinesla méně plodů, než exkomunističtí oponenti v Praze vesměs očekávali, jednotlivé dopisy a žádosti se postupně objevovaly zejména na stránkách italského komunistického tisku (nejznámějším z těchto počínů bylo uveřejnění rozhovoru s Josefem Smrkovským v týdeníku *Giorni – Vie nuove* v roce 1971).⁶⁶ Po útlumu způsobeném československými politickými procesy v letech 1971 a 1972⁶⁷ a po krachu kontaktů, jež se Smrkovským navázaly sovětské orgány (díky nim údajně vznikl jeho známý dopis Leonidu Brežněvovi z července 1973),⁶⁸ byly iniciativy skupiny bývalých re-

63 Viz *tamtéž*, část 1, k. 1, Mlynářův dopis Jaromíru Obzinovi z 21.12.1973 a Mlynářův dopis Zdeňku Hrazdírovi z 30.1.1974; *tamtéž*, část 2, k. 2, protokol inspekce ministerstva vnitra. Kauza s odposlouchávacím zařízením v Mlynářově bytě byla nedávno použita v dílu *Akce Krajan a Bříza* televizního pořadu *Tajné akce StB* (viz <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10209991308-tajne-akce-stb/409235100221021-akce-krajan-a-briza/?from=2050>, staženo 16.4.2013).

64 Ke konsolidaci socialistické opozice a tvrdé reakci komunistické vlády viz alespoň PELIKÁN, Jiří: *Qui Praga: Cinque anni dopo la primavera. L'opposizione socialista parla* [Tady Praha: Pět let po jaru. Hovoří socialistická opozice]. Roma, Coines edizioni 1973; CUHRA, Jaroslav: *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1979*. (Sešity ÚSD AV ČR, sv. 29.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997; OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969–1989: Příspěvek k dějinám „normalizace“*. Praha, Maxdorf 1994, s. 11–48; a nověji TÝŽ: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*. (Česká společnost po roce 1945, sv. 7.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2011, v.v.i., s. 15–123.

65 CACCAMO, Francesco: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*. Brno – Praha, Doplněk – Masarykova dělnická akademie 2008, s. 66–69. Luciano Antonetti, jedna z klíčových postav vztahů mezi českými a italskými komunisty, ve svých nepublikovaných autobiografických poznámkách potvrzuje, že materiály československého disentu zprostředkovával pro italský tisk hlavně Pelikán (ANTONETTI, Luciano: *Vivere all'ombra (della Cecoslovacchia, e non solo): Materiali per un'autobiografia* [Žít ve stínu (Československa, a ne jenom): Materiály pro autobiografii], s. 157; nevydaný rukopis mi laskavě poskytl autor).

66 Smrkovský ci parla del socialismo in Cecoslovacchia e invita alla pacificazione [Smrkovský mluví o socialismu v Československu a zve ke smíření]. In: *Giorni – Vie nuove*, roč. 5, č. 22 (1971), s. 13–19; český překlad interview vyšel v září 1971 pod názvem „Mluví Josef Smrkovský“ jako zvláštní vydání římských *Listů*. Tématu věnoval pozornost také Milan Otáhal v knize *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, s. 24–26.

67 O změně taktiky opozice věděla i Státní bezpečnost (viz *tamtéž*, s. 74–76).

68 Viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 4, k. 18, Mlynářova „Informace k případu Josefa Hodice“, s. 2. O Smrkovského strategii psal Pelikánovi v září 1970 Jan Šling (syn popraveného komu-

formních komunistů obzvlášť živé mezi lety 1974 a 1975, kdy se jejich pravidelné schůze staly svým způsobem „politickým salonem“.⁶⁹

Přibližně v té době odstavení reformní komunisté rozeslali jak československým úřadům, tak i západním komunistickým stranám značný počet protestních dopisů,⁷⁰ počínaje Smrkovského „memoáry“.⁷¹ Do této „kampaně“ se zapojil i Alexander Dubček otevřeným dopisem z 28. prosince 1974 adresovaným Federálnímu shromáždění a Slovenské národní radě⁷² a dalším listem, jímž se 29. března 1975 obrátil na vedení Jednotné socialistické strany Německa, Polské sjednocené dělnické strany a také Italské komunistické strany.⁷³ Kolem osudu tohoto dopisu ovšem panují nejasnosti:

---

nistického funkcionáře Otto Šlinga), podle nějž „Smrkovský vzkazuje, že by se mohlo pokusit ovlivnit vedení západních stran v otázce tzv. čestného narovnání mezi námi a Moskvou“. V dalším dopise dodával: „Podle mého názoru si [Smrkovský] tento stav uvědomuje a žádá pouze morální akci. Dotaz na interview s Zanfrogninim vyřídím a dám vědět.“ (ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 15, Corrispondenza 0015, Šlingovy dopisy Pelikánovi z 2.9. a 8.9.1970.) Z uvedeného sdělení lze soudit, že zmíněný rozhovor se Smrkovským mohl pořádit tehdejší novinář deníku *Il resto del Carlino* Giancarlo Zanfrognini. Souhrnně ohledně této opoziční strategie viz OTÁHAL, M.: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, s. 90–93.

69 Viz HÁJEK, M.: *Paměť české levice*, s. 245 (viz pozn. 14). Jiří Hájek psal v této souvislosti o několika skupinách, které se vzájemně informovaly. Jeden okruh „byl kolem Zdeňka Mlynáře – zde to byli někteří účastníci vysočanského sjezdu, jako dr. Jiřina Zelenková, Vladimír Kabrna, Jiří Judl, Miloš Hájek, Rudolf Slánský, Zdeněk Jičínský. Byli to mladší lidé, schopní a vzdělaní.“ (HÁJEK, Jiří: *Paměti*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1997, s. 313; viz také OTÁHAL, M.: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, s. 82–90.)

70 Souhrnně viz OTÁHAL, M.: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, s. 93–111.

71 Le memorie di Smrkovský dettate prima di morire [Smrkovského memoáry, diktované krátce před smrtí]. In: *Giorni – Vie nuove*, roč. 5, č. 8, 9, 10 a 11 (1975), nestránkováno; český text viz Rozhovor Onřeje Pitra s Josefem Smrkovským: Nedokončený rozhovor. In: *Listy*, roč. 5, č. 2 (březen 1975), s. 4–25. O úloze Smrkovského na počátku 70. let viz také VRA-BEC, Václav: *Vybočil z řady: Medailón Josefa Smrkovského a doby, v níž žil*. Praha, Naše vojsko 1991, s. 164–174; o vztazích reformních komunistů s Itálií viz LOMELLINI, Valentine: *L'appuntamento mancato: La sinistra italiana e il Dissenso nei regimi comunisti 1968–1989* [Zmeškaná schůzka: Italská levice a disent v komunistických režimech 1968–1989]. Firenze, Le Monnier 2010, s. 98–101.

72 Dubček žaluje. In: *Listy*, roč. 5, č. 3 – zvláštní vydání (duben 1975), s. 1–3 (za redakčním úvodem následoval text „Dopisu A. Dubčeka Federálnímu shromáždění ČSSR a SNR“, s. 4–16). Srv. italskou zkrácenou verzi otištěnou tehdy v týdeníku *l'Espresso*: Alexander Dubček accusa: Perché avete tradito! [Alexander Dubček žaluje: Proč jste zradili!]. In: *l'Espresso*, roč. 21, č. 16 (1975), s. 46–53 (v nezkrácené formě vyšel dopis v italské mutaci časopisu *Listy* v červnu 1975, s. 1–17). Nově je text dopisu otištěn v publikaci: DUBČEK, Alexander: *Od totality k demokracii: Prejavy, články a rozhovory, výběr 1963–1992*. Ed. Jozef Žatkuliak a Ivan Laluha. Bratislava, Veda 2002, s. 234–244. Obligátním odkazem na vztahy mezi Dubčkem a Itálií je stať Luciana Antonettiho „Dubček e l'Italia“ [Dubček a Itálie]. In: DUBČEK, Alexander: *Il socialismo dal volto umano: Autobiografia di un rivoluzionario* [Socialismus s lidskou tváří: Životopis revolucionáře]. Roma, Riuniti 1996, s. 329–350.

73 Viz BENČÍK, Antonín: *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčekovi: Drama muže, který předběhl svou dobu*. Praha, Ostrov 2001, s. 78–80 (text dopisu je otištěn v publikaci: DUB-

ústřední deník italských komunistů veřejně dementoval zprávy, že by vedení strany obdrželo Dubčekův dopis,⁷⁴ jiné zdroje tuto informaci zase potvrzují.⁷⁵ I když údajně nechyběl ze sovětské strany ani „pokus navázat kontakty stejným způsobem jako v roce 1973 s Josefem Smrkovským“,⁷⁶ reakce československých oficiálních orgánů byla důrazná, neboť v těchto iniciativách spatřovaly snahu pošpinit obraz již klidných poměrů v Československu, jak jej zahraniční veřejnosti předkládala husákovská propaganda. Luciano Antonetti v poznámkách o situaci v Československu určených pro sekretariát a zahraniční oddělení Italské komunistické strany v květnu 1975 vystihl absurditu vznášených obvinění: „Od poloviny dubna se útočilo přímo na Dubčeka a další odpůrce, mimochodem všechny házené do jednoho pytle ... střídavě obviňované, že jsou ‘pravicoví oportunisté’, ‘revizionisté’, ‘popírači’, ‘zrádci’, ‘fašisté’ nebo skoro fašisté, ‘antisověťčící’, a tedy ‘antikomunisté’.“⁷⁷

Vyloučení komunisté se snažili dostat „československou otázku“ na pořad jednání připravované konference evropských komunistických stran, která se měla konat [v roce] 1975, ale nakonec se konala až v červnu 1976 v Berlíně.“⁷⁸ Do tohoto kontextu je třeba zasadit pokus Zdeňka Mlynáře nabídnout formou strukturovaného

---

ČEK, A.: *Od totality k demokracii*, s. 247–253). O Dubčekových početných protestních dopisech viz také UHER, Ján: Dubčekovy pookupačné protestné listy proti moci a jej zneužívaniu v rokoch 1969–1989. In: *Cesty k novemburu 1989: Aktivity Alexandra Dubčeka. Zborník zo seminára pri príležitosti 10. výročia novembra 1989*. Bratislava, Nová práca 2000, s. 51–86 (otištěný text dopisu viz s. 145–152).

- 74 „Ohledně zprávy otištěné v několika novinách, která se týká dopisu Alexandra Dubčeka poslanci Enriku Berlinguerovi a dlouhého dokumentu Zdeňka Mlynáře o situaci v Československu, tisková kancelář Italské komunistické strany sděluje, že tyto dokumenty nebyly doručeny nikomu z vedení strany.“ (Sulle notizie relative a una lettera di Dubcek [Ke zprávám ohledně jednoho Dubčekova dopisu]. In: *l'Unità*, 7.6.1975, s. 13.) Oním Mlynářovým „dlouhým dokumentem“ je míněn *Československý pokus o reformu 1968*.
- 75 Luciano Antonetti ve svých nepublikovaných autobiografických poznámkách píše, že italští komunisté dopis skutečně dostali a že jej nechtěl zveřejnit sám Dubček (ANTONETTI, L.: *Vivere all'ombra (della Cecoslovacchia, e non solo)*, s. 93 a 140 – viz pozn. 65). Podle tehdy odvyšlané zprávy Rádia Svobodná Evropa to potvrdil i tajemník Komunistické strany Španělska Santiago Carrillo: „V rozhovoru pro Le Nouvel Observateur z 23.–29. června pokládal za jisté, že Dubček zaslal dopisy Berlinguerovi a Honeckerovi, a hodnotil to jako ‘zcela správné’. Dodal: ‘Během této konference budeme hájit právo soudruha Dubčeka svobodně vyjádřit své názory v Praze.’“ (DEVLIN, Kevin: The international communist Movement: a Tale of two Conferences, 18.7.1975, s. 11. Článek je dostupný na <http://www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/text/115-4-115.shtml>, staženo 13.11.2011).
- 76 Podle Mlynáře se „celá věc táhla až do podzimu 1975“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 4, k. 18, Mlynářova „Informace k případu Josefa Hodice“, s. 4).
- 77 *Biblioteca Roberto Ruffilli*, Forlì (dále BRR), Fondo (f.) Luciano Antonetti, 1. 4. Relazioni PCI-ČSR [Vztahy IKS-ČSR], 001, Note a proposito della situazione cecoslovacca [Poznámky k československé situaci], 6.5.1975. Viz také Mlynářův informativní text z roku 1975 nazvaný „Komunisté bez legitimace v Československu“, jehož český originál je uložen v Mlynářově fondu (část 1, k. 3) a Antonettiho italský překlad ve fondu Luciana Antonettiho ve Forlì (1. 4. Relazioni PCI-ČSR, 002, MLYNÁŘ, Zdeněk: Comunisti senza tessera in Cecoslovacchia).
- 78 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 4, k. 18, Mlynářova „Informace k případu Josefa Hodice“, s. 3.

memoranda (datovaného leden až únor 1975) rozsáhlou analýzu situace v Československu, psanou „s vědomím a za konzultace A. Dubčeka a ostatních vyloučených členů vedení KSČ“ s cílem vyvolat diskusi ve světovém komunistickém hnutí (práce byla „rozeslána vedení KS, které se měly účastnit konference“).⁷⁹ Kniha s názvem *Československý pokus o reformu 1968: Analýza jeho teorie a praxe* vyšla vzápětí v kolínském exilovém nakladatelství Index⁸⁰ a její následující vydání v italském překladu (pravděpodobně Luciana Antonettiho), pod změněným titulem „Praha – otevřená otázka“ a s předmluvou známého matematika a člena vedení Italské komunistické strany Lucia Lombarda Radiceho, lze přiřadit k československým pokusům ovlivnit postoje eurokomunismu.⁸¹

Poté co předsednictvo Ústředního výboru KSČ přijalo 18. dubna 1975 usnesení „k protistranickým akcím Dubčeka a dalších osob“,⁸² přímo v návaznosti na zaslání rukopisu tohoto textu ústřednímu výboru, do redakce časopisu *Tvorba* a nakladatelství Orbis,⁸³ provedla Státní bezpečnost 23. dubna prohlídku Mlynářova bytu.⁸⁴ Stejným dnem je datováno „Stanovisko k písemným projevům Alexandra Dubčeka, Václava Havla a Zdeňka Mlynáře“, které vypracovalo ministerstvo vnitra a generální prokuratura.⁸⁵ Ke konci roku 1975 pak Státní bezpečnost zorganizovala také větší akci s cílem odhalit takzvanou Mlynářovu skupinu na Varnsdorfsku, kde Mlynář díky kontaktům s bývalým spolužákem z gymnázia Janem Pospíchálem údajně rozšiřoval „závadnou literaturu“. V návrhu o dalším postupu z února 1976 se pravi, že Mlynář „dal podnět k zintenzivnění publikační činnosti zbytku pravicových oportunistů v poslední době, aby bylo vytvářeno zdání široké opozice“.⁸⁶

79 Tamtéž, s. 3 a 2.

80 K okolnostem vzniku textu viz také CACCAMO, F.: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*, s. 52–55 (viz pozn. 65). Některé osoby v Československu ovšem interpretovaly Mlynářovo memorandum velice nepříznivě jako „prosbu 'loajálníhoho komunisty' k Brežněvovi“ (GORDON SKILLING, H.: *Československo – můj druhý domov*, s. 422 (viz pozn. 57).

81 Italský překlad vyšel bez úvodní části: MLYNÁŘ, Zdeněk: *Praga – questione aperta: Il '68 cecoslovacco fra giudizio storico e prospettive future* [Praha – otevřená otázka: Československý rok 1968 mezi historickým soudem a budoucími perspektivami]. Bari, De Donato 1976. K italskému vydání viz materiály uložené v Antonettiho fondu, jako je Mlynářova smlouva s nakladatelstvím nebo korespondence.

82 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 2, usnesení předsednictva ÚV KSČ z 18.4.1975.

83 Kopie Mlynářových průvodních dopisů těmto institucím jsou zachovány *tamtéž*.

84 *Tamtéž*, část 2, k. 13 a část 3, k. 2, „Protokol o provedení domovní prohlídky“ a jeho „Vyhodnocení“. Některé zabavené materiály byly Mlynářovi vráceny 29.10.1976 (viz *tamtéž*, část 2, k. 13, „Usnesení“).

85 Podle tohoto stanoviska se Mlynář vyjadřoval „opatrněji“, a proto „prozatím nelze tedy s jistotou dospět k závěru ... že obsahem písemnosti byl spáchán trestný čin“ (Stanovisko orgánů politické moci. In: MLYNÁŘ, Z.: *Socialistou na volné noze*, s. 18 n. – viz pozn. 6). Viz také dlouhý Mlynářův dopis ministru vnitra Jaromíru Obzinovi z února 1976, s odmítnutím předvolání do Bartolomějské ulice č. 7 „za účelem úředního jednání“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 2, Mlynářův dopis Obzinovi z 15.2.1976).

86 Kopie spisu StB vedeného na Zdeňka Mlynáře s názvem „Krajan“ z roku 1975 se nachází v jeho fondu (část 3, k. 2).

Mlynář se však také dočkal solidární podpory od několika českých intelektuálů, kteří zanedlouho založili Chartu 77 – v březnu 1976 byla zveřejněna výzva, již podepsal mimo jiné Václav Havel, Karel Kosík, Jan Patočka a Ludvík Vaculík, aby byla v Československu umožněna veřejná rozprava o tezích zabavené Mlynářovy knihy.⁸⁷ Do tohoto rámce zapadá také Mlynářův otevřený dopis evropským komunistickým stranám z února 1976,⁸⁸ jehož záměrem bylo ovlivnit výše zmíněnou mezinárodní konferenci v Berlíně.⁸⁹

Pravděpodobná je i Mlynářova účast v důležitém pokusu vytvořit určitou společnou platformu vyloučených komunistů textem „Poznámky o stavu a perspektivách opozice v roce 1975“, v němž byly rozebrány „určité tendence, jejichž další vývoj by měl být racionálně promyšlen a zhodnocen jak doma, tak v zahraničí“. Pisatelé se tímto textem snažili „prolamovat hradbu strachu“, uznávali, že „KSČ po roce 1970 je kvalitativně jiným organismem než kdykoli před tím“, a konstatovali, že vnitřní a mezinárodní faktory umožnily, že „tu poprvé existuje jako opozice vůči režimu početně silná a politicky zkušená skupina komunistů“. Tato opozice by se podle

87 Text datovaný 24.3.1976 později otiskl sám Mlynář (Výzva opozičních intelektuálů z 24. března 1976. In: MLYNÁŘ, Z.: *Socialistou na volné noze*, s. 19 n.), kopie se nachází v jeho fondu (část 3, k. 2). Početné disentní iniciativy z oněch měsíců sledovalo se zájmem také prostředí exilu, jak o tom svědčí *Knihy Charty*, kterou sestavil Vilém Prečan: viz např. Výzva čtrnácti bývalých členů ÚV KSČ – Propustit politické vězně, 20.1.1976. In: PREČAN, Vilém (ed.): *Knihy Charty: Hlasy z domova 1976/77*. Kolín n/R. – Řím, Index – Listy 1977, s. 30 n.; Dopis sedmi bývalých členů ÚV KSČ konferenci komunistických a dělnických stran Evropy v Berlíně, 25.6.1976. In: *Tamtéž*, s. 40–42; Otevřený dopis Zdeňka Mlynáře politickým činitelům odpovědným za zákonnost v ČSSR, 8.9.1976. In: *Tamtéž*, s. 50–56; Otevřený dopis deseti právních odborníků ústavním orgánům ČSSR ve věci mladých hudebníků odsouzených v Plzni a v Praze pro údajné výtržnictví k odnětí svobody, 6.11.1976. In: *Tamtéž*, s. 78–86; Prohlášení čtyř bývalých členů ÚV KSČ k propuštění některých politických vězňů v Československu, 14.12.1976. In: *Tamtéž*, s. 87 n.

88 Una lettera di Zdenek Mlynar a PC a PS d'Europa occidentale [Dopis Zdeňka Mlynáře komunistickým a socialistickým stranám v západní Evropě]. In: *l'Unità*, 11.4.1976, s. 19 (úplnější znění pak otiskl týdeník Italské komunistické federace mládeže *La città futura*, původní český text zveřejnily *Listy* (MLYNÁŘ, Zdeněk: Otevřený dopis komunistům a socialistům Evropy. In: *Listy*, roč. 6, č. 3 (červen 1976), s. 41–45. V archivu Luciana Antonettiho je kromě toho uložen překlad předchozího Mlynářova otevřeného dopisu, datovaného 17.9.1975 a „doručeného mladým Čechoslovákem, který se představil jako ‘vyslanec společných přátel’“ (BBR, f. Luciano Antonetti, 1.4 Relazioni PCI–ČSR, 001, Antonettiho dopis Giuseppepmu Damovi z 13.10.1975).

89 Viz také otevřený dopis z 25.6.1976 sedmi bývalých členů ÚV KSČ z doby pražského jara (mezi nimi byl i Mlynář): Ex-dirigenti del PC cecoslovacco scrivono alla conferenza di Berlino [Bývalí funkcionáři KSČ píší konferenci v Berlíně]. In: *l'Unità*, 30.6.1976, s. 14. Ke kontextu účasti italských komunistů na této konferenci viz PONS, Silvio: *Berlinguer a la fine del comunismo* [Berlinguer a konec komunismu]. Torino, Einaudi 2006, s. 84–89. Podobné dopisy bývalých vůdců pražského jara italským komunistům měly v Itálii publicitu: viz Lettera al Pci di esponenti del „nuovo corso“ cecoslovacco [Dopis KSI od představitelů československého „nového kurzu“]. In: *l'Unità*, 18.6.1976, s. 15; LOMELLINI, V.: *L'appuntamento mancato*, s. 101 (viz pozn. 71).

nich měla – i poukazováním na rozpory běžné politické praxe „s obecně demokratickými a oficiálně uznávanými zásadami (např. s principy Helsink)“ – orientovat na současné tendence západoevropských komunistických stran a přijmout „demokratický marxistický program“. Měla by také rezolutně přejít „od ‘politiky výkřiků’ k politice tvorby a předkládání reálných alternativ při řešení různých vnitropolitických otázek“. Jako existovaly dvě literatury a dvě kultury, měly by podle autorů dokumentu existovat „i dvě společenskovední a analytické sociálně-politické produkce. Možnosti zveřejňování by byly rovněž analogické (samizdat a zahraničí)“. Aby se však tato platforma mohla stát „politickou opozicí“, neobešla by se bez zásadní pomoci západoevropských komunistů a politické emigrace.⁹⁰

Tato výzva vyvolala u československé socialistické opozice v zahraničí bohatou diskusi, několik autorů se k ní vyjádřilo a skupina Listy⁹¹ vypracovala „Odpověď k ‘Poznámkám o stavu a perspektivách opozice’“, která byla do Prahy zaslána až o několik měsíců později, když už vešla ve známost Mlynářova kniha *Československý pokus o reformu 1968* a jiná opoziční vystoupení. „Poznámky“ zde byly interpretovány jako „významný pokrok při hledání reálné základny opozice v současných podmínkách“. Autoři skupiny Listy si všímali vývoje „paralelní politické kultury“ a „nové kvality“ aktivity politické opozice na bázi „demokratického socialismu“. Kromě toho oceňovali, že „se doma pochopily možnosti helsinské deklarace jako nástroje kritiky režimu a jako prostředky jisté imunizace této kritiky“.⁹²

Dokumentace k odposlouchávacímu zařízení, které Mlynář našel ve svém bytě na konci roku 1973 (Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

90 ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 4, „Poznámky o stavu a perspektivách opozice v roce 1975“.

91 Ke skupině Listy viz následující studii Francesca Caccama v tomto čísle *Soudobých dějin*.

92 ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 4, „Odpověď k ‘Poznámkám o stavu a perspektivách opozice’“. Zde jsou uloženy i další související materiály, např. „Návrh odpovědi na ‘Poznámky o stavu a perspektivách opozice’“. Zachovala se i jednotlivá dobrozdání k pražským „Poznámkám“: viz např. „Poznámky k tématu Československo 1975“ nejmenovaného autora, jenž v březnu 1976 emigroval do SRN a ve svém textu otevřeně kritizoval optimismus Mlynáře a lidí kolem něho, kteří „vědí o ruském tlaku na stranické vedení, aby se odstranily nejkřiklavější důsledky ‘normalizace’“ (*tamtéž*), nebo „Poznámky k pražským ‘Poznámkám’“ Vladimíra Horského (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 14); viz také CACCAMO, F.: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*, s. 53 n. (viz pozn. 65).

Skutečně se jedná o text, který předznamenává v různých bodech budoucí vývoj opozičních aktivit v Československu. Jak je patrné z dopisů bývalého ředitele Československého rozhlasu v roce 1968 Zdeňka Hejzlara ze švédského exilu Jiřímu Pelikánovi, nejenže se citovaná „souborná odpověď“ rodila dlouho a složitě, ale obecně se očekával „represivní úder“, kvůli němuž se mělo „u soc. dem. vlád zajistit pro postižené pozvání k azylu“ (což se pak skutečně stalo o rok později).⁹³ Podle jeho zpráv z domova jiný dlouhý (nejmenovaný) Mlynářův text⁹⁴ „obsahuje výsledek jistého sblížení umírněnějších stanovisek (Mlynáře aj.) s radikálnějšími (F. Kriegel aj.)“.⁹⁵ Jak je patrné i z hledání určitého nového spojení z domova, část politické emigrace soustředěná kolem časopisu *Listy* vkládala mnoho nadějí do formování této nové platformy, která zůstává v historickém bádání o tehdejší době a opozičních aktivitách skoro nepovšimnuta.

Charta 77

Zdá se, že ztroskotání všech pokusů dosáhnout nějaké dohody s Husákovým vedením spolu s ukončením tajných jednání se sovětskými politickými špičkami (Mlynář už tehdy navrhoval jako partnera pro ně „M. S. Gorbačova, s nímž jsem 5 let studoval právnickou fakultu v Moskvě“, případně „aby k rozhovorům došlo v Moskvě“)⁹⁶ přivedlo početnou skupinu bývalých reformních komunistů včetně Mlynáře k pochybnostem o možnosti reformovat současný československý systém zevnitř. Již v roce 1975 v rozhovoru pro švédskou televizi Jiří Hájek a Zdeněk Mlynář zdůraznili, že „Helsinky představují vlastně uznání toho, co je pro Evropu společné“, a zároveň upozornili, že „neodpovídá duchu a smyslu helsinské konference, jestliže se v životě některých evropských národů a států udržují prvky, které jsou v rozporu s evropskou civilizační a kulturní základnou“.⁹⁷ V tomto kontextu je takto třeba interpretovat Mlynářův otevřený dopis z 8. září 1976 ohledně případu skupiny Plastic People of the Universe, v němž protestoval proti pokusu zastrášovat mládež a energicky bránil „desítku

93 Hejzlar 9.8.1976 napsal Pelikánovi: „Přiliš mnoho lidí se chystá vyjet ven a všichni většinou očekávají, že jejich umístění tady není žádný velký problém.“ (ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 16, Corrispondenza, 0025.)

94 Pravděpodobně se jednalo o stať, která tehdy vyšla v časopise *L'76*: MLYNÁŘ, Zdeněk: Zur Begründung sozialistischer Demokratie: Das Aktionsprogramm der KPČ aus dem Jahr 1968 und die europäische kommunistische Bewegung. In: *L'76*, roč. 1, č. 2 (1976), s. 12–32. Text přeložil do němčiny Adolf Müller, jak o tom svědčí jeho dopis Pelikánovi z 10.7.1976 (ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 16, Corrispondenza, 0027).

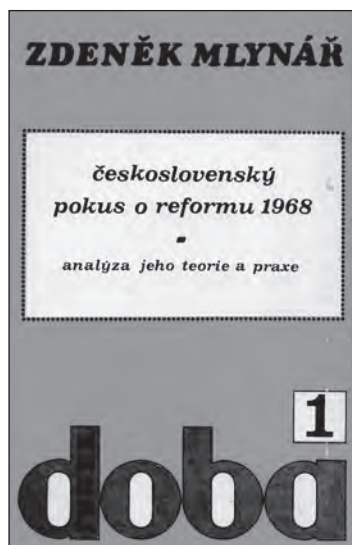
95 Viz *tamtéž*, Corrispondenza, 0025, Hejzlarův dopis Pelikánovi z 11.6.1976; dále viz Hejzlarovy dopisy Pelikánovi z 3.3. a 9.7.1976.

96 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 4, k. 18, Mlynářova „Informace k případu Josefa Hodice“, s. 4.

97 Hovoří Z. Mlynář a J. Hájek. In: *Listy*, roč. 5, č. 7 (prosinec 1975), s. 13–17 (zde s. 16). „Vybídnutí“ k rozhovoru přišlo z Mlynářovy strany (viz HÁJEK, J.: *Paměti*, s. 314 – viz pozn. 69).

mladých lidí, jejichž proviněním je, že skládali, zpívali a hráli hudbu a texty, které jsou proti gustu různých oficiálních orgánů a administrátorů v kultuře i v politice“. Rozebíral přitom „jak obecné společenské příčiny ... tak také konkrétní historické příčiny“, které vedou mladé lidi ke „snaze utéci ze společnosti, vybudovat mimo oficiální společnost vlastní společenství, v němž by nebylo toho, co člověk pocituje jako faleš a lež oficiálních společenských struktur“.⁹⁸

Podle Mlynáře protestní akce a osobní kontakty vedly v září 1976 ke sblížení „různých ideově-politických orientací doposud v podstatě izolovaných“ a v listopadu vzešel první „konkrétní návrh na společný protest“.⁹⁹ V dokumentu zaslaném v červenci 1981 ohledně „případu Josefa Hodice“ (v létě 1981 zmizel z Vídně a objevil se v Praze jako spolupracovník československé rozvědky) dalším představitelům socialistické opozice v emigraci později napsal, že „po konferenci evropských komunistických stran v Berlíně roku 1976 se změnila politická orientace skupiny opozičních bývalých funkcionářů KSČ, v níž jsem zaujímal vedoucí postavení. Dospěli jsme k závěru, že bez vyvolání ‘tlaku zdola’ proti Husákovu režimu nemá věc perspektivu, a orientovali jsme se na spojení s jinými, nekomunistickými skupi-

Když Zdeněk Mlynář nemohl aktivně provozovat politiku, začal o ní intenzivně psát. V roce 1975 vydalo kolínské nakladatelství Index jako první svazek edice „Doba“ jeho politologické zhodnocení pražského jara 1968

98 MLYNÁŘ, Z.: Proti falši a lži: Otevřený dopis politickým činitelům, odpovědným za zákonost v ČSSR. In: *Listy*, roč. 6, č. 6 (1976), s. 5–7; viz také Una lettera di Mlynar sui problemi dei giovani [Mlynářův dopis o problémech mládeže]. In: *l'Unità*, 15.9.1976, s. 14. O kontextu Mlynářova dopisu a dalších iniciativ intelektuálů na podporu hudebníků viz GORDON SKILLING, H.: *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*. London, Allen & Unwin 1981, s. 9–11. Italský deník *l'Unità* mimo to pozorně sledoval celý případ a otiskl na toto téma řadu dalších krátkých zpráv. V Antonettiho archivu je pak uchováno „Dlouhé a detailní shrnutí procesu, který se konal ve dnech 21., 22. a 23. 9. loňského roku v Praze a byl veden proti čtyřem z devatenácti mladých hudebníků, básníků a zpěváků, členů hudebních skupin Plastic People a DG 307, kteří byli zatčeni v březnu a obviněni z toho, že jsou protispoločenskými živly, příživníky, narkomany, alkoholiky, zvrhlíky, narušiteli veřejného pořádku a recidivisty“, jak zní dlouhý název dokumentu s datem 8.11.1976 (BBR, f. Luciano Antonetti, 1.4 Relazioni PCI–ČSR, 001).

99 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 1, k. 3, Mlynářova studie *Ideologické a politické směry uvnitř hnutí za občanská práva v současném Československu*, s. 28 n.

nami opozičního hnutí. Koncem [roku] 1976 pak vznikla ve smyslu této orientace Charta 77, jejímž mluvčím se za skupinu bývalých komunistů stal J. Hájek.¹⁰⁰ I tak lze vysvětlit účast značné části reformních komunistů vyloučených po roce 1968 ze strany na nesocialistické platformě požadující dodržování lidských práv, jakou byla Charta 77.¹⁰¹ V souvislosti s důležitou rolí Zdeňka Mlynáře, mimo jiné i jednoho z nejpronikavějších komentátorů těžkostí během prvních měsíců činnosti Charty 77,¹⁰² je asi namíste připomenout slova Václava Havla:

„V prostředí bývalých komunistických funkcionářů kolem Zdeňka Mlynáře se už dříve mluvilo o možnosti založit nějaký výbor za dodržování lidských práv nebo helsinský výbor na způsob těch, které vznikly v SSSR.

(...)

Mou nervozitu zvyšovalo, že ačkoli sraz byl ve čtyři hodiny, ještě před pátou nebyl přítomen Zdeněk Mlynář, který měl přinést podpisy shromážděné několika sběrači v ex-komunistickém prostředí. Nakonec přišel, ukázalo se, že jsme byli jen špatně domluveni, a přinesl přes sto podpisů, čímž mi vyrazil dech. Podpisů jsme měli celkem dvě stě čtyřicet tři, policie nepřišla, příslušnou agendu jsme vyřídili a připili si v menším kroužku šampaňským.

100 *Tamtéž*, část 4, k. 18, Mlynářova „Informace k případu Josefa Hodice“, s. 4.

101 Viz také Mlynářovo „Prohlášení k situaci v Československu“, s nímž se 16. ledna 1977, den po spisovateli Pavlu Kohoutovi, obrátil na „demokratické veřejné mínění i demokratické vlády“, „evropské komunisty“ a „evropské socialisty“, aby napomohli řešení situace (*tamtéž*, část 2, k. 10, Prohlášení k situaci v Československu). Výzva byla publikována i italsky: Arresto in Cecoslovacchia di quattro intellettuali che firmarono la „Charta 77“ [V Československu zatčení čtyři intelektuálové, kteří podepsali Chartu 77]. In: *l'Unità*, 19.1.1977, s. 12. Antonettiho italské překlady Kohoutova a Mlynářova apelu jsou uloženy v jeho fondu (BBR, f. Luciano Antonetti, 1.4 Relazioni PCI-ČSR, 002). Antonetti kromě toho 23.1.1977 adresoval dopis vedoucímu mezinárodního oddělení IKS Antoniovu Rubbimu, v němž tluočil požadavky československé socialistické opozice: „...kromě toho byl vznesen požadavek (zdá se, že Mlynářem), zda by bylo možné najít způsob, jak je seznámit s případnou odpovědí naší strany na jejich výzvy,“ a „zda by bylo možné, že by l'Unità vyslala do Prahy svého redaktora, nebo zda by se – jak to dělají jiné noviny – z Říma nemohlo zavolat – kvůli rozhovorům či informacím – nějakému místnímu soudruhovi.“ (*Tamtéž*, Antonettiho dopis Rubbimu z 23.1.1977.)

102 Vývoj opozičních aktivit v 70. letech popsal Mlynář ze svého pohledu nejpodrobněji krátce po emigraci v univerzitní publikaci *Ideologische und politische Richtungen innerhalb der Bürgerrechtsbewegung in der heutigen Tschechoslowakei*. (Sonderveröffentlichung des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien.) [Köln/R.], b.n. 1978 (český originál *Ideologické a politické směry uvnitř hnutí za občanská práva v současném Československu* je uložen v Mlynářově fondu, část 1, k. 3). Srv. také početné články v československém exilovém tisku: MLYNÁŘ, Zdeněk: První bilance Charty 77. In: *Listy*, roč. 7, č. 2 (květen 1977), s. 1–9; TÝŽ: Exkomunisté a křesťané v Chartě 77. In: *Studie*, č. 60 (1978), s. 414–427 (stať vyšla také v Mlynářově publikaci *Socialistou na volné noze*, s. 43–54); Interview se Zdeňkem Mlynářem o situaci Charty 77. In: *Listy*, roč. 7, č. 3–4 (červenec 1977), s. 22–24; TÝŽ: Místo disidentů na politické mapě dneška. In: HAVEL, V. (ed.): *O svobodě a moci*, s. 227–256 (viz pozn. 3).

(...)

Učinit tento krok nebylo lehké pro mnohé nekomunisty, ale nebylo to vůbec lehké ani pro mnohé komunisty: vždyť toto vykročení ven, směrem k životu a skutečnému stavu obecné mysli, toto překročení vlastního stínu bylo zapláceno nutností definitivně se rozloučit s principem 'vedoucí úlohy'. Výslovně za ním už asi mnoho bývalých komunistů nestálo, ale v krvi či podvědomí ho nepochybně ještě nosil leckterý. Bylo velkou zásluhou Zdeňka Mlynáře, že svým jemným politickým citem rozpoznal naléhavost tohoto kroku a že vahou své autority pro něj získal i své okolí.¹⁰³

Účast reformních komunistů na zrodu Charty 77 tak nesehrála jen zásadní roli při vzniku hnutí, ale představovala také okamžik, kdy mnozí z nich došli k přesvědčení o nemožnosti zavádění reformu shora, třebaže i nadále považovali za svůj hlavní referenční rámec západní komunistické strany.¹⁰⁴ Podpora vyjádřená některými italskými intelektuály a politiky Chartě 77 je ostatně dobře známá, takže v jedné zprávě z 3. února 1977 pro předsednictvo ÚV KSČ o ohlasech Charty 77 v zahraničí bylo dokonce zdůrazněno, že „vedení *Italské komunistické strany* se nejenom zcela nepokrytě angažuje za Chartu, ale do této aktivity zapojuje i další organizace, které jsou řízeny či pod vlivem IKS, kupř. odbory, ale i družební města“. Pisatelé textu pohlíželi s obavami na veřejné prohlášení šesti italských intelektuálů¹⁰⁵ a postoj italského komunistického vedení označili za „cynický“ (velice podezíravě přitom citovali recenzi Mlynářovy knihy *Praga – questione aperta*, která vyšla v časopise *Rinascita*).¹⁰⁶ Na jiném místě se v dokumentu zdůrazňovalo, jak generální tajemník Italské socialistické strany Bettino Craxi odpověděl

103 HAVEL, Václav: Dálkový výslech: Rozhovor s Karlem Hvizďalou. In: TÝŽ: *Spisy*, sv. 4: *Eseje a jiné texty z let 1970–1989. Dálkový výslech*. Ed. Jan Šulc. Praha, Torst 1999, s. 699–917, zde s. 837 a 841–843. Podle Mlynáře byl Havel hlavním autorem textu, sám se hlásil k autorství „pasáže o úloze komunistické strany a rovněž pasáže o povaze Charty 77 jako neformální občanské iniciativy bez pevných organizačních struktur“ (MLYNÁŘ, Z.: *Ideologické a politické směry uvnitř hnutí za občanská práva v současném Československu*, s. 29).

104 GORDON SKILLING, H.: *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*, s. 44–47 (viz pozn. 98). Krátce nato Petr Pithart, jedna z prvořadých postav rodícího se disentu, ve své monografii o roku 1968, vydané pod pseudonymem Josef Sládeček v Kolíně nad Rýnem, charakterizuje snahy reformních komunistů jako čiré „iluze reformistů“. Mlynářova kniha z roku 1975 se bude Pithartovi jevit jako pokus učinit politiku Moskvy „pochopitelnou, téměř omluvitelnou“, aby byl nastolen dialog nejprve s „neurčitou, jen předpokládanou garniturou osvětenějších politiků-ideologů východního bloku“ a poté s evropskými komunisty. (PITHART, Petr: *Osmadesátý*. Praha, Rozmluvy 1990, s. 207–210.)

105 Dichiarazione di intellettuali comunisti sulla Cecoslovacchia [Prohlášení komunistických intelektuálů o Československu]. In: *l'Unità*, 13.1.1977, s. 1. Viz také velký Mlynářův rozhovor v deníku Italské socialistické strany: *Che cosa vogliamo con „Charta 77“* [Co chceme s „Chartou 77“]. In: *Avanti*, 3.4.1977, s. 3.

106 Viz pozn. 81.

„drahému soudruhovi Mlynářovi“, že italští socialisté budou protestovat proti pronásledování signatářů Charty 77.¹⁰⁷

Obtížnou fází, která následovala po tvrdé represi vůči Chartě 77 ze strany mocenských orgánů,¹⁰⁸ bylo možné překonávat jen „díky pomoci dalších signatářů – jakéhosi ‘aktivu’, v němž působili Zdeněk Mlynář, František Kriegel, Pavel Kohout, Ludvík Vaculík, Petr Uhl, Jan Vladislav, Pavel Landovský a mnozí jiní“.¹⁰⁹ Když se v *Rudém právu* objevil velice ostrý článek, v němž byl Mlynář na základě autentického dopisu obviněn, že v padesátých letech udával,¹¹⁰ ztratil i poslední zbytky iluzí, že by se situace mohla změnit k lepšímu. Ještě téhož dne, 1. března 1977, přijal nabídku k odchodu do politického exilu, kterou českým disidentům učinil rakouský kancléř Bruno Kreisky,¹¹¹ a v červnu 1977 pak Československo opustil.¹¹² (Není bez zajímavosti, že 30. ledna psal jugoslávskému prezidentu Titovi, že by jeho emigrace do Rakouska mohla být politicky zneužita a že zatím dostal lhůtu na rozmyšlenou do 4. února. Vyslovil přitom dotaz, zda-li by mu nebylo umožněno, aby „odejel z Československa nikoli do kapitalistické země, nýbrž do Jugoslávie“, jak mu takovou možnost naznačili známí jugoslávští diplomaté již v roce 1969.)¹¹³

107 CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém (ed.): *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*, sv. 3: *Přílohy*. Praha, ÚSD AV ČR, v.v.i., 2007, s. 183–195, P8/3 – Souhrnná zpráva o zahraničních ohlasech a aktivitách mezinárodního oddělení ÚV KSČ v souvislosti s Chartou 77, předložená tajemníkem ÚV KSČ Vasilem Biřákem k jednání předsednictva ÚV KSČ; viz také BLAŽEK, Petr (ed.): „*Tentokrát to bouchne*“: *Edice dokumentů k organizaci a ohlasům kampaně proti signatářům Charty 77 (leden–únor 1977)*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Archiv bezpečnostních složek Ministerstva vnitra ČR 2007. Generální tajemník italských socialistů Bettino Craxi v odpovědi Mlynářovi protestoval 27. ledna proti pronásledování signatářů Charty 77 a navrhl „společnou akci sil levice a všech demokratických sil v Itálii a v Evropě“ (*Charta 77 ve světě*. In: *Listy*, roč. 7, č. 2 (květen 1977), s. 31–38, zde s. 33).

108 Mlynář přišel např. o práci: dopis oznamující zrušení pracovního poměru v Národním muzeu zveřejnil v knize *Socialistou na volné noze* (s. 240 n.), uchován je v Mlynářově fondu (část 3, k. 2).

109 HÁJEK, J.: *Paměti*, s. 319 (viz pozn. 69).

110 OBORSKÝ, Stanislav: Práskač: O mistrovi v převlékání kabátu. In: *Rudé právo*, 1.3.1977, s. 2. Mlynář sám tento článek spolu se svým fejetonem, v němž na něj reagoval (O udavačství, vydírání a jiných motivech nadcházejícího jara), a dopisem, který mu v té souvislosti napsal Jan Patočka, znovu zveřejnil v knize *Socialistou na volné noze* (s. 71–78).

111 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 4, k. 18, Mlynářova „Informace k případu Josefa Hodice“, s. 6. O týden později Mlynář napsal Kreiskému, že dostal od českých úřadů nabídku emigrovat už 28.1.1977, což tehdy odmítl. Poté se však kvůli následnému domácímu vězení rozhodl nabídku přijmout a žádal, aby mu bylo umožněno pracovat ve Vídni jako entomolog (*tamtéž*, část 2, k. 8, Mlynářův dopis Brunovi Kreiskému z 8.3.1977).

112 Mlynářovi byl umožněn odvoz osobních věcí a knihovny (viz *tamtéž*, část 2, k. 3, „Seznam věcí vyvážených do Rakouska prostřednictvím Čechofrachtu“; část 4, k. 18, „Seznam knih vyvážených z ČSSR při vystěhování do Rakouska“). Československé státní občanství mu bylo odňato až 21. července 1977, mj. protože „v Londýně vydal pamflet s názvem ‘Bílá kniha’“ (*tamtéž*, část 3, k. 2). Rakouské občanství obdržel až 28. listopadu 1979 (*tamtéž*).

113 *Tamtéž*, část 1, k. 3, Mlynářův dopis Josipu Brozu Titovi z 30.1.1977.

Před odjezdem adresoval bývalým reformním komunistům text nazvaný „Podmínky a dohledné perspektivy marxistické opozice v Československu (teze)“, v němž s názory poněkud „kacířskými“ velmi jasně pojmenoval „ideologická schémata, která brání tomu, aby marxistická opozice dokázala překročit meze, jež je zcela nutné překročit“. Pro Mlynáře „je nutno integrovat marxistickou opozici pevně do obecně demokratického proudu nátlaku na systém ‘zdola’“. Aby se to stalo, musí se marxistická opozice „orientovat na demokratizaci systému“ a „koncepce politických a občanských práv (model: Charta 77) nesmí být pochopena jako taktika, jež by vedla k omezení cíle po úspěchu, nýbrž skutečně jako východisko ze situace“. A to i za cenu, že by marxistická opozice pak nemohla „počítat s tím, že by to byla právě ona, kdo by získal rozhodující mocenské pozice demokratickými prostředky“.¹¹⁴ Je zajímavé, že tuto Mlynářovu „politickou závěť“ registrovala i Státní bezpečnost, podle které ale opozici nesjednotila, nýbrž naopak rozdělila „na tu část, pro kterou je Mlynář autoritou, a část, která se kriticky staví k uvedeným tezím“.¹¹⁵

V exilu

Náhoda tomu chtěla, že Mlynář dorazil do Vídně přesně v okamžiku, kdy zde byl na státní návštěvě tajemník Ústředního výboru KSČ Vasil Biľak, a kancléř Kreisky Mlynáře přijal brzy ráno, aby nemusel jednat nejdříve s Biľakem.¹¹⁶ Kontakty s levicovými západními politiky v čase exilu však Mlynářovi přinášely i zklamání.

Velké naděje v té době vkládal do dialogu s italskými komunisty a socialisty;¹¹⁷ právě reakce na následující vývoj ve východní Evropě pak znamenala – jak brzy potvrdilo

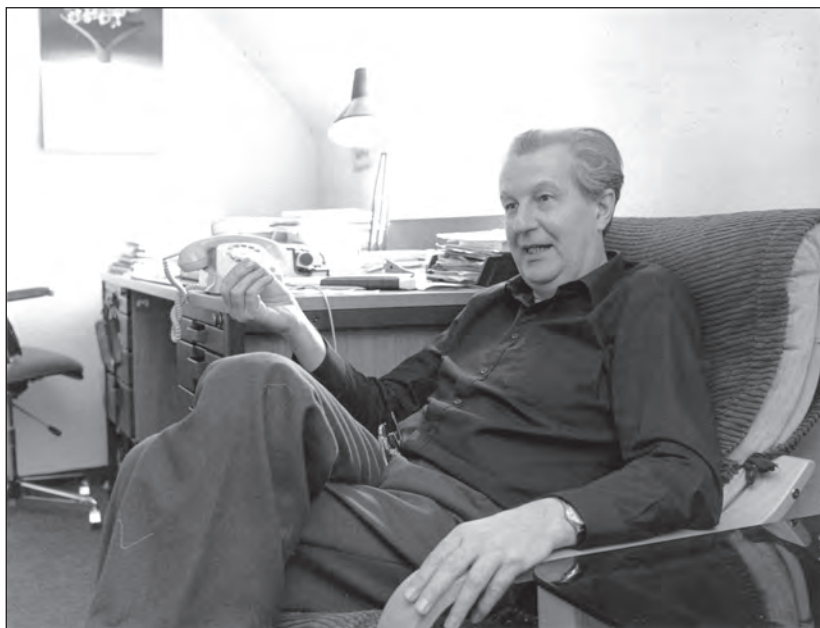
114 *Tamtéž*, část 3, k. 4 (část textu autor publikoval pod názvem „Teze o marxistické opozici v Československu“ ve své knize *Socialistou na volné noze*, s. 35–41). Po letech napsal do samizdatových *Lidových novin*, že „tzv. ‘strana vyloučených’ přestala být vlivnou politickou silou někdy v polovině 70. let“ (MLYNÁŘ, Zdeněk: Jsem socialista na volné noze. In: *Lidové noviny*, č. 11 (1988), s. 4 n.).

115 Citováno podle: OTÁHAL, M.: *Opoziční proudy v české společnosti 1968–1989*, s. 219 n., pozn. 265.

116 Viz JANÝR, Přemysl: Ohlas Charty 77 v Rakousku. In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – DRÁPALA, Milan – PREČAN, Vilém – VANČURA, Jiří (ed.): *Charta 77 očima součastníků: Po dvaceti letech*. Brno, Doplněk 1997, s. 67–72, zejména s. 70.

117 První Mlynářova tisková konference v exilu se konala 16.6.1977 ve Vídni (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 1, k. 3). Jeho emigrace vzbudila značný ohlas v italském tisku: viz např. Zdeněk Mlynar lascia la Cecoslovacchia [Zdeněk Mlynář opouští Československo]. In: *l'Unità*, 14.6.1977, s. 14; Se Dubček diceva: Sparo anch'io [Pokud Dubček řekl: Budu také střílet]. In: *l'Espresso*, roč. 23, č. 30 (1977), s. 41 (interview s Mlynářem); dále viz Zdeněk Mlynář na Západě. In: *Listy*, roč. 7, č. 5 (říjen 1977), s. 17; MLYNÁŘ, Zdeněk: Interview pro *Espresso* z 30. července 1977. In: *Tamtéž*, s. 17–19. Texty jsou uloženy také v Mlynářově fondu (část 2, k. 36).

Zdeněk Mlynář ve své pracovně v Rakouském ústavu pro mezinárodní politiku v Laxenburgu u Vídně v březnu 1987 (foto WECO, Presse-Service, Wien; Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

i takzvané Bienále disentu v zimě 1977/1978 v Benátkách¹¹⁸ – definitivní předěl v postoji dvou největších italských levicových politických stran vůči disentu.¹¹⁹ V březnu 1977 redakce časopisu *L76*, řízeného spisovatelem Heinrichem Böllem, Günterem Grassem a novinářkou Carolou Sternovou, předala Luciovi Lombardu Radicemu

118 Na bienále se Mlynář nakonec nedostavil, aby mohl dokončit knihu, jak psal Ireně Dubské: „Nejedu samozřejmě do Benátek, ačkoli z toho jsou jistě nepříjemnosti, ale nedá se nic dělat.“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 3, Mlynářův dopis Dubské z 30.10.1977.) K benátskému bienále se vztahuje také korespondence s Jiřím Pelikánem z té doby (*tamtéž*, část 2, k. 6). V Mlynářově fondu se zachoval zajímavý návrh dvou neuskutečněných seminářů o politické roli kultury a vztahu kultury a společnosti v zemích vybudovaných podle sovětského modelu, které chtěl Mlynář zorganizovat (*tamtéž*, část 1, k. 3, text s rukopisným názvem „Návrh pro Benátky (Biennale)“).

119 Viz LOMELLINI, V.: *L'appuntamento mancato*, s. 115–122 (viz pozn. 71). Viz také vážavý dopis Jiřího Pelikána vedoucímu sekretariátu Italské komunistické strany Sergiovi Segremu z 5.6.1977 ohledně Mlynářova příjezdu do Vídně a postoje italských komunistů k němu (PELIKÁN, Jiří: *Io, esule indigesto: Il Pci e la lezione del '68 a Praga* [Já, nepohodlný exulant: KSI a poučení z roku '68 v Praze]. Milano, Antonio Carloti 1998, s. 124 n.).

Mlynářův text o Chartě 77 a o politické situaci v Československu adresovaný generálnímu tajemníkovi italských komunistů Enriku Berlinguerovi.¹²⁰ Následný Mlynářův pokus sjednat si s Berlinguerem schůzku však byl – narozdíl od generálního tajemníka socialistické strany Bettina Craxiho – neúspěšný a nejnámější československý komunistický disident v exilu se tak setkal pouze se členem vedení strany a šéfredaktorem týdeníku *Rinascita* Adalbertem Minuccim.¹²¹ Nezdár tohoto pokusu, skutečná „studená sprcha“¹²² pro celou československou socialistickou opozici, byl částečně důsledkem tlaku, jemuž byly ze strany Moskvy vystaveny eurokomunistické tendence. V každém případě ale stanovil přesnou hranici ve vztahu vedení Italské komunistické strany s československými disidenty, kteří pak byli i nadále přítomni na stránkách jejího tisku, avšak nikdy nebyli oficiálně uznáni za skutečnou politickou protistranu.¹²³ Naopak Bettino Craxi právě ve vztahu k Mlynářovi jednoznačně zdůraznil politický význam přisuzovaný otázce disentu v zemích východního bloku a prohlásil, že je ochoten se pro něj angažovat.¹²⁴ Ostatně i sám Mlynář se ve svých

120 Jednalo se o text „Politická situace kolem Charty 77: Pokus o bilanci za leden 1977“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 4), jehož italské shrnutí zpracoval Luciano Antonetti (BBR, f. Luciano Antonetti, 1.4 Relazioni PCI-ČSR, 002, La situazione politica a la „Charta 77“: Un primo bilancio del gennaio 1977 [Politická situace a Charta 77: První bilance z ledna 1977]. Pravděpodobně o tomto textu psal Ota Šik 25. dubna 1977 Pelikánovi, že „rozbór Mlynáře je dosti zajímavý, avšak neukazuje opět, jaká je vlastně politická nálada mas. Neumím si nyní už představit, zda se lidé – a to skutečně především dělníci a mládež – víceméně smířili s daným stavem anebo zda se zajímají o jakoukoli formu odporu.“ (ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 15, Corrispondenza, 0007.)

121 Viz BBR, f. Luciano Antonetti, 1.4 Relazioni PCI-ČSR, 002, Promemoria per Sergio Segre [Připomínka pro Sergia Segreho], Antonettiho text z 27.6.1977. Deník *l'Unità* nicméně o setkání informoval, třebaže jen v několika řádcích (Zdeněk Mlynar ricevuto a „Rinascita“ [Zdeněk Mlynář přijat v týdeníku *Rinascita*]. In: *l'Unità*, 8.7.1977, s. 1), a poté přinesl v souhrnu rozhovor, který Mlynář poskytl tiskové agentuře Anse při svém pobytu v Římě (Intervista di Mlynar sul dissenso in Cecoslovacchia [Rozhovor s Mlynářem o disentu v Československu]. In: *Tamtéž*, 17. 7. 1977, s. 15).

122 REIMAN, M.: *Rusko jako téma a realita doma a v exilu*, s. 184 (viz pozn. 39).

123 Svědčí o tom i nezdařený pokus prosadit v deníku *l'Unità* rozhovor s Dubčekem, o němž se na podzim 1977 několikrát zmínil Pelikán v dopisech Mlynářovi (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 8). K tématu existuje dnes už početná literatura (LOMELLINI, V.: *L'appuntamento mancato*, s. 119 n. (viz pozn. 71); TÝŽ: Il dissenso dell'Est tra PCI a PSI: Una guerra fredda nella sinistra italiana? [Disent z Východu mezi IKS a ISS: Studená válka na italské levici?]. In: POGGIO, Pier Paolo (ed.): *Dissenso: Critica e fine del comunismo* [Disent: Kritika a konec komunismu]. Venezia, Fondazione Luigi Micheletti – Marsilio 2009, s. 153–156). *l'Unità* nicméně i nadále zveřejňovala postoje „československé socialistické opozice“ (viz alespoň Dichiarazione della Opposizione socialista cecoslovacca in esilio [Prohlášení československé socialistické opozice v exilu]. In: *l'Unità*, 7.1.1978, s. 14; Appello dell'opposizione cecoslovacca [Výzva československé opozice]. In: *Tamtéž*, 18.8.1978, s. 11). Viz také MLYNÁŘ, Zdeněk: Lettera aperta ai giovani comunisti [Otevřený dopis mladým komunistům]. In: *La città futura*, č. 31 (1978), s. 1 n.

124 Viz zpráva v socialistickém deníku „Craxi ha ricevuto Zdenek Mlynar“ [Craxi přijal Zdenka Mlynáře]. In: *l'Avanti*, 8.7.1977, s. 6; LOMELLINI, V.: *L'appuntamento mancato*, s. 121.

politických stanoviscích právě v tomto období stále zjevněji přibližoval postojům západních stran sociálnědemokratického typu, a to i za cenu ostré výměny názorů s bývalými reformními komunisty v exilu,¹²⁵ například ohledně pokusu „výrazněji usilovat o vzájemnou spolupráci různých exilových skupin, podobně jako domácí opozice o to usilovala v rámci ‘Charty 77’“.¹²⁶

I když se Mlynář několikrát vyjádřil, že nebylo jeho „záměrem něco ‘od základu předělat’ v čs. exilu“ a že bude „pracovat v rámci existujících struktur – zejména ve skupině J. Pelikána ‘Listy’“,¹²⁷ hledal poněkud složitě své místo uvnitř politické emigrace, kde existovala „už celkem pevná, po léta vytvářená politická struktura“.¹²⁸ Skupina Listy prošla poměrně složitým vývojem, její společná platforma se vytvářela pomalu. Toto „velice volné a neinstitucionalizované seskupení“, jež bylo víceméně totožné se skupinou spolupracovníků časopisu *Listy*, se formovalo především na poradách v Comu v květnu 1970 a v Miláně v roce 1972.¹²⁹ Vznik Charty 77 znamenal i pro skupinu kolem Jiřího Pelikána nový impulz a příjezd Zdeňka Mlynáře, který se rychle stal jednou z vedoucích postav skupiny, způsobil výrazné změny v činnosti socialistické emigrace.

Pravděpodobnou rivalitu mezi Pelikánem a Mlynářem ve skupině Listy, znásobenou Pelikánovým privilegovaným postavením u rakouského kancléře Bruna Kreiského, vycítil hlavně Zdeněk Hejzlar, který počítal s Mlynářovým zapojením do činnosti socialistické opozice, ale byl znepokojen rozsahem jeho aktivit.¹³⁰ Kvůli předpokladu,

V roce 1978 vydalo nakladatelství Europäische Verlagsanstalt Mlynářovu knihu Mráz přichází z Kremlu, která byla vzápětí přeložena do několika dalších jazyků

125 Viz CACCAMO, F.: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*, s. 57–59 (viz pozn. 65).

126 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 4, k. 18, Mlynářova „Informace k případu Josefa Hodice“, s. 8.

127 *Tamtéž*, s. 7.

128 Jak jsem vstoupil do Evropy. In: MLYNÁŘ, Z.: *Socialistou na volné noze*, s. 81–85, zde s. 82 (viz pozn. 6).

129 O skupině LISTY. In: *Listy*, roč. 7, č. 3–4 (červenec 1977), s. 15.

130 V dopise Pelikánovi 21.6.1977 Hejzlar napsal: „Mlynáře bys měl za každou cenu tlačit, aby zůstal co nejbližší eurokomunistům, aby získal jejich důvěru a nepřekračoval příliš jejich meze, protože to jediné stojí za námahu, a v tom on může udělat víc než kdokoliv jiný.“ (ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 10, 0063.) Zajímavá jsou také slova, která Hejzlar adre-

že by se rozpory mohly projevit během porady celé skupiny Listy, doporučil Hejzlar Pelikánovi lepší přípravu celé akce, protože „Zdeněk zdaleka nehodlá působit jen v tom směru, jak my to pokládáme za pozitivní“.¹³¹ O něco později dodal: „Špatně jsi to odhadl, chce a bude dělat ‘velkou’ politiku, a myslí si, že to on teprve roztočí. To má své pozitivní i nebezpečně negativní stránky.“ Jeho „rozmáchnutí“ by mohlo působit tak silně, že by bylo nutné „jít také na jakýsi nepodstatný ústupek ve věci našeho vztahu k ‘jiným’ v exilu, aby bylo vidět dobrou vůli“, a tak u „Zdeňka bude třeba ‘zachytit’ právě projevy takové ‘dobré vůle’“.¹³² Hejzlara totiž velmi překvapilo zaslání pečlivě propracovaného textu Zdeňka Mlynáře „Poznámky o politické situaci v Československu a možnostech jejího vývoje“, s podrobnou „Přílohou“, ze srpna 1977.¹³³ V tomto rozboru Mlynář podrobil tvrdé kritice celé období pražského jara i „ústupovou politiku zbytků reformního Dubčekova vedení“, KSČ odepsal jako úplně zdiskreditovanou sílu a „normalizaci“ chápal jako pojistku, aby se systém „již nikdy nemohl vymknout sovětské kontrole“. Podle něj už bývalí komunisté nemohou nadále podporovat představu, že budou jako politická síla rehabilitováni, a jediné možné východisko spatřoval v orientaci „na pluralitní politickou demokracii“. V příloze pak analyzoval československou podřízenost Sovětskému svazu, ekonomické problémy, změny v charakteru KSČ (která se podle něj stala stranou „čistě sovětského typu“), mechanismy potlačování nežádoucích společenských tendencí, povahu a vliv opozičních proudů. Tímto textem nastavil Mlynář skupině Listy poněkud jinou perspektivu, než bylo pokračování politiky obhajoby tradice pražského jara v mírně obměněném vydání.

Zdeněk Hejzlar svou reakci vložil do dopisu Mlynářovi z 1. září 1977. Uznal, že jeho „jednání s Kreiským má samozřejmě velký význam a může silně prospět našim zájmům, především v Rakousku a Německu“, zároveň ho ale varoval, aby „nepodlehil iluzi, že se přes Kreiského dá získat příliš mnoho“. Mlynářovy „Poznámky“ hodnotil jako „cenné a pozoruhodné“, považoval však za velmi riskantní „katastrofický rozpad struktur s následky, které si sotva kdo při plných smyslech může přát“. Za „velký omyl“ pak pokládal pozitivní hodnocení činnosti Pavla Tigrida a upozornil na labilnost celé skupiny Listy, která nikdy nedokázala překonat úroveň „volného seskupení“, v podstatě neschopného se rozvinout na nějaké programové platformě.¹³⁴ Mlynář v odpovědi opakoval, že je nutné nakreslit „jasnější politický profil a zaměření“ skupiny Listy, začlenit do ní nové lidi a ukázat zřetelněji, že

---

soval Pelikánovi už o deset dnů dříve: „Jinak ovšem sám jistě víš, že v tom, cos napsal za ta léta, skutečně je leccos, co by činilo možným proti Mlynářovi Tě postavit.“ (*Tamtéž*, k. 16, Corrispondenza, 0025, Hejzlarův dopis Pelikánovi z 11.6.1977.)

131 *Tamtéž*, k. 10, 0063, Hejzlarův dopis Pelikánovi z 16.7.1977.

132 *Tamtéž*, Hejzlarův dopis Pelikánovi z 26.8.1977.

133 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 4 (kopie textu se nachází i v Pelikánově římském fondu, Serie 003, k. 10, 0063).

134 *Tamtéž*, část 2, k. 8, Hejzlarův dopis Mlynářovi z 1.9.1977.

„jde o politický program demokratického socialismu“.¹³⁵ Také Jiří Pelikán napsal Mlynářovi, že z jeho textu cítí „nejasnou orientaci“ a že by mělo být zdůrazněno, že „opozice chce zachovat (aspoň její část) *socialistický* charakter systému“.¹³⁶ Tři dny poté Pelikán psal Hejzlarovi, že změny budou nevyhnutelné, že ale v rámci reorganizace Mlynářovi „nevyhovuje, aby byl ‘místo-předsedou’, když je funkčně z nás nejvyšší“. Navzdory tomu, že Pelikána překvapily „některé jeho politické pozice i postoje k lidem, hlavně doma (většinou negativní, až zaujaté)“, uznával, že „má větší šance se prosadit, protože má větší energii než já, je plodnější, umí lépe formulovat, není tak citlivý a je naopak dost tvrdý, jak politik musí být“.¹³⁷

V říjnu 1977 se pak v Kolíně nad Rýnem skutečně konala důležitá porada skupiny Listy,¹³⁸ na níž Pelikán prezentoval referát „Dosavadní výsledky a nové možnosti opoziční aktivity v zahraničí“ a Mlynář své „Poznámky k situaci v Československu a k činnosti opozice (teze)“. V mírnější formě v něm nastínil novou situaci, ve které má podle něj exkomunistická opozice „podporovat všechny ostatní, kdo usilují o to, aby sama tato společnost mohla říci, jaký systém si přeje po své dlouhé zkušenosti s ‘reálným socialismem““. V rámci reorganizace skupiny vznikl koordinační výbor, který tvořili Zdeněk Hejzlar, Jiří Pelikán, Zdeněk Mlynář a Adolf Müller (v následujících letech dočasně i jiní, například Michal Reiman).¹³⁹

Od toho okamžiku se Mlynář, jenž disponoval svým spojením pro výměnu materiálů s Prahou,¹⁴⁰ stal jednou z hlavních postav českého socialistického disentu v zahraničí. Jeho pozici ještě podpořil následný úspěch knihy *Mráz přichází z Kremle*, publikované v roce 1978 v nakladatelství Tomáše Kosty Europäische Verlansanstalt,¹⁴¹ která

135 *Tamtéž*, Mlynářův dopis Hejzlarovi z 13.9.1977. Hejzlar reagoval poměrně smířlivým tónem, i když tvrdě kritizoval politické schopnosti mnoha emigrantů, hlavně usazených v německé oblasti, které chtěl Mlynář začlenit do vedoucích pozic (*tamtéž*, Hejzlarův dopis Mlynářovi z 19.9.1977).

136 *Tamtéž*, Pelikánův dopis Mlynářovi z 11.9.1977.

137 ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 10, 0062, Pelikánův dopis Hejzlarovi ze 14.9.1977.

138 Viz také návrh statut, který vypracoval 1.10.1977 Hejzlar, a jiné organizační materiály v Mlynářově fondu (část 2, k. 31).

139 Pelikán psal 28.10.1977 Mlynářovi, že spíš bezdůvodně „někteří lidé v Kolíně měli dojem, že mezi námi je nějaké soupeření“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 8).

140 Janu Kavanovi k tomu psal Mlynář v květnu 1978: „Moje vlastní spojení – jak jsem Ti už v létě říkal – není zaměřeno konkurenčně k materiálům, které jdou Tobě. Je to vybudováno pro případ potřeby k získání různých interních (ve smyslu interního dění v opozici, případně v KSČ apod.) informací, formou stručných, obvykle ne písemných.“ (*Tamtéž*, část 2, k. 6.)

141 Podle finančního vyrovnání z února 1979 se do konce předcházejícího roku prodalo 4395 výtisků německého vydání (viz *tamtéž*, část 2, k. 1, rozpočet nakladatelství Europäische Verlansanstalt z 27.2.1979 a návrh Tomáše Kosty na další spolupráci s Mlynářem). Francouzskou verzi knihy doporučil nakladatelství Gallimard Milan Kundera, který velmi ocenil, že autor „odolal všem psychózám“ a zachoval si „chladný rozum, odstup, umírněnost v soudech a zároveň i odvahu jít proti běžným názorům“ (*tamtéž*, část 2, k. 13, Kunderův dopis Mlynářovi z 27.12.1978).

byla hojně diskutována¹⁴² a brzy i zfilmována.¹⁴³ (Podle Bedřicha Utitze, který knihu přeložil do němčiny, původně „po velice napínavě a poutavě napsaném ‘reálném thrilleru’ následovala typicky zdouhavá politická úvaha a politický rozbor předcházejícího textu“. Jejich zařazení do knihy se mu podařilo autorovi rozmluvit.)¹⁴⁴ Mlynářova veřejná aktivita z těchto měsíců je skutečně pozoruhodná: v lednu 1978 vystupoval v Bruselu, krátce poté byl s Pelikánem v Madridu na pozvání Komunistické strany Španělska, v květnu pobýval na setkání německých sociálních demokratů ve Frankfurtu nad Mohanem,¹⁴⁵ v červnu se zúčastnil semináře v Norsku a kongresu v Amsterdamu, zároveň mluvil před Evropskou radou a mimo to napsal desítky článků do různých evropských deníků a časopisů.¹⁴⁶

Jeho pokus reprodukovat i v exilu duch Charty 77, navazovat vztahy s různými proudy politické emigrace – nejenom se sociální demokracií,¹⁴⁷ ale i s Pavlem Tigridem, jak o tom svědčí například jeho pravidelná účast na seminářích ve Frankenu, pořádaných katolickým sdružením Opus bonum¹⁴⁸ – se samozřejmě nemohl obejít

142 Velmi ostře se proti tomuto „pamfletu“ a jeho autorovi („mohl skončit přece jen lépe než na smetišti lží a pomluv“) ohradil mezi bývalými reformátory např. Čestmír Císař ve své reakci z roku 1980 (CÍSAŘ, Čestmír: Veletoch Z. Mlynáře. In: TÝŽ: *I kapky proděravější kámen: Samizdatová memoranda a jiné texty z let 1975–1989*. Ed. Petra Paterová. Praha, Národní archiv 2011, s. 14–16).

143 Materiály k ohlasům filmu *Invaze* jsou uloženy v Mlynářově fondu (část 2, k. 37).

144 UTITZ, Bedřich: *Kaleidoskop mého století*. Ed. Jana Hradilková. Praha, Academia 2013, s. 166 n.

145 Skupina Listy měla u západoněmecké SPD referenta pro „exilové Čechy“; do roku 1978 jím byl Jürgen Schmude, po jeho jmenování ministrem pak Karsten Voigt (viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 31, dopis Adolfa Müllera Mlynářovi z 26.4.1978). Willymu Brandtovi dal Pelikán najevo, že „jsme pověřili funkci spojení ZM“ (ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 10, 0062, Pelikánův dopis Brandtovi z 20.9.1977).

146 Příslušné Mlynářovy referáty, přednášky a články jsou uloženy v jeho fondu (část 1, k. 3 a 4; část 3, k. 4), zachycuje je také bibliografie publikovaná v jeho knize *Socialistou na volné noze* (s. 231–235). Kvůli nejasným zprávám o jistém „pardonu“ v Československu (pravděpodobně vůči Dubčekovi) se konala dlouhá debata u příležitosti výzvy ke stoupencům levice „10 let od Pražského jara“ (viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 31).

147 Dne 13. února 1978 došlo ve Vídni k setkání československých levicových politiků v exilu s představiteli některých evropských sociálnědemokratických stran (viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 31, trochu polemický Hejzlarův dopis Mlynářovi z 19.1.1978, Hejzlarův záznam z 15.2.1978 a dotčené dopisy nepozvaného Adolfa Müllera. Názory československých účastníků na setkání se různily, u některých byly spíš odmítavé, jak o tom vypovídá tehdejší Mlynářova korespondence s Jiřím Loewym, Radomírem Lužou a Miroslavem Součkem a další materiály v Mlynářově fondu (část 2, k. 8).

148 Například v dopise ostatním členům koordinačního výboru skupiny Listy z 8. března 1978 Mlynář zhodnotil frankenskou schůzku jako „dobrou a užitečnou“, včetně způsobu, jakým byl nastolen problém odsunu Němců ve společném komuniké (nepřítomný Pelikán k němu však odmítl po telefonu připojit svůj podpis) (*tamtéž*, část 2, k. 7). V publikovaném rozhovoru s Pavlem Tigridem pak otevřeně řekl: „...devět let ‘normalizace’ v Československu, zažitých na vlastní kůži, mne dovedlo k názoru, že skutečně jiné principiální a konečné východisko z totalitarismu není než uznat plnou politickou svobodu pro opozici včetně té,

bez polemik a diskusí.¹⁴⁹ Zdeněk Hejzlar například velmi negativně komentoval „názorový zmatek“ na zmíněné schůzce skupiny Listy v Kolíně nad Rýnem a na Mlynářovu adresu dodal: „Horší je to, co se očividně stalo se Zdeňkem. Ten zřejmě prošel ‘exilovou’ metamorfózou kosmickou rychlostí – od února, kdy na něj vyvalili v Praze jeho mladický hřích z padesátých let. Teď už myslí převážně jen na to, aby i v exilu startoval z pozice na straně těch, kteří mají moc a vliv, a je proto – jak to jeden z nás v Kölnu potichu vyjádřil – připraven prodat dědictví Pražského jara i se ‘sirotky’ Kreiskému a spol. (...) Věc je komplikována i domácím vývojem, kde se opozice očividně vyvíjí od obrany Pražského jara přes chytré nasazený legalistický boj za občanská práva ve skupinovou pluralitu všelijakých ideologických trosek a nezralostí.“¹⁵⁰

V jistém smyslu tyto diskuse kulminovaly koncem září 1978, kdy se na zasedání Byra Socialistické internacionály v Paříži měla konat diskuse o situaci v Československu.¹⁵¹ Když Hejzlar ostatním členům koordinačního výboru skupiny Listy oznámil, že po delších jednáních domluvil s generálním tajemníkem Berntem Carlssonem možnost projednat na příš-

Zdeněk Mlynář při prezentaci prvního německého vydání své knihy Mráz přichází z Kremle na podzim 1978 v Kolíně nad Rýnem. Na tribuně je logo německojazyčného časopisu L'76, který představoval jednu z nejvýznamnějších platform mezinárodní spolupráce posrpnové opozice v exilu (Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

---

kteřá je úplně jinak myšlenkově a politicky orientována než režim, uzнат nedělitelnost politických, občanských a lidských práv pro všechny.“ (Nad rozbitým džbánem jedné politiky: Rozhovor Zdeňka Mlynáře s Pavlem Tigridem. In: *Svědectví*, roč. 15, č. 58 (1979), s. 233–255, zde s. 243.)

149 Viz např. ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 16, Corrispondenza, 0023, velmi kritický dopis Antonína J. Liehma Pelikánovi z 21.2.1978.

150 *Tamtéž*, Serie 003, k. 16, Corrispondenza, 0025, Hejzlarův dopis Pelikánovi z 20.11.1977.

151 Viz Socialistická internacionála o Československu. In: MLYNÁŘ, Z.: *Socialistou na volné noze*, s. 92 n. (s textem vlastního vystoupení na s. 93–97). Polemiky uvnitř skupiny Listy popsal poprvé Francesco Caccamo v knize *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*, s. 59–65 (viz pozn. 65); dále viz HAVLÍČEK, Dušan: *Listy v exilu: Obsahová analýza časopisu Listy, který v letech 1971 až 1989 vydával v Římě Jiří Pelikán*. Olomouc, Burian a Tichák 2008, s. 62–64 a 218–223.

tím zasedání Socialistické internacionály československý problém, a zanesl návrh společného vystoupení, které by měl přednést Pelikán,¹⁵² tak se proti tomu Mlynář ohradil a nejenže ostatní obeslal novým návrhem vystoupení, kde vypustil celou Hejzlarovu představu o možném „novém reformním hnutí ‘shora‘“, ale rovněž tvrdil, že na zasedání bude „za všech okolností uplatňovat svoje názory“.¹⁵³ Navíc navzdory tomu, že „dosud vždy v takových mezinárodních souvislostech za nás mluvil Pelikán“,¹⁵⁴ trval Mlynář na tom, že pokud by byl vybrán jeho návrh, chtěl by o něm na zasedání referovat sám.¹⁵⁵ Po dvou týdnech poslal nové znění návrhu s připomínkami ostatních, v němž vysvětlil své důvody, že chtěl požadované řešení „z výslovné dohody, že se JP bude spíše orientovat na eurokomunisty a já na SI“. V dopise také dementoval, že by se chtěl vnutit („dokonce snad s nějakým úmyslem proti JP“), a hlásil se znovu k práci ve skupině: „...chci dělat se ‘skupinou Listy’, myslím, že k ní přirozeně patřím celým svým politickým vývojem. Avšak nikdy – ani kdysi doma v KSC, ani později v domácí opozici – jsem nepracoval jako tlumočnick nějakých ‘kolektivních názorů’, nýbrž jsem vyjadřoval názory svoje.“¹⁵⁶

Text, který byl nakonec přednesen v Paříži, byl každopádně výrazně prostoupen Mlynářovými politickými názory. Deklarovalo se v něm, že „spolupracovníci skupiny ‘Listy’ se neuzavírají do své vlastní minulosti“, „usilují o spolupráci se všemi politickými silami, jejichž programem je demokratický socialismus“, nepřehlédnutelná pozornost byla věnována „paralelní, neoficiální kultuře“ a „hnutí na obranu lidských a občanských práv – Charta 77“, vyslovovalo se uznání „politice uvolňování“ a hledala se podpora u mladších lidí, „kteří většinou již nebyli organizováni ani v sociální demokracii, ani v komunistické straně“.¹⁵⁷ Zde byl již obrat skupiny Listy směrem k sociálním demokraciím velmi patrný.

Nová diskuse se konala o rok později při příležitosti další porady skupiny v Mnichově, která se ale nakonec uskutečnila, až když už bylo jasné, že Jiří Pelikán byl v červnu 1979 zvolen do Evropského parlamentu za italské socialisty. Pro tuto poradou vypracoval Mlynář text „Kritika a úvahy o dalších možnostech skupiny Listy“, datovaný 8. března 1979. Na začátku vzdal hold Pelikánovi a jeho činnosti za to, že v mezinárodním kontextu dokázal udržet jistý „stupeň pozornosti“ vůči pražskému jaru s vidinou, že se v Československu podaří prosadit takzvanou kádárizaci. Autor zároveň ale žádal nový přístup ke změněné situaci na domácí půdě a k možnostem

152 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 31, Hejzlarovy dopisy Mlynářovi (Müllerovi, Pelikánovi) z 31.7. a 29.8.1978.

153 ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 3, 0011, Mlynářův dopis Pelikánovi (Hejzlarovi, Müllerovi) z 5.9.1978.

154 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 31, Hejzlarovy dopisy Mlynářovi (Müllerovi, Pelikánovi) z 29.8.1978.

155 ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 3, 0011, Mlynářovy dopisy Pelikánovi (Hejzlarovi, Müllerovi) z 5.9.1978.

156 *Tamtéž*, Mlynářovy dopisy Pelikánovi (Hejzlarovi, Müllerovi) z 18.9.1978; kopie dopisů a další materiály jsou uloženy také v Mlynářově fondu, část 2, k. 6.

157 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 4, text s rukopisným názvem „Byro SI – Paris, 28.–29.9.78“.

*Zdeněk Mlynář u hraniční závory v rakouském Gmündu na jaře 1981 při natáčení úvodních scén k německé verzi filmu *Invaze*, jejíž předlohou byla kniha *Mráz* přichází z Krem-lu. Původní dokumentární televizní hru britské TV Grenada pro německé publikum adaptoval, dodatečným dokumentárním materiálem ze srpnové okupace opatřil a rozhovorem se Zdeňkem Mlynářem doplnil Rolf Hädrich (Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)*

eurokomunismu, jež se mu již zdály vyčerpány. Nutným předpokladem podle něj bylo „vést zásadní programovou diskusi o představách a koncepcích demokratického socialismu“, přičemž koncepce pražského jara považoval za „historickou (prakticky neověřenou) hypotézu“. Autoři skupiny *Listy* podle něj měli prolomit tabu, nezasahovat do sporů doma a pokusit se „stát se aktivním činitelem ve vytváření nového, programově socialisticky orientovaného proudu čs. opozice“. Doporučoval proto, aby každé číslo časopisu *Listy* bylo „tematicky zaměřeno“, ¹⁵⁸ s „jinou strukturou“ (například jen třetina členů budoucí redakce měla patřit k bývalým komunistům), aby více odpovídalo domácí kritické diskusi o minulosti („celkem souhlasím s tendencí, kterou vyjadřuje autor rukopisu ‘Osmadesátý’“) a překračovalo „hledisko komunistů (i euro) všude tam, kde nadřazují zájmy komunistického

158 Podle Hejzlarova dopisu Pelikánovi z 3. března 1979 už v roce 1976 Mlynář z Prahy radil, aby se *Listy* přeměnily „na teoretickou revue“ (ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 16, Correspondenza, 0025).

hnutí zájmům socialistického hnutí jako celku a zájmům politické demokracie“. Větší otevřenost vůči všem demokratickým proudům exilu a blízkost Socialistické internacionále pak neměly být věci taktiky, ale „plodem názorového vývoje“. Tak jako všude, kde jde o „hodnoty evropského liberalismu“, bylo podle Mlynáře nutné navázat na „solidaritu bez kalkulů pro vlastní dílčí zájem“. ¹⁵⁹ Velmi popuzeně tyto úvahy komentoval Hejzlar („nemám mnoho iluzí o možnostech ‘soudržnosti’ se ZM“), který doufal, že pokud bude Pelikán zvolen europoslancem, mohl by ještě situaci ovlivnit, protože „Zdeněk už myslí jinak než my“ a „jsme na prahu nekonečných nepřijemností“. ¹⁶⁰ Pravdou je, že Pelikánovým zvolením do Evropského parlamentu se v určitém smyslu uzavřela jedna fáze činnosti československé socialistické opozice v zahraničí.

Skoro současně se změnila i Mlynářova osobní situace, i když jeho hledání definitivního existenčního zabezpečení se protáhlo na několik let. ¹⁶¹ Nejprve spolupracoval s různými institucemi (od září 1977 do prosince 1978 jako entomolog v Muzeu dějin přírody (*Naturhistorisches Museum*) ve Vídni, od března 1979 tři roky jako konzultant v Ústavu dr. K. Rennera) ¹⁶² a vystřídal několik krátkodobých univerzitních zaměstnání (v roce 1979 byl například dva měsíce v Oxfordu a přednášel v Salzburku, v akademickém roce 1980/1981 působil dva semestry jako hostující profesor v Brémách, v akademickém roce 1981/1982 zase v Innsbrucku). Až 1. června 1982 začal v rámci výzkumného projektu pracovat v Rakouském ústavu pro mezinárodní politiku (*Österreichisches Institut für Internationale Politik*) v Laxenburgu u Vídně, kde pak působil až do konce osmdesátých let. ¹⁶³ Pod vlivem všech těchto změn se z Mlynáře-politika postupně stával Mlynář-vědec a politolog,

159 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 32, Mlynářův text „Kritika a úvahy o dalších možnostech skupiny Listy“. Viz také texty Jiřího Pelikána „Poznámky k diskusi o další práci skupiny Listy“, Zdeňka Hejzlara „K diskusi o činnosti a možnostech v exilu“ a Adolfa Müllera „Poznámky k možnostem a k práci skupiny Listy“ (všechny jsou uchovány v Mlynářově fondu, část 2, k. 32). Mlynář reagoval na Pelikánův text slovy: „Něco kulatíš, jak můžeš, v něčem máš asi spíš pravdu než já – ale to všechno dohodneme ústně. Nemyslím, že by se z toho celého opravdu střídalo.“ (*Tamtéž*, část 2, k. 13, Mlynářův dopis Pelikánovi z 18.5.1979.)

160 ASCD, f. Jiří Pelikán, Serie 003, k. 4, 0017, Hejzlarův dopis Pelikánovi ze 14.6.1979.

161 Tomáši Kostovi psal 17. května 1979: „Sháním tedy místo s perspektivou (v mém případě nejméně 15 let) do penze. (...) ...pokouším se také znovu ještě o entomologické uplatnění, a to v Mnichově. Přece jen tento obor jako zcela klidový by mi absolutně vyhovoval, i když peněz tam samozřejmě by bylo málo, ale dalo by se při tom meloucharit v politice a politologii. Ovšem je to v Bavorsku, záleží, co řekne [předseda bavorské zemské vlády Franz Josef] Strauss. Ale kdyby to vyšlo, bral bych to. Jinak zbývá politologie; psal jsem do Bernu a pomrkávám samozřejmě po Kölnu (Vogelův institut). Když nevyjde žádná tato smetana, je samozřejmě, že přejdu na mlíko, případně podmásli – ale na kozí mlíko bych opravdu jen nerad.“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 6.) Zdlouhavé tahanice nastaly kolem příjezdu Mlynářovy manželky Ireny Dubské do Vídně (viz *tamtéž*, k. 8).

162 Viz *tamtéž*, k. 1, Mlynářův dopis Brunovi Kreiskému z 9.6.1980.

163 O své neudržitelné finanční situaci vedl korespondenci plnou starostí s kancléřem Kreiským a dalšími rakouskými veřejnými činiteli (*tamtéž*, část 2, k. 1, 6 a 8). V dopise ministrovi Heinzi Fischerovi z 13.7.1984 Mlynář velmi jasně vyložil, že přestup na univerzitu (usku-

přičemž náplň jeho vědecké činnosti byla během osmdesátých let čím dál víc vázaná na projekty vedené z Vídně.

Projekt „Zkušenosti pražského jara 1968“

Už v citovaném „memorandu“ z roku 1975 stojí, že jedním ze dvou kroků, jenž může podpořit politický obrat v Československu, je „provést v mezinárodním komunistickém hnutí jako organickou součást právě hnutí při řešení jak minulých, tak aktuálních širších problémů a rozporů v politice i teorii celkového komunistického hnutí potřebnou analýzu zkušeností z vývoje, který vedl jak ke vzniku, tak k pokusu o realizaci i k potlačení politické reformy v ČSSR z roku 1968“.¹⁶⁴

V roce 1977, během zmíněného setkání s ředitelem týdeníku *Rinascita* Adalbertem Minuccim Mlynář znovu vznesl požadavek na uspořádání „studijního semináře o poučení z československých událostí od roku 1948“.¹⁶⁵ Na citovaném zasedání Byra Socialistické internacionály v září 1978 řekl mimo jiné, že by „společným zájmům socialistických sil v Evropě“ prospělo, „kdyby bylo například při vědeckém institutu některé socialistické strany vytvořeno podobné informačně-výzkumné středisko“.¹⁶⁶ O pár měsíců později byl zahájen první z projektů sjednaných Pelikánem a řízených Mlynářem,¹⁶⁷ z něhož se nakonec stal jeden z nejuznávanějších evropských odborníků na změny probíhající ve východní Evropě.

Zdeněk Mlynář mezi lety 1979 a 1989 za podpory nejmenovaného „společného partnera“, různých kulturních i univerzitních institucí a Socialistické internacionály řídil z Vídně dva výzkumné projekty: „Zkušenosti pražského jara 1968“ a „Krise v systémech sovětského typu“. Oba projekty částečně přejímaly způsob mezioborového bádání z druhé poloviny šedesátých let a zároveň si osvojily samizdatový způsob distribuce.¹⁶⁸ Vytvořené práce tak byly v prvním případě šířeny formou

---

tečnil se nakonec až v roce 1989) pro něj představuje jedinou možnost, aby mu vůbec vznikl nárok na průměrný důchod (*tamtéž*, k. 6).

164 MLYNÁŘ, Z.: *Československý pokus o reformu 1968*, s. 267 (viz pozn. 27).

165 Viz LOMELLINI, V.: *L'appuntamento mancato*, s. 119 (viz pozn. 71). I v citovaném rozhovoru pro týdeník *l'Espresso* Mlynář opakoval, že „by bylo namístě více a konkrétněji, nejenom z hlediska aktuálních a momentálních žurnalistických zájmů, studovat vývoj v Československu jak v letech 1945–1948, tak v následujícím dvacetiletí a nakonec v současnosti“.

(MLYNÁŘ, Z.: Interview se Zdeňkem Mlynářem o situaci Charty 77, s. 19 – viz pozn. 102.)

166 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 4, text s rukopisným názvem „Byro SI – Paris, 28.–29.9.78“.

167 Michal Reiman uvádí, že jeho „vytvoření ještě před Zdeňkovým příchodem do emigrace sjednával Jiří Pelikán“ (REIMAN, M.: *Rusko jako téma a realita doma a v exilu*, s. 186 – viz pozn. 39).

168 Podle rakouských daňových příznání byl Mlynář placen z prostředků projektu od dubna 1980 (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 1). Viz také daňové podklady a převody projektu ze dvou mnichovských a dvou rakouských bank (první platba Karlu Kaplanovi – tři tisíce západoněmeckých marek – je z 15.3.1979), které se zachovaly v Mlynářově fondu (část 2, k. 18).

cyklostylovaných svazků, v druhém případě tištěnými brožurami, jejichž distribuci však organizátoři realizovali víceméně soukromě.¹⁶⁹

První Pelikánova konkrétní zpráva týkající se první jmenovaného projektu ve vzájemné korespondenci s Mlynářem je datována 24. srpna 1978: „...potřebuji s Tebou nutně a důvěrně mluvit: ta věc s tím ‘Ústavem pražského jara’, o které jsme mluvili vloni, ale pak usnula, se znovu jeví realisticky, tj. byly by peníze na malé pracoviště (2 osoby) s možností publikovat v různých řečech materiály ‘Jara’ 68 a jeho rozvinutí.“¹⁷⁰

Mlynář se podrobněji rozepsal o navrhovaném výzkumu 17. listopadu v dopise, ve kterém přijal za svou osobu jen „obsahové vedení“ (zatímco Pelikán by zůstal „organizačním tajemníkem“) a odmítal představu, že by se projekt mohl institucionalizovat ve Vídni: „Budeš-li Ty nebo případně náš společný partner mít za to, že přece jen věc má mít jakousi ‘firmu’, pak nemám nic proti tomu, aby se mluvilo třeba o ‘výzkumném projektu Pražské jaro 1968’ či nějak podobně, ale nedoporučuji, aby se věc institucionalizovala, tj. aby se vše nazývalo institutem, střediskem výzkumu či podobně; to samo zplodí jen potíže, nic užitečného. Kromě toho ‘výzkumný projekt’ není žádná právnická osoba, není nutno nic registrovat, hlásit na daně atd.“¹⁷¹

Příprava projektu byla už v lednu 1979 v pokročilém stadiu,¹⁷² i když Pelikán ještě neměl kancelář („totiž socialisté by byli ochotni mně dát jednu místnost na jejich sekretariátu, ale to by nebylo pro náš účel vhodné vzhledem k adrese“).¹⁷³ Již 6. února Mlynář kontaktoval více než patnáct případných zájemců¹⁷⁴ („do Prahy jsem se obrátil jednak sám, jednak prostřednictvím V. Prečana“),¹⁷⁵ několik důležitých spolupracovníků skupiny Listy však zpočátku ke spolupráci nebylo přizváno (hlavně Antonín J. Liehm, Zdeněk Hejzlar a Eduard Goldstücker).¹⁷⁶ O členství ve vědecké

169 Většina těchto textů je citována (v různých jazykových mutacích) také v soupisu Ludmily Šeflové *České a slovenské knihy v exilu: Bibliografie, 1948–1989* (Praha, Československé dokumentační středisko, o.p.s. 2008).

170 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 7, Pelikánův dopis Mlynářovi z 24.8.1978.

171 *Tamtéž*, Mlynářův dopis Pelikánovi ze 17.11.1978.

172 Viz *tamtéž*, Mlynářův „Návrh výzkumu zkušeností ‘pražského jara’ z hlediska problémů důležitých pro západoevropskou levici“.

173 *Tamtéž*, část 2, k. 8, Pelikánův dopis Mlynářovi z 15.1.1979.

174 *Tamtéž*, část 2, k. 13, Mlynářovy dopisy osloveným osobám.

175 V dopise mj. žádal Prečana, aby „různé věci kolem (honoráře atd.) se nestaly známé ani Kavanovi, ani Jiřině Š[iklové] (a pražskému konci ‘KAT’) (patrně mýněny pražské kontakty Jiřiny Šiklové, která používala v konspirativní korespondenci krycí jméno „Kateřina“, jejímž zkrácením vznikla šifra „KAT“ – pozn. autora) a nedostaly se tak tyto věci do obvyklých drbů“ (*tamtéž*, Mlynářův dopis Vilému Prečanovi z 18.1.1979; dále viz Prečanova odpověď z 24.1. a Mlynářova replika z 29.1.1979).

176 Dopisem z 23. ledna 1979 Mlynář Hejzlara pouze informoval o novém projektu, „abys o věci věděl jako člen ‘Vierbande’“: možnost „se objevila koncem roku a bylo ji nutno buď přijmout, nebo přijít o možnost dotace. Doufám, že Ti Jirka [Pelikán] též jasně řekl, že celá věc nemá nic společného s žádnými dosavadními návrhy na ‘dokumentační středisko’ apod., že nebyla učiněna jako nabídka skupině Listy, nýbrž byla vázána na mou osobu

Zdeněk Mlynář v Pekingu 4. dubna 1981 s vedoucím mezinárodního oddělení Ústředního výboru Komunistické strany Číny a místopředsedou čínské vlády Ji Pcheng-Fe (Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

radě Mlynář požádal Otu Šika, Jiřího Kostu, Vladimíra Klokočku a Karla Kaplana (první nabídku nepřijal, později se kromě Jiřího Pelikána přidali také Eduard Goldstücker a Radoslav Selucký).¹⁷⁷ Mlynářovým záměrem bylo celou věc „aspoň na začátku držet dosti striktně jako věc profesionálních lidí z oborů společenských věd“. Podle jeho odhadu bylo „zatím perspektivně na rok 1979 zajištěno (slíbeno) dalších 5 studií z exilu a nejméně 3 z domova“.¹⁷⁸ V dopise Karlu Kaplanovi Mlynář už v lednu psal, že texty by měly být orientovány na „eurokomunisty“ a jejich forma by měla být proto „pro ně přijatelná“; za potřebné považoval prezentovat hlavně „dokumenty a studie, do kterých se jim obsahově pořad ještě vlastně nechce“. Jako

atd.“ (*Tamtéž*, část 2, k. 8, Mlynářův dopis Hejzlarovi z 23.1.1979.) Hejzlara se informace bez žádosti o spolupráci velmi dotkla (viz *tamtéž*, část 2, k. 31, Hejzlarův dopis Mlynářovi ze 14.2.1979 a Mlynářova odpověď z 19.3.1979).

177 Odmítavě odpověděl Mlynářovi pouze Ota Šik, který nesouhlasil „s celou jeho logikou“, protože „ekonomickou problematiku nelze prostě postavit jako jednu z mnoha vedle ostatních procesů“ (*tamtéž*, Šikův dopis Mlynářovi z 18.2.1979; viz také Mlynářova odpověď z 11.3.1979).

178 Z Prahy očekával tyto práce: „K. Kouba a kol. (K otázce příčin neefektivnosti hospodářství), Z. Jičínský (K otázce vztahu federalizace a demokratizace na Slovensku 1968 a důsledky toho), Miloš Hájek a kol. (zatím blíže nestanovené téma k roku 1968).“ (*Tamtéž*, část 2, k. 13, Mlynářův dopis Pelikánovi ze 6.2.1979).

finanční ohodnocení nabízel „za vybrané a komentované dokumenty cca 1000 DM, za studii přešitou z jiných Tvých textů cca 1500 DM a za původní studii v rozsahu asi 50 stran česky (vše požadují česky) přes 2000 DM“.¹⁷⁹ Různým možným spolupracovníkům Mlynář potvrdil, že „to je finančně i jinak nezávislé na komunistech“, kterým by se naopak spíš měly „říkat věci, které i ti nejlepší z nich pořád neradi slyší“.¹⁸⁰ Hlavními adresáty projektu byli italští, španělští a francouzští komunisté: „hlavní význam se spatřoval v působení v řadách komunistů v románské jazykové oblasti“.¹⁸¹

Rozjezd projektu byl trochu zpomalený, hlavní aktéři si dlouho nemohli být jisti financováním. Teprve 20. února 1979 Pelikán oznámil závazně Mlynářovi, že „schůzka bude v pátek odpoledne, 16. března v Mnichově“,¹⁸² což ukazuje na pravděpodobné financování ze strany německých sociálních demokratů.¹⁸³ Spolupráce úspěšně pokračovala, navzdory prudkému sporu, který propukl mezi oběma hlavními aktéry o týden později,¹⁸⁴ a přestože „naši partneri mají nějaké administrativní potíže“ a „nechtějí, aby se na oficiálních papírech ‘projektu’ objevovala římská adresa“, jak psal Pelikán Mlynářovi koncem února. Zároveň Pelikán usoudil, že by měl vstoupit do vědecké rady: „...abych pak vůbec nějak v ‘projektu’ figuroval, měl

179 *Tamtéž*, Mlynářův dopis Karlu Kaplanovi ze 7.1.1979.

180 *Tamtéž*, Mlynářův dopis Jiřímu Kostovi z 13.1.1979; viz také Mlynářův dopis Karlu Kaplanovi z 18.1.1979.

181 *Tamtéž*, Mlynářova a Pelikánova „Zpráva o výzkumném projektu ‘Zkušenosti pražského jara 1968’“, datováno 10.12.1981.

182 Ve stejném dopise Pelikán psal o dalším důležitém projektu československého exilu: „Na Univerzitu Brémy jsem dal Tvůj a Ádův [Müllerův] telefon, aby vás pozvali na tu poradu o dok[umentačním] středisku, k němuž jsem dal podnět asi před 5 lety. Teď už to vypadá velmi reálně a pravděpodobně na podzim se to rozjede se 3–4 vědeckými pracovníky, z nichž asi jeden bude Čech (buď Prečan nebo Reiman).“ (*Tamtéž*, část 2, k. 31, Pelikánův dopis Mlynářovi z 20.2.1979.)

183 V sérii oběžníků *Nový proud*, který se zdá být dezinformační aktivitou československé tajné policie (viz *Spolupracovat ano – ale s kým?* In: MLYNÁŘ, Z.: *Socialistou na volné noze*, s. 134–137), se pravidelně útočilo na exilové socialisty, v rámci našeho tématu jsou však zajímavé hlavně poznámky o dotacích Mlynářových projektů (i kdyby neukazovaly nic jiného než stav vědomostí kontrarozvědky). V oběžníku č. 64 z února 1981 se objevil útok na Mlynáře, který „má dnes opět statisíkové příjmy“, jež byly takto komentovány: „Z Renner Institutu dostává sice jen 5000,- šilinků měsíčně, ale má tím zajištěno své penzijní pojištění. Hlavní příjmy má pak z projektu ‘pražského jara’, kde si z prostředků SPD sám ‘vyúčtovává’ 10.000,- DM ročně, za scénář k filmu ‘Mráz přichází z Kremlu’, za nějž dostal 60.000,- marek, za své hostování v Brémách, které mu vynáší 6000,- DM měsíčně, a příjmy má pochopitelně i za knihy a studie, které píše. A protože i to je u něho málo, ‘vyběhal’ si u SPÖ přidělení dalšího ‘studijního’ úkolu, za který mu ‘dobročinný’ fond jedné vídeňské banky zaplatí jen v tomto roce na 200.000,- šilinků.“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 5, *Spolupracovat ano – ale s kým?* In: *Nový proud*, č. 64 (leden 1981).)

184 Pelikán byl velmi podrážděn Mlynářovým požadavkem zaplatit z pokladny časopisu *Listy* dluhy jeho německé mutace (viz *tamtéž*, část 2, k. 31, Pelikánův dopis Mlynářovi z 27.2.1979).

bych snad být v té 'radě' ... i když bych se nepletl do věcí, které budeš rozhodovat Ty.“ Měl jen „obavy, zda dost vycházíš ze zásadního cíle, kterým je adresovat naše poznatky především eurokomunistickým stranám“.¹⁸⁵ V dubnu Pelikán oznámil svou kandidaturu do Evropského parlamentu a opakovaně Mlynáře informoval o problémech s kanceláří i se sestavováním adresáře. Přestože už zároveň zadal první práce k přeložení, byl poněkud zklamán slabou reflexí „konkrétních zkušeností Jara 68 a jejich zobecnění“.¹⁸⁶ V dalším dopise sděloval, že „Craxi nám nedal kancelář a jinou jsem nenašel nebo jen za prachy, které nemáme. Tím taky nemůžeme koupit stroj a musíme zatím rozmnožovat za peníze v copisteriích, což přijde na 1 studii o 60 stranách v nákladu maximum 100 výtisků asi na 500,- DM.“¹⁸⁷ Hluboká organizační změna pak nastala po zmíněném zvolení Jiřího Pelikána do Evropského parlamentu, když Mlynář převzal i organizační část projektu a začal v Vídni koordinovat překládání a rozmnožování textů (u Pelikána se soustřeďovala jenom italská část celého podniku, která pak nabírala neustále velké zpoždění).¹⁸⁸

V lednu 1979 byl předpokládaným autorům rozeslán dokument nazvaný „Výzkum problematiky 'pražského jara 1968' z hlediska potřeb západoevropské levice“. Cílem projektu podle něj bylo „zprostředkovat západoevropské levici (eurokomunistům, socialistům a jiným marxistickým proudům) zkušenosti z Československa, které mají bezprostřednější význam pro řešení teoretických a politických problémů sou-

Zdeněk Mlynář s Jiřím Pelikánem na schůzi vedení Italské socialistické strany v roce 1982 v Miláně (Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

185 *Tamtéž*, Pelikánův dopis Mlynářovi z 28.2.1979.

186 *Tamtéž*, část 2, k. 8, Pelikánův dopis Mlynářovi z 10.4.1979; viz také část 2, k. 13, Mlynářův dopis Pelikánovi z 19.4.1979.

187 *Tamtéž*, část 2, k. 8, Pelikánův dopis Mlynářovi z 20.4.1979; dále viz Pelikánův dopis Mlynářovi z 25.4.1979.

188 Viz *tamtéž*, část 2, k. 31, podrobný Mlynářův dopis Pelikánovi ze 7.8.1979. Agendu převzala při jedné římské cestě v lednu 1980 Irena Dubská (viz část 2, k. 13, seznam věcí, které bylo nutné projednat v Římě).

visejících s koncepcemi demokratického socialismu v západní Evropě“. Říkalo se zde, že společné studium „ideologických, politických, sociálních i ekonomických“ otázek bude prováděno na základě „objektivní analýzy vědeckého rázu“ a „výsledky výzkumu (jednotlivé studie) budou publikovány v omezeném rozsahu (cca 300 strojopisných výtisků) a rozesílány výzkumným institutům politických stran, redakcím teoretických časopisů i jednotlivým teoreticky orientovaným představitelům levicových politických proudů“. Předpokládané trvání projektu bylo pět let, jeho organizaci zajišťovali Mlynář s Pelikánem a získané fondy byly vázány na projekt, z čehož plynulo, že „nemají tedy nic společného se skupinou Listy, se stejnojmenným časopisem a vůbec s politickou kolektivní exilovou činností emigrace“. Témata, jež měla být předmětem bádání, byla následující:

„I. Vnitřní politické, sociální a ekonomické opory pro vznik (1948–52) a násilnou restauraci (1968–72) systému totalitní diktatury sovětského typu v Československu;

II. Sovětský vliv na vývoj československé společnosti;

III. Komunistická ideologie jako faktor vytvoření totalitního systému a zároveň jako faktor usilování o jeho reformu a demokratizaci; význam leninských ideologických a organizačních principů v činnosti KSČ z těchto hledisek;

IV. Skutečná podoba sociálního a politického systému v ČSSR a možnost reformního vývoje jeho jednotlivých částí i systému jako celku;

V. Názory čs. komunistů na politický pluralismus a roli opozice; alternativní koncepce nekomunistických politických směrů v Československu. Postavení člověka jako občana v socialistické společnosti (pojetí lidských a občanských práv);

VI. Mezinárodní souvislosti a vlivy ve vývoji čs. společnosti.¹⁸⁹

Vědecká rada projektu se sešla poprvé 29. června 1979 v Mnichově. Tehdy bylo vypracováno už prvních šest studií a několik dalších bylo domluveno (některé z nich se však nikdy neuskutečnily, například od Ireny Dubské, Adolfa Müllera, Viléma Prečana, Vladimíra Horského, Ivana Pfaffa a jiných). Jednotliví členové rady dostali na starost určitý okruh výzkumu: Kosta ekonomiku, Kaplan historii, Pelikán mezinárodní souvislosti a Mlynář s Klokočkou sociologickou a politologickou část.¹⁹⁰ O rok později se už jednalo o deseti pracovních studiích, které ale „obsahově komplexně nepokrývají ani základní tematiku přijatého plánu výzkumu“.¹⁹¹

Co se týká adresátů, koordinátoři projektu rozpoznávali virtuální komunitu tvořenou potenciálními odborníky se zájmem o dané téma, čili jakousi „paralelní polis“ evropské levice (v závěrečné zprávě je zmíněno „přes 300 osob a institucí“),¹⁹²

189 *Tamtéž*, část 1, k. 2, Výzkum problematiky „pražského jara 1968“ z hlediska potřeb západoevropské levice.

190 *Tamtéž*, Záznam z 1. schůzky vědecké rady výzkumného projektu „Zkušenosti pražského jara 1968“, konané v Mnichově dne 29.6.1979.

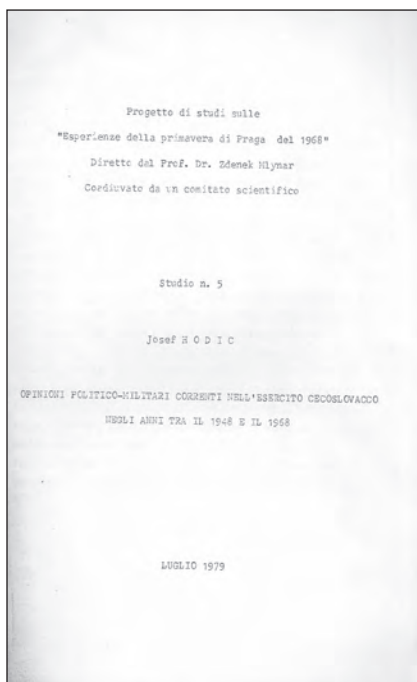
191 *Tamtéž*, Záznam z 2. schůzky vědecké rady výzkumného projektu „Zkušenosti pražského jara 1968“, konané dne 29.6.1980 v Mnichově.

192 Viz *tamtéž*, MLYNÁŘ, Z. – PELIKÁN, J.: Zpráva o výzkumném projektu „Zkušenosti pražského jara 1968“ (následuje „Appendix No. 2“ se seznamy jmen).

k níž měli v úmyslu nasměrovat práci komunity disidentů v exilu (a v některých případech i texty, jež kolovaly ve vlastní kanály zakázané literatury) za využití prostředků typických pro samizdat: výsledkem měla být řada vědeckých studií rozmnožených na cyklostylu, jež se měly šířit v „šedé zóně“ evropské levice co nejvzdálenější od moskevských pozic. V archivu Luciana Antonettiho, překladatele italských svazků,¹⁹³ se například dochovala zajímavá fotokopie italského adresáře, který obsahoval kromě několika badatelských středisek, knihoven a časopisů také zvučná jména jako Giuliano Amato, Norberto Bobbio, Giorgio Bocca, Bettino Craxi, Paolo Flores d'Arcais, Ernesto Galli della Loggia, Marco Pannella a Carlo Ripa di Meana.¹⁹⁴

V představení projektu, které se v roce 1979 objevilo v podzimním čísle exilového časopisu *Listy*, stojí: „Desáté výročí československého pokusu o spojení socialismu s politickou demokracií loni prokázalo, že zájem o zkušenosti z této doby stále trvá, a to zejména u západoevropské levice. (...) Výsledkem takové iniciativy byl pak konkrétní návrh: pokusit se zpracovat zkušenosti, které československý vývoj před rokem 1968, v jeho průběhu i po něm přinesl, tak aby to zájemcům na Západě (především na levici) umožňovalo pochopit pozitivní stránky čs. vývoje a aby to přispělo k překonávání mýtů a iluzí o tzv. 'reálném socialismu'.“ Čtenářům se dále sdělovalo, že výsledky bádání mají být publikovány formou jednotlivých studií v různých jazycích a rozesílány všem vytipovaným zájemcům. Poté byly vyjmenovány svazky již přeložené, téměř hotové i ty, které měly být brzy přeloženy, čtenáři byli seznámeni s návrhem svazků chystaných a upozorněni také na studie, které kolovaly v podobě samizdatu

Takto vypadaly „exilové samizdaty“, které vzešly z Mlynářova projektu „Zkušenosti pražského jara 1968“ a byly zasílány v různých jazykových mutacích vybraným adresátům

193 Dne 25.1.1980 Irena Dubská psala Antonettimu: „Jinak jsem moc ráda, že jste se s Jiřím [Pelikánem] dohodli na návrhu trvalejší spolupráce na vědeckém projektu o pražském jaru.“ (BBR, f. Luciano Antonetti, 4 Corrispondenza, Mlynář.)

194 Seznam adres je uchován *tamtéž*, 2.3 Progetto Primavera di Z. Mlynář [Projekt Jaro Z. Mlynáře], 001. Kompletní objemný adresář anglický, francouzský, italský a německý je součástí Mlynářova fondu (část 4, k. 19).

v Československu. Dověděli se také, že „první čtyři studie budou rozeslány podle konkrétně vypracovaného adresáře ve Francii, Itálii, Španělsku, NSR, ve Skandinávii a v dalších západoevropských zemích a výzkumný projekt se představí prostřednictvím tisku veřejnosti.

V případě úspěšné práce bude koncem roku 1980 nebo počátkem 1981 uspořádáno sympozium k vybrané tematice za účasti celého autorského kolektivu projektu i jeho hlavních adresátů. Po vypracování většího počtu studií projedná také vědecká rada možnost vydání vybraných prací (nebo výtahů z nich) v češtině ve zvláštním sborníku v nakladatelství Index tak, aby se studijní materiál dostal také širšímu okruhu zájemců do Československa.¹⁹⁵

Projekt „Zkušenosti pražského jara 1968“ dodnes není tak známý, jak by si zasluhoval, neboť představuje jednu z nehlubších a v podstatě nikdy nevydaných reflexí o kořenech, vývoji a krachu pražského jara.¹⁹⁶ Jeho celkovým výtěžkem bylo vydání přibližně pětadvaceti cyklostylovaných svazků ve třech jazycích a velký závěrečný kongres v Paříži.¹⁹⁷ Po skončení projektu byl dán adresátům k dispozici bohatý korpus textů v italštině, francouzštině a angličtině (texty v češtině nebyly „šifřeny“),¹⁹⁸ který se zabýval velice širokou škálou témat týkajících se pražského jara, od studií o ideologické povaze komunistické moci po analýzy vojenských, společenských, ekonomických, filozofických a kulturních důsledků reformy, od vlivu masových sdělovacích prostředků a kulturní politiky komunistické strany až po otázky spjaté s mezinárodní politikou.¹⁹⁹ Celkem byly v letech 1979 až 1982 v rámci výzkumného projektu „Zkušenosti pražského jara 1968“ publikovány následující svazky:

195 Zkušenosti „Pražského jara 1968“ jako výzkumný úkol. In: *Listy*, roč. 9, č. 4 (září 1979), s. 66 n.

196 Viz HAVLÍČEK, D.: *Listy v exilu*, s. 254 n. (viz pozn. 151).

197 Koordinátoři projekt prezentovali na tiskové konferenci v Paříži, o které referovaly francouzské deníky (viz MM.: Mlynar et Pelikan lancet un „projet de recherches sur le printemps de Prague“. In: *Le Monde*, 17.11.1979). Jak dokládá kopie anglického dopisu případným zájemcům z dubna 1980, první dvě studie byly skutečně zaslány s několikaměsíčním zpožděním (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 13).

198 V závěrečné zprávě se uvádělo, že „od španělského vydání bylo od studie č. 3 upuštěno (adresáti ve Španělsku čtou francouzsky nebo italsky)“ a že „originální česká verze rukopisů se rozmnožuje 30x a je zasílána autorům projektu, některým jednotlivcům v čs. politickém exilu a také do Prahy opozičním kruhům“ (MLYNÁŘ, Z. – PELIKÁN, J.: Zpráva o výzkumném projektu „Zkušenosti pražského jara 1968“ – viz pozn. 181).

199 Viz můj úvod (CATALANO, Alessandro: *Le esperienze della Primavera di Praga: Un progetto ingiustamente dimenticato* [Zkušenosti Pražského jara: Nespravedlivě zapomenutý projekt]. In: *eSamizdat*, č. 2–3 (2009), s. 181–183) ke dvěma svazkům přeloženým do italštiny Lucianem Antonettim (CHVATÍK, Květoslav: *La politica culturale in Cecoslovacchia dal 1945 al 1980* [Kulturní politika v Československu od roku 1945 do roku 1980]. In: *Tamtéž*, s. 185–210; HODIC, Josef: *Opinioni politico-militari correnti nell'esercito cecoslovacco negli anni tra il 1948 e il 1968* [Vojensko-politické názory v čs. armádě 1948–1968]. In: *Tamtéž*, s. 211–236). Druhá uvedená studie – navzdory tomu, že byla napsána spolupracovníkem StB – obsahuje důležité „Memorandum z Vojenské politické akademie“ z roku 1968. Už mnohem dříve bylo italsky publikováno dalších pět svazků přeložených Antonettim

1. Vladimír Klokočka: *Ideologické a společenské základy moci v systému „reálného socialismu“* (1979)
2. Karel Kaplan: *Vznik monopolu moci KSČ v létech 1948–1949*, sv. 1–2 (1979)
3. Zdeněk Mlynář: *Představy o politickém pluralismu v politice KSČ roku 1968* (1979)
4. Karel Kaplan: *Počátky hospodářského podřízení ČSR sovětskému bloku: RVHP 1949–1951, výběr dokumentů s komentářem* (1979)
5. Josef Hodic: *Vojensko-politické názory v čs. armádě 1948–1968 (s přílohou „Memorandum Vojenské politické akademie“ z r. 1968)* (1979)
6. Josef Pokštefl: *Pojetí demokratického centralismu ve stanovách KSČ z roku 1968* (1979)
7. Vladimír Klokočka: *K postavení jednotlivce v „reálném socialismu“* (1979)
8. Jiří Kosta: *K historii a koncepci čs. ekonomické reformy v létech 1965–1969* (1979)
9. Radoslav Selucký: *Konzumní orientace a politický vývoj v ČSSR v šedesátých letech* (1980)
10. Radoslav Selucký: *Vývoj představ o plánování v Československu 1945–1968* (1980)
11. Karel Kovanda: *Zkušenosti demokratické samosprávy v podnicích r. 1968* (1980)
12. Miloš Hájek: *Vývoj vnitřního režimu v mezinárodním komunistickém hnutí a v KSČ (1919–1968)* (1980)
13. Josef Pokštefl: *Renesance teorie dělby a kontroly moci v době „pražského jara“* (1980)
14. J. Präger [Jaroslav Klofáč]: *Změny v sociální struktuře ČSSR v letech 1945–1980* (1980)
15. Zdeněk Strmiska: *Sociální systém a strukturální rozpory společností sovětského typu*, sv. 1 (1980)
16. Dušan Havlíček: *Masová komunikace v Československu: Role tisku, rozhlasu a televize roku 1968* (1980)
17. Erazim Kohák: *Filozofický smysl československého jara 1968* (1981)
18. Jana Neumannová: *Poznámky ke kulturní politice KSČ roku 1956: Komentář ke stranickým dokumentům kolem II. sjezdu čs. spisovatelů* (1981)
19. Vratislav Pěchota: *Politika možného – koncepce „pražského jara“ v otázkách evropské bezpečnosti a spolupráce* (1981)
20. Bedřich Levčík: *Ekonomické změny v poreformním období a náhledy čs. ekonomiky do osmdesátých let* (1981)
21. Zdeněk Strmiska: *Rozpory sociální struktury ve společnostech sovětského typu* (2. část ke studii č. 15) (1981–1982)

(od Mlynáře, Kosty, Kovandy, Koháka a Liehma) ve sborníku: LEONCINI, Francesco (ed.): *Che cosa fu la „Primavera di Praga“? Idee e progetti di una riforma politica e sociale* [Co bylo „Pražské jaro“? Myšlenky a projekty politické a společenské reformy]. Bari – Roma, Manduria 1989 (existuje i reedice: Venezia, Libreria Editrice Cafoscara 2007).

22. Antonín J. Liehm: *Od kultury k politice: Role kultury v přípravě a průběhu roku 1968* (1981)
23. Jiří Pelikán: *Mezinárodní dělnické hnutí a „pražské jaro“ a další pokusy o reformu sovětského modelu společnosti* (1981)
24. Květoslav Chvatík: *Kulturní politika KSČ v letech 1945–1980* (1982)
25. Jan Skála [Jan Pauer]: *Porážka „pražského jara“: Od intervence do roku 1970* (1982)²⁰⁰

Navzdory všem uskutečněným pokusům pocházely nakonec jen čtyři studie od autorů z Prahy²⁰¹ a české verze textů zůstávaly v podstatě neznámé. Mlynář například svou studii „Představy o politickém pluralismu v politice KSČ roku 1968“ začlenil až v roce 1987 do souboru svých statí *Problémy politického systému*,²⁰² většina textů ale nebyla v žádném z oficiálních kanálů nikdy publikována.²⁰³ Hlavní politický cíl se zdál naopak splněn, protože projekt podle iniciátorů „přispěl k tomu, aby v kruzích západoevropské levice se postupně prosazoval kritický pohled a omezovaly se iluze o sociálně-politických systémech sovětského typu. Projekt samozřejmě nemohl dosáhnout toho, aby se takový výsledek projevil v oficiální politice politických stran; pomohl však ovlivnit smýšlení jednotlivců a menších skupin i v rámci komunistických stran.

200 Pokud jde o celkový počet svazků, sám Mlynář jich ve dvou případech uvádí dvacet osm, přičemž oba seznamy uvozuje větou: „V letech 1979–81 bylo napsáno celkem 23 studií věnovaných následujícím tématům“; v obou případech byly do soupisu zařazeny další tři svazky (25. Jiří Hájek: *Mezinárodní souvislosti čs. politiky roku 1968*; 26. Pseudonym [Erika Kadlecová]: *Círky v Československu 1968*; 28. Zdeněk Mlynář: „Pražské jaro“ 1968 a současná krize politických systémů sovětského typu: *Československo 1968 – Polsko 1981*), které pravděpodobně nebyly nikdy distribuovány (viz Úvodní poznámky. In: MLYNÁŘ, Z.: *Socialistou na volné noze*, s. 141–144, zde s. 142 n.; STRMISKA, Zdeněk: *Sociální systém a strukturální rozpory společností sovětského typu*. Kolín n/R., Index 1983, úvod ke knize, s. 5 n.). Z dodatků k závěrečné zprávě projektu lze rekonstruovat předpokládané pořadí posledních sedmi studií: „24. Lubomír Sochor: *The ideology of ‘real socialism’ as a type of conservative thought*; 25. Květoslav Chvatík: *Cultural policy of the CPCz, 1945–1980*; 26. Vladimír Klokočka: *The evolution of the electoral system in Czechoslovakia*; 27. Jan Skála: *The ‘normalization’ policy of the CPCz after 1969*; 28. Jiří Hájek: *The international contexts of the czechoslovak development in 1968*; 29. Erika Kadlecová: *The churches in Czechoslovakia in 1968*; 30. Zdeněk Mlynář: *The Prague Spring 1968 and the contemporary crisis of the soviet-type political system (Czechoslovakia 1968 – Poland 1981)*.“ (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 13, Mlynářova a Pelikánova „Zpráva o výzkumném projektu ‘Zkušenosti pražského jara 1968’“ z 10.12.1981, Appendix No. 1.) Jedna kopie většiny svazků v češtině (nepublikovaných) je uložena v Mlynářově fondu (část 2, k. 23 a 24).

201 Další práce, které nebyly využity, se nacházejí v Mlynářově fondu (část 2, k. 38).

202 MLYNÁŘ, Z.: *Problémy politického systému*, s. 9–39 (viz pozn. 13).

203 Ojedinele byly publikovány po roce 1989 (viz např. KOSTA, Jiří: K historii a koncepci československé ekonomické reformy v letech 1965–1969. In: *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 13, č. 3 (2005), s. 27–47).

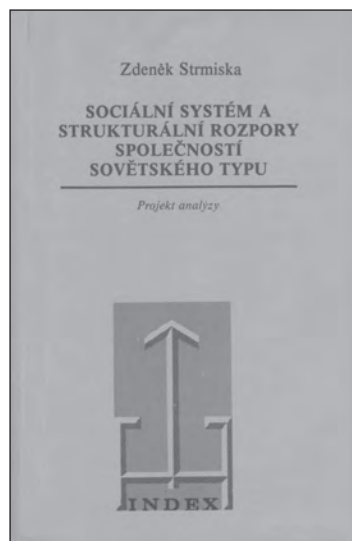
Jistý problém představovaly hluboké změny v levicovém politickém spektru: orientace na okruh eurokomunistických stran zbytečně zužovala okruh možných zájemců z řad západoevropské levice. S výjimkou KS Itálie patří většina komunistických adresátů ke skupinám, které uvnitř svých stran představují 'disidenty' ... a ve Francii byli už většinou z KS vyloučení.

Naproti tomu vzrůstal zájem o práce výzkumného projektu u skupin mimo KS ... a mezi socialisty, zejména ve Francii a v Německu.²⁰⁴

Jak bylo naplánováno, ukončení projektu se mělo časově shodovat s velkým závěrečným kongresem a v únoru 1981 Mlynář připomínal ostatním členům vědecké rady, že „seminář bude pravděpodobně jistým vyvrcholením celého projektu, který v roce 1982 svou práci skončí. V zásadě téměř všechna plánovaná témata – pokud už je autoři konkrétně přislíbili – budou ještě uveřejněna ve formě studií, takže celkem bude projekt obsahovat asi 25 studií plus knižní vydání semináře. (...) Budeme mít také možnost vydat v Indexu česky (a tedy pak dopravit do Československa) nejméně dva sborníky vybraných textů projektu (a možná navíc sborník ze semináře).“²⁰⁵

S ohledem na celkový výsledek není tak důležité, že myšlenka publikovat dva výběry z textů projektu v češtině nebyla nikdy realizována – zřejmě i proto, že vědecká rada nakonec dala přednost tomu, aby byl v nakladatelství Index vydán jen sborník ze semináře a jedna kompletní studie (Strmiskova).²⁰⁶

Tyto slibně se rozvíjející projekty mohly utrpět těžkou ránu výše citovanou aférou Josefa Hodice, který disponoval množstvím důvěrných informací právě z Mlynářovy strany, jenž se proto rozhodl celou věc důkladně vysvětlit. Dlouhá zpráva určená exilovým kruhům zde byla už několikrát citována,²⁰⁷ vědecké radě projektu ale Mlynář adresoval ještě jiné, mnohem stručnější sdělení, v němž oznámil, že

Jedinou česky vydanou publikací z Mlynářova prvního exilového edičního projektu se nakonec stala studie sociologa Zdeňka Strmisky

204 MLYNÁŘ, Z. – PELIKÁN, J.: Zpráva o výzkumném projektu „Zkušenosti pražského jara 1968“ (viz pozn. 181).

205 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 19, Mlynářova zpráva „Členům vědecké rady výzkumného projektu ‘Zkušenosti pražského jara’“ z 27.2.1981. Srv. také následující Mlynářův „Návrh koncepce semináře ‘Pražské jaro 1968 – polský podzim 1980’“ (*tamtéž*).

206 Viz *tamtéž*, část 2, k. 13, Mlynářův dopis Adolfu Müllerovi z 20.1.1981; část 2, k. 7, Mlynářův dopis Müllerovi z 8.7.1982; část 2, k. 13, Stav výzkumného projektu k 1.6.1981 a perspektivy pro rok 1982 (zpráva z 21.5.1981).

207 *Tamtéž*, část 2, k. 13, Mlynářova „Informace k případu Josefa Hodice“.

Hodicovi víceméně potvrdil, že „hlavním finančním zdrojem musí být snad SPD v Německu“.²⁰⁸ O něco později Mlynář ve svém bytě ve Vídni objevil „věci, jež by měly snad prokazovat mou špionážní činnost ve prospěch východních rozvědek“.²⁰⁹ Jistě ne náhodou se dlouhá Mlynářova zpráva zachovala i v německém překladu, datovaném 25. července 1981, spolu s dopisem Brunovi Kreiskému z 5. července. Mlynář v něm opatrně naznačil, že by podpora rakouského kancléře mohla být v této situaci zneužívána, Kreisky mu ale v odpovědi 14. srpna svou důvěru znovu potvrdil, jakož i intervenci u německého kancléře Willyho Brandta, aby celá kauza neměla další následky.²¹⁰

Závěrečný akt celého projektu se odehrál ve dnech 22. a 23. října 1981 v Paříži, v medicejském sále Senátu Francouzské republiky, pod názvem „Poučení z Pražského jara 1968 a současné perspektivy demokratického vývoje socialismu: Mezinárodní seminář organizovaný Skupinou československého výzkumu o zkušenostech Pražského jara a Výborem na obranu svobody v Československu v Paříži ve dnech 22. a 23. října 1981“ (*Les Leçons du Printemps de Prague 1968 et les Perspectives Actuelles du Développement Démocratique du Socialisme: Colloque International organisé par le Groupe de Recherches Tchécoslovaques sur les expériences du Printemps de Prague et par le Comité de Défense des Libertés en Tchécoslovaquie, à Paris, les 22 et 23 octobre 1981*).²¹¹ Zúčastnilo se ho přes dvě stě osob, z nichž sto osmdesát tvořili „představitelé různých politických a ideových proudů západoevropské levice: od socialistů a sociálních demokratů přes eurokomunisty až po levicové skupiny, jako je italská ‘Il Manifesto’, představitelé trockistické orientace a mimo politické strany stojící levicovní intelektuálové“.²¹²

Bruno Schacherl komentoval seminář na stránkách časopisu *Rinascita*, kde jej interpretoval jako příznak „hlubokého zájmu o jednotu evropské levice“, pochválil jeho výsledky i atmosféru a zdůraznil, že se potvrdilo to, „co zaznamenali všichni pozorovatelé v Československu roku 1968: určující roli intelektuálů v novém kurzu. A to nikoli blíže neurčených intelektuálů, nýbrž marxistických, komunistických

208 Toto další Mlynářovo sdělení je taktéž nadepsáno „Informace k případu Josefa Hodice“ a je datováno 25.9.1981 (*tamtéž*).

209 Viz *tamtéž*, část 1, k. 1, Mlynářův dopis hraběti Richardovi Belcredimu z 15.5.1981. Belcredi byl jedním z hlavních podporovatelů známých exilových konferencí ve Frankenu. K tomuto případu se vztahuje Mlynářův text „Doplňk k ‘Informaci o případu Josefa Hodice’“, datovaný 10.12.1981, kde je vysvětleno nalezení podezřelých listů s šifrovanými texty v jeho bytě 18.3.1981. Jednalo se o podezřelé materiály, které ho měly pravděpodobně diskreditovat a které Mlynář předal rakouskému ministerstvu vnitra (*tamtéž*, část 4, k. 18).

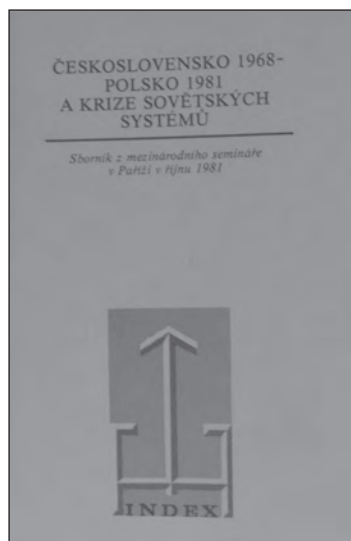
210 Viz *tamtéž*, část 2, k. 1, dopisy Mlynáře Kreiskému z 5.7.1981 a Kreiského Mlynářovi ze 14.8.1981.

211 Viz také <http://histoire-sociale1.univ-paris1.fr/Document/Lit.htm> (staženo 16.4.2013).

212 MLYNÁŘ, Zdeněk: Československo 1968 – Polsko 1981. In: *Listy*, roč. 12, č. 1 (únor 1982), s. 58–60, zde s. 58.

intelektuálů – dnes bychom možná měli spíše říci eurokomunistů *ante litteram*, jak se ostatně někteří z nich označují.²¹³

Sborník z kongresu, vydaný nakladatelstvím Index,²¹⁴ byl hojně šířen a vyšel i v německé a francouzské verzi.²¹⁵ V anglické zprávě, kterou sepsali Mlynář s Pelikánem, se o konferenci mluvilo jako o velkém úspěchu, přestože její autoři litovali nevalné účasti italských komunistů (pravděpodobně kvůli zásahu sovětských a francouzských komunistů). Za současný hlavní problém evropských komunistických stran označili průběžnou ztrátu vlivu neortodoxních skupin, neschopnost překonat představu, že socialistické státy mohou být reformovány shora, a obavu, že opoziční hnutí představují spíše nebezpečnou činnost. Naopak za velmi důležitou novinku považovali úspěch francouzských socialistů, kteří po vítězných volbách sestavili vládu, a pouze vyjádřili politování, že konferenci neuspořádali raději ve spolupráci s touto stranou.²¹⁶ Zachovala se i souhrnná finanční zpráva z celého projektu: na dva účty v Kolíně

Sborník ze závěrečné konference projektu „Zkušenosti pražského jara 1968“ vydalo v češtině roku 1983 exilové nakladatelství Index

213 SCHACHERL, Bruno: Praga '68 a la sinistra europea [Praha 1968 a evropská levice]. In: *Rinascita*, roč. 38, č. 44 (1981), s. 38. Gianlorenzo Pacini zase ocenil „nesmírně početnou a kvalifikovanou“ účast a zdůraznil, že nejživější spory se rozhořely právě ohledně názoru na KSČ, kterou někteří z dotazovaných i nadále považovali za „schopnou kladného vývoje“ (PACINI, Gianlorenzo: Praga, tredici anni dopo [Praha, o třináct let později]. In: *La Nazione*, 14.11.1981). A konečně Pelikán představil kongres ve francouzském tisku (viz PELIKÁN, Jiří: Prague – Varsovie – Paris. In: *Le Monde*, 3.11.1981).

214 *Československo 1968 – Polsko 1981 a krize sovětských systémů: Sborník z mezinárodního semináře v Paříži v říjnu 1981*. Kolín n/R., Index 1983. Svazek obsahoval jen malou část textů přednesených na kongresu (srv. NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 19, Mlynářův dopis Šikovi ze 4.1.1982 a řada dalších materiálů týkajících se přípravy semináře).

215 MLYNÁŘ, Zdeněk (ed.): *„Der Prager Frühling“: Ein wissenschaftliches Symposium*. Köln/R., Bund-Verlag 1983; MLYNÁŘ, Zdeněk – PELIKÁN, Jiří (ed.): *Budapest, Prague, Varsovie: Le Printemps de Prague quinze ans après*. Paris, La Decouverte – Maspero 1983.

216 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 13, Report on the International Conference „The Lessons of Prague Spring 1968 and the Contemporary Prospects for a Democratic Development of Socialism“ (October 22–23, 1981 in Paris), 10.12.1981.

nad Rýnem a Mnichově (z druhého se platila italská verze) bylo postupně uloženo téměř čtyři sta tisíc západoněmeckých marek.²¹⁷

Projekt „Krise v systémech sovětského typu“

Druhý projekt „Krise v systémech sovětského typu“ se začal rýsovat už v druhé polovině roku 1981, a to nejen kvůli nové situaci v Polsku, ale i s ohledem na změny v okruhu adresátů: „Dosavadní orientace na eurokomunistické strany by však byla pozměněna v tom smyslu, že by se výrazněji rozšířila i na okruhy socialistických stran (zejména ve Francii) a sociálnědemokratických stran (zejména v NSR – levicové křídlo SPD),“ psalo se v bilanci prvního projektu s vyhlídkou na další rok.²¹⁸ Nový projekt pro roky 1982 až 1985 byl rychle rozpracován; počítalo se v něm s novou mezinárodní vědeckou radou, složenou z československých, polských a maďarských badatelů v exilu (činnosti se pak skutečně zúčastnili Włodzimierz Brus, Ferenc Fehér, Agnes Hellerová, Pierre Kende, Jiří Kosta, Jiří Pelikán, Aleksander Smolar, Lubomír Sochor a Zdeněk Strmiska), a s podobnou strukturou (i když se měly konat dva semináře a vybrané práce měly být publikovány také v češtině, polštině, maďarštině a ruštině) a zaměřením:

„Společným smyslem výzkumných studií v rámci tohoto projektu je podat analýzu krizových jevů a forem jejich překonávání v zemích sovětského bloku, ukázat systémově podmíněné příčiny, které znovu krize vyvolávají, a odůvodnit perspektivní nutnost systémových změn (nutnost překonání totalitních rysů těchto systémů). Výzkum se orientuje na období po roce 1956, se základním zaměřením na současný stav sovětských systémů a jejich vývojovou perspektivu v osmdesátých letech. Hlavní pozornost je věnována středoevropským státům sovětského bloku: Polsku, ČSSR, Maďarsku a NDR; v této souvislosti je však zkoumána i realita SSSR jako země, z níž byl sociálně-politický systém ‘exportován’ a která je hlavním mocenským garantem jeho trvání ve střední Evropě.

Z politického hlediska má projekt přispívat především v řadách západoevropské levice k překonávání zbytků iluzí o ‘reálném socialismu’ a pomáhat podat důkazy,

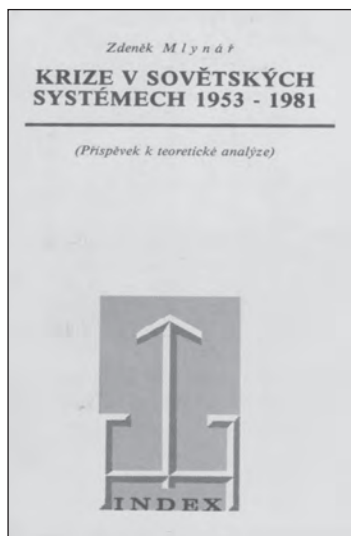
217 Šlo konkrétně o tyto částky: v roce 1979 to bylo 19.200 a 50.800DM; v roce 1980 71.900 a 28.100DM; v roce 1981 88.500 a 51.500DM (plus 15.000DM „speciální subvence pro Index“); v roce 1982 24.500 a 30.000DM (plus 15.000DM „speciální subvence pro Index“). Jen organizace pařížského semináře stála téměř 50.000DM. (Viz *tamtéž*, Appendix No. 3, Financial report.)

218 *Tamtéž*, Stav výzkumného projektu k 1.6.1981 a perspektivy pro rok 1982, datováno 21.5.1981. O něco později rostl i zájem skupiny Listy o Čínu, Pelikán zprostředkoval několik důležitých návštěv a materiály projektů byly do Číny pravidelně posílány (viz *tamtéž*, část 2, k. 31, Pelikánova „Předběžná zpráva o návštěvě Číny“; část 2, k. 13, Mlynářovy „Poznámky k čínsko-sovětským vztahům“ z 20.2.1983).

že systémy sovětského typu nemohou být pozitivní alternativou vývoje současných západních společností.²¹⁹

Vědecká rada se rychle pustila do díla. Rozdělna práce do šesti tematických okruhů (každý měl svého vedoucího) a počítala se zpracováním a uveřejněním tří nebo čtyř studií už v průběhu roku 1982. Zároveň měl být vypracován nový seznam adresátů, tentokrát „s větším důrazem na německou jazykovou oblast“.²²⁰ Počítalo se s tím, že se během roku 1984 v Miláně uskuteční mezinárodní sympozium „Sovětský blok po Brežněvovi“, k němuž již byly připraveny referáty (později vydané jako pátý svazek edice projektu), avšak politická situace italských levicových stran to neumožnila, takže nezbylo než hledat jinou levicovou organizaci, která by dokázala převzít organizační zajištění kongresu.²²¹ Rychlost publikování studií ale neodpovídala původním záměrům, jelikož někteří autoři vůbec neodevzdali rukopisy, a nepodařilo se ani omezit „jednostrannou převahu československých autorů“. První studie se nakonec podařilo rozeslat až během roku 1983.²²² Pomalý rozjezd projektu pravděpodobně souvisel i s těžkou osobní krizí, do níž se dostal Mlynář v roce 1982 po operaci a kterou složitě překonal až po psychiatrickém léčení.²²³ Díky tomu ka-

Mlynářova politologická analýza systémů sovětského typu vyšla roku 1983 v exilu česky a zároveň německy

219 *Tamtéž*, část 2, k. 15 (kopie: část 2, k. 21), Výzkumný projekt: „Krise v systémech sovětského typu“. Návrh obsahového zaměření výzkumných prací, který bude diskutován a podrobněji rozpracován vědeckou radou projektu, datováno 23.9.1982.

220 *Tamtéž*, část 2, k. 14, Zápis ze schůzky vědecké rady výzkumného projektu „Krise v systémech sovětského typu“, konané v Paříži dne 30. ledna 1982.

221 Viz *tamtéž*, část 2, k. 15, Mezinárodní seminář k tématu „Vývojové možnosti sovětských systémů v 80-tých letech“; část 2, k. 14, zápisy ze schůzek vědecké rady 19.11.1983 a 17.3.1984. Ve druhém záznamu se píše: „I do budoucna lze sotva počítat s tím, že by při současných konfliktních vztazích mezi socialisty a komunisty v Itálii bylo možné konat toto sympozium ve spolupráci s oběma.“

222 Viz *tamtéž*, část 2, k. 14, zápisy ze schůzí vědecké rady 19.6.1982, 9.10.1982, 8.1.1983 a 19.11.1983. Ve „Stavu prací 'Projektu' k 1.10.1983“ se psalo, že ve srovnání s prvním projektem „dochází častěji k průtahům při plnění plánu studií a vznikají mnohem větší obtíže při koordinaci práce autorů“ (*tamtéž*, část 2, k. 15).

223 Viz *tamtéž*, část 2, k. 3, výše citovaný osobní text bez názvu; část 2, k. 4, dopis Ireny Dubské Zdeňku Strmiskovi z 5.9.1983; část 2, k. 6, Mlynářův dopis Strmiskovi z 9.8.1983. V této době se organizačních záležitostí projektu ujal Zdeněk Strmiska (viz také MINK, Georges: Zdeněk Strmiska ve Francii. In: *Sociologický časopis*, roč. 45, č. 2 (2009), s. 426–428; bývalý

ždopádně „vznikly v rozpočtu ‘Projektů’ značné úspory“, což umožnilo naplánovat konání mezinárodních symposií bez dalších subvencí.

V dopise, který v březnu 1983 zaslali Mlynář s Pelikánem potenciálním zájemcům, byly načrtnuty vůdčí linie nového projektu, zatímco končící projekt byl popsán takto: „Skupina československých badatelů žijících od roku 1968 na Západě již publikovala v rámci vědeckého projektu Zkušenosti pražského jara 1968 přibližně 25 studií o československém pokusu reformovat sociálně-politický systém sovětského typu. Velký počet těchto studií jste již obdržel, zbylé dostanete v příštích měsících. Cílem tohoto projektu bylo informovat detailněji všechny, kdo se na Západě – jak v politickém, tak i vědeckém sektoru – zajímají o tento pokus a o podmínky, jež (krátce) umožnily jeho úspěch, i o příčiny jeho nezdaru.“ O studiích nového projektu se zde výslovně říkalo, že „budou tištěny, a nikoli xeroxovány“,²²⁴ a že „budou rozepisovány zdarma jako v případě projektu, který se právě uzavírá“.²²⁵

Změna to byla dost radikální, ale odpovídala nové Mlynářově koncepci. Z jakéhosi „podomácku dělaného“ samizdatu se dospělo ke spolupráci s jedním z nejvýznamnějších československých exilových nakladatelství, nicméně řada vzešlá z projektu zůstala mimo běžné edice a její svazky nebyly k dispozici na běžném knižním trhu. Také nakladatel Adolf Müller je ve své rekapitulaci činnosti Indexu zařadil do zvláštní kategorie a dodal, že byly zasílány „na univerzity, do výzkumných středisek a dalším institucím i soukromým osobám po celém světě“.²²⁶ Mlynář později objasnil svou představu šíření výsledků projektu takto: „V průběhu 8 let od počátku prvního projektu Zkušenosti pražského jara 1968 (1979–1982) do skončení nynějšího projektu Krize v systémech sovětského typu se vytvořil relativně stabilní okruh asi 2000 odběratelů studií publikovaných v rámci uvedených projektů.“²²⁷

---

kolega ve Francii zmiňuje i velkou práci skupiny, „která zatím ještě čeká na zájem některého z doktorandů“).

224 Viz závěrečná zpráva Adolfa Müllera o činnosti jeho nakladatelství, která byla pod názvem „Sdělení o aktivitách nakladatelství Index v letech 1971–1989“ otištěna v rámci textu: PREČAN, Vilém: Ke spolupráci dvou posrpnových exilových nakladatelství: Korespondence z let 1971–1987 s dodatky z roku 1996. In: *Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003*. Praha, Československé dokumentační středisko, o.p.s. 2004, s. 53–134, zpráva s. 127–134 (zejména s. 134).

225 Jedna kopie dopisu je dostupná ve fondu Luciana Antonettiho (2.3, 001, Progetto primavera di Z. Mlynář [Projekt jaro Z. Mlynáře].)

226 MÜLLER, A.: Sdělení o aktivitách nakladatelství Index v letech 1971–1989, s. 133. Müller pravidelně inkasoval nemalé částky. Jeden svazek z projektu ho stál průměrně kolem 4000 DM pro jednotlivé jazykové mutace, ve výjimečných případech se pak náklady vyšplhaly až ke 12.000 DM (viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 1, doklady k hospodaření nakladatelství Index). Ohledně vztahů s Indexem (včetně některých problémů finanční povahy) srv. také korespondenci uloženou v Mlynářově fondu (část 2, k. 22) a účty z překladů jednotlivých svazků (část 2, k. 7).

227 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 20, Mlynářův „Návrh na pokračování práce po skončení výzkumného projektu ‘Krize v systémech sovětského typu’ v nové podobě diskusního fóra ‘Reformy v systémech sovětského typu’“, 14.7.1987.

Jak dokládá i volba jazyků publikovaných svazků, které byly vydány v německé (černá obálka), anglické (červená obálka) a francouzské (modrá obálka) mutaci, zůstala až do konce osmdesátých let prioritou vedoucích projektu – jak ještě uvidíme – snaha uchovat vazby s komunitou, na niž chtěli prostřednictvím těchto výzkumných projektů působit. Ani při této příležitosti nebyly sepsané texty šířeny v češtině; na představování výsledků projektu v rámci knižního trhu či samizdatu kolujícího v Československu a jiných zemích neměli takový zájem. Ačkoli se ještě na podzim 1984 počítalo s tím, že z projektu „Krise v systémech sovětského typu“ vzejde celkem dvacet až pětadvacet studií,²²⁸ vzniklo jich nakonec jen šestnáct:

1. Włodzimierz Brus – Pierre Kende – Zdeněk Mlynář: *Procesy „normalizace“ v sovětizované střední Evropě: Maďarsko, Československo, Polsko* (1982)
2. Zdeněk Mlynář: *Relativní stabilizace sovětských systémů v 70. letech* (1983)
3. Karel Kaplan: *Politické perzekuce v Československu, 1948–1972* (1983)
4. Lubomír Sochor: *Příspěvek k analýze konzervativních rysů ideologie „reálného socialismu“* (1984)
5. Włodzimierz Brus – Pierre Kende – Zdeněk Mlynář: *Sovětské systémy po Brežněvovi* (1984)
6. Ferenc Fehér – Agnes Hellerová: *Východní Evropa ve stínu nového Rapalla* (1984)
7. Radoslav Selucký: *Současné dilema východoevropské integrace* (1985)
8. Jiří Kosta – Bedřich Levčík: *Hospodářská krize v evropských státech RVHP* (1985)
9. Dušan Havlíček – Pierre Kende: *Veřejná informace v sovětském politickém systému* (1985)
10. Ferenc Fehér – Agnes Hellerová: *Levice na Východě, levice na Západě: Příspěvek k morfologii složitého vztahu* (1985)
11. Karel Kaplan: *Překonání krize režimu po Stalinově smrti v Československu, Polsku a Maďarsku* (1986)
12. Maria Hirszowiczová – Patrick Michel – Georges Mink: *Problémy krize v Polsku*, sv. 1 (1986)
- 12a. Krzysztof Mreła – Jan Zielonka: *Problémy krize v Polsku*, sv. 2 (1988)²²⁹
13. Gert-Joachim Glaessner: *Byrokratické zvládání konfliktů v NDR* (1986)
14. Zagorka Golubovičová – Svetozar Stojanović: *Krise jugoslávského systému* (1986)
- 15.–16. Zdeněk Strmiska: *Změny a stagnace v sovětizovaných společnostech* (1989)
- 17.–18. Aleksander Smolar – Pierre Kende: *Role opozice v Polsku a Maďarsku (1987–1988)* (1989)

²²⁸ Viz *tamtéž*, část 2, k. 14, zápis ze schůze vědecké rady 29.4.1984.

²²⁹ Tento sešit vyšel jenom v anglické verzi (viz *tamtéž*, zápis ze schůze vědecké rady 11.4.1986).

Některé z těchto studií byly později vydány samostatně a v jiných jazycích.²³⁰ Sám Mlynář publikoval české verze svých textů „Normalizace v Československu po roce 1968“ (z 1. svazku) a „Od Brežněva ke Gorbačovovi: Vývojové možnosti politického systému v sovětském bloku po Brežněvovi“ (z 5. svazku) v už citované knize *Problémy politického systému*.²³¹ Druhá studie je navíc víceméně totožná s jednou kapitolou nejpropracovanějšího rozboru sovětských systémů, který Mlynář podal na začátku druhého projektu v knize *Krise v sovětských systémech 1953–1971*.²³²

Budoucí vývoj silně poznamenala nová situace v Moskvě po zvolení Michaila Gorbačova generálním tajemníkem Komunistické strany Sovětského svazu 11. března 1985. Na začátku tohoto procesu vědecká rada konstatovala, že „dřívější stagnace skončila. Dosavadní vývoj však nelze ještě považovat za vývoj reformní. Jsme však v situaci, která může vyústit v pokus o reformu systému.“²³³ Projektu to způsobilo mnoho potíží, které jsme dnes už schopni rekonstruovat: na začátku září 1985 bylo vydáno devět sešitů a dalších šest (z nichž tři obsahovaly velice dlouhé texty) se již překládalo. Vzhledem k rychle probíhajícím změnám v Sovětském svazu, v jejichž důsledku se některé studie jevíly zastaralé, se počítalo s vydáním asi třiceti studií do konce roku 1987. Pokud šlo o jejich distribuci, zdůrazňovalo se, že počet odběratelů značně vrostl (v roce 1983 se pohyboval kolem patnácti set výtisků, o dva roky později už kolem dvou tisíc).²³⁴ Třebaže uvedený počet se zdá úctyhodný, je jasné, že šlo o „virtuální“ skupinu osob; v Mlynářově archivu je například uchován seznam studií, jež byly dostupné ve všech třech jazykových mutacích ještě k 31. říjnu 1985, kdy už vyšlo devět sešitů. Jak lze snadno zjistit, největší zájem byl o německojazyčnou verzi, rozhodně se ale nedá říci, že by byly sešity rozebrány během několika málo měsíců.²³⁵

Důležitou součástí projektu tvořila různá vystoupení na kongresech, hlavně na těch, která Zdeněk Mlynář organizoval ve Freudenbergu ve spolkové zemi Severní

230 Viz např. HAVLÍČEK, Dušan: Veřejná informace v sovětských politických systémech. In: WOLÁK, Radim – KÖPPLOVÁ, Barbara (ed.): *Česká média a česká společnost v 60. letech*. Praha, Radioservis 2008, s. 115–167.

231 MLYNÁŘ, Z.: *Problémy politického systému*, s. 40–64 a 65–75 (viz pozn. 13). Německy vyšlo např. několik studií ve svazku MEYER, Thomas – MLYNÁŘ, Zdeněk (ed.): *Die Krise des Sowjetsystems und der Westen: Ökonomie, Ideologie, Politik und die Perspektiven der Ost-West-Beziehungen*. Köln/R., Bund-Verlag 1986.

232 MLYNÁŘ, Zdeněk: *Krise v sovětských systémech 1953–1981: Příspěvek k teoretické analýze*. Kolín n/R., Index 1983 (kniha vyšla po převratu v přepracované podobě: TÝŽ: *Krise v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi*. Praha, Prospektrum 1991). Současně se objevilo i německé vydání: *Krisen und Krisenbewältigung im Sowjetblock*. Köln/R. – Wien, Bund-Verlag 1983. Šlo o práci, kterou Mlynář zpracoval v rámci své činnosti v Rakouském ústavu pro mezinárodní politiku (viz NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 15, Zwischenbericht über den Fortgang der Arbeiten im Rahmen des Forschungsprojektes – Mlynářova zpráva z 25.9.1981).

233 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 14, zápis ze schůze vědecké rady 27.9.1985.

234 Viz *tamtéž*, část 2, k. 20, zprávy o stavu prací „Projektů“ k 1.10.1983, 1.10.1984 a 1.9.1985.

235 Viz *tamtéž*, část 2, k. 22.

Zdeněk Mlynář s manželkou Irenou Dubskou v Bělehradě v červenci 1987, kdy zde policie znemožnila konání semináře jugoslávské reformněkomunistické skupiny Praxis, spolupracující s Mlynářovým druhým exilovým projektem (foto Branco Belić, Beograd; Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

Porýní-Vestfálsko společně s Nadací Friedricha Eberta (*Friedrich-Ebert-Stiftung*), jež měla blízko k západoněmecké sociální demokracii. První z nich, „Analýza sovětských systémů a jejich možnosti vývoje“, se konal ve dnech 13. až 16. června 1985; druhý, „Reformní politika M. Gorbačova – možné východisko z krize?“, o dva roky později, ve dnech 22. až 25. října 1987. Za zmínku stojí mimo jiné skutečnost, že i v těchto případech, zejména při prvním sympoziu, se v různých interních materiálech kromě důležitých vztahů se západoněmeckými sociálními demokraty zdůrazňoval zájem, jež projevovali italští komunisté.²³⁶

Na konci tohoto druhého projektu, který měl oproti prvnímu mnohem komparativnější charakter, bylo tedy publikováno celkem šestnáct studií, z nichž tři měly dvojnásobný rozsah. Jednoznačná byla nová orientace na německou oblast, která

²³⁶ Viz *tamtéž*, část 2, k. 15, Zpráva o mezinárodním sympoziu ve Freudenbergu 13.–16.6.1985.

byla patrná již během uvedeného symposia z roku 1985 a později z celkové práce autorského kolektivu. Ve zprávě z října 1984 o pokračování projektu se konstatovalo, že „politickým cílem symposia je pomoci překonat (nebo aspoň učinit předmětem debaty) v západoevropské levici rozšířenou iluzi o možnostech reformněkomunistického vývoje v sovětském bloku a s tím související snahy v rámci ‘Ostpolitik’ obcházet a potlačovat nepohodlné politické problémy“.²³⁷ O rok později se už v obdobné zprávě psalo, že „spojení ‘projektu’ se západoněmeckou SPD se posílilo“,²³⁸ a ještě později, že to byli sami představitelé SPD, kteří „záměrně v nynější chvíli publicitu nechťeli“.²³⁹

V závěrečné zprávě o projektu ze srpna 1987 se uvádělo, že v letech 1982 až 1987 bylo vypracováno více než dvacet studií (třebaže některé z nich vyšly až poté) a uskutečnila se dvě vzpomenutá symposia ve Freudenbergu ve spolupráci s Nadací Friedricha Eberta. Kromě toho bylo zdůrazněno, že vývoj v Sovětském svazu si vynutil změnu pojetí vůči původnímu projektu, který nicméně „ve vztahu s levicí v západní Evropě dosáhl svého hlavního účelu“. Zdá se, že největší odezvu zaznamenal v Itálii „díky spolupráci s italskou komunistickou a také socialistickou stranou (resp. jejich tiskem). Zástupci obou stran se zúčastňují mezinárodních symposií ‘Projektů’, studie a autoři ‘Projektů’ jsou propagováni v tisku.“²⁴⁰

V souvislosti s tím stojí za zmínku, že podle následující zprávy projekt „Krise v systémech sovětského typu“ v roce 1988 sponzoroval dvě konference o pražském jaru 1968 – jednu ve Freudenbergu, uspořádanou ve spolupráci s Nadací Friedricha Eberta, a druhou zorganizovanou v Bologni Gramsciho institutem, Gramsciho nadací a Nadací Pietra Nenniho²⁴¹ – nikoli zanedbatelnou celkovou částkou patnáct tisíc západoněmeckých marek. Ve zprávě byla boloňská konference s uspokojením komentována: „Symposium vyvolalo mimořádnou pozornost italského tisku, zejména ze dvou důvodů: bylo to poprvé za dvacet let, co KSI a [Italská] soc[ialistická] strana pořádaly společně konferenci ... a zadruhé konferenci zaslal svůj písemný příspěvek Alexander Dubček.“²⁴²

237 *Tamtéž*, část 2, k. 20, Zpráva o stavu prací „Projektů“ k 1.10.1984.

238 *Tamtéž*, Zpráva o stavu prací „Projektů“ k 1.9.1985.

239 *Tamtéž*, část 2, k. 8, Zpráva o zasedání k 20. výročí „pražského jara“ ve Freudenbergu dne 20.4.1988.

240 Ve zprávě jsou jmenovitě uvedeny časopisy *Ottavo giorno*, *Mondo operaio* a *Rinascita* (viz *tamtéž*, část 2, k. 22, Závěrečná zpráva o výzkumném projektu „Krise v systémech sovětského typu“, 25.8.1987).

241 Viz sborník *La Primavera di Praga vent'anni dopo* [Pražské jaro po dvaceti letech], který vyšel v roce 1988 jako dvojčíslo 11–12 revue *Transizione*.

242 *NA*, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 22, Zpráva o práci výzkumného projektu v roce 1988, datovaná 10.8.1988. V této zprávě byly rovněž vysvětleny důvody, proč některé práce nebyly publikovány (jedny nebyly odevzdány, jiné zastaraly vlivem rychlého vývoje v SSSR). Viz také *tamtéž*, část 2, k. 8, Zpráva o zasedání k 20. výročí „pražského jara“ ve Freudenbergu dne 20.4.1988 a zápis z jednání členů vědecké rady téhož dne.

Publikace vzešlé z projektu „Krise v systémech sovětského typu“ vydávalo v sešitové podobě v různých jazycích nakladatelství Index

Už o několik měsíců dříve byl ale podán návrh nového projektu, který zásadně upravoval strukturu projektů předešlých, neboť si kladl za cíl založit diskusní fórum nazvané „Reformy v systémech sovětského typu“. Poté co Zdeněk Mlynář ve svém návrhu připomněl, že během osmi let od zahájení prvního projektu až do ukončení projektu současného „se vytvořil relativně stabilní okruh asi 2000 odběratelů studií, publikovaných v rámci uvedených projektů“, zdůraznil, že „zájem tohoto stálého okruhu čtenářů studií dosavadních výzkumných projektů je v současné době zaměřen na sledování aktuálního vývoje v SSSR a v sovětském bloku vůbec v souvislosti s novou reformní politickou linií, představovanou M. S. Gorbačovem“. Nová situace ovšem neovlivňovala jen odběratele, limitovala také možnosti autorů a vyžadovala si nové formy působení. Jak psal Mlynář, „nejsou autoři dosavadních výzkumných projektů v současné chvíli schopni vytvářet fundovanější vědecké monografické studie k aktuálním vývojovým problémům, protože situace v zemích sovětského

bloku je v pohybu. Dosavadní způsob práce – v rámci výzkumného projektu vydávat monografické studie – je proto nemožné nadále udržet.²⁴³

Z toho důvodu se zdálo účinnější upravit činnost skupiny a proměnit ji v jednoho z protagonistů debat uvnitř levice v západní Evropě. K tomu mělo sloužit zejména pořádání řady diskusních symposií a následné publikování svazků obsahujících výsledky těchto setkání, a to stále ve třech jazykových mutacích pro stávající skupinu čtenářů (předpokládané roční výdaje měly činit osmdesát tisíc západoněmeckých marek). Zvláště zajímavá je tu okolnost, že Mlynář byl tedy ještě na konci osmdesátých let přesvědčen o tom, že distribuce publikací na vlastní pěst představuje „jedinou možnou cestu, jak udržet dosavadní okruh cca 2000 stálých čtenářů na Západě i styky s uvedenými komunistickými zeměmi. Kdyby publikace přešla do rukou normálních nakladatelství – pak se [publikované svazky] dostanou sice do normálního prodeje, ale ne mezi stálý okruh odběratelů dosavadních výzkumných projektů.“

Závěr, k němuž tvůrci projektu tehdy dospěli, se dnes může jevit téměř neskutečný, dokládá však, jak nejistý byl ještě v té chvíli vývoj socialistického systému, který se měl už brzy takřka bezbolestně zhroutit: „V podobě takto vedeného diskusního fóra by bylo možno pracovat nejméně 3 roky (1988–1990). Kolem roku 1990 bude situace v sovětském bloku pravděpodobně už stabilizovanější a bude třeba pak uvážit možnosti dalších forem činnosti.“²⁴⁴

Ze zprávy z roku 1989 se ale dozvídáme, že rychlý politický vývoj nutil vědeckou radu k zamyšlení, jestli některé hotové studie vůbec vydat. Zároveň se jí jevila jako velmi pružná forma jednoho diskusního semináře ročně, upustila však od změny názvu projektu, protože „měnit tuto ‘firmu’ projektu by vedlo jen ke komplikacím a nejasnostem“. Různé akce se tak ještě v tomto roce konaly pod stejnou hlavičkou, včetně nového diskusního symposia ve Freudenbergu „Právní stát ve společnostech sovětského typu“. Při této příležitosti se texty tlumočily i do ruštiny, protože „jednání se zúčastnila řada zástupců ze zemí sovětského bloku (SSSR, Polska, Maďarska), a to jak oficiálních, tak z řad kritických skupin“, včetně Gorbačovova poradce Jevgenije A. Ambarcumova.²⁴⁵ To mohlo být interpretováno jako „další krok na cestě našeho projektu do zemí, o kterých se ve studiích píše“, jenž „může mít význam i pro budoucnost (zejména např. při osobní účasti členů projektu v reformní politice v jejich původní vlasti)“.²⁴⁶ Zdá se, že i spřízněným opozičním kruhům doma Mlynář zaslal „dopis, kde byla věta, že eurokomunisti nemají šanci vzhledem k vývoji

243 *Tamtéž*, část 2, k. 20, Mlynářův „Návrh na pokračování práce po skončení výzkumného projektu ‘Krise v systémech sovětského typu’ v nové podobě diskusního fóra ‘Reformy v systémech sovětského typu’“, datováno 14.7.1987.

244 *Tamtéž*.

245 *Tamtéž*, část 2, k. 14, Zpráva o práci výzkumného projektu v roce 1989. V polovině roku 1990 měl projekt k dispozici ještě 71.510 DM (*tamtéž*, finanční vyúčtování za období od 20.6.1989 do 30.6.1990).

246 *Tamtéž*, Zpráva o mezinárodním symposiu ve Freudenbergu 17.–19.5.1989.

Zdeněk Mlynář na 18. sjezdu Italské komunistické strany v březnu 1989 v Římě. Zleva vedle něj vedoucí mezinárodního oddělení IKS Antonio Rubbi a generální tajemník IKS Achille Occhetto (Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

v Rusku, a vyslovoval se pro jasnou orientaci na Socialistickou internacionálu“. Podle Miloše Hájka se vědělo i o jeho kontaktech s Prahou, které údajně šly „přes nějaká velvyslanectví“.²⁴⁷

Ačkoli se strategie kolektivu i podporovatelů celé akce zdála být v tomto okamžiku ještě perspektivní, následující měsíce ukázaly, že se jednalo o předpoklady více-méně iluzorní.

Závěrem

Když se pokusíme o závěrečné shrnutí, vidíme, že za dobu o něco málo delší než deset let Zdeněk Mlynář řídil několik projektů, které významným způsobem západním čtenářům osvětlily mnohé aspekty fungování socialistických společností. Stojí za povšimnutí, že na konci osmdesátých let se i Mlynář, pokud jde o pracovní metodu, orientoval na přechod od šíření více či méně propracovaných samizdatů k organizování diskusního fóra. Ještě vpředvečer pádu Berlínské zdi však ztotož-

²⁴⁷ Viz VANĚK, Miroslav – URBÁŠEK, Pavel (ed.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*, sv. 1: *Disent v období tzv. normalizace*. Praha, Prostor 2005, rozhovor s Milošem Hájkem, s. 109 a 111.

ňoval svého partnera v dialogu s evropskou levicí a pro navázání tohoto dialogu, mimochodem nesymetrického, považoval za ideální prostředek distribuci prací vyrobených způsobem, který se velmi blížil samizdatu. Zrovna ve chvíli, kdy se společnost v Československu dala do pohybu a samizdat zažíval rychlý vzestup, neboť vycházel stále větší počet časopisů (včetně nově založených *Lidových novin*), nepokládal Mlynář ani nadále za prioritu navázat s tímto světem hlubší kontakt a dával přednost taktice zformulované československou socialistickou opozicí v první polovině sedmdesátých let, tedy podněcování reformem prostřednictvím společného tlaku hlavních evropských levicových sil na špičky KSČ.

Třebaže nechceme zlehčovat práci Mlynářových výzkumných projektů, u nichž je naopak třeba vyzdvihnout jejich vědeckou úroveň, není příliš obtížné v této strategii rozpoznat několik konstrukčně slabých míst: Narozdíl od časopisu *Listy* byl vliv jednotlivých studií i celých projektů v Československu téměř nulový (také vinou postupné ztráty zájmu o dědictví pražského jara a otázku reformovatelnosti systému jako takového); vztahy s autory v Československu zůstaly vázány na několik textů zařazených do prvního projektu. Tato okolnost měla pravděpodobně lví podíl na tom, že pro Mlynáře a jeho spolupracovníky byl vývoj probíhající ve vlasti špatně čitelný; zvolený sdělovací prostředek, jímž byl jistý druh „vícejazyčného samizdatu“, ve skutečnosti zabránil tomu, aby texty, velmi zřídka citované i v těch nejdůležitějších rozborech, pronikly nejen do vědeckého prostředí, ale i do knihoven (ještě dnes je k dispozici jen málo výtisků, často uchovaných v okrajových knihovnách, poněkud více coby dary z pozůstalostí jednotlivých adresátů). Takto identifikovaná komunita navíc nebyla pouze virtuální, ale také v jistém smyslu vágní, neboť mohla počítat s osobnostmi, které sice byly pro vztahy mezi východními zeměmi a špičkami západních komunistických stran významné, ale jen zřídka zastávaly skutečné řídicí funkce (a v tom je možná hlavní rozdíl v porovnání se sítí kontaktů vytvořenou Jiřím Pelikánem, která měla mnohem hlubší kořeny). Fórum navržené koncem osmdesátých let nakonec představovalo jako aktuální celou řadu témat, která v Československu rychle mizela z politických debat.

U Zdeňka Mlynáře osobně se dá v této době vystopovat nový zájem o politickou činnost a poměrně překvapující návrat k myšlence, že by se reformy mohly uskutečnit „shora“. Nemalou roli v tom hrál i fakt, že byl kdysi blízkým kamarádem Michaila Gorbačova a vzájemný respekt neopadl ani po jeho velmi rozporuplné pražské návštěvě na jaře 1987, kterou mu Mlynář ještě o několik let později ostře vytkl.²⁴⁸ Jak dokazuje Mlynářova výše zmíněná analýza reformem probíhajících v Sovětském svazu uveřejněná na stránkách italského časopisu *Rinascita*, český politolog ještě na konci osmdesátých let považoval znovu za možné „využít strany jako nejsilnější a nejautoritativnější organizace politického systému k prosazení reformy“, i když „v zájmu demokratické reformy je nutno zpočátku využít *autokra-*

248 Viz rukopisy četných Mlynářových dobových článků uložené v jeho fondu (část 1, k. 5). Ohledně pražské návštěvy srv. GORBAČOV, M. – MLYNÁŘ, Z.: *Reformátoři nebývají šťastní*, s. 70–73 (viz pozn. 13).

První setkání přátel po dvaadvaceti letech, Moskva 16. prosince 1989 (foto z knižního rozhovoru Zdeňka Mlynáře s Michaiilem Gorbačovem Reformátoři nebývají šťastni. Praha, Victoria Publishing 1995)

tické metody, vlastní dosavadnímu, ještě nereformovanému systému“.²⁴⁹ Současně si patrně dobře uvědomoval, že „v Československu jistě není východisko v nějakém návratu politické garnitury z roku 1968“, jelikož „Československo potřebuje, aby jeho politické vedení už nebylo zajatcem minulosti, ale mluvčím současných generací a současných problémů“.²⁵⁰ Základní teze, opakovaně zdůrazněná v prvním článku, ale znovu zněla, že sovětský systém je „reformovatelný“.²⁵¹

Nicméně i v Itálii, sotva o rok později, už probíhající diferenciací uvnitř československé opozice vyšla zcela jasně najevo během dvou velkých konferencí věnovaných dvacetiletému výročí pražského jara, z nichž první se konala ve dnech 29. a 30. dub-

249 MLYNÁŘ, Zdeněk: L'ostacolo del primo stato [Překážka prvního stavu]. In: TÝŽ ad.: *Il progetto Gorbaciov*, s. 39 (viz pozn. 13); citát pochází z české verze „Role komunistické strany v procesu reformy“. In: TÝŽ: *Problémy politického systému*, s. 98 (viz pozn. 13).

250 ANTONETTI, Luciano: La forza e i nemici di Gorbaciov: Intervista a Z. Mlynář [Gorbačovova síla a jeho nepřítel: Rozhovor se Z. Mlynářem]. In: MLYNÁŘ, Z. ad.: *Il progetto Gorbaciov*, s. 171; český citát pochází z originálu rozhovoru „K závěru diskuse v Rinascita (podklad)“, s. 5 n. (NA, f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 32).

251 MLYNÁŘ, Zdeněk: Il crocevia della riforma politica [Křižovatka politické reformy]. In: TÝŽ ad.: *Il progetto Gorbaciov*, s. 13; česká verze „Východisko a možnosti politické reformy“. In: TÝŽ: *Problémy politického systému*, s. 85 (viz pozn. 13).

na 1988 v Cortoně (uspořádala ji Nadace Giangiacoma Feltrinelliho pod záštitou města Cortony a Toskánského kraje) a druhá ve dnech 7. a 8. července 1988 v Bologni (zorganizovaly ji Gramscioho institut kraje Emilia-Romagna, Nadace Pietra Nenniho a Gramscioho nadace v Římě – také díky již zmíněnému finančnímu příspěvku od projektu řízeného Mlynářem). Luciano Antonetti, jedna z nejcitlivějších osobností v Itálii, pokud jde o téma dědictví pražského jara, o prvním z těchto podniků napsal: „Na konferenci vynikly rozdíly a protichůdné pozice mezi starými emigranty (kteří odešli po roce 1948) a těmi novými (po roce 1968). Nicméně ani uvnitř novější emigrace nechybějí rozpory: skupina ‘Socialistické opozice’, která je v čele *Listů*, jedná ve shodě s reformátory z roku 1968, kteří zůstali ve vlasti; jiní, jako Vilém Prečan a Jan Pauer, ve své analýze vyzdvihují roli ‘občanské společnosti’ a jsou velmi kritičtí vůči Dubčekovi a komunistickému vedení z osmašedesátého. V Československém dokumentačním středisku nezávislé literatury, jež vede od doby, kdy emigroval do SRN, je Prečan zdatným a působivým propagátorem myšlenek Václava Havla a Jana Patočky. (...) Bylo by třeba jasnozřivosti, aby člověk pochopil, že v případě změny režimu by se rozpoutala bitva mezi těmi, kdo uvažují o kontinuitě s reformním hnutím z osmašedesátého roku, a těmi, kdo tuto kapitolu (a veškeré řeči o reformovaném socialismu či socialismu skloubeném s demokracií) považují za definitivně uzavřenou.“²⁵²

A skutečně stačí porovnat Prečanův příspěvek na konferenci v Cortoně, který se celý soustředí na pasivitu (a následnou kapitulaci) komunistických vůdců a na aktivní roli občanské společnosti,²⁵³ s Mlynářovým referátem na konferenci v Bologni, který naopak rozebírá podobnosti mezi pražským jarem a Gorbačovovými reformami a podporuje koncepci reformovatelnosti socialistických systémů shora,²⁵⁴ abychom si všimli, jak jsou obě pozice od sebe vzdálené. Skutečnost, že se domácí opozice mezitím ustálila kolem osobnosti Václava Havla a že Prečanovy názory v československé společnosti převládly, potvrdí jen o pár měsíců později průběh takzvané sametové revoluce, marginalizace bývalých reformních komunistů a také přijetí, kterého se Mlynářovi dostane ve chvíli jeho spěšného návratu do Prahy, jak už o tom

252 Úryvek převzatý z Antonettiho nevydaných životopisných poznámek je citován v článku Claudia Natoliho „Luciano Antonetti, la storia e gli storici della Primavera di Praga“ [Luciano Antonetti, historie a historici Pražského jara]. In: BIANCHINI, Stefano – GAMBETTA, Guido – MIRABELLA, Salvatore (ed.): *Una vita per la Cecoslovacchia: Il fondo Luciano Antonetti* [Život zasvěcený Československu: Fond Luciana Antonettiho]. Bologna, CLUEB 2011, s. 61.

253 PREČAN, Vilém: Seven great days: The people and civil society during the „Prague Spring“ of 1968–1969. In: CATALUCCIO, Francesco M. – GORI, Francesca (ed.): *La Primavera di Praga*. Milano, Franco Angeli 1990, s. 165–175; v českém znění: Lid, veřejnost, občanská společnost jako aktér Pražského jara. In: TÝŽ: *V kradeném čase: Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993*. Ed. Milan Drápala. Brno, Doplněk 1994.

254 MLYNÁŘ, Zdeněk: La politica della „primavera di Praga“, l'URSS e la riformabilità dei sistemi comunisti [Politika „pražského jara“, SSSR a reformovatelnost komunistických systémů]. In: *Transizione*, č. 11–12 (1988), s. 30–59.

byla zmínka na začátku této studie.²⁵⁵ Kauza údajné vlastizrady a Mlynářova politická činnost v první polovině devadesátých let – začínající návrhem, aby osmašedesátníci šli do prvních voleb v červnu 1990 samostatně,²⁵⁶ o něco později pokračující snahou vytvořit novou levicovou stranu²⁵⁷ a končící neúspěšným volebním pokusem Levého bloku v roce 1996 (Mlynář byl jeho čestným předsedou) – představovaly labutí píseň jeho veřejného působení.²⁵⁸ Ačkoliv byly tyto pokusy většinou přijímány se značnou skepsí, určitého ocenění se mu přece jen dostalo i od některých politických protivníků. Například Václav Havel napsal 24. dubna 1997 v kondolenci manželce Ireně Dubské, že Mlynář „patřil k nejdůstojnějším politickým protivníkům, s jakými jsem se setkal“.²⁵⁹

Závěrem lze konstatovat, že na konci osmdesátých let byla československá společnost už vzdálená analýzám Mlynářo-

Zdeněk Mlynář s Fedorem Gálem v Brně 21. srpna 1993 při natáčení diskusního pořadu Netopýr, věnovaného pětadvacátému výročí sovětské okupace (Národní archiv, fond Zdeněk Mlynář)

255 I oficiální představitelé komunistické strany pohlíželi na jeho návrat s podezřením. Například filmový režisér Jiří Svoboda, předseda komunistické strany v letech 1990–1993, k tomu řekl: „Mlynář s námi v roce 1989 nebyl, ale přijel nám dávat ‘radý’, chtěl, abychom profiltrovali všechny, kdo prováděli čistky, a abychom si vyřídili účty. Jeho reforma začínala represí! (...) O mrtvých jen dobře, ale takoví Mlynářové zůstanou vždycky bolševiky!“ (Citováno podle: MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus: Paměť a politická identita*. Praha, Argo 2009, s. 91.)

256 Viz HÁJEK, M.: *Paměť české levice*, s. 311 n. (viz pozn. 14).

257 Viz VANĚK, M. – URBÁŠEK, P. (ed.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*, sv. 1, rozhovor s Vojtěchem Menclem, s. 531 a 535 (viz pozn. 247).

258 Ohledně Mlynářovy politické činnosti na počátku 90. let viz soubor článků a rozhovorů MLYNÁŘ, Zdeněk: *Proti srsti: Politické komentáře 1990–1995*. Praha, Periskop 1996.

259 NA, f. Zdeněk Mlynář, část 3, k. 2.

va týmu,²⁶⁰ a je pravděpodobné, že nedostatek pochopení pro revoluční události roku 1989 ze strany italských komunistů a jiných evropských levicových stran lze přičítat právě zvoleným informačním kanálům.²⁶¹ Pro celou Mlynářovu skupinu se v okamžiku globálního zhroucení komunistického systému ukázalo jako fatální a politicky krátkozraké její rozhodnutí nerozvíjet pevnější vztahy s občanskou společností.²⁶² Spousta práce, kterou Mlynář odvedl, nicméně sehrála v průběhu osmdesátých let rozhodující roli při ovlivňování jemu ideologicky nejbližší vrstvy evropského veřejného mínění. Z tohoto hlediska Mlynářovy projekty skutečně splnily roli, již měli na mysli partneři, kteří na ně poskytovali finance. Také rozhodnutí nevydávat texty v češtině jasně signalizuje, kdo byl partnerem, jemuž byly práce vzešlé z projektů určeny – zároveň však zmarnilo možnost nastolit skutečný dialog se stále aktivnějším československým disentem. Jestliže se Mlynář a jeho spolupracovníci při rozšiřování prací vzniklých v rámci výzkumných projektů uchýlili k jakémusi „vícejazyčnému samizdatu“, mělo to nakonec za následek, že texty zůstaly téměř neznámé i těm nejbudlivějším badatelům.

Zůstává otázkou, proč Zdeněk Mlynář prosazoval právě tento „exilový“ samizdat. Pravděpodobně zde hrály určitou roli všechny naznačené důvody: návyk z Československa, kde jako komunistický funkcionář považoval za důležité spíše ovlivňovat vyšší politické sféry než vyvolávat veřejnou debatu, organizační důvody, vyžadující udržet za každou cenu už fungující kontakty, a nakonec i důvody finanční, neboť „tajné“ financování bránilo tomu, aby se o projektu příliš vědělo. Navzdory všemu vydatnému úsilí se ale myšlenka exportovat do západní Evropy model samizdatu bez zázemí skutečné „paralelní polis“ ukázala jako klamná.

Původní verzi studie z italštiny přeložila Alice Flemrová

260 K posledním fázím komunismu v Československu nyní viz PULLMANN, Michal: *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha, Scriptorium 2011.

261 Kromě pěti (zčásti citovaných) článků o Gorbačovových reformách uveřejnil Mlynář v letech 1986–1989 v časopise *Rinascita* řadu dalších textů a deníku *l'Unità* poskytl několik rozhovorů (srv. alespoň „Il mio compagno di studi Mikhail Gorbaciov“). In: *l'Unità*, 9.4.1985, s. 9; česky viz Můj spolužák Gorbačov. In: MLYNÁŘ, Z.: *Socialistou na volné noze*, s. 123–128.

262 Vícekrát bylo naznačeno, že se Gorbačov pokoušel sondovat možnosti, zda by se mohl právě Mlynář stát prezidentem, není ale jisté, do jaké míry se jednalo o vážně míněné politické akce (viz např. rozhovor s Karlem Urbánkem v publikaci: SÝS, K. – SPÁČIL, D. (ed.): *Záhady 17. listopadu*, s. 175 – viz pozn. 15; VANĚK, M. – URBÁŠEK, P. (ed.): *Vítězové? Porážení? Životopisná interview*, sv. 1, rozhovor s Jaroslavem Jenerálem, s. 275).

Mezi exilem, domácí opozicí a mezinárodním veřejným míněním

Exilový časopis Listy

Francesco Caccamo

Časopis *Listy* založil bývalý ředitel Československé televize Jiří Pelikán na počátku sedmdesátých let v Římě. Dvě nultá čísla byla připravena v roce 1970 u příležitosti prvního výročí smrti Jana Palacha a druhého výročí okupace Československa. Po těchto zkušebních číslech začaly *Listy* od ledna 1971 pravidelně vycházet jako dvouměsíčník, s hlavním cílem reprezentovat reformní kurz pražského jara po jeho porážce a podporovat jeho stoupence ve vlasti. Od té chvíle měly v záhlaví podtitul „Časopis československé socialistické opozice“, který si ponechaly až do přesunu do vlasti, k němuž došlo bezprostředně po zhroucení komunistického režimu.

Od svého založení až do převratných změn roku 1989 zastávaly *Listy* mimořádně důležitou roli v Evropě, která i přes mírové soužití a uvolňování napětí zůstávala drasticky rozdělena železnou oponou. Pod vedením Jiřího Pelikána a dalších představitelů posrpnové emigrace podporovaly cirkulaci myšlenek v Československu, žijícím pod tlakem okupace cizí mocnosti a normalizačního režimu, a poskytovaly opozičním a disidentským kruhům ve vlasti tribunu pro vyjádření vlastních názorů, obav či nadějí. Vedle toho se trvale snažily upoutávat pozornost mezinárodního veřejného mínění na „československou otázku“, přičemž dávaly přednost vazbám na rozličné složky západní levice. Tím se *Listy* dostaly do středu trojúhelníkového vztahu mezi exilem, domácí opozicí a mezinárodním veřejným míněním, jenž má zásadní roli pro pochopení událostí v Československu během dvaceti let takzvané

normalizace a tvoří významnou kapitolu ve vývoji vztahů mezi Východem a Západem v době studené války.

Tyto stránky si nekladou za cíl prozkoumat mnohotvárnou činnost *Listů* v její celkové šíři, nýbrž se chtějí soustředit na politické projekty koncipované skupinou exulantů sdružených kolem časopisu a na jejich kontakty ve vlasti. Tato volba z následujícího pojednání vylučuje nepochybně zajímavá témata (jeden příklad za všechny: kulturní a literární debata, jež se na stránkách časopisu mohla pyšnit příspěvky některých předních intelektuálů a spisovatelů své doby), umožňuje však zaměřit pozornost na to, co lze považovat za autentické vodítko *Listů*, za jejich skutečný *raison d'être*.¹

Založení *Listů*

V době založení *Listů* měl Jiří Pelikán za sebou již bohatou a také poněkud rozporuplnou veřejnou kariéru, spjatou s aktivním působením v Komunistické straně Československa, do níž vstoupil už jako šestnáctiletý v roce 1939.² Narodil se v Olomouci roku 1923 v rodině sochaře Julia Pelikána a jeho manželky Boženy. Poté co se jako mladík zapojil do protinacistického odboje a byl na půl roku uvězněn,

1 Původní podoba této studie byla zveřejněna italsky pod názvem „Listy: Tra emigrazione, contestazione interna e opinione pubblica internazionale“ ve sborníku z konference „Samizdat mezi pamětí a utopií: Nezávislá kultura v Československu a v Sovětském svazu v druhé polovině 20. století“, která se konala ve dnech 30.5.–1.6.2011 v Padově. Sborník vyšel jako dvojčíslo elektronického časopisu *eSamizdat: Rivista di culture dei paesi slavi* a je volně přístupný na jeho webové stránce (<http://www.esamizdat.it/rivista/2010-2011/index.htm>). Téma článku již autor traktoval před několika lety v biografii věnované Jiřímu Pelikánovi (CACCAMO, Francesco: *Jiří Pelikán: Un lungo viaggio nell'arcipelago socialista*. Venezia, Marsilio 2007), která vyšla poté česky (*Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*. Brno – Praha, Doplněk – Masarykova dělnická akademie 2008). Jeho bádání bylo tehdy založeno především na dokumentech uložených v Pelikánově fondu v Historickém archivu Poslanecké sněmovny v Římě (*Archivio Storico della Camera dei Deputati* (dále *ASCD*), Fondo (f.) Jiří Pelikán), zatímco tato studie vychází ze systematictějšího rozboru příspěvků publikovaných v *Listech*. Kromě toho se naskytla příležitost využít materiálů o časopisu a skupině exulantů soustředěných kolem něj, které byly donedávna přístupné ve fondu Adolfa Müllera v brněnské pobočce Archivu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. (dále *AÚSD*, f. Adolf Müller) a nyní čekají na katalogizaci v pražském Národním archivu. Z publikací z posledních let je třeba zmínit knihu Dušana Havlíčka *Listy v exilu: Obsahová analýza časopisu Listy, který v letech 1971 až 1989 vydával v Římě Jiří Pelikán* (Olomouc, Burian a Tichák 2008), kde po úvodní studii věnované statisticko-quantitativní analýze činnosti časopisu následuje rozsáhlá komentovaná antologie úryvků z článků, jež se v časopise objevily. Viz též RAŠKA, Francis: *The Long Road to Victory: A History of Czechoslovak Exile Organizations after 1968*. New York, Columbia University Press 2012, s. 49–72.

2 Ohledně Pelikánových aktivit předcházejících založení *Listů* srv. jeho vlastní memoáry: PELIKÁN, Jiří: *Il fuoco di Praga: Per un socialismo diverso* [Pražský oheň: Za jiný socialismus]. Milano, Feltrinelli 1978; dále TÝŽ: *Io, esule indigesto: Il Pci e la lezione del '68 di Praga* [Já, nepohodlný exulant: IKS a poučení z Prahy roku 1968]. Milano, Reset 1998; CACCAMO, F.: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*, s. 11–45.

Jiří Pelikán (vlevo) s novinářem Jiřím Ledererem ještě v nadějném čase pražského jara. Všechny fotografie pocházejí z osobního fondu Jiřího Pelikána, který je součástí Historického archivu Poslanecké sněmovny (Archivio Storico della Camera dei Deputati) v Římě

prožil zbytek okupace v ilegality. Mezitím jeho rodiče skončili v koncentračním táboře, kde matka, perzekvovaná i pro svůj židovský původ, zahynula. V osvobozené republice nadšeně podporoval komunistickou politiku a po únoru 1948 byl jako předseda ústředního akčního výboru na vysokých školách spoluzodpovědný i za potlačování „reakcionářských, protilidových elementů“.³ S nástupem komunistů k moci zahájil zářnou kariéru, mezi jejíž hlavní momenty patřilo zvolení poslancem Národního shromáždění, zařazení do stranického aparátu, zvolení do čela Mezinárodního svazu studentstva a nakonec v květnu 1963 jmenování do funkce ředitele Československé televize. Právě při řízení televize se Pelikán během šedesátých let vyznačoval silně novátorskými iniciativami a přibližoval se tak k těm složkám komunistické strany a tehdejší československé inteligence, které prosazovaly proces reformů a větší politickou otevřenost. Po vypuknutí pražského jara se pak přirozeně přidal na stranu nového prvního tajemníka KSČ Alexandra Dubčeka a stal se propagátorem informací osvobozených od dogmat a zásahů cenzury, čímž si ale také vysloužil nepřátelství konzervativních sil uvnitř strany a sovětských představitelů.

Po invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa v noci z 20. na 21. srpen 1968 se Pelikán zúčastnil tajného sjezdu komunistické strany v pražských Vysočanech, ale o měsíc později byl na nátlak Moskvy odvolán z funkce ředitele televize. Třebaže

³ Výraz je převzat z dopisu, který Pelikán napsal 20.3.1949 tehdejšímu generálnímu tajemníkovi ÚV KSČ Rudolfu Slánskému (ASCD, f. Pelikán, busta (karton – k.) 6).

dubčekovské vedení už bylo oslabené, podařilo se mu uklidit Pelikána do bezpečí před případnou sovětskou odvetou, když jej vyslalo jako radu pro tiskové a kulturní záležitosti na československé velvyslanectví v Itálii. S postupující normalizací, po odvolání hlavních představitelů reformního kurzu a nahrazení Dubčeka Gustávem Husákem se nicméně i toto řešení ukázalo jako neudržitelné. Když dostal Pelikán příkaz, aby se vrátil do vlasti, odmítl uposlechnout. Jak vysvětlil již v rozhovoru pro londýnské *Timesy* v říjnu 1969, pouze setrvání v cizině mu umožňovalo, aby vedl svobodný boj na obranu zavržené reformní politiky a za národní nezávislost; jinými slovy, jen tak mohl usilovat o šíření svobodných informací o situaci v Československu, což považoval za zcela nezbytné jak s ohledem na své krajany, tak na mezinárodní veřejné mínění.⁴

Ve chvíli, kdy se Jiří Pelikán rozhodl pro exil, nepovažoval se za prostého disidenta či osamocенého exulanta, ale za představitele legitimní vládnoucí skupiny, která byla svržena v důsledku cizího vojenského zásahu. Podle jeho soudu měli členové této skupiny ještě možnosti, ba dokonce povinnost, nadále se angažovat v aktivní politice. Svědčily o tom podle něj projevy, jimiž Češi a Slováci vyjadřovali svou podporu Dubčekovi a jeho spolupracovníkům během srpnové krize, jakož i protesty, jimiž se snažili čelit takzvané konsolidaci poměrů. Masové čistky uvnitř KSČ, k nimž došlo v roce 1970, toto Pelikánovo přesvědčení neoslabily. Naopak, téměř půl milionu členů strany zbavených legitimace (což byla téměř třetina celkového počtu) mohlo podle něj tvořit jádro budoucího opozičního hnutí inspirovaného ideály reformního komunismu či demokratického socialismu, pokud ne přímo „stranu vyloučených“, jež by nabízela alternativu k oficiální komunistické straně. V tomto smyslu byly největší naděje vkládány ne do Dubčeka, který byl v Bratislavě pod přísným dozorem, a navíc se postupně uzavíral do zatvřelého mlčení, ale spíše do představitelů reformního kurzu strany, kteří se v Praze seskupili kolem bývalého předsedy Národního shromáždění Josefa Smrkovského.⁵

Tato skutečná či potenciální domácí opozice mohla podle Pelikána získat účinnou podporu desítek tisíc Čechů a Slováků, kteří po sovětské invazi odešli do ciziny. Bývalý ředitel televize si uvědomoval, že mnozí z těchto emigrantů se po traumatu roku 1968 začali vzdalovat politice a zaujali postoje, jež byly neslučitelné s komunistickou ideologií, a to i v její reformní podobě. Zároveň však věděl, že může počítat se spoluprací několika osobností, které v exilu zůstaly svázány s reformním kurzem. Mezi nimi vynikal například ekonom Ota Šik, hlavní strateg opuštěné reformy systému centrálního plánování a bývalý místopředseda vlády, bývalý předseda Svazu české mládeže Zdeněk Hejzlar, který jako ředitel Československého rozhlasu účinně přispěl k liberalizaci sdělovacích prostředků, germanista Eduard Goldstücker, dří-

4 PELIKÁN, Jiří: Why I have disobeyed the order to return to Prague. In: *The Times*, 1.10.1969.

5 Ohledně tehdejších aktivit vyloučených komunistů viz OTÁHAL, Milan: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2011, v.v.i., s. 24–39; PELIKÁN, Jiří: *Socialist Opposition in Eastern Europe: The Czechoslovak Example*. London, Allison & Busby 1976; KUSIN, Vladimír: *From Dubček to Charter 77: Czechoslovakia 1968–1978*. Edinburgh, Q press 1978; HEJZLAR, Zdeněk: *Praha ve stínu Stalina a Brežněva*. Praha, Práce 1991 (napsáno 1978).

vější prorektor Univerzity Karlovy a předseda Svazu československých spisovatelů, dále publicista a filmový kritik Antonín J. Liehm, politický činitel a bývalý politický vězeň Artur London, právník a publicista Josef Pokštefl, ekonom a politik Evžen Löbl, filozof Ivan Sviták, publicista a mediální odborník Dušan Havlíček a další. Kromě toho někteří posrpnoví exulanti chystali vlastní vydavatelské aktivity, s nimiž pak *Listy* navázaly úzkou spoluprací. Spisovatel Josef Škvorecký založil v Kanadě nakladatelství Sixty-Eight Publishers, aby šířil díla ve vlasti zakázaných českých a slovenských autorů, zásluhou Adolfa Müllera s Bedřichem Utitzem vzniklo v Německu s podobným záměrem nakladatelství Index. V dalších letech je následovali kupříkladu Jan Kavan s tiskovou agenturou Palach Press, Vilém Prečan s Československým dokumentačním střediskem nezávislé literatury, František Janouch s Nadací Charty 77, Antonín J. Liehm s časopisem *150.000 slov* a do jisté míry i s vícejazyčnou revue *Lettre Internationale*.⁶

Dalším referenčním bodem byla pro Pelikána západní levice. Ve chvíli, kdy učinil rozhodnutí nevrátit se do vlasti, začal se přirozeně orientovat na velké komunistické strany v západní Evropě, zejména pak na Italskou komunistickou stranu, která projevila evidentní zájem o experiment „socialismu s lidskou tvářící“ a neváhala veřejně vyjádřit nesouhlas s jeho potlačením. Naděje na navázání trvalé organické spolupráce však byly brzy zmařeny zjištěním, že západní komunisté i přes postupné vzdalování od Kremlu nemíní riskovat roztržku; Moskva pro ně zůstávala hlavním politickým a ideologickým majákem a také cenným donátorem finančních prostředků. Manévrovací možnosti byly nicméně i tak široké. Mnozí západní komunističtí představitelé byli ochotni porušit oficiální linii diktovanou vedením jejich strany a podpořit vyloučené či marginalizované československé soudruhy, další dokonce zakládali odštěpené skupiny v rámci takzvané nové levice, jako Výbor 5. ledna (*Comité 5 janvier*) ve Francii nebo skupinu Il Manifesto v Itálii. „Československá otázka“ vzbuzovala kromě toho zájem vlivných socialistických stran ve Francii a Itálii stejně jako sociálních demokratů ve Spolkové republice Německo, Rakousku nebo Švédsku, pro které představovala nejen zdroj inspirace k pokusům o obrodu socialismu, ale také nástroj, s jehož pomocí mohli zahnat do úzkých své komunistické rivaly a poukázat na jejich přetrvávající závislost na Sovětském svazu.⁷

6 K československé posrpnové emigraci viz RAŠKA, F.: *The Long Road to Victory* (viz pozn. 1); ORSÁG, Petr: „Jak dál?“. Diferenciace československých exilových médií po srpnu 1968 jako výraz proměny exilové veřejné sféry. In: *Historica Olomoucensia*, č. 42. (Sborník prací historických, sv. 30.) Olomouc, Univerzita Palackého 2012, s. 175–192.

7 Pokud jde o vztahy Pelikána s různými složkami italské levice, odkazy v mé citované monografii *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století* byly dále prohloubeny ve studii: CACCAMO, Francesco: *Il PCI, la sinistra italiana e la Primavera di Praga* [IKS, italská levice a Pražské jaro]. In: TÝŽ – HELAN, Pavel – TRIA, Massimo (ed.): *Primavera di Praga, risveglio europeo* [Pražské jaro, evropské probuzení]. Firenze, Firenze University Press 2011, s. 145–170 (původní verze: *The Italian Communist Party, the Italian Left and the Prague Spring*. In: TŮMA, Oldřich – DEVÁTÁ, Markéta (ed.): *Pražské jaro 1968: Občanská společnost – média – přenos politických a kulturních procesů*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2011, s. 193–206). Konkrétně k Lucianu Antonettimu, který byl cenným spolupracovníkem *Listů*, srv. CACCAMO, Francesco: *Una vita all'ombra della Cecoslovacchia* [Život ve stínu Československa]. In: BIANCHINI, Stefano – GAM-

Právě v tomto kontextu se zrodily *Listy*. Vzorem, k němuž explicitně odkazovaly, byl časopis Svazu československých spisovatelů, který byl pod různými názvy – zprvu jako *Literární noviny*, pak od března 1968 až do invaze jako *Literární listy* a nakonec, od listopadu 1968 až do definitivního ukončení činnosti v květnu 1969, právě jako *Listy* – jedním z aktérů politického a kulturního probuzení, jež zasáhlo Československo v průběhu šedesátých let a vyvrcholilo v pražském jaru.⁸ Ve svém programu se *Listy* neomezovaly na obhajobu teoretické platnosti reformního experimentu z roku 1968, ale chtěly také hrát aktivní roli při kritice cizí okupace a normalizace. Časopis se přitom nejevil jako osamocený subjekt, ale jako ústrojná součást širšího hnutí odporu či opozice, jehož centrum zůstávalo ve vlasti a jímž byla právě „československá socialistická opozice“, zmíněná v podtitulu. Tuto koncepci objasňovala redakční poznámka otištěná na začátku čtvrtého ročníku, v níž se tvrdilo, že *Listy* a jejich spolupracovníci „považují se za dočasně v cizině působící součást vnitřní socialistické opozice, která působí v Československu. Plní podle svých sil některé funkce, které nemůže plnit opozice doma, především informátora světové veřejnosti o poměrech v Československu, rozvíjení kontaktů se spojenci, teoretické a publicistické činnosti směrem domů i v mezinárodním pokrokovém hnutí. Podrobují se však cílům a taktice, jak jsou formulovány reálnými opozičními silami a jejich zájmy v Československu, kde je a zůstane hlavní rozhodující fronta našeho boje.“⁹ Jak uvidíme, tato koncepce projde během doby citelnými změnami, zejména v souvislosti s pohyby v prostředí vyloučených komunistů doma inspirovanými vznikem Charty 77. Celkově vzato lze ale říci, že bude určovat činnost časopisu až do roku 1989.

Z hlediska organizačního byly *Listy* důvěrně spojeny se svým zakladatelem. Jiří Pelikán, který byl postupně předsedou redakční rady, šéfredaktorem či koordinátorem, se stal skutečným *spiritus movens* časopisu.¹⁰ Díky svým organizačním

---

BETTA, Guido – MIRABELLA, Salvatore (ed.): *Una vita per la Cecoslovacchia: Il fondo Luciano Antonetti* [Život zasvěcený Československu: Fond Luciana Antonettiho]. Bologna, CLUEB 2011, s. 14–29. O vztazích československé emigrace a disentu se západní levicí viz také LOMELLINI, Valentine: *L'appuntamento mancato: La sinistra italiana e il Dissenso nei regimi comunisti (1968–1989)* [Zmeškaná schůzka: Italská levice a disent v komunistických režimech (1968–1989)]. Firenze, Le Monnier 2010; TÝŽ *Les relations dangereuses: French Socialists, Communists and the Human Rights Issue in the Soviet Bloc*. Brussels, P.I.E. Peter Lang 2012.

8 Počátky *Listů* byly přehledně sumarizovány v redakčním úvodníku k desátému výročí založení časopisu, v němž byly mimo jiné zdůrazněny ještě dávnější vazby na *Lidové noviny*: Redakce: LN, LL, L. In: *Listy*, roč. 10, č. 1 (únor 1980), s. 1–3; v téže linii LIEHM, Antonín: *Dalla cultura alla politica* [Od kultury k politice]. In: LEONCINI, Francesco (ed.): *Che cosa fu la Primavera di Praga* [Co bylo Pražské jaro]. Bari – Roma, Manduria – Pietro Lacaita 1989, s. 127–150. Zdá se příznačné, že v korespondenci se představitel posrpnového exilu zpočátku zmiňovali o *Listech* také jako o „Literárkách“, což byl hovorový název pro *Literární noviny* i *Literární listy* (ASCD, f. Jiří Pelikán, k. 15, dopis Evžena Löbla Pelikánovi z 2.6.1970; *tamtéž*, k. 16, dopis Antonína J. Liehma Pelikánovi z 20.11.1970).

9 Redakce: Na prahu IV. ročníku „Listů“. In: *Listy*, roč. 4, č. 1 (únor 1974), s. 4–6, zde s. 6; viz také Redakce: Do pátého roku. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 1 (únor 1975), s. 1 n.

10 Pelikán se ostatně ke své vedoucí roli osobně hlásil. Jak napsal jednomu představiteli domácí opozice v předvečer zahájení vydávání časopisu: „Převzmu osobní kontrolu nad za-

schopnostem, talentu sprádat vztahy mezi různými lidmi a také díky své značné politické a ideologické adaptabilitě dokázal kolem *Listů* shromáždit značný počet spolupracovníků pocházejících z řad posrpnové emigrace. Tato spolupráce si uchovala plynulý a neformální ráz, i když během let procházela citelnými obměnami. Nicméně platilo, že pro úkoly konkrétnější povahy měl Pelikán vedle sebe dosti početnou redakční radu; seznam jejích členů byl však zveřejňován teprve od roku 1983.¹¹ V osmdesátých letech byl také kvůli narůstajícím závazkům, které na sebe Pelikán bral jako poslanec Evropského parlamentu, přijat do redakční rady ve funkci výkonného redaktora publicista a překladatel Vladimír Tosek.¹² Po jeho smrti v roce 1987 se funkce ujal publicista, spisovatel a dlouholetý ředitel nakladatelství Mladá fronta Čestmír Vejdělek.¹³

K dohledu nad zaměřením časopisu a k přípravě iniciativ víceméně politického charakteru byl určen jiný organismus: „kolektiv“ či „skupina“ *Listy*.¹⁴ Počátky skupiny spadají do doby, kdy se posrpnová emigrace teprve rodila a pokoušela se získat pevnější organizační podobu. Hmotné potíže a vnitřní rozpory zabránily vytvoření organických struktur, ale hned na začátku sedmdesátých let přece jen

---

měřením. Povede-li se, mohl by se stát orgánem [československého] socialistického hnutí.“ (ASCD, f. Jiří Pelikán, k. 15, nedatovaný Pelikánův dopis Dalimilovi (Antonínu J. Liehmovi) z konce roku 1970.) Tuto jeho „nadřazenost“ plně uznali ostatní posrpnoví emigranti. „Dobře to všechno promysli, Jirko, dostal ses do pozice, že to na Tobě nejvíce záleží,“ psal mu Zdeněk Hejzlar 29.11.1970 (*tamtéž*, k. 16). A poklonu Pelikánovi skládal také Liehm v dopise z 8.3.1971: „Já vždycky říkal, že jsi z nás jediný politik, a Ty mě o tom holt přesvědčuješ v jednom kuse znova a znova“ (*tamtéž*). Ještě po letech prohlásil jiný významný exulant: „Tvá situace osobní je mezi všemi emigranty výlučná, neopakovatelná a zvláštní, neboť se z Tebe stala – mimochodem velmi důležitá a nenahraditelná – ‘instituce’. Plníš velmi exponovanou funkci, tj. funkci představitele čs. socialistické opozice v centru politického dění a střetávání. (...) Spojením zvláštních a obecných okolností se stalo, že konáš a zároveň symbolizuješ náš politický odpor. (...) Je to s Tebou prostě jako s Rakousko-Uherskem: Kdybychom Tě neměli, museli bychom si Tě vymyslet!“ (*Tamtéž*, dopis Dušana Havlíčka Pelikánovi z 31.12.1976.)

- 11 Teprve od roku 1975 se na zadní straně obálky objevovala informace, že časopis řídí Jiří Pelikán za pomoci redakční rady (viz *Listy*, roč. 5, č. 1 (únor 1975), s. 48). V roce 1979 byla jmenována úzká redakční rada, kterou tvořili Jiří Pelikán, Zdeněk Hejzlar, Adolf Müller a dva novější exulanti, Zdeněk Mlynář a Michal Reiman (Shromáždění *Listy*. In: *Tamtéž*, roč. 9, č. 7 (prosinec 1979), s. 59). Od roku 1983 redakční rada sestávala z většího počtu osob, mezi nimiž figurovala většina hlavních spolupracovníků časopisu (*tamtéž*, roč. 13, č. 1 (únor 1983), s. 80).
- 12 Toskova role byla formalizována až v druhé polovině 80. let (*tamtéž*, roč. 16, č. 6 (prosinec 1986), s. 80).
- 13 K Vejdělkově činnosti pro *Listy* srv. HAVLÍČEK, D.: *Listy v exilu*, s. 10 (viz pozn. 1); viz také AÚSD, f. Adolf Müller, k. 18.
- 14 V tomto bodě částečně přijímám připomínky, jež k mé citované biografii *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století* vyjádřil Dušan Havlíček v recenzi „Co autor nespátřil či přehlédl“ v *Listech*, roč. 38, č. 5 (2008), s. 33–38. Havlíček popřel, že by se skupina *Listy* omezovala pouze na signatáře dokumentů vydaných jménem skupiny, a zdůraznil, že měla širší složení. Pokud je to pravda, pak diferenciaci mezi skupinou jako celkem a užší složkou jejího vedení se nicméně zdá být zjevná (více k tomu níže).

vzniklo kolem časopisu seskupení neformální povahy. O obtížném hledání konsenzu svědčí přinejmenším vágní a nezávazná formulace, přijatá na schůzi v Miláně roku 1971, podle níž „za člena skupiny se pokládá, kdo se podílí na některé její aktivitě a kdo vyslovil se svým členstvím souhlas“.¹⁵ V následujících letech byly učiněny pokusy dodat této formuli větší konzistenci. To vyvrcholilo v roce 1977 uveřejněním Hejzlarovy poznámky, v níž byla skupina Listy definována jako „velice volné a neinstitucionalizované seskupení“, jež sdružuje v emigraci Čechy a Slováky, kteří mají za sebou účast na reformním hnutí v šedesátých letech a poté osobní zkušenost „osmašedesátého“. Podle této glosy spočívaly cíle skupiny v informování světového veřejného mínění o situaci v Československu a kruhů domácí opozice o vývoji na Západě, v podpoře kontaktů s mezinárodní levicí a v účasti na vypracovávání socialistických řešení soudobých problémů. Dále se zde upřesňovalo, že skupina kromě časopisu *Listy* využívá i nakladatelství Index a agenturu Palach Press a spolupracuje s různými západními levicovými institucemi.¹⁶

Navzdory tomuto poměrně širokému záběru zůstala činnost skupiny Listy ve skutečnosti omezena na uspořádání několika seminářů a podepsání několika výzev, jakož i na konání pravidelných plenárních schůzí. Jak vyplývá z Pelikánovy korespondence, hlavní otázky politické povahy byly svěřeny do kompetence úzkého vedení, které také podepisovalo dokumenty vydané jménem skupiny a oficiálně se účastnilo kongresů a konferencí. Během let složení tohoto úzkého vedení prošlo menšími změnami, v zásadě ale spočívalo na několika totožných osobách. Vedle Jiřího Pelikána za ně nejčastěji vystupoval Zdeněk Hejzlar a Adolf Müller, k nimž se po odchodu do exilu v roce 1977 připojil i bývalý člen předsednictva Ústředního výboru KSČ Zdeněk Mlynář. Tato situace se jistým způsobem formalizovala

15 Řečeno slovy Zdeňka Hejzlara z dopisu Mlynářovi z 19.9.1977 (ASCD, f. Jiří Pelikán, k. 10). Sám Pelikán vyjádřil jisté rozpaky: „Já pořád vidím jediný smysl organizace v exilu v tom, pokud se bude moci ustavit jako zahraniční sekce ilegální organizace.“ A pak dodal: „Možná, že doba není zralá, možná, že už prošla, ale to se uvidí.“ (*Tamtéž*, k. 18, Pelikánův dopis Adolfu Müllerovi z 3.1.1972.)

16 O skupině LISTY. In: *Listy*, roč. 7, č. 3–4 (červenec 1977), s. 15. Je zde také uveřejněno prohlášení, které učinil Hejzlar pro dánský deník *Information*. Tuto formulaci ostatní představitelé posrpnového exilu ve skutečnosti okamžitě považovali za příliš ambiciózní. Například Adolf Müller Hejzlarovi v kritickém tónu napsal: „Charakterizuješ náhle skupinu Listy zcela klasicky jako politickou instituci a snažíš se ji popsat kádrově i rozpočtově, a tak maluješ obraz, kterého není. Já za sebe dodávám: kéž by to bylo tak, jak to líčíš.“ (*AÚSD*, f. Adolf Müller, k. 19, Müllerův dopis Hejzlarovi ze 17.8.1977 a Hejzlarova odpověď Müllerovi z 24.9.1977.) Následujícího roku se Mlynář snažil zavést jisté změny a upřesnil, že skupina Listy je „velmi volné“ seskupení stoupenců reformního komunismu a podporovatelů pražského jara, kteří se po odchodu do exilu sice diferencovali, nicméně se odvolávají na zkušenost s demokratickým socialismem a jsou přesvědčeni o nutnosti spolupráce jak s eurokomunisty, tak i socialisty (Z projevu Zdeňka Mlynáře za skupinu „Listy“. In: *Listy*, roč. 8, č. 6 (prosinec 1978), s. 17 n.).

Jiří Pelikán se Zdenou Tominovou a novinářem, filmovým kritikem a překladatelem Antonínem J. Liehmem (zcela vpravo), který se stal nejčastěji publikujícím autorem římských Listů

roku 1978 vytvořením koordinační skupiny, kterou tvořily tyto čtyři osobnosti a jež fungovala až do pádu normalizačního režimu.¹⁷

Po této obecné charakteristice je namístě stručně pojednat ještě o některých specifických otázkách týkajících se *Listů* a jejich činnosti:

Financování časopisu

Mezi důvody, proč měl Pelikán v prostředí posrpnové emigrace přednostní postavení, hrál nemalou roli fakt, že dovedl opatřit finanční prostředky nezbytné pro vydávání *Listů*. Náklady na výrobu a distribuci šesti čísel časopisu ročně v několikatisícovém nákladu rozhodně nemohly být zanedbatelné, zvláště když uvažíme, že přibližně polovina výtisků byla zasílána do Československa zdarma. Na nařčení normalizačního režimu, podle něž byla do financování časopisu zapojena „střediska světového imperialismu“, od CIA po „sionisty“, Pelikán vždy odpovídal, že spolupracovníci *Listů* vykonávají svou činnost bez nároku na odměnu a k tomu že je třeba přičíst

¹⁷ Srv. Sdělení o schůzce skupiny Listy. In: *Listy*, roč. 8, č. 1 (únor 1978), s. 12. Tato struktura byla během roku 1979 v zásadě duplikována (dále byl přijat pouze Michal Reiman) vytvořením redakční rady (viz pozn. 11).

finanční pomoc čtenářů a příznivců Československa.¹⁸ Podobnými argumenty čelil také pochybnostem a připomínkám vznášeným dokonce některými přáteli z exilu.¹⁹

Za současného stavu dokumentace lze říci, že část nákladů se skutečně dařilo pokrýt díky předplatitelům časopisu z řad československého exilu. Další pomoc přicházela od západní levice, v jejichž kruzích Pelikán disponoval sítí přátel a známých. Zvláště významná byla materiální podpora, kterou v různé formě poskytovala Italská socialistická strana díky iniciativě jejího generálního tajemníka Bettina Craxiho, a také štedrá podpora, kterou Hejzlarovým prostřednictvím *Listům* každoročně zasílali skandinávští sociální demokraté.²⁰ Vedle toho však existovaly ještě další finanční zdroje.²¹ V následujících letech zvolení do Evropského parlamentu otevřelo Pelikánovi nové kanály, které mu zajistily pomoc některých západních institucí. Podle slov Viléma Prečana „jeho postavení a reputace mu umožňují otevřít zdroje, jež jsou jiným nepřístupné“.²²

Spojení s Československem

Jak bylo řečeno, *Listy* se považovaly za nedílnou součást opozičního hnutí působícího v první řadě v Československu. V této perspektivě mělo zásadní význam udržovat spojení s vlastí a zajišťovat výměnu informací a materiálů překonáváním bariér, jež jim kladl do cesty policejní a informační aparát domácího režimu. Za tímto účelem byli Pelikán a další představitelé posrpnové emigrace nuceni zahájit aktivitu konspiračního typu, která během normalizace prošla proměnlivými událostmi. Počínaje rokem 1970 se bývalý televizní ředitel dohodl s Petrem Pihartem na vytvoření

18 Redakce: Do pátého roku (viz pozn. 9).

19 ASCD, f. Jiří Pelikán, k. 3, Pelikánův dopis Otu Šikovi z 26.3.1971; AÚSD, f. Adolf Müller, k. 18, Pelikánův dopis Müllerovi z 8.11.1973.

20 Detailněji viz CACCAMO, F.: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*, s. 44 a 85 n.

21 O tom svědčí poznámky Adolfa Müllera, z nichž vyplývá, že koncem 70. let západoněmecká sociální demokracie poskytla z podnětu člena jejího předsednictva Karstena Voigta částku dvacet tisíc marek na nákup tiskařského stroje pro nakladatelství Index, která měla sloužit i potřebám *Listů* (AÚSD, f. Adolf Müller, k. 18, nedatovaný Pelikánův dopis Müllerovi a Müllerova odpověď z 6.3.1979; *tamtéž*, Müllerův dopis Hejzlarovi z 19.8.1979).

22 HAVEL, Václav – PREČAN, Vilém: *Korespondence 1983–1989*. Ed. Vojtech Čelko. Praha, Československé dokumentační středisko 2011, dokument č. 34, Prečanův dopis Havlovi z 25.–30.12.1983, s. 113–129, zde s. 124. Z korespondence Viléma Prečana s Václavem Havlem se kupříkladu dovídáme, že si šéfredaktor *Listů* zajistil podporu amerických institucí (třebaže, jak bylo upřesněno, „nejde o CIA ani nic podobného“) (*tamtéž*, dokument č. 74, Prečanův dopis Havlovi z 3.9.1984, s. 226–234, zde s. 227). Jak upřesňuje autor doslovu k této knize, šlo o National Endowment for Democracy (SUK, Jiří: Společně pro Chartu 77, nezávislou kulturu a svobodné Československo: Nad korespondencí Václava Havla a Viléma Prečana. In: *Tamtéž*, s. 779–806, zde s. 788).

systemu spojení mezi Československem a světem za hranicemi.²³ V následujících letech se otevřely nové kanály také díky pomoci některých západních diplomatů.²⁴ Represivní aparát v Praze nicméně líčil pasti. Bezprostředně poté co začaly *Listy* vycházet, postihly politické procesy řadu vyloučených komunistů, s nimiž posrpnový exil udržoval kontakty, včetně Milana Hübla a Jaroslava Šabaty.²⁵ Další represe nastaly na začátku osmdesátých let, když se československé bezpečnostní orgány zmocnily dodávkového vozu, který kromě publikací a dalšího materiálu neopatrně převážel i několik dopisů umožňujících identifikaci jejich adresátů, což mělo za následek zatčení a odsouzení skupiny členů domácí opozice a zkomplikování vazeb s exilem.²⁶

Situace se začala měnit teprve v polovině osmdesátých let, kdy jednak postupné uvolňování poměrů v sovětském bloku vyvolané politikou Michaila Gorbačova a jednak vzrůstající dostupnost technologických inovací (fotokopírky, magnetofony, počítače) oslabovaly kapacitu československých úřadů kontrolovat existující komunikační kanály a bránit navazování spojení disentu s cizinou. Právě tehdy se skupině exulantů zastupujících odlišné politické orientace podařilo za rozhodujícího příspěvní Jiřího Pelikána zaslat disidentským kruhům stroje a finance na vydávání samizdatových *Lidových novin*.²⁷

Jiří Pelikán se svými spolupracovníky, publicistou a právníkem Josefem Pokš-
teflem (vlevo) a vydavatelem Adolfem
Müllerem

23 Viz VANĚK, Miroslav – URBÁŠEK, Pavel (ed.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*, sv. 1: *Disent v období tzv. normalizace*, Praha, Prostor 2005, rozhovor s Petrem Pithartem, s. 719–799, zde s. 747.

24 Viz PREČAN, Vilém (ed.): *Ve službách společné věci: Wolfgang Scheur a Praha 1981–1989 / Im Dienst der gemeinsamen Sache: Wolfgang Scheur und Praga 1981–1989*. Brno, Atlantis 2001; SUK, Jiří: Podrobná zpráva o paralelní polis: Nad korespondencí Václava Havla a Františka Janoucha. In: HAVEL, Václav – JANOUCH, František: *Korespondence 1978–2001*. Praha, Akropolis 2007, s. 9–29.

25 K těmto procesům viz např. CUHRA, Jaroslav: *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997. S těžkostmi dané chvíle se Pelikán svěřoval v dopise Adolfu Müllerovi a Bedřichu Utitzovi 24.4.1972 (AÚSD, f. Adolf Müller, k. 18). V *Listech* byl publikován značný počet článků k tématu politických procesů za normalizace.

26 O této aféře a následujícím napětí v prostředí exilu se vyskytují početné zmínky v korespondenci Pelikána a jeho spolupracovníků jak v římském Pelikánově fondu, tak ve fondu Adolfa Müllera.

27 K okolnostem vydávání *Lidových novin* viz CACCAMO, F.: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*, s. 104–106. O významu Pelikánova angažmá při shánění finančních

Vztahy s pouňorovou emigrací

Jedním z problémů, s nimiž se Pelikán a další představitelé posrpnové emigrace museli vyrovnávat, byly vztahy s krajany, kteří odešli do exilu již po únoru 1948. Třebaže po dvaceti letech strávených mimo Československo už pouňorová emigrace přicházela o politickou iniciativu, její zástupci vznášeli argumenty, které dokázaly novou vlnu exulantů uvést do velkých rozpaků. Na jedné straně nesouhlasili s legitimitou komunistického vládnutí – nejen od počátku normalizace, ale už od únorového převratu – na straně druhé vinili nové exulanty z přímé účasti na stalinistických represích (byl to mimochodem právě případ Pelikána, který byl zodpovědný za „studentské prověrky“ a univerzitní čistky).²⁸ Nelze se divit, že v této atmosféře výzvy skupiny kolem *Listů*, aby utichly polemiky uvnitř emigrace a síly se soustředily na boj proti režimu ve vlasti, vyznívaly naprázdno a že nabídky ke spolupráci založené na vzájemném respektu nenacházely patřičnou odezvu.²⁹ V tomto ohledu představoval významnou výjimku Pavel Tigríd, který se díky časopisu *Svědectví* mohl těšit jistému vlivu či respektu i doma v Československu. Tigríd postupem doby přistoupil na dialog s Pelikánem a uskutečnil společně s ním důležité akce na podporu disentu, jako byla výše zmíněná pomoc při vydávání *Lidových novin*. Zároveň se nikdy netajil tím, že prosazuje jinou historickou a politickou koncepci, která se hluboce liší od reformněkomunistických představ skupiny *Listy*, a tak je jen přirozené, že mezi *Svědectvím* a *Listy* to občas polemicky zajiskřilo.³⁰

Slovenská otázka

Jelikož se *Listy* chtěly prezentovat jako iniciativa československá, bylo pro jejich šéfredaktora a spolupracovníky důležité, aby navázali trvalou spolupráci s představiteli domácí opozice či emigrace slovenské národnosti. Tomuto záměru však stála v cestě odlišná podoba normalizace na Slovensku v porovnání s českými zeměmi a také tendence Slováků, kteří odešli do ciziny po roce 1968, zapadnout do již existujících krajanských organizací katolického či nacionalistického zaměření. Lidé kolem *Listů* tento problém citlivě vnímali. Například Ota Šik upozorňoval Pelikána ještě před založením časopisu: „Ze Slovenska nikoho vhodného neznám,“³¹ zatímco

---

prostředků pro tuto iniciativu svědčí explicitní Havlovo uznání v dopise Františku Janouchovi z 25.7.1988 (HAVEL, V. – JANOUC, F.: *Korespondence 1978–2001*, dokument č. 169, s. 387–393).

28 Více k tomu viz CACCAMO, F.: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*, s. 15 n.

29 Viz Redakce: Do pátého roku (viz pozn. 9).

30 V tomto ohledu se mi jeví jako účelová kritika mého podání vztahů mezi pouňorovou a posrpnovou emigrací v biografii o Jiřím Pelikánovi, kterou formuloval Dušan Havlíček (Co autor nespatriil či přehlédli, s. 35 – viz. pozn. 14). I když necháme stranou polemiky mezi *Svědectvím* a *Listy* (ostatně připomínané samotným Havlíčkem v knize *Listy v exilu*, s. 237–245 a 466–473), kritickými soudy na adresu pouňorové emigrace i samotného Tigrída je poseta korespondence Jiřího Pelikána a jeho spolupracovníků. Jen jako příklady mohou sloužit Müllerovy dopisy Pelikánovi z 18.–30.9.1972 a 19.10.1973 stejně jako Pelikánův dopis Müllerovi z 24.5.1974 (*AÚSD*, f. Adolf Müller, k. 18) nebo Hejzlarův dopis Pelikánovi z 1.9.1977 (*ASCD*, f. Jiří Pelikán, k. 10).

31 *ASCD*, f. Pelikán, k. 15, Šikův dopis Pelikánovi z 19.2.1970.

Evžen Löbl potvrzoval obavy, jež Pelikán vyjádřil už dříve: „Máš pravdu, ľudia zo Slovenska budú chýbať.“³² Nedostatek, či přímo absence slovenských spolupracovníků se odrazily ve skutečnosti, že v prvních ročnících *Listů* vycházely články téměř výhradně v češtině.³³ Situace se alespoň trochu zlepšila po ustavení Charty 77, kdy *Listy* začaly tisknout příspěvky jednoho z mála slovenských signatářů Miroslava Kusého a přinesly také několik slovenských literárních textů.³⁴ Tato skutečnost nutí k zamyšlení a pomáhá pochopit rozkol mezi oběma národy, který se projevil po roce 1989.

Ve službách socialistické opozice

Problém politické orientace *Listů* byl nadnesen již v prvním čísle časopisu v anonymním úvodníku, jehož autorství lze velmi pravděpodobně přisuzovat Pelikánovi. Tvrdilo se v něm, že „základní ideovou náplní“ celé iniciativy je „navázat na myšlenky demokratického socialismu z r. 1968 a současně být tlumočnickem odporu našeho lidu proti okupaci a k tzv. normalizaci. Jsme totiž přesvědčeni, že velká část našich lidí opravdu upřímně podporovala hnutí za obrodu socialismu v r. 1968 a že jeho základní směr – přes mnohé chyby a nedůslednosti – ukazuje stále jediné východisko z politické, ekonomické a morální krize naší společnosti.“ Z těchto premis vyplývalo, že „je nutno pokračovat v aktivním boji za osvobození naší země od okupace a za právo našeho lidu volit si svou vlastní cestu k socialismu, který by odpovídal našim tradicím, podmínkám, mentalitě, a hlavně vůli většiny našich obyvatel“.³⁵

Již od začátku bylo tedy opodstatnění *Listů* spatřováno v potvrzení platnosti zkušeností z osmašedesátého roku a ideálů demokratického socialismu či reformního komunismu – je třeba zdůraznit, že tyto dva termíny používal Pelikán a skupina exulantů, jež se kolem něj utvářela, víceméně jako ekvivalenty. V rámci takto nastavených parametrů byl časopis otevřený neobyčejně široké pluralitě hlasů a postojů.

32 *Tamtéž*, Löblův dopis Pelikánovi z 6.7.1970. O několik let později dal Adolf Müller průchod svým obavám v dopise Pelikánovi: „Trochu se děsím, když domyslím konsekvence oživené nacionální problematiky doma. Neměli bychom se opravdu víc věnovat Slovensku, tj.: hledat i posílit styk s opozičními skupinami na Slovensku, přimět je k častějšímu vystupování, najít doma slovenského autora a inspirovat ho k napsání práce, která by ukázala byrokratický centralismus jako příčinu pseudonacionálních problémů a rozbila pohádky (které jsme sami někdy živil) o protislovensky zaměřeném A. Novotném a protičesky postupujícím Husákovi atd.“ (Viz *AÚSD*, f. Adolf Müller, k. 18, Müllerův dopis Pelikánovi z 25.3.1976.)

33 Na první příspěvek ve slovenštině si čtenáři museli počkat až do konce druhého ročníku – nešlo navíc o původní text, ale o překlad proslovy Alexandra Solženicyna určeného pro ceremoniál při předávání Nobelovy ceny (A. Solženicyn. In: *Listy*, roč. 2, č. 5–6 (listopad 1972), s. 35 n.). Další slovenský text pak vyšel po dvou letech (Dopis Jána Mlynárika. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 4 (říjen 1974), s. 46–48).

34 Navzdory tomu Dušan Havlíček má za to, že *Listy* je třeba označovat za časopis „v českém a slovenském jazyce“ (Co autor nespatriil či přehlédli, s. 35).

35 Proč nesmíme mlčet? In: *Listy*, roč. 1, č. 1 (leden 1971), s. 1 n.

Nejpřesvědčenějším a také nejkoherentnějším zastáncem perspektivy demokratického socialismu či reformního komunismu byl Zdeněk Hejzlar, který byl ve svém švédském útočišti asi nejbližším Pelikánovým spolupracovníkem po celou dobu trvání exilu. Ve svých příspěvcích se bývalý ředitel Československého rozhlasu neúnavně vracel k novátorskému charakteru zkušenosti z pražského jara, zdůrazňoval setrvalou platnost programu humanistických a antibyrokratických reforem a vyzdvihoval nejvýznamnější momenty této zkušenosti, od zvolení Alexandra Dubčeka do čela komunistické strany přes vypracování *Akčního programu KSČ* po vysočanský sjezd během invaze.³⁶ Pelikán se vyslovoval v podobném duchu, třebaže flexibilněji a pragmatičtěji. Například na jedné konferenci organizované Francouzskou socialistickou stranou koncem roku 1972 vychvaloval zakladatel *Listů* „československý model“ jako alternativu k sovětskému socialismu a vykládal jej ve smyslu, který by byl co nejslučitelnější s orientací převládající tou dobou v západní levici. Podle jeho interpretace byl výrazným rysem pražského jara úzký vztah, jenž se vytvořil mezi stranou a společností, dále přechod od státního vlastnictví k vlastnictví skutečně kolektivnímu, spojení prvků zastupitelské a přímé demokracie, spoluúčast více politických sil na moci, nezávislost odborů, svoboda slova, sdružování a šíření informací.³⁷

Kritičtější podněty najdeme u bývalého šéfredaktora *Literárních listů* Antonína J. Liehma, který se stal neplodnějším autorem římských *Listů*. V článku otištěném pod pseudonymem Dalimil vylučoval, že by komunistická strana mohla znovu získat přízeň většiny Čechů a Slováků, neboť se zdiskreditovala tím, že ustoupila sovětskému nátlaku a přijala politiku takzvané normalizace.³⁸ Jeho vystřízlivění nešetřilo ani Dubčeka, který si podle Liehma podobně jako mnozí jiní krajané zidealizoval Sovětský svaz do té míry, až uvěřil, že upřímnost vlastních socialistických záměrů postačí, aby zabránila invazi do Československa.³⁹ Jiní emigranti zacházeli ještě dál. Revizionistický filozof Ivan Sviták, který se od komunistické strany distancoval už v šedesátých letech a v roce 1968 se podílel na vzniku Klubu angažovaných nestraníků,⁴⁰ neváhal označit dubčekovský reformismus za překonaný. Ve výrazně levicové perspektivě stavěl proti revizionismu pražského jara trockistickou teorii permanentní revoluce, čínský a jugoslávský experiment, a zejména pak koncepci, jež na Západě začalo hlásat hnutí takzvané nové levice.⁴¹ Pro šachového velmistra

36 HEJZLAR, Zdeněk: Tři roky po lednu. In: *Tamtéž*, s. 6–8; TÝŽ: Vysočanský XIV. sjezd KSČ. In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 3 (květen 1971), s. 14–17; TÝŽ: Duben 1968. In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 2 (březen 1972), s. 15 n.; TÝŽ: Bránit skutečný obsah hnutí r. 1968. In: *Tamtéž*, roč. 3, č. 1 (únor 1973), s. 44 n.

37 PELIKÁN, Jiří: „Pražské jaro“ a jeho význam pro socialistickou teorii a praxi: Příspěvek na konferenci uspořádané SSF v Paříži ve dnech 25.–26. listopadu 1972. In: *Tamtéž*, roč. 3, č. 1 (únor 1973), s. 33–37.

38 DALIMIL [LIEHM, Antonín]: Co s komunistickou stranou? In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 3 (květen 1971), s. 17–19.

39 TÝŽ: Po pěti letech. In: *Tamtéž*, roč. 3, č. 1 (únor 1973), s. 1–4.

40 HOPPE, Jiří: *Opozice '68: Sociální demokracie, KAN a K 231 v období Pražského jara*. Praha, Prostor 2008, s. 144–171.

41 SVITÁK, Ivan: Dívat se dopředu. In: *Listy*, roč. 1, č. 6 (listopad 1971), s. 23 n.

Politik a politolog Zdeněk Mlynář (uprostřed) a Jiří Pelikán (zcela vpravo) při setkání s generálním tajemníkem Komunistické strany Španělska Santiagem Carillem (druhý zprava) v roce 1977

Ludka Pachmana bylo naopak dvacetiletý komunistického experimentu v Československu důkazem, že vláda jedné strany nevyhnutelně přivede k moci kliku dogmatiků a oportunistů. Podle Pachmana zůstávala většina jeho krajanů orientovaná socialisticky, ale bylo třeba definovat, o jaký typ socialismu půjde; z toho důvodu neviděl pro budoucnost jinou alternativu než svobodnou volbu obyvatel, která by se uskutečnila prostřednictvím voleb za účasti většího počtu politických stran.⁴²

Přes tuto názorovou pluralitu *Listy* zůstávaly soustředěny na vývoj ve vlasti. První ročníky ovládaly protesty proti cizí okupaci a proti normalizaci, počínaje odsouzením politických procesů, stranických čistek a diskriminace osob, které se nezřekly svých postojů v duchu pražského jara. Zřetelný odpor vyvolal pokus Husákova vedení zaštitit se přijetím programového dokumentu známého jako *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ* a svoláním nového sjezdu strany v květnu 1971.⁴³ V této souvislosti *Listy* šířily nepočtená sdělení, jejichž

42 PACHMAN, Luděk: Smysl našeho boje. In: *Tamtéž*, roč. 3, č. 1 (únor 1973), s. 17–19. V následujících letech se vztahy mezi Pachmanem a skupinou *Listy* dostaly do vážné krize, zejména poté co se bývalý šachový velmistr sblížil s křesťanskodemokratickými kruhy v Bavorsku a přijal „revizionistickou“ pozici v otázce sudetských Němců. Velice tvrdé odsudky Pachmana zaznívaly v dopisech mezi Pelikánem a ostatními členy skupiny *Listy*, které jsou uloženy jak v římském fondu Jiřího Pelikána, tak ve fondu Adolfa Müllera.

43 Pokud se omezíme jen na Pelikánovy příspěvky: PELIKÁN, Jiří: Smysl procesu s 19. In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 2 (březen 1971), s. 10 n.; TÝŽ: Sjezd nového absolutismu. In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 3 (květen 1971), s. 20 n.; TÝŽ: Pokus o normalizaci nenormálního. In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 4–5 (čer-

prostřednictvím se představitelé potlačeného reformního kurzu v Československu snažili, aby jejich hlas byl slyšet ve vlasti i v cizině. To byl třeba případ rozhovoru s Josefem Smrkovským, který se objevil v září 1971 v časopise Italské komunistické strany *Giorni – Vie nuove*. Kromě toho, že představoval tu nejautoritativnější obžalobu, která byla do té chvíle vznesena proti normalizačnímu režimu, byl také důkazem, že „československá otázka“ vzbuzuje solidaritu – pokud ne evropských komunistických stran jako celku, pak přinejmenším některých jejich předních činitelů (jako právě ředitele časopisu *Giorni* Davida Lajola).⁴⁴ Obdobná pozornost byla věnována takzvané politické závěti, kterou po sobě Smrkovský zanechal, když v lednu 1974 zemřel,⁴⁵ upřímné soustrasti, již při té příležitosti vyjádřil Alexander Dubček vdově Kateřině Smrkovské,⁴⁶ jakož i dopisu, který muž, jenž se stal symbolem pražského jara, zaslal Federálnímu shromáždění a Slovenské národní radě v říjnu 1974.⁴⁷ A třebaže to překračovalo rámec socialistické opozice, časopis nezapomínal ani na svědectví intelektuálů z prostředí disentu, počínaje otevřeným dopisem Václava Havla Gustávu Husákovi v roce 1975.⁴⁸

S většími obtížemi se *Listy* pokoušely interpretovat nedostatečné a nesnadno ověřitelné zprávy, které prosakovaly z Československa ohledně pokusů odblokovat situaci způsobenou normalizací. Právě v komentáři k Dubčekovu dopisu vdově Josefa Smrkovského se Pelikán pozastavil nad tím, že se bývalý předseda Národního shromáždění před smrtí pokoušel zahájit přímá jednání se Sověty. Přesněji řečeno, v roce 1973 zaslal Smrkovský Leonidu Brežněvovi dopis, jehož jedna kopie skutečně dorazila na místo určené díky zprostředkování „na nejvyšší úrovni“ (jak se později ukázalo, bylo dílem generálního tajemníka italských komunistů Enrika Berlinguera). Pelikán mimo jiné referoval o tom, co se tehdy říkalo, že prý se Smrkovskému dostalo od emisarů z Moskvy ujištění, že jeho dopis bude pečlivě zváženo.⁴⁹ Tato

---

venec 1971), s. 1–6; TÝŽ: Nenechat udusit hlas Československa! In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 2 (březen 1972), s. 9 n.; TÝŽ: Procesy a opozice. In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 5–6 (listopad 1972), s. 1 n.

44 Mluví Josef Smrkovský. In: *Tamtéž*, roč. 1, zvláštní vydání (1971), 8 stran.

45 Rozhovor Ondřeje Pitra se Smrkovským: Nedokončený rozhovor. In: *Listy*, roč. 5, č. 2 (březen 1975), s. 3–25 (jméno Ondřej Pitr bylo pseudonymem Jiřího Dienstbiera). Rozhovoru předcházela v čísle redakční článek „Významné svědectví“, s. 1–3. I tento text byl původně otištěn v časopise *Giorni*.

46 Dopis Alexandra Dubčeka. In: *Listy*, roč. 4, č. 2 (květen 1974), s. 4–6.

47 Redakce: Dubček žaluje. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 3 – zvláštní číslo (duben 1975), s. 1–3. Poté následoval text „Dopisu A. Dubčeka Federálnímu shromáždění ČSSR a SNR“ (s. 4–16), nově přetištěný v publikaci: DUBČEK, Alexander: *Od totality k demokracii: Prejavy, články a rozhovory. Výber 1963–1992*. Ed. Jozef Žatkuliak a Ivan Luluha. Bratislava, Veda 2002, s. 234–244.

48 HAVEL, Václav: Dopis. In: *Listy*, roč. 5, č. 5 (červenec 1975), s. 32–43 (také in: TÝŽ: *Eseje a jiné texty z let 1970–1989. Dálkový výslech*. (Spisy, sv. 4.) Ed. Jan Šulc. Praha, Torst 2000, s. 67–108).

49 PELIKÁN, Jiří: Komentář k dopisu. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 2 (květen 1974), s. 4–6. Zmínka o dopisu Smrkovského Brežněvovi se objevila již v předchozím čísle v jednom z nekrologů věnovaných bývalému předsedovi Národního shromáždění (HEJZLAR, Zdeněk: Odkaz Josefa Smrkovského. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 1 (únor 1974), s. 6–8.) Text dopisu byl pak zveřejněn *tamtéž*, roč. 5, č. 2 (březen 1975), s. 1–3.

Jiří Pelikán s ekonomem Otou Šikem

odhalení zavedla podnět k bouřlivé diskusi v kruzích domácí opozice i exilu. Zastávce Pelikánův názor vyzníval povzbudivěji, pokud šlo o možnost změny postoje Sovětů, ostatní byli skeptičtější a dávali najevo podezření, že Moskva jednoduše pouze manévruje, aby zkompromitovala vyloučené straníky a pošramotila pověst jejich hlavních představitelů.⁵⁰

Úmrtí Josefa Smrkovského a Dubčekův opětovný návrat k mlčení neznamenaly ukončení pokusů o vyřešení „československé otázky“. Naopak, triumvirát složený ze Zdeňka Mlynáře, Jiřího Hájka a Václava Slavíka, kteří v roce 1968 zastávali funkce člena předsednictva Ústředního výboru KSC, ministra zahraničních věcí a tajemníka ÚV KSC, tuto iniciativu znovu rozproudil. Třebaže se zcela nevzdávali naděje na přímé jednání se Sověty, nové vedení socialistické opozice sázelo na zahájení debaty v rámci mezinárodního komunistického hnutí a za tím účelem spoléhalo zejména na podporu, kterou by mohlo získat od eurokomunistických seskupení na připravované konferenci evropských komunistických a dělnických stran.⁵¹ Tuto strategii anticipoval Mlynář v dlouhém memorandu sepsaném na počátku roku 1975, které kromě toho, že kolovalo ve vlasti v samizdatovém vydání, vyšlo v cizině péčí nakladatelství Index ve spolupráci s *Listy* (neúplnou verzi publikovalo v Itálii nakladatelství blízké Italské komunistické straně pod příznačným názvem

50 Viz HOCHMAN, Jiří: První výročí smrti Josefa Smrkovského. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 2 (březen 1975), s. 6 n.; Anonym z Prahy: O sovětských kontaktech a dopise Brežněvovi. In: *Tamtéž*, s. 10–15.

51 V tomto smyslu se již vyjádřil Dubček v citovaném dopise Federálnímu shromáždění a Slovenské národní radě v říjnu 1974. Viz také HEJZLAR, Zdeněk: K mezinárodní konferenci komunistických stran. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 5–6 (prosinec 1974), s. 50–54.

Praha – otevřená otázka).⁵² Stejně byly zaměřeny i některé příspěvky publikované v *Listech*. V září 1975 poskytli Zdeněk Mlynář a Jiří Hájek rozhovor Rádiu Stockholm, v němž zdůraznili nutnost změnit situaci způsobenou invazí do Československa. Nepřáli si výbuch projevů nespokojenosti a odmítali logiku „čím hůř, tím líp“, apelovali však na ochranu lidských práv vyplývající z právě podepsaného helsinského Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě a spoléhali přitom hlavně na solidaritu italských, francouzských a španělských komunistů v souvislosti s chystanou konferencí evropských komunistických a dělnických stran v Berlíně.⁵³ V témž duchu zaslal Mlynář v únoru 1976, tedy už téměř vpředvečer berlínské konference, otevřený dopis evropským komunistickým a socialistickým stranám, který šířily italské deníky *l'Unità* a *l'Avanti!*. Bývalý člen vedení KSČ v něm naléhavě a ještě výslovněji žádal o podporu levicových sil, aby se podařilo překonat trauma ze srpna 1968 a aby byl nakonec umožněn rozvoj socialismu v celé Evropě.⁵⁴ V téže linii pracoval i Pelikán, který upozorňoval, že program pražského jara se shoduje se stanovisky, jež zastává významná část mezinárodního komunistického hnutí, a že se v Československu nadále těší velkým sympatiím. Jak zdůrazňoval, „není to vystoupení jednotlivých ‘disidentů’ a intelektuálů, ale předních představitelů politického života a komunistické strany, legálně zvolených a podpořených v r. 1968 důvěrou velké části veřejnosti; za nimi stojí statisíce vyloučených komunistů (tzv. strana vyloučených) a značná část veřejného mínění, i když samozřejmě nelze mluvit o ideové a tím méně organizační jednotě“.⁵⁵

Všechny tyto naděje a iluze utrpěly na berlínské konferenci trpkou porážku. Zatímco Brežněv dál bezmezně podporoval Husáka, západoevropští komunisté dali jasně najevo, že jejich pokusy osamostatnit se od Sovětského svazu mají své hranice, a československé reformní komunisty nepodpořili; Italská komunistická strana, na niž se hlavní představitelé „strany vyloučených“ opakovaně obraceli, nakonec jen ústy svého generálního tajemníka Enrika Berlinguera potvrdila svůj nesouhlas s událostmi

52 MLYNÁŘ, Zdeněk: *Československý pokus o reformu 1968*. Kolín n/R. – Řím, Index – Listy 1975; italská verze: *Praga – questione aperta: Il '68 cecoslovacco fra giudizio storico e prospettive future* [Prah – otevřená otázka: Rok 1968 v Československu mezi historickým posouzením a budoucími perspektivami]. Bari, De Donato 1976. První upozornění na tento text viz Výzkumná práce Z. Mlynáře. In: *Listy*, roč. 5, č. 6 (srpen 1975), s. 6. O několik měsíců později zde následovalo otištění úryvku: Hledat řešení: Z knihy Zdeňka Mlynáře. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 7 (prosinec 1975), s. 48–52. Zde provedenou rekonstrukci dráhy Zdeňka Mlynáře a značné části československé opozice do poloviny 70. let v souhrnu potvrzuje důvěrný dokument určený pro skupinu Listy s názvem „Informace o případu Josefa Hodice“ a datací 25.7.1981, jehož autorem je sám Mlynář (ASCD, f. Pelikán, k. 14); podrobněji viz CACCAMO, F.: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*, s. 13–17. Zdeňku Mlynářovi a jeho exilovým aktivitám je věnováno rozsáhlé pojednání Alessandra Catalana v tomto čísle *Soudobých dějin*, které osvětluje i okolnosti vzniku textu „Informace o případu Josefa Hodice“.

53 Hovoří Z. Mlynář a J. Hájek. In: *Listy*, roč. 5, č. 7 (prosinec 1975), s. 13–17.

54 MLYNÁŘ, Zdeněk: Otevřený dopis komunistům a socialistům Evropy. In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 3 (červen 1976), s. 41–45.

55 PELIKÁN, Jiří: Nová děličí čára. In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 2 (duben 1976), s. 1–3, zde s. 3.

ze srpna 1968, nepřišla ale s žádnými konkrétními návrhy do budoucna. Třebaže *Listy* dál zdůrazňovaly spřízněnost evropského komunismu s experimentem pražského jara a poukazovaly na existující napětí mezi italskými komunisty a Kremlem, rána, kterou skupina *Listy* a s ní časopis utržily, byla nepochybně hluboká.⁵⁶ Také na úrovni osobních vztahů musel Pelikán konstatovat, že podněty, s nimiž se obrátil na italské komunisty, aby s nimi navázal nějakou formu spolupráce a možná také aby mohl do jejich strany vstoupit, vyšly naprázdno.⁵⁷

Charta 77 a disent

Právě ve chvíli, kde se zdálo, že cesta nastoupená na počátku sedmdesátých let se dostala do slepé uličky, vtiskl vývoj událostí v Československu činnosti *Listů* nový impulz. Výsledek berlínské konference totiž vyvolal mezi komunisty vyloučenými ze strany během čistek celkovou změnu názoru. Po této další deziluzi se mnozí z nich rozhodli upustit od nároku na pozici jediné legitimní opoziční síly vůči režimu a poprvé přistoupili na dialog s těmi členy domácí opozice, kteří zastávali odlišná politická a ideologická stanoviska. Společnou platformou, na níž se toto sblížování mohlo uskutečnit, se stala ochrana lidských práv. Jak už bylo naznačeno, význam tohoto tématu byl v exkomunistickém prostředí zaregistrován bezprostředně po podepsání Závěrečného aktu v Helsinkách a po stanovení agendy takzvaného třetího koše, kam byly zahrnuty právě otázky lidských a občanských práv.⁵⁸ Pokud se zpočátku zdálo, že se ponejvíce zajímají o to, aby toto téma využili jen k omezenému účelu obžaloby diskriminace, jíž byli sami vystaveni, během dalších měsíců začali rozvíjet mnohem širší náhled, jenž dokázal zahrnout i jiné části obyvatelstva. V tom smyslu mělo určující vliv zatčení členů skupiny Plastic People of the Universe a dalších osob z českého undergroundu, které vyvolalo velké rozrušení nejen mezi mladými lidmi, ale i mezi intelektuály v prostředí disentu. Také Zdeněk Mlynář považoval za nezbytné důrazně se ozvat: v otevřeném dopise z 8. září 1976 odsoudil útisk vyvíjený režimem vůči jakémukoli nonkonformnímu postoji a zdůraznil „problémy práv a svobod občanů v socialistické společnosti“.⁵⁹ Vytvářely se tak předpoklady k navázání spolupráce mezi reformními komunisty

56 Viz. PELIKÁN, Jiří: Itálie, Polsko a Berlín. In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 4 (srpen 1976), s. 1–3; TÝŽ: Berlinguer o Dubčekovi, čs. znárodnění, NATO a riziko hledání. In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 5 (říjen 1976), s. 7; TÝŽ: Polemika mezi „Rudým právem“ a „Unità“. In: *Tamtéž*, s. 8–10.

57 Srv. Pelikánův dopis vedoucímu zahraničního oddělení IKS Sergiovi Segremu ze 4.11.1976 (ASCD, f. Pelikán, k. 16), který pak sám otiskl ve výše citované knize *Io, esule indigesto*, s. 124 n. (viz pozn. 2).

58 Kromě již citovaného Mlynářova a Hájkova rozhovoru pro Rádio Stockholm byla otázka lidských práv nadnesena v *Listech* také v dalších článcích: DALIMIL [LIEHM, Antonín J.]: Portugalsko, Helsinky a Československo 1975. In: *Listy*, roč. 5, č. 7 (prosinec 1975), s. 1–4; POKŠTEFL, Josef: Helsinky – a co dál? In: *Tamtéž*, s. 56–59; Redakce: Do roku 1976. In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 1 (únor 1976), s. 1–3; Dopis F. Kriegla, G. Sekaninové a F. Vodsloně. In: *Tamtéž*, s. 44–46; Dopis Dr. Jiřího Hájka. In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 2 (duben 1976), s. 44 n.

59 MLYNÁŘ, Zdeněk: Proti falši a lži. In: *Tamtéž*, roč. 6, č. 6 (prosinec 1976), s. 5–7.

a jinými složkami společnosti: od intelektuálů po křesťany a socialisty, od liberálních demokratů po mladé lidi v undergroundu. Na této bázi pak na Nový rok 1977 rozčeřilo stojaté normalizační vody „Prohlášení Charty 77“, na jehož přípravě se Mlynář osobně podílel. Roli vyloučených straníků v této operaci dokládá skutečnost, že téměř polovina původních signatářů dokumentu pocházela z jejich řad; a podobně také figuroval v první trojici mluvčích Charty vedle dramatika Václava Havla a filozofa Jana Patočky bývalý komunistický ministr zahraničí Jiří Hájek.⁶⁰

Tento vývoj nepochybně překvapil kruhy posrpnové emigrace, které se o tom, co se chystá ve vlasti, dovídaly předem pouze v chabých náznamech. Pelikán nicméně hbitě pochopil, že vznik Charty 77 znamená nejvýznamnější změnu, která se doma udála od nástupu normalizace, a bez váhání této iniciativě nabídl *Listy* k dispozici. Již na začátku roku 1977 časopis zveřejnil její základní prohlášení⁶¹ a redakce dokument přivítala jako „novou etapu v boji za lidská práva“, která umožnila spojení osob nejrůznějších názorů a politické orientace na základě „skutečného smyslu pro pluralitu a toleranci“ a zároveň „pro politický realismus“.⁶² Rozvedl to Zdeněk Mlynář, který vysvětloval, že Charta je „volná občanská iniciativa“, jež vznikla kvůli nedodržování závazků týkajících se lidských práv, které teoreticky přijala i vláda v Praze. Jak upřesňoval, signatáři Charty neusilují o vytvoření politické opozice; naopak, kdyby mohli svobodně uplatňovat svá práva, pravděpodobně by mezi nimi vypluly na povrch hluboké názorové rozdíly, v prvé řadě mezi marxisty a nemarxisty. Současně však má Charta už ze své podstaty politickou valenci, neboť dokázala, že se lze svým chováním vzepřít diktátu režimu.⁶³

S jistým odstupem za ustavením Charty 77 následovala menší exilová vlna z Československa.⁶⁴ Zahrhovala několik stovek osob, které normalizační režim přinutil opustit zemi, aby tak oslabil rodící se chartistické hnutí, nebo které se nacházely v zahraničí a jimž byl znemožněn návrat do vlasti. Patřil mezi ně Pavel Kohout, jeden z autorů „Prohlášení Charty 77“, nebo historik Karel Kaplan, který se pak v exilu prosadil jako nejvýznamnější odborník na dějiny československého komunismu. Ještě půl roku před Chartou odešel do Spolkové republiky jeho kolega Vilém Prečan, který se zde soustředil na fenomén disentu a právě s Pelikánovou pomocí založil Československé dokumentační středisko nezávislé literatury se sídlem v Scheinfeldu; na oplátku zajišťoval šéfredaktorovi *Listů* přímé spojení s Václavem Havlem.⁶⁵

60 Viz PREČAN, Vilém – CÍSAŘOVSKÁ, Blanka (ed.): *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*, sv. 1–3. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2007, v.v.i.; OTÁHAL, M.: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, s. 124–172 (viz pozn. 5).

61 Charta 77. In: *Listy*, roč. 7, č. 1 (únor 1977), s. 1–4.

62 Redakce: Síla solidarity. In: *Tamtéž*, s. 7 n.

63 MLYNÁŘ, Zdeněk: První bilance Charty 77. In: *Tamtéž*, roč. 7, č. 2 (květen 1977), s. 1–9; Interview se Zdeňkem Mlynářem o situaci Charty 77. In: *Tamtéž*, č. 3–4 (červenec 1977), s. 22–24.

64 K tomu viz např. CACCAMO, F.: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*, s. 63–74; REIMAN, Michal: *Rusko jako téma a realita doma a v exilu: Vzpomínky na léta 1968–1990*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2008, s. 165–214.

65 Poté co se Prečan Havlovi opakovaně zmínil o Pelikánově podpoře domácí opozice, následovalo v roce 1984 přímé navázání kontaktu mezi šéfredaktorem *Listů* a světoznámým

Na manifestačním fóru na podporu Charty 77 ve Frankfurtu nad Mohanem na jaře 1977 se sešli za předsednickým stolem mimo jiné Jiří Pelikán (čtvrtý zleva), západoněmecký levicový aktivista Rudi Dutschke (vedle Pelikána vlevo), polský disident Adam Michnik (vedle Pelikána vpravo) a východoněmecký písničkář Wolf Biermann (třetí zprava)

Kvůli nevybíravému nátlaku se uchýlil do exilu také Zdeněk Mlynář, který se v červnu 1977 usadil v Rakousku. Díky vysokému postavení, jež dříve zastával v KSČ, svému vlivu v rámci „socialistické opozice“ a osobnímu přispění ke vzniku Charty 77 byl do značné míry předurčen, aby hrál v posrpnové emigraci význačnou roli. A skutečně, brzy po příjezdu do ciziny přišel Mlynář s novými podněty v rámci skupiny Listů, ať už se jednalo o kroky ke kooperaci s dalšími směry či skupinami československé emigrace při realizaci společných iniciativ nebo o zdůrazňování nutnosti nespoléhat jen na spolupráci s evropskými komunisty a věnovat vedle ní větší pozornost stranám hlásícím se k Socialistické internacionále. I z širšího hlediska pak Mlynář přispěl k výrazněji kritické a hlubší reflexi pokusu o obrodu socialismu v roce 1968, než bylo v reformněkomunistických kruzích obvyklé, jak dokládá vydání jeho knihy *Mráz přichází z Kremu*⁶⁶ a zorganizování dvou výzkum-

---

dramatikem (viz HAVEL, V. – PREČAN, V.: *Korespondence 1983–1989*, přílohy 9/1 a 9/2, Pelikánův dopis Havlovi z března 1984 a Havlův dopis Pelikánovi z 29.3.1984, s. 700–703 viz pozn. 22).

66 MLYNÁŘ, Zdeněk: *Nachtfrost: Erfahrungen auf dem Weg von realen zum menschlichen Sozialismus*. Köln/R., Europäische Verlagsanstalt 1978; TÝŽ: *Mráz přichází z Kremu*. Kolín n/R., Index 1979. Další cizojazyčná vydání následovala.

ných projektů, „Zkušenosti pražského jara 1968“ a „Krise v systémech sovětského typu“, které řídil ve spolupráci s kolegy ze skupiny Listy.⁶⁷

Zrod Charty 77 a příjezd nových exulantů měly pro *Listy* dalekosáhlé důsledky. Od tohoto okamžiku na sebe časopis vzal úkol zveřejňovat hlavní dokumenty Charty a dalších nezávislých iniciativ kráčejících v jejích stopách, jako byl Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných, odsuzovat pronásledování jejích signatářů a příznivců, domáhat se pro ně mezinárodní solidarity. *Listy* zároveň věnovaly stále větší prostor tématům, jimiž žil disent, a to nejen politickým, ale i v oblasti kultury, umění a literatury. Tato větší otevřenost se promítla i do rychle se zvětšujícího rozsahu časopisu, jehož jednotlivá čísla se během několika let rozrostla z asi čtyřiceti stránek na více než šedesát a později i osmdesát stran. K tomu od roku 1980 přibyla objemná prázdninová příloha s převážně literárním obsahem *Čtení na léto*, kterou zpočátku řídil Antonín J. Liehm a jež zakrátko vyplňovala dvě až tři sta tiskových stran.⁶⁸ Také osobně se představitelé skupiny Listy stále silněji angažovali v iniciativách na podporu disentu. Projevilo se to již na takzvaném Bienále disentu v Benátkách v zimě 1977/1978, jehož prezidentem byl socialista Carlo Ripa di Meana a které se konalo za podpory generálního tajemníka Italské socialistické strany Bettina Craxiho, zatímco Italská komunistická strana a většina italských intelektuálů z komunistického prostředí je ignorovala.⁶⁹ Díky tomu se také utužila spolupráce Jiřího Pelikána s italskými socialisty, která vyvrcholila zvolením šéfredaktora *Listů* do Evropského parlamentu za tuto stranu v roce 1979 a znovu pak v roce 1984.⁷⁰

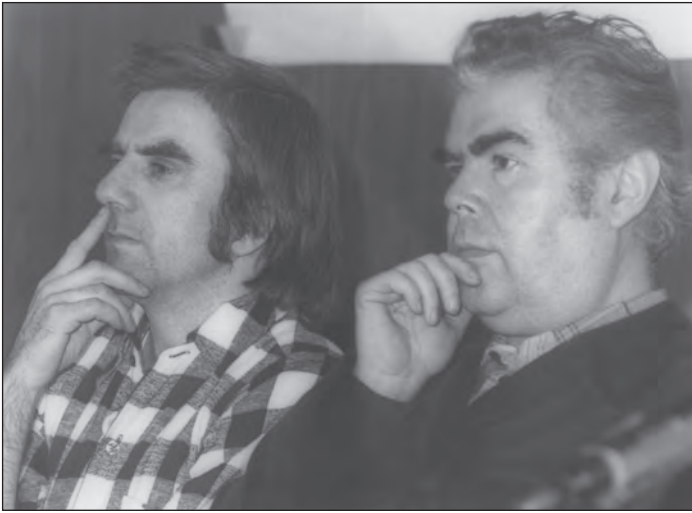
Nejvýznamnějším tématem, jemuž se *Listy* na konci sedmdesátých let věnovaly, byla debata o povaze a cílech Charty 77. Po počáteční vlně nadšení se totiž mezi signatáři rozpoutaly dlouhotrvající polemiky, jejichž účelem bylo stanovit, jakým směrem by se Charta měla ubírat. Třebaže v nich zaznívalo velké množství hlasů a nuancí, hlavní dělicí linie probíhala mezi těmi, kteří jako Václav Havel viděli v Chartě pokus o občanskou a morální obrodu, jež se měla v první řadě odehrávat na poli ochrany lidských práv, a těmi, kteří naopak usilovali o to, aby se její potenciál rozvinul i ve více politickém smyslu; a také mezi těmi, kteří považovali už za dostatečně ambiciózní udržovat pochodeň protestu zapálenou v ohraničené

67 O těchto projektech informoval časopis *Listy* (Zkušenosti „Pražského jara 1968“ jako výzkumný úkol. In: *Listy*, roč. 9, č. 4 (1979), s. 2–4). K úvahám, jež Mlynář rozvíjel po odchodu do exilu, viz Interview pro Espresso z 30. července 1977. In: *Tamtéž*, roč. 7, č. 5 (říjen 1977), s. 17–19; dále viz MLYNÁŘ, Zdeněk: Deset let po Akčním programu KSČ. In: *Tamtéž*, roč. 8, č. 2 (duben 1978), s. 1–6.

68 Podrobněji ke struktuře *Listů* a jejich proměnám viz HAVLÍČEK, D.: *Listy v exilu*, s. 10–56 (viz pozn. 1).

69 Bienále se věnovaly také *Listy*, nejprve v příspěvku Antonína J. Liehma „Jiná kultura“ (*Listy*, roč. 8, č. 1 (únor 1978), s. 15–18) a poté souborem textů „Naše kultura ve světě: Bienále 77“ (*tamtéž*, roč. 8, č. 5 (září 1978), s. 4–48). O bienále z italského pohledu viz CACCAMO, Francesco: La Biennale del 1977 e il dibattito sul dissenso [Bienále z roku 1977 a rozprava o disentu]. In: *Nuova Storia Contemporanea*, roč. 7, č. 4 (2008), s. 119–132.

70 K Pelikánově dráze na italské politické scéně srv. CACCAMO, F.: *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*, s. 75–92.

Jiří Pelikán s Rudim Dutschkem (vlevo), pravděpodobně na frankfurtském fóru na podporu Charty 77

skupině, a těmi, kteří toužili zapojit do něj širší vrstvy obyvatel.⁷¹ Podobně jako v minulosti zůstaly stránky *Listů* otevřené příspěvkům rozmanité názorové orientace a i mezi samotnými stálými spolupracovníky časopisu vyšly najevo rozdílné pozice. Například historik Vilém Prečan se rozhodně postavil za Havlovo pojetí a tvrdil, že Charta musí zůstat věrná svému původnímu poslání obhajoby lidských práv.⁷² Skupina *Listy* ale ve své většině tíhla k politicky profilovanější aktivitě, která by umožnila skloubit ideály socialistické opozice s hnutím na obranu lidských práv. A i když Zdeněk Mlynář souhlasil s názorem, že Charta 77 nevytváří politickou opozici, měl za to, že by v jejím rámci mohla legitimně vznikat uskupení, která by se stala nositeli specifických politických projektů a připravovala by změnu režimu.⁷³ Jiří Pelikán prohlásil ještě explicitněji, že „spojení v hnutí neznamená, že jednotlivé

71 K těmto diskusím viz OTÁHAL, M.: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, s. 172–222 (viz pozn. 5); SUK, Jiří: *Politika jako absurdní drama: Václav Havel v letech 1975–1989*. Praha – Litomyšl, Paseka 2013, s. 155–160; HAVEL, Václav (ed.): *O svobodě a moci*, sv. 1. Kolín n/R. – Řím, Index – Listy 1980.

72 PREČAN, Vilém: K současné situaci Charty 77. In: *Listy*, roč. 8, č. 3–4 a 6 (červenec a prosinec 1978), s. 4 n. a 3–7 (také in: TÝŽ: *V kradeném čase: Výběr ze studií, úvah a článků z let 1973–1993*. Ed. Milan Drápala. Brno, Doplněk 1994, s. 190–205).

73 Na toto téma viz MLYNÁŘ, Zdeněk: Diskuse s jasným cílem. In: *Listy*, roč. 8, č. 6 (prosinec 1978), s. 10 n. (článek původně vyšel v měsíčníku Socialistické strany Rakouska *Die Zukunft*), a zejména TÝŽ: Charta 77 po dvou letech. In: *Tamtéž*, roč. 9, č. 1 a 2 (únor a duben 1979), s. 1–6 a 5–12. Srv. vůči Mlynářovi silně polemický příspěvek jiného exulanta: RUSEK, Antonín: Jednostrannost nebo objektivita? In: *Tamtéž*, roč. 9, č. 7 (prosinec 1979), s. 32–34.

*složky opozice mají přestat existovat či vzdát se svých názorů. Společná solidarita, disciplína a tolerance přece nevyklučují pokračování diskuse i rozvíjení paralelního politického života mimo rámec hnutí, v samostatných skupinách či proudech. Jedním z nich bude jistě 'reformně komunistický'...*⁷⁴

Zatímco se debata v československém disentu a exilu odvíjela v těchto kolejkách a po jisté době hrozilo, že se vyčerpá, počátkem osmdesátých let upoutaly pozornost opozičních kruhů bouřlivé události v Polsku. Masivní lidová podpora, kterou si získal Nezávislý odborový svaz Solidarita, a úspěchy, jichž dosáhl v konfrontaci s komunistickou mocí, podle skupiny Listy i některých představitelů domácí opozice jasně ukazovaly na limity Charty 77 a její nedostatečné zakotvení v české společnosti (o slovenské ani nemluvě). Jiří Pelikán tváří v tvář tomuto vývoji otevřeně vznášel pochybnosti, že hnutí na ochranu lidských práv v Československu, reprezentované Chartou, nevěnuje dostatečnou pozornost sociální situaci a právům dělníků. Spolu s tím se vracel k požadavku, aby byl vypracován opoziční program a hledali se spojenci „i v řadách KSČ, oficiálních odborů a v dalších oficiálních institucích“. Zkrátka, bylo podle něj třeba „vrátit se k politice“, neuzavírat se do vlastní disidentské ulity a vnímavě přistupovat k vnější realitě.⁷⁵ S touto intencí sledovaly Listy v následujících měsících vývoj ve Varšavě s mimořádným zaujetím a zdůrazňovaly přitom podobnosti mezi zkušeností polské Solidarity a programem pražského jara, od odborářských svobod po dělnické rady. Časopis kromě toho projevoval více či méně otevřeně naději, že by vývoj v Polsku mohl otevřít cestu obrodě socialismu v celé východní Evropě i v samotném Československu. Jak zaznělo v dokumentu skupiny Listy ze srpna 1980, o osudu Československa se rozhodovalo v Polsku.⁷⁶

Vyhlášení výjimečného stavu v prosinci 1981, rozpuštění Solidarity a zatčení tisíců jejích předáků a aktivistů samozřejmě znamenalo hořké probuzení.⁷⁷ Listy odmítly tezi, kterou vyjádřil mimo jiné Pavel Tigrid ve *Svědectví*, že potlačení nezávislého odborového hnutí v Polsku znamená definitivní potvrzení nereformovatelnosti so-

74 PELIKÁN, Jiří: Možnosti a cesty změn „reálného socialismu“: Nad knihou „Alternativa“ Rudolfa Bahro. In: *Tamtéž*, roč. 9, č. 5 (říjen 1979), s. 21–28. Kurzivou zvýrazněné pasáže jsou Pelikánovou citací z knihy východoněmeckého disidenta.

75 PELIKÁN, Jiří: Polské léto: Zamyšlení nad vývojem u sousedů a doma. In: *Tamtéž*, roč. 10, č. 5 (říjen 1980), s. 1–8.

76 Prohlášení Skupiny Listy, 20.8.1980. In: *Tamtéž*, s. 8. Z mnoha příspěvků věnovaných Polsku srv. DALIMIL [LIEHM, Antonín J.]: Poláci a my. In: *Tamtéž*, roč. 10, č. 5 a 6 (říjen a prosinec 1980), s. 12–14 a 14–16; roč. 11, č. 1 (únor 1981), s. 8–10; roč. 12, č. 2 (květen 1982), s. 7–9; MLYNÁŘ, Zdeněk: Co s polskou nákazou v sovětském bloku? In: *Tamtéž*, roč. 10, č. 6 (prosinec 1980), s. 16–18; TÝŽ: Polské perspektivy bez invaze. In: *Tamtéž*, roč. 11, č. 2 (duben 1981), s. 2–7. Situaci dělníků a odborů v Československu a ve světě pak bylo věnováno samostatné číslo *Listů* (roč. 11, č. 5, srpen 1981), zatímco událostí v Polsku se týkala většina příspěvků následujícího čísla (roč. 11, č. 6, listopad 1981).

77 Viz Prohlášení Skupiny Listy k událostem v Polsku, 13.12.1981. In: *Tamtéž*, roč. 12, č. 1 (únor 1982), s. 12; MLYNÁŘ, Zdeněk: Možnosti a důsledky „normalizace“ v Polsku. In: *Tamtéž*, s. 1–10.

cialistického systému.⁷⁸ Navzdory tomu bylo zřejmé, že perspektiva změny se pro země východní Evropy obecně a pro Československo konkrétně vzdaluje. Pelikán a jeho exiloví druzi se smířili s myšlenkou, že skutečný obrat bude moci přinést pouze komplexní proměna mezinárodněpolitické situace a postupné překonání poválečného rozdělení Evropy. Především ale své pohledy znovu obraceli k Moskvě, kde Brežněvova smrt a neuživé nástupnictví Jurije Andropova i Konstantina Černěnka pomalu otevíraly prostor pro nové scénáře.⁷⁹

Od vyhlídek přestavby k „sametové revoluci“

S nástupem Michaila Gorbačova k moci v březnu 1985 se rýsovaly opět nadějnější vyhlídky uvnitř sovětského bloku i v samotném Československu.⁸⁰ Jakkoli politické plány nového generálního tajemníka Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu bylo třeba ještě prověřit, jeho mladý věk, vystupování, pověst pragmatika a modernizátora už samy o sobě přinášely osvěžující změnu oproti zkonstatělosti brežněvovské éry a následného andropovovsko-černěnkovského mezivládí. Spolupracovníci *Listů* jako jedni z prvních v československém prostředí registrovali nové trendy, které se rýsovaly na obzoru. Prim v tom hrál opět Zdeněk Mlynář, který patřil v předešlých letech k nejostřejším kritikům sovětského systému, nyní však byl ochoten své hodnocení revidovat. Zásadně k tomu přispěl osobní důvod, jímž bylo blízké přátelství, které Mlynář s Gorbačovem navázal během univerzitních studií v Moskvě v první polovině padesátých let (třebaže pak bylo roku 1968 násilně zpřetrháno). Pouhý měsíc poté, co byl do čela sovětských komunistů zvolen jeho bývalý přítel z právnické fakulty Lomonosovovy univerzity, zveřejnil Mlynář v *Listech* článek se symptomatickým názvem „Stagnace končí“. Předpovídal v něm začátek období reform v Sovětském svazu, ačkoli ještě nedokázal upřesnit jejich rozsah a eventuální důsledky pro poměry v Československu.⁸¹ Byl to první z řady příspěvků, později převzatých italským a mezinárodním tiskem, jež Mlynář věnoval Gorbačovovi a které mu zajistily nezanedbatelný vliv na západní veřejné mínění.⁸²

78 Viz TIGRID, Pavel: Mýtus zavražděný v Polsku. In: *Svědectví*, roč. 17, č. 66 (1982), s. 259; HEJZLAR, Zdeněk: Polská „odnowa“ bez iluzí? In: *Listy*, roč. 12, č. 5 (říjen 1982), s. 4–9.

79 Viz PELIKÁN, Jiří: Rok 1983. In: *Tamtéž*, roč. 13, č. 1 (únor 1983), s. 1–6; TÝŽ: Hledat východisko z „normalizace“: Skupina LISTY k 15. výročí „Pražského jara“ 1968. In: *Tamtéž*, s. 8 n.; MLYNÁŘ, Zdeněk: Andropovova prozatímní vláda. In: *Tamtéž*, s. 10–12; TÝŽ: Normalizovat normalizaci? In: *Tamtéž*, roč. 13, č. 4 (červenec 1983), s. 5–7; TÝŽ: Nový muž před starými problémy. In: *Tamtéž*, roč. 14, č. 2 (duben 1984), s. 1–3 (Mlynář v tomto článku mj. předvídal nástup Gorbačova k moci).

80 K Československu ve druhé polovině 80. let srv. PULLMANN, Michal: *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha, Scriptorium 2011; OTÁHAL, M.: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, s. 275–613 (viz pozn. 5).

81 MLYNÁŘ, Zdeněk: Stagnace končí. In: *Listy*, roč. 15, č. 2 (duben 1985), s. 1 n.

82 Některé Mlynářovy příspěvky otištěné v deníku *l'Unità* a v časopise *Rinascita* později vyšly v kolektivní publikaci *Il progetto Gorbaciov* (Roma, l'Unità 1987), která byla přílohou časopisu *Rinascita*. České originály těchto textů byly publikovány v Mlynářově knize *Problémy*

Mlynáře brzy následovali další komentátoři v exilu i disentu, zprvu však se svými soudy spíše vyčkávali, až se vyjasní dosah Gorbačovových reformních plánů. Pokud šlo o Československo, za zásadní pak považovali, jaký postoj nový sovětský vůdce zaujme vůči srpnovým událostem roku 1968, tedy zda reviduje odsouzení pražského jara, jež posloužilo jako záminka pro invazi vojsk Varšavské smlouvy a jež i nadále legitimizovalo Husákův režim.⁸³ I přes tyto otazníky se postupem času jevilo čím dál jasněji, že Gorbačov u moci přivádí československé normalizační vedení do úzkých a naopak dodává odvahu různým složkám disentu a domácí opozice. Dobové pocity rezervovaného očekávání odráží například dokument, který koncem roku 1986 obdržel Jiří Pelikán z kruhů domácí opozice. Po konstatování, že „naše vedení se trochu naučilo žít s opozicí“, se v něm uvádělo: „V Československu, shrneme-li všechny projevující se trendy, nastává začátek konce toho starého normalizačního období a cosi nového začíná. Vědomí nutnosti změn dozrává téměř všude: podstatné je to, že se neprojevuje už jen v opozičních strukturách mimo systém, ale že se nejsilněji projevuje uvnitř struktur (ve straně, v systému bezpečnosti v onom andropovském smyslu). (...) K žádným skutečným změnám však dosud nedošlo a jen tak brzo nedojde. Jde tu spíše o trendy, o pocity, které však nejsou zanedbatelné. (...) O oněch změnách však přitom samozřejmě platí, že to budou změny jen v rámci existujícího systému. Ale možné rámce uvnitř tohoto systému jsou jak známo velmi široké.“⁸⁴

---

politického systému: Texty o roce 1968, normalizaci a současné reformě v SSSR (Řím – Stockholm – Kolín n/R., Listy – Nadace Charty 77 – Index 1987, s. 85–109). O vztahu Mlynáře s Gorbačovem vypovídá nepochybně zajímavá kniha společných rozhovorů: GORBAČOV, Michail – MLYNÁŘ, Zdeněk: *Reformátoři nebývají šťastní: Dialog o „perestrojce“, Pražském jaru a socialismu*. Praha, Victoria Publishing 1995 (publikace vyšla také anglicky: *Conversations with Gorbachev: On Perestrojka, The Prague Spring and the Crossroads of Socialism*. New York, Columbia University Press 2002). K reakcím na zvolení Gorbačova generálním tajemníkem ÚV KSSS v prostředí československé emigrace viz REIMAN, Michal: *Rusko jako téma a realita doma a v exilu*, s. 126–165 a 235–293 (viz pozn. 64).

83 Viz např. AZ [ŠULC, Zdislav]: Gorbačov – a co dál? In: *Listy*, roč. 15, č. 5 (říjen 1985), s. 1–4 (také in: ŠULC, Zdislav: *Psáno inkognito: Doba v zrcadle samizdatu*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2000, s. 56–64); SLÁNSKÝ ml., Rudolf: Změny v Moskvě – změny v Praze? In: *Tamtéž*, roč. 15, č. 6 (prosinec 1985), s. 1–6; MLYNÁŘ, Zdeněk: S poučením na věčné časy. In: *Tamtéž*, roč. 16, č. 6 (prosinec 1986), s. 6–8.

84 Tento nesignovaný a nedatovaný dokument (pochází však z roku 1986) předal Pelikán kolegům z vedení skupiny Listy, tedy Müllerovi, Hejzlarovi a Mlynářovi (AÚSD, f. Adolf Müller, k. 16). V poněkud skeptičtější tónu se nesla analýza, kterou o několik měsíců dřív, 20. ledna 1986, zaslal Hejzlar Müllerovi (*tamtéž*, k. 9). Bývalý ředitel Československého rozhlasu v ní vyjadřoval názor, že alespoň pro nejbližší budoucnost si československé vedení dokáže zajistit Gorbačovovu podporu: „Gorbačov si očividně nepřeje žádný neklid v zemích bloku, který by mohl komplikovat jeho vnitrosovětské a supervelmocenské mezinárodní záměry (jak se to stalo po roce 1956 Chruščevovi). Nechává – a ještě po značnou dobu nechá – mocenské garnitury nejen ‘sedět’, ale i pokračovat v té politice, kterou provádějí.“ Podle Hejzlara toto hodnocení situace sdíleli i spolupracovníci skupiny Listy ve vlasti, třebaže někteří spekulovali o případném rozdělení funkcí generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta republiky, jež zastával Husák, zvolením Miloše Jakeše do čela strany. Je nutno uznat, že přesně předvídali scénář, který se skutečně realizoval koncem roku 1987.

Zakladatelé a šéfredaktoři dvou nejdůležitějších exilových časopisů Pavel Tigrid (druhý zleva) a Jiří Pelikán dokázali přes rozdílné názory pragmaticky spolupracovat

V Československu byl neklid obzvláště patrný mezi lidmi, kteří se i nadále inspirovali zkušeností pražského jara a s potěšením zaznamenávali podobnosti mezi pokusem o reformu socialistického systému v roce 1968 a Gorbačovovou „perestrojkou“. Symptomatický byl případ Alexandra Dubčeka, který se koncem roku 1985 rozhodl prolomit dlouhé mlčení a odpověděl na obvinění, jež proti němu vznesl tajemník Ústředního výboru KSČ Vasil Biľak v rozhovoru pro časopis *Der Spiegel* 30. října 1985.⁸⁵ Jeho vyjádření okamžitě otiskl deník Italské komunistické strany *l'Unità* i Pelikánovy *Listy*.⁸⁶ Bezprostředně poté začalo dlouhé důvěrné vyjednávání ohledně publikování rozhovoru s mužem, který se stal symbolem pražského jara, na stránkách *l'Unità*, jehož se zúčastnili představitelé reformního kurzu, zástupci italských komunistů a Jiří Pelikán.⁸⁷

Očekávání narůstala ruku v ruce s tím, jak Gorbačovovy reformy dostávaly přesnější kontury, a zvláště když byla na duben 1987 ohlášena návštěva sovětského generálního tajemníka v Praze. Zahájení takzvané přestavby, obezřetného procesu reformem

85 Interview v českém překladu zároveň přetisklo *Rudé právo*: Rozhovor soudruha V. Biľaka pro časopis *Der Spiegel*. In: *Rudé právo*, 30.10.1985, s. 1 a 7.

86 Vyjádření Alexandra Dubčeka k interview Vasila Biľaka v časopise *Der Spiegel*. In: *Listy*, roč. 15, č. 6 (prosinec 1985), s. 7. Dubčekovo prohlášení otiskla 21.11.1985 *l'Unità* a poté i *Der Spiegel*. Přetištěno bylo také v publikaci: DUBČEK, A.: *Od totality k demokracii*, s. 254 n. (viz pozn. 47).

87 O roli, kterou v této události sehrál publicista Luciano Antonetti, viz CACCAMO, F.: *Una vita all'ombra della Cecoslovacchia* (viz pozn. 7).

na základě částečné nápodoby „perestrojky“, našlo mezitím v československém vedení nejzřetelnější podporu u předsedy federální vlády Lubomíra Štrougala.⁸⁸ S jinou motivací a argumenty po přestavbě volali komunisté vyloučení ze strany během čistek na začátku sedmdesátých let. Například bývalý ministr školství a předseda České národní rady Čestmír Císař v *Listech* poukazoval na úzkou vazbu mezi Gorbačovými plány a *Akčním programem KSČ* a zdůrazňoval nutnost realizovat skutečně reformní politiku, která se neomezí na pouhé kosmetické triky, ale bude schopná přijímat a zpracovávat podněty přicházející z veřejného mínění a využívat schopnosti lidí stojících mimo komunistickou stranu. Císař zároveň využil příležitost, aby znovu otevřel diskusi o roli Charty 77, a vyjádřil přání, aby disidentské kruhy opustily ghetto, do něž se podle něj uchýlily, a přistoupily na dialektickou, ale také konstruktivní konfrontaci s mocí.⁸⁹ V tomto panoramatu však nechyběly ani výjimky. Jednu představoval Václav Havel, který při popisu Gorbačovovy návštěvy v Praze poskytl sžíravý portrét „cara-reformátora“ ochotného vyjádřit podporu „jedné z nejhrošších vlád, jaké tato země ve své moderní historii měla“; dramatik a disident ani neskrýval hořkost z nadšení, které projevovali jeho krajané vůči generálnímu tajemníkovi sovětských komunistů, čímž znovu dokazovali, že očekávají příchod svobody zvenčí, aniž by si uvědomili, že nelze pomoci někomu, kdo si nepomůže sám.⁹⁰

Ve skutečnosti se naděje vkládané do rozběhnutí rychlého procesu přeměn z Gorbačovova podnětu ukázaly jako přehnaně optimistické. Na konci roku 1987 byl sice Gustáv Husák dotlačen k rezignaci na funkci nejvyššího představitele komunistické strany, vystřídal ho však Miloš Jakeš, který se na začátku normalizace jako předseda Ústřední kontrolní a revizní komise KSČ stal hlavním vykonavatelem vnitrostranických čistek. Po Husákově podal demisi i Lubomír Štrougal, který projevoval vůči reformám přicházejícím z Moskvy – třebaže spíš účelově – největší vstřícnost. A Kreml nadále odmítal spekulace, že by změnil názor na srpnové události roku 1968, s poukazem na novou doktrínu sovětské zahraniční politiky – nezasahovat do vnitřních záležitostí jiných socialistických zemí; pro ty, kdo museli snášet normalizaci právě z důvodu sovětského vojenského zásahu, to byl vskutku paradoxní argument.⁹¹

88 Odkazy na Štrougalovy projevy a reformní plány se objevovaly i v příspěvcích v *Listech*, třebaže v nich převládala skepse. Viz např. MLYNÁŘ, Zdeněk: Oživená politika a umrtvená ideologie. In: *Listy*, roč. 16, č. 1 (únor 1986), s. 18–22; AZ [ŠULC, Zdislav]: Naděje na reformu ožila? In: *Tamtéž*, s. 24–26; TÝŽ: Po příkladu čínské císařovny? Úvaha posjezdová. In: *Tamtéž*, roč. 16, č. 5 (říjen 1986), s. 1–3 (také in: ŠULC, Z.: *Psáno inkognito*, s. 89–96 – viz pozn. 83).

89 CÍSAŘ, Čestmír: Přitvrzený reformní kurs. In: *Listy*, roč. 17, č. 4 (srpen 1987), s. 16–21 (přetištěno in: TÝŽ: *I kapky proděravější kámen: Samizdatová memoranda a jiné texty z let 1975–1989*. Ed. Petra Paterová. Praha, Národní archiv 2011, s. 190–205).

90 HAVEL, Václav: Setkání s Gorbačovem. In: *Listy*, roč. 17, č. 5 (říjen 1987), s. 47 n. (viz také in: TÝŽ: *Spisy*, sv. 4, s. 960–963 – viz pozn. 48).

91 Viz LEVESQUE, Jacques: *The Enigma of 1989: The USSR and the Liberation of Eastern Europe*. Berkeley, University of California Press 1997; PREČAN, Vilém (ed.): *Svědectví o rozpadu „socialistického společenství“: Ukázky z memoárů Michaila Gorbačova, Vadima Medvedě-*

Jiří Pelikán s Alexanderem Dubčekem při jeho cestě do Itálie v listopadu 1988

Navzdory tomu debaty v opozičních kruzích pokračovaly a obohacovaly je stále nové prvky, pečlivě zaznamenávané na stránkách *Listů*. V tomto publikačním kontextu vyniklo otištění rozhovoru, který v lednu 1988 poskytl Dubček deníku *l'Unità* a který Pelikánův časopis okamžitě zprostředkoval svým čtenářům v samostatném zvláštním čísle. Sice šlo jen o dlouhý, nikterak originální text, v němž bývalý vůdce takzvaného obrodného procesu znovu odsoudil překrucování faktů způsobené v Československu takzvanou normalizací, vyslovil přání, aby byl nastoupen reformní kurz po vzoru „perestrojky“, a jinak pouze potvrdil svůj setrvalý příklon ke komunistické ideologii.⁹² Nicméně způsobil velkou senzaci jak ve vlasti, tak u mezinárodní veřejnosti, což ještě znásobila následná Dubčekova cesta do Itálie za převzetím čestného doktorátu, který mu udělila boloňská univerzita.⁹³

---

va a Valerije Musatova. In: *Soudobé dějiny*, roč. 5, č. 4 (1998), s. 509–554; PULLMANN, M.: *Konec experimentu*, s. 95–114 (viz pozn. 80).

92 Rozhovor Alexandra Dubčeka. In: *Listy*, roč. 18, zvláštní číslo (leden 1988). Dubčekův rozhovor byl otištěn v původní verzi, tedy slovensky, a bez edičních úprav, které provedla redakce deníku *l'Unità* (rozhovor tam vyšel v lednu 1988). Výňatky z rozhovoru byly otištěny také v publikaci: DUBČEK, A.: *Od totality k demokracii*, s. 265–278 (viz pozn. 47).

93 K Dubčekově návštěvě viz ANTONETTI, Luciano: Alexander Dubček v Itálii: Symbol „pražského jara“ po dvaceti letech. In: *Soudobé dějiny*, roč. 15, č. 3–4 (2008), s. 670–685. Pokud jde o Pelikánův postoj k Dubčekově cestě do Itálie, je zajímavé srovnat optimismus, který vyjádřil v příspěvku „Alexander Dubček v Itálii“ v *Listech* (roč. 19, č. 1 (leden 1989), s. 8–11), se silně kritickými výtkami formulovanými v soukromé korespondenci, zejména v dopise Mlynářovi z 23.11.1988 (*Národní archiv* (Praha), f. Zdeněk Mlynář, část 2, k. 18). Zde se šéfredaktor *Listů* svěřil s tím, že je „více než nešťastný kvůli způsobu, jakým skonči-

Nové impulzy do československé situace vnesla řada demonstrací, které doprovázely historická výročí se symbolickým významem. Ačkoli lidová účast na nich zůstala výrazně omezená, staly se důkazem, že prostředí disentu vykročilo k otevřenější opozici proti režimu. V tomto kontextu vynikl právě Václav Havel, který v této době už byl nezpochybnitelnou autoritou zdejšího disentu, předně v očích západní veřejnosti. Přispěla k tomu jeho úloha při vzniku a dorozumění rozličných iniciativ, podíl na založení samizdatových *Lidových novin* a v lednu 1989 také další zatčení a odsouzení, jež vyvolalo široké protesty doma i v cizině.

Tváří v tvář zrychlujícímu se vývoji představitelé posrpnové emigrace pocítovali potřebu formulovat vlastní stanovisko. Povzbuzena Gorbačovými reformami a jejich ohlasem u západní levice, přihlásila se skupina Listy v dokumentu vzniklém u příležitosti dvacátého výročí pražského jara k postupným změnám jako k nejspokojnější cestě, jak vybědnout z normalizačního marasmu, byť zdůrazňovala, že se to nebude moci obejít bez překonání traumatu roku 1968. Ve svém prohlášení vyjádřila nedůvěru ke strategii masových protestních akcí a nevyloučila ani možnost spolupráce s komunistickou stranou: „Nejsme ... zastánci zásady ‘čím hůře, tím lépe’. Budeme podporovat všechny pozitivní kroky, byť i jen částečné a postupné, pokud opravdu mohou směřovat k zásadní změně ‘normalizovaných’ poměrů – ať už v hospodářství, politice nebo kultuře. Budeme podporovat i všechny síly, které o demokratické změny usilují – ať už nezávisle na oficiálních institucích nebo uvnitř těchto institucí včetně KSČ.“⁹⁴

Tyto názory pak Pelikán ještě dále prohloubil. Kromě obvyklých podnětů k přehodnocení událostí roku 1968 upozorňoval, že cesta reformem je jedinou alternativou k výbuchům protestů s neodhadnutelnými důsledky, a vyjadřoval souhlas i s Gorbačovovou ideou „společného evropského domu“.⁹⁵ Je příznačné, že ještě na začátku roku 1989 Pelikán se zjevným zájmem referoval o názorech bývalého amerického ministra zahraničí Henryho Kissingera ve prospěch „finlandizace“ východní Evropy, která by umožnila nejen demokratický rozvoj zemí v dané oblasti, ale také respektování sovětských strategických zájmů: „Abych shrnul svůj pohled na vývoj ve světě a v našem okolí: Zdá se příznivý pro změny k větší, *ne ještě úplné* svobodě. Tedy pro reformy a dialog. Ale výbuchy, byť oprávněné, nebo jakékoliv

---

la Dubčekova návštěva“, neboť symbol pražského jara nejenže odmítl veřejně se setkat se zástupci posrpnové emigrace, ale ani nedovolil, aby byl Pelikán přítomen jeho rozhovoru s Bettinem Craxim. Obecně Pelikán poznamenal, že Dubček měl v Itálii značný úspěch a že mu cesta vlila do žil novou energii, zároveň ale vyjádřil rozpaky nad Dubčekovým chápáním západní politiky. Perspektivu, v níž se slovenský politik pohyboval, okomentoval výstižně: „Má styky s ‘velkým bratrem’ a myslí si, že ho budou ještě potřebovat.“ Na okraji dopisu je poznámka „zničit po přečtení“.

94 Prohlášení skupiny LISTY k dvacátému výročí Pražského jara. In: *Listy*, roč. 18, č. 1 (únor 1988), s. 2 n. Prohlášení bylo podepsáno Hejzlarem, Mlynářem, Müllerem a Pelikánem.

95 PELIKÁN, Jiří: Gorbačov, evropská levice a Pražské jaro. In: *Tamtéž*, roč. 18, č. 4 (duben 1988), s. 1–3 (text příspěvku předneseného na konferenci o pražském jaru v italské Cortoně 30.4.1988); dále viz přepis rozhovoru s Jiřím Pelikánem: PLUHAR, Eman: Na pořadu dne je demokracie v Evropském parlamentu. In: *Tamtéž*, s. 38–41; PELIKÁN, Jiří: Alternativa na Východě: Reformy nebo exploze. In: *Tamtéž*, roč. 18, č. 5 (září 1988), s. 14–16.

násilí ve snaze změnit či urychlit změny nepovedou pravděpodobně k 'rozpadu impéria', jak mnozí doufají, ale spíše ke krvavému potlačení a k reakčním, nejspíš vojenským diktaturám."⁹⁶

Ve skutečnosti ale rychlý spád událostí v roce 1989 stále více zpochybňoval uskutečnitelnost cesty postupných reforem, kterou podporovaly *Listy*. Jestliže ještě na začátku roku jednání u „kulatého stolu“ mezi opozičními silami a komunistickou vládou ve Varšavě a v Budapešti naznačovala reálnost takové perspektivy, od léta – počínaje drtivým vítězstvím Solidarity ve volbách v Polsku přes otevření hranic mezi Maďarskem a Rakouskem a exodus východních Němců z NDR až k pádu Berlínské zdi – se ukazovalo, že vývoj ve východní Evropě se už řídí odlišnou logikou. Při jeho sledování bylo ve skupině *Listy* cítit narůstající rozladění. Například Mlynář v rozhovoru pro *Hlas Ameriky* na konci března neskrýval jistou skepsi vůči množícím se nezávislým iniciativám v Československu. Podle jeho názoru sice celkově vyjadřovaly všeobecný požadavek demokratizace společnosti, avšak jejich jednotlivé programy byly často zmatené, pokud to nebyly pouhé „seznamy zbožných přání“.⁹⁷ Pelikán zase koncem léta dával najevo uspokojení z pokroku, k němuž došlo ve východní Evropě, nezapomněl však varovat před nebezpečím reakce neostaliniistických sil a represe po vzoru čínského potlačení studentských protestů na náměstí Před Branou Nebeského klidu v Pekingu. Zejména se ale šéfredaktor *Listů* znovu vracel k myšlence, že k demokracii lze dojít pouze cestou promyšlených reforem: „Je to sice dnes populární, odmítat reformu systému stalinského typu (nebo chcete-li to tak nazvat, 'komunistického režimu') a místo toho nastolit jako jedinou alternativu čistou 'svobodu, demokracii a nezávislost'. Tyto systémy se však mohou přeměnit v demokratické jen postupně, a to právě reformami, které budou znamenat krok vpřed tímto směrem, ale nebudou ještě zdaleka opravdu demokratické...“⁹⁸

Choulostivost okamžiku se ukázala, když znovu vyšly najevo rozdíly mezi dvěma nejdůležitějšími exilovými časopisy a jejich reprezentanty, Jiřím Pelikánem a Pavlem Tigridem. V květnu 1989 Tigrid společně s Iljou Kunešem publikoval ve *Svědectví* článek, v němž s vyhlídkou blížícího se zhroutilí komunistického systému varoval, že by bylo nejen zbytečné, ale i škodlivé připustit, aby místa, jež se režim v Praze chystá uvolnit, obsadili reformní komunisté z roku 1968 a „znovunalezený“ Alexander Dubček. Jak kategoricky prohlašovali, „reformní komunismus má jedno společné se

96 PELIKÁN, Jiří: Nadějný rok? In: *Tamtéž*, roč. 19, č. 1 (únor 1989), s. 1–3, zde s. 3.

97 MLYNÁŘ, Zdeněk: Čeho se bojíte? In: *Tamtéž*, roč. 19, č. 4 (srpen 1989), s. 46 n.

98 PELIKÁN, Jiří: Nové naděje, ale bez iluzí. In: *Tamtéž*, s. 1–4, zde s. 3. V podobném duchu viz také TÝŽ: Velký průlom: Polsko a my. In: *Tamtéž*, roč. 19, č. 5 (říjen 1989), s. 1–6; Reakční alternativa vyčerpána: Interview maďarské televize s Jiřím Pelikánem o socialistických reformách. In: *Tamtéž*, s. 22–24 (rozhovor se vysílal 25.8.1989). Obavy, které v té době Pelikán pocítoval, prozrazuje i jeho soukromá korespondence. Adolfu Müllerovi např. 30.8.1989 napsal: „Ten vývoj na Východě, zvláště v Polsku a Baltiku, je skutečně překotný a mám dojem, že některé síly podceňují schopnost Gorbačova a sovětského establishmentu reagovat i použitím síly, když se překročí určité meze a situace se vymkne z kontroly.“ (*AÚSD*, f. Adolf Müller, k. 18.) Dále srv. Pelikánův dopis Mlynářovi z 23.8.1989 (*ASCD*, f. Pelikán, k. 16), který jsem již použil v knize *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století*, s. 111.

slepu uličkou: nikam nevede, nic definitivně nevyřeší, jen prodlužuje život systému, který není k životu“. Proti tomuto směřování, jehož skutečným inspirátorem podle autorů byly *Listy*, stavěli člověka, kterého považovali za nejlepšího představitele sil, jež nebyly zatíženy komunistickou minulostí, „liberála a demokrata bez bázně a hany“ Václava Havla.⁹⁹ Na tento útok Pelikán odpověděl, že nemá smysl stavět proti sobě konfrontačně protipóly, nýbrž je nezbytné udržovat jednotu různých proudů usilujících o pozitivní změny a také spolupráci mezi jejich představiteli, ať je to Dubček, Havel nebo třeba kardinál František Tomášek. V tomto ohledu mohl podle Pelikána bývalý vůdce „obrodného procesu“ ještě sehrát důležitou roli, pokud by umožnil, aby se do nového politického kurzu zapojili nejen komunisté vyloučení ze strany na počátku normalizace, ale také mladí a nedogmatictí členové vládnoucí strany, a také pokud by poskytl Gorbačovovi oporu pro revizi jeho postoje vůči Československu.¹⁰⁰ Navzdory těmto vysvětlením však bylo čím dál jasnější, že rozdílné názory, ba konflikty týkající se budoucnosti Československa, jež byly dlouhou dobu před veřejností potlačovány, aby se neoslaboval boj proti režimu, už jsou na pořadu dne.

Toto napětí odráží i dopisy, které si tehdy vyměnili Pelikán s Havlem. V létě 1989 chtěl šéfredaktor *Listů* projevit podporu jedné z posledních Havlových iniciativ, jíž byl pokus založit nakladatelství Atlantis, které mělo umožnit řádné vydávání (tedy už ne formou samizdatu) dosud zakazovaných a cenzurovaných literárních děl, případně také nezávislého časopisu a novin.¹⁰¹ Zároveň však neopomněl vyjádřit jisté pochybnosti ohledně uskutečnitelnosti projektu, jak jej zamýšlel Havel, a například radil, aby byl ponechán prostor pro kompromis s oficiálními autoritami a plánovaný Atlantis se spojil s nakladatelstvím Svazu československých spisovatelů. Upřesňoval to slovy „počítám s pozitivními změnami, pokud se Gorbačov udrží v SSSR, ale budou postupné“.¹⁰² Toto nabádání k obezřetnosti ale nebylo pro Havla přijatelné, jelikož už byl rozhodnut vyjít z úkrytu. Příkře odpověděl, že on i jeho spolupracovníci mají za to, že „v dané chvíli a za dané konstelace by toto taktizování nebylo vhodné. (...) Zkusíme hrát otevřenou hru. A taky se chceme vyhnout dojmu, že se tu rodí ‘diferenciace’, že se totiž štěpíme na konstruktivní opozici, která se legalizuje, a destruktivní, která patří do kriminálu. Takový dojem nechceme připustit...“¹⁰³

99 TIGRID, Pavel – OTAVA, Ján [KUNEŠ, Ilja]: Zpráva o stavu střední Evropy. In: *Svědectví*, roč. 22, č. 87 (1989), s. 519–525, zde s. 525.

100 Viz PELIKÁN, J.: Nové naděje, ale bez iluzí.

101 K Havlovu projektu nezávislého nakladatelství Atlantis viz SUK, Jiří: *Politika jako absurdní drama*, s. 310 n. (viz pozn. 71).

102 HAVEL, V. – PREČAN, V.: *Korespondence 1983–1989*, příloha 16/9, Pelikánův dopis Havlovi z 15.8.1989, s. 757 n., zde s. 757 (viz pozn. 22).

103 *Tamtéž*, příloha 16/11, Havlův dopis Pelikánovi z 18.9.1989, s. 765 n., zde s. 765. Navzdory těmto narůstajícím rozporům se skupina *Listy* bez váhání připojila k návrhu Havlovy kandidatury na Nobelovu cenu za mír (viz Členové skupiny *Listy* pro udělení Nobelovy ceny míru Václavu Havlovi. In: *Listy*, roč. 19, č. 4 (srpen 1989), s. 95).

Jiří Pelikán s Václavem Havlem na italském velvyslanectví v Praze v prosinci 1989

Vlna demonstrací, která zasáhla Československo ve druhé polovině listopadu 1989 a která brzy dostala název „něžná“ či „sametová revoluce“, definitivně rozmetala koncepci postupných změn a vývoje, jak ji razila skupina a časopis *Listy*. Třebaže lze diskutovat o tom, zda měly události v Československu skutečně revoluční charakter a zda nešlo spíše o zhroucení systému (a to v první řadě v důsledku krachu Gorbačovovy politiky), jisté je, že výsledek zmařil naděje na reformní proces směřující k obrodě socialismu. Je příznačné, že při vyjednávání mezi nově vzniklým Občanským fórem a zástupci komunistického režimu byli reformní komunisté, seskupení v původně disidentské iniciativě Obroda, eliminováni jako samostatná politická síla a „osmašedesátnická“ zkušenost se nepřetavila do životaschopných politických struktur. Stejně tak nezvolení Alexandra Dubčeka prezidentem republiky a prosazení Václava Havla do nejvyššího státního úřadu dokazovalo, že nová politická scéna v Československu má tendenci odmítnout čtyřicet let komunismu jako celek a nedělat žádné zásadní výjimky pro pokus o reformu za pražského jara.¹⁰⁴

Za těchto okolností se ve skupině *Listy* projevovaly zřejmé známky rozpadu. Zatímco Zdeněk Mlynář spěchal zpátky do vlasti v iluzi, že bude moci figurovat jako prostředník v jednáních mezi komunistickou stranou a opozicí, jiní dospěli k názoru,

104 K boji o moc v Československu po 17. listopadu 1989 a prosazení kandidatury Václava Havla viz SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize. Od listopadu 1989 do června 1990*. Praha, Prostor 2003.

že nadešla chvíle ukončit vydávání časopisu a přímo se zapojit do utváření levicové politiky v demokratickém Československu.¹⁰⁵

Na základě své prověřené intuice však Pelikán odmítl své „dítě“ opustit. Poté co se jako doprovod Bettina Craxiho vydal v prosinci 1989 do Československa a na vlastní oči viděl, jakým směrem se události vyvíjejí, pojal úmysl přestěhovat *Listy* do vlasti. Při té příležitosti se rozhodl upustit od nyní už anachronického podtitulu „časopis socialistické opozice“ a nahradit ho podtitulem „samostatný časopis“ a také obnovit složení redakční rady, v níž se po boku zástupců exilu nyní objevili i členové domácí opozice. Jak upozorňoval v dopise své spolupracovníky, hrozilo, že v atmosféře, která převládala v Praze („hystericky antikomunistická a v poslední době víc zaměřená proti exkomunistům z roku '68 než proti Jakešovi a Biřákovi“), nebudou uznány „historické zásluhy“ posrpnové emigrace. Bylo tedy nezbytné „se do toho pustit“, aby se *Listy* staly „kritickým časopisem nového konformismu“.¹⁰⁶ Jinými slovy, začala nová fáze, charakterizovaná pokusem přispět k utváření levicové, nyní už postkomunistické identity, ale bez opomíjení zkušeností pražského jara a dvacetileté konfrontace s normalizací.

Z italštiny přeložila Alice Flemrová

Stat vznikla v rámci grantového projektu Grantové agentury České republiky „O nový československý model socialismu: Interdisciplinární týmy při Československé akademii věd v 60. letech“, registrační číslo 13-31490S panelu č. P410.

105 Odstředivé tendence v kruzích posrpnového exilu vyplávaly na povrch již na schůzce skupiny *Listy*, která se konala v Bodenrodu u Frankfurtu nad Mohanem ve dnech 13. a 14. října 1989. Dva dlouholetí spolupracovníci, Zdeněk Mlynář a Adolf Müller, zde oznámili, že už dál nechtějí být členy redakční rady. (Viz Shromáždění Skupiny *Listy*. In: *Listy*, roč. 19, č. 6 (prosinec 1989), s. 12; MÜLLER, Ada: Poznámky k opoziční politice. In: *Tamtéž*, s. 50 n.) O potížích s Mlynářem se zmiňoval Pelikán v dopise Müllerovi ještě dříve, 30. srpna 1989 (*AÚSD*, f. Adolf Müller, k. 18). Sděloval mu, že nedokázal Mlynáře přesvědčit, aby zůstal v koordinačním výboru skupiny *Listy*, a komentoval to slovy: „Zřejmě chce jednat zcela 'sólově' a orientuje se na perspektivu, že by jednoho dne mohl být pozván do Moskvy a že by ho přijal Gorbačov. Snad (nevím) si myslí, že to bude pro něho snadnější (či pro Sověty), když nebude v nějakém exilovém seskupení.“

106 Nedatovaný dopis (z počátku roku 1990) Jiřího Pelikána „milým přátelům“, tedy členům redakční rady *Listů* (*AÚSD*, f. Adolf Müller, k. 18).

Materiály

Časopis „Sovětská věda – Historie“ jako „vzor“ historikovy práce a nástroj ideologizace vědy

Bohumil Jiroušek

Výrazným nástrojem indoktrinace moderních společností (obecně lze říci společenského myšlení jako takového) jsou – vedle školství, ovlivňujícího zejména děti a mládež – moderní komunikační média; tvoří pomyslné síto, jehož prostřednictvím jsou informace poskytovány, filtrovány a určitým způsobem prezentovány. V zásadě to platí ve všech režimech, ovšem autoritativní režimy toho využívají mnohem intenzivněji, respektive se snaží mnohem důsledněji a jsou schopny mnohem účinněji regulovat informační toky a bránit pronikání „nežádoucích“ informací na veřejnost. Z hlediska české a československé vědy to bylo nejvíce patrné počátkem padesátých let uplynulého století.¹

---

1 Srv. SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepiscectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011; DEVÁTÁ, Markéta – OLŠÁKOVÁ, Doubravka: Ideologizace vědy a školství. In: DEVÁTÁ, Markéta – OLŠÁKOVÁ, Doubravka – SOMMER, Vítězslav – DINUŠ, Peter: *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. (Práce z dějin vědy, sv. 23.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2010, s. 9–96.

Zatímco krátce po únoru 1948 nově etablovaný komunistický režim teprve hledal způsoby, jak přeměnit či vytvořit instituce v souladu s požadavkem ideologicky definované jednoty pod egidou monopolně vládnoucí strany, na počátku padesátých let již tohoto cíle v hlavních rysech dosáhl a zaměřil se (často s pomocí sovětských poradců) na to, aby tyto instituce produkovaly očekávané výsledky a aby získal maximální kontrolu nad jednáním různých aktérů.

Československo-sovětský institut

Jedním z projevů indoktrinace podle sovětského vzoru bylo – podobně jako v dalších zemích socialistického bloku – založení Československo-sovětského institutu (ČSI), který vznikl 14. června 1950 při ministerstvu školství, věd a umění; ministr Zdeněk Nejedlý se také stal prvním předsedou institutu.² Při zřízení Československé akademie věd byl pak – v souladu s původním plánem – převeden do jejího svazku.³ S postupující proměnou „ideologické práce“⁴ se ukazovalo, že původní zaměření Československo-sovětského institutu ČSAV na popularizaci sovětské vědy je neudržitelné, neboť společenskovědní ústavy Československé akademie věd s končícím stalinismem stále více směřovaly k původnímu výzkumu a nespokojovaly se již jen s pouhým popularizováním vědy v duchu Zdeňka Nejedlého, obnášejícím především svébytný výklad husitství a poučku, že Sovětský svaz je náš jediný vědecký vzor.

Ke konci března 1955 tak byl Československo-sovětský institut ČSAV ve stávající podobě zrušen, respektive jeho název byl přenesen na dosavadní Ústav ruského jazyka, literatury a dějin SSSR,⁵ jehož novým ředitelem se stal předválečný člen Historické skupiny Jaroslav Vávra,⁶ vedoucím historického oddělení pak Karel Her-

2 Vedoucím oddělení historie Československo-sovětského institutu tehdy byl historik Václav Husa, tajemníkem Jaroslav Vávra. K sovětizaci historiografie ve východním bloku viz GÓRNY, Maciej: „Die Wahrheit ist auf unserer Seite“: *Nation, Marxismus und Geschichte im Ostblock*. Köln/R. – Weimar – Wien, Böhlau 2011 (původní polské vydání: *Przede wszystkim ma być naród: Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*. Warszawa, Trio 2007).

3 K institutu viz předmluvu inventáře příslušného archivního fondu: PAULOVÁ, Olga: *Československo-sovětský institut ČSAV 1953–1963: Inventář fondu*. Praha 1975 (inventář je dostupný v badatelně Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd ČR, v.v.i.).

4 Roli ideologické výchovy během 50. let výrazně přebíraly instituce napojené přímo na ÚV KSČ (stranická muzea, Ústav dějin KSČ), zatímco ČSAV směřovala k vědecké produkci (viz SOMMER, V.: *Angažované dějepiscectví*, s. 72 n. a 176 n.).

5 Ústav ruského jazyka, literatury a dějin SSSR ovšem vznikl oddělením od Československo-sovětského institutu ČSAV k 1. lednu 1954.

6 Viz VÁVRA, Jaroslav: Československo-sovětský institut v letech 1950–1954. In: *Slovanský přehled*, roč. 62, č. 2 (1976), s. 81–90; HANZAL, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*. Praha, Karolinum 1999, s. 123. K Historické skupině viz PETRÁŇ, Josef: Historická skupina. In: PÁTEK, Jaroslav – ŠEDOVIČ, Věra (ed.): *Studie z obecných dějin: Sborník historických prací k sedmdesátým narozeninám prof. dr. Jaroslava Charváta*. Praha, Univerzita Karlova 1975, s. 11–47; JIROUŠEK, Bohumil: *Historik Jaroslav Charvát v systému vědy a moci*. Praha, Arsci 2011 (mj. s. 164, kde je pojednáno o semináři Socialistické akademie na téma

man.⁷ Československo-sovětský institut ČSAV později v negativním slova smyslu proslul zejména kvůli dalšímu svému řediteli Václavu Královi,⁸ to se však již dostáváme mimo sledované období, neboť časopis *Sovětská věda – Historie* v té době již přestal vycházet, když v roce 1956 řadu časopisů *Sovětská věda* nahradil časopis *Sovětská rusistika*.⁹

Samotný Československo-sovětský institut měl od svého ustavení následující úkoly: „1. organizovat v Československé republice všestranné studium SSSR, jeho zřízení, života a kultury, 2. propagovat sovětskou vědu a seznamovat vědeckou veřejnost s jejími výsledky, 3. vyvíjet a podporovat samostatnou vědeckou práci o SSSR a 4. působit k tomu, aby se čs. věda orientovala na základech vybudovaných vědou sovětskou, nejpokročilejší a nejpokrokovější vědou na světě.“¹⁰ K činnosti institutu tak samozřejmě patřilo i zvaní sovětských odborníků k přednáškám, nicméně základní bází, již bylo možno využít k propagaci sovětské vědy jako vzoru práce i ideologické interpretace skutečnosti, byl odborný tisk.¹¹

Časopisecké řady „Sovětská věda“

Řada časopisů *Sovětská věda* – odděleně pro různé vědní obory – vznikla v roce 1950 s cílem naplňovat vědní politiku Československo-sovětského institutu i ministerstva školství, věd a umění, tedy ukazovat československému lidu úspěchy sovětské vědy ve všech vědních oborech. Přesné počty jednotlivých řad časopisu *Sovětská věda* – vzhledem ke změnám v jejich vydávání – je obtížné rekonstruovat. Přibližně můžeme hovořit o čtyřiaadvaceti různých titulech, zahrnujících společenskovědní, přírodovědní i technické obory, s celkovým nákladem sto tisíc výtisků za všechny

---

VŘSR a naše národní svoboda); TÝŽ: The Journals of the Historical Group. In: *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen / Prague Economic and Social History Papers*, sv. 12 (2010), s. 101–116.

7 Viz PAULOVÁ, O.: *Československo-sovětský institut ČSAV 1953–1963*, předmluva inventáře.

8 Viz např. ŠPERŇÁK, Roman: „Se soudružským pozdravem“ zůstávám dál: Rok 1968 v životě a díle Václava Krále. In: JIROUŠEK, Bohumil a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie: Kapitoly z historiografie 20. století*. České Budějovice, Jihočeská univerzita 2008, s. 403–411. Srv. též KRÁL, Václav: *Dvacet pět let Československo-sovětského institutu*. In: *Československo-sovětské vztahy*, sv. 5. Praha, Univerzita Karlova 1976, s. 7–14.

9 Československo-sovětský institut vedle nich v letech 1951–1968 vydával také časopis *Praha – Moskva*, jenž se věnoval spíše problematice sovětské kultury.

10 LEVORA, Josef: *Československo-sovětský institut 1950–1955: Inventář fondu*. Praha 1980, předmluva (inventář je dostupný v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR, v.v.i.).

11 Srv. též Dopis presidenta republiky Klementa Gottwalda Československo-sovětskému institutu, Lány dne 6. listopadu 1950. In: *Sovětská věda – Historie*, roč. 1, č. 1–2 (1950–1951), s. 1: „Československá věda a celá naše kultura má před sebou velký úkol osvojit si výsledky nejpokročilejší vědy na světě, sovětské vědy, a pracovat v úzkém souručenství s ní k dalšímu pokroku lidského ducha. Bez toho není myslitelný rozvoj naší vědy, bez toho nemůže naše věda splnit požadavky, které na ni klade budování socialismu v naší vlasti. Věřím, že Československo-sovětský institut se stane hlavní pákou při plnění tohoto úkolu.“

řady.¹² Některé tituly přitom vycházely i mimo mateřský pražský institut (například v Bratislavě od roku 1953 vydávaná *Sovietska veda – Telesná kultúra*).¹³

Z hlediska české i československé historické vědy padesátých let byl zásadní časopis *Sovětská věda – Historie*, jenž byl vydáván v letech 1950 až 1955 a minimálně do počátku roku 1953 vlastně nahrazoval neexistující ústřední domácí periodikum pro daný obor. *Český časopis historický*, redigovaný Václavem Chaloupeckým a Karlem Stloukalem, byl totiž v roce 1949 zastaven, avšak mladí „marx-leninští historikové“ tehdy ještě nebyli schopni takovýto vědecký časopis naplnit svou produkcí.¹⁴ To se podařilo až v roce 1953 se založením *Československého časopisu historického*, který byl narozdíl od svého předchůdce již ideologicky zcela konformní.¹⁵ Tuto náhradní roli *Sovětské vědy – Historie* můžeme samozřejmě vnímat ve dvou rovinách – jako kompenzaci absentujícího periodika, ale především jako imperativ, že je nejprve nutné převzít a interiorizovat nový model historické vědy, než bude moci vyrašit rozsáhlá tvorba původních marxisticko-leninských textů z pera československých autorů.¹⁶ Časopis *Sovětská věda – Historie* tak měl jednoznačně sloužit jako pomůcka, z níž měla veškerá tvorba zdejších historiků vycházet. Jak uvidíme, lze v nedlouhých dějinách tohoto periodika vystopovat obě tyto funkce.

Třebaže se výjimečně konaly i porady redakčních tajemníků všech řad časopisu *Sovětská věda*,¹⁷ reálně z hlediska jeho obsahu to nemělo podstatnější význam. V roce 1952 měla časopisecká řada *Sovětská věda – Historie* 3929 odběratelů, redakce však chtěla navýšit náklad na devět tisíc výtisků, aby jej posléze zase snížila na šest tisíc kusů, neboť značná část nákladu zůstávala na skladě.¹⁸

Archivní fondy k redakční činnosti celého komplexu časopiseckých řad *Sovětská věda* jsou nerozsáhlé a poměrně skoupé na informace, ještě více to pak platí pro tu kterou konkrétní řadu časopisu, některé úkoly však byly redakcím ukládány jednotně. V pokynech Československo-sovětského institutu pro redakční tajemní-

12 Viz LEVORA, J.: *Československo-sovětský institut 1950–1955*, předmluva.

13 *Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR*, v.v.i., Praha (dále *MUA AV ČR*), fond (f.) Československo-sovětský institut 1950–1955, karton (k.) 13, inventární číslo (inv. č.) 179, *Sovietska veda – Telesná kultúra*.

14 Viz JIROUŠEK, Bohumil: Zánik Českého časopisu historického po únoru 1948 ve světle dobových dokumentů. In: *Český časopis historický*, roč. 107, č. 1 (2009), s. 119–147.

15 Viz HRUBÝ, Karel: První desetiletí Československého časopisu historického (1953–1962). In: *Tamtéž*, roč. 97, č. 4 (1999), s. 780–802.

16 Ke slovenské historiografii té doby a jejímu ovlivnění českou historiografií viz HUDEK, Adam: *Najpolitickéjšia veda: Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968*. Bratislava, Typoset – Historický ústav Slovenskej akadémie vied 2010.

17 *MUA AV ČR*, f. Československo-sovětský institut 1950–1955, k. 12, inv. č. 156, Zápisy ze schůzí redakčních tajemníků časopisů *Sovětská věda*; *tamtéž*, inv. č. 157, Publikace ČSI – časopisy; inv. č. 159, Přehledy časopisů vydávaných ČSI. Tyto porady se konaly maximálně dvakrát do roka a řešily společný rámec hospodaření (výplatu honorářů), grafické zpracování, případně závazky k navýšení nákladu o sto procent (plán na rok 1952).

18 *Tamtéž*, inv. č. 159, Přehledy časopisů vydávaných ČSI, zápisy z let 1952–1954; inv. č. 158, Směrnice, pokyny a oběžníky, Zpráva o časopisech Čs.-sovětského institutu. Větší náklad než řada *Historie* měla už pouze řada *Politická ekonomie* (8700 výtisků) a řada *Zemědělství* (12 000 výtisků), nejnižší náklad naopak měla řada *Sovětský film* (1500 výtisků).

SOVĚTSKÁ VĚDA

ZPRÁVY ČESKOSLOVENSKO-SOVĚTSKÉHO INSTITUTU

Sekce společenských věd

8
LISTOPAD-PROSINEC 1961

ODDELENÍ
HISTORIE

Za příkladem sovětské historické vědy

Na okraj Měsíce československo-sovětského přátelství

Sledovat vynikající příklad sovětské historické vědy soustavně, důsledně a ve všech oborech se jeví pro naši historickou práci jako úkol prvořadého významu a jako úkol naprosto neodkladný. Stále zřetelněji a v roce právě uplynulém stále naléhavěji vyvstával tento úkol před vždy širšími a širšími kruhy našich historiků.

Nejdůležitějším podnětem, jehož dosah si zprvu uvědomovali ne mnozí, byl tu příklad velké sovětské diskuse o jazykovědě, která geniálními články Stalinovými rozřešila tak mnohé základní otázky historické vědy. Následující pak diskuse a první pracovní výsledky sovětských historiků, založené na jasných a nezvratných vývodech J. V. Stalina, ukázaly správný směr badatelské práce i naší historické vědě.

K tomu přistoupila nesmírně cenná, bezprostřední možnost vzájemného poznání a výměny názorů mezi sovětskými a našimi vědeckými pracovníky, když u příležitosti otevření Československého institutu při oslavách 33. výročí Velké říjnové revoluce dleli v Československu přední představitelé sovětské vědy, akademik B. D. Grekov, historik I. I. Udalcov, profesor filozofie V. I. Světlov. Zatím co akademik Grekov a historik západních Slovanů Udalcov mohli s našimi historiky projednat konkrétní otázky historické problematiky přímo naši nebo jí velmi blízké (počátky feudalismu a vývoj rolnictva u Slovanů, revoluční hnutí českého a slovenského lidu v 19. a 20. století), pak theoretické přednášky V. I. Světlova (o komunistické výchově na sovětských vysokých školách) a o něco později V. A. Fominové (o významu prací J. V. Stalina o otázkách jazykovědy), dále podtrhly to, co jako metoda bylo krásně patrné především v přednáškách B. D. Grekova, které byly vzornou ukázkou marxisticko-leninské interpretace a zevšeobecnění nesmírně bohatého pramenného materiálu. Přednášky S. A. Stěgara, docenta moskevského Leninova pedagogického ústavu, znamenaly další přínos, a to v dvojnásobném směru: zdůraznily význam studia nejnovějších dějin imperialismu, pře-

Typický úvodník v časopise Sovětská věda – historie

ky je především zdůrazněno poslání časopisů *Sovětská věda*: „...budou ve formě překladů, výtahů, recenzí, bibliografie, článků a zpráv přinášet výsledky a zkušenosti sovětské vědy a umění podle potřeb vědy a praxe. Studium uveřejněných materiálů a jejich využití v praxi bude čtenářům usnadňováno redakčními úvody, vysvětlivkami a seznamy literatury. Časopisy budou pomáhat nejen zkušeným odborným pracovníkům, nýbrž také vědeckému dorostu, středním kádrům, úderníkům a zlepšovatelům, aby se správně orientovali v sovětské literatuře, aby ji dovedli správně hodnotit a využívat. Časopisy *Sovětská věda* budou co nejvíce navazovat na činnost příslušných oddělení a pracovních skupin a zveřejňovat výsledky jejich studijní a propagační činnosti. Redakce zlepší kontrolu překladů, budou organizovat síť dopisovatelů, pořádat čtenářské konference a zaměřit obsah podle potřeb a připomínek čtenářů.“¹⁹ Redakční úvodníky měly poukazovat na „cíl a příčiny rozvoje sovětské vědy a techniky ve srovnání s vědou a technikou kapitalistickou v uváděném oboru (je nutno vždy vycházet z posledních prací s. Stalina, hlavně z [práce] ‘Ekonomické problémy socialismu v SSSR’, a z výsledků XIX. sjezdu KSSS)“ a také stručně upozorňovat na stav daného oboru v Československu, v případě technických oborů pak také na uplatnění „sovětských zkušeností pro urychlené plnění posledního roku Gottwaldovy pětiletky“.²⁰

„K první i poslední pravdě“

Redakční rada časopisu *Sovětská věda – Historie* pracovala zpočátku – podle titulních listů – ve složení Jaroslav Vávra (vedoucí redaktor), Václav Čejchan, Zdeněk Eis, Ludovít Holotík, Jozef Hrozičnik, Bohumil Lehár, Josef Macek, Otakar Nahodil, V. Vágnerová.²¹ Od druhého ročníku se redakce rozšířila o Františka Hejla, Josefa Polišenského a Karla Krbce (tajemník redakce), naopak odešel Václav Čejchan.²² Ve třetím ročníku nově přibyli Jiří Hánl, Karel Herman, František Kavka, Dimitr Krandžalov, Josef Kudláček, Václav Mejstřík a Pavel Oliva, zatímco novou tajemnicí redakce – po Krbcově odchodu – se stala V. Budilová.²³

Další personální obměna – spolu se zjednodušením názvu časopisu na *Sovětská historie* – nastala v následujícím čtvrtém ročníku, kdy došlo k zúžení redakční rady a k vytvoření redakčního kruhu. Redakční rada pak pracovala ve složení Jaroslav Vávra (vedoucí redaktor), Miloš Gosiorovský, Karel Herman, Jozef Hrozičnik, Václav Husa, Dimitr Krandžalov, redakční kruh tvořili Jiří Hánl, František Hejl, František Kavka, Vlasta Kladivová, Jozef Kudláček, Bohumil Lehár, Pavel Oliva a Bohumila Zástěrová, tajemnicí redakce i nadále byla V. Budilová.²⁴ Tehdy se také

19 *Tamtéž*, inv. č. 158, Směrnice, pokyny a oběžníky, Pokyny pro redakční tajemníky, nedatováno (1953).

20 *Tamtéž*, Pokyny pro vypracování redakčních úvodů.

21 Viz titulní list 1. ročníku časopisu *Sovětská věda – Historie* (1950–1951).

22 Viz titulní list 2. ročníku časopisu *Sovětská věda – Historie* (1952).

23 Viz titulní list 3. ročníku časopisu *Sovětská věda – Historie* (1953).

24 Viz titulní list 4. ročníku časopisu *Sovětská historie* (1954).

utvořil formální okruh spolupracovníků, který byl tvořen českými, výjimečně i zahraničními vědci (v několika případech i českými studenty sovětských vysokých škol v Moskvě a Leningradu).²⁵ Při vstupu do pátého, posledního ročníku byl redakční kruh opět zrušen a redakce pracovala ve složení Jaroslav Vávra (vedoucí redaktor), Miloš Gosiorovský, Karel Herman, Jozef Hrozičnik, Václav Husa, Vlasta Kladivová, Dimitr Krandžalov, Jaroslav Procházka, Bohumila Zástěrová a Jaroslav Šedivý (výkonný redaktor).²⁶

Částečně – roztroušeně v obou archivních fondech, jež se k činnosti Československo-sovětského institutu ČSAV vztahují²⁷ – lze dohledat i zápisy ze schůzí redakčních rad časopisu *Sovětská věda – Historie* (*Sovětská historie*), které představují kompletní materiál ke stránkám samotného časopisu. Podoba časopisu, proměny titulních listů a složení redakcí svědčí o tom, že po celé období vycházení hledal svou tvář.

Od svého počátku v létě 1950 byl časopis *Sovětská věda – Historie* koncipován jako dvouměsíčník. Ovšem v roce 1950 vyšlo jediné dvojčíslo (září až prosinec), které bylo považováno za součást prvního ročníku (1950–1951). Do značné míry šlo o číslo slavnostní, uváděl ho dopis prezidenta republiky Klementa Gottwalda a slavnostní projev Zdeňka Nejedlého nazvaný „Otevíráme Československo-sovětský institut“. Ministr školství v něm zdůraznil, že tu jde přímo o existenci naší vědy: „Sovětská věda není jedna z mnohých věd. Je to dosud jediná věda postavená na marxisticko-leninský základ. Na základ jediné vedoucí k opravdovému věděni, k první i poslední

25 MUA AV ČR, f. Československo-sovětský institut 1950–1955, k. 12, inv. č. 165, *Sovětská věda – Historie*, nedatované složení redakční rady (1953–1954). Spolupracovníky časopisu byli Henryk Battowski (profesor Varšavské univerzity), Miroslav Bidlas (ČSI), Zdeněk Bradáč (student moskevské univerzity), Anton Florovskij (profesor Univerzity Karlovy), Miroslava Hauserová (Ústav dějin KSČ), Vladimír Hostička (student UK), Vladimír Kašík (asistent katedry dějin Komunistické strany Sovětského svazu, UK), Vladimír Kůrka (tamtéž), Josef Macůrek (profesor Masarykovy univerzity, Brno), Vladimír Matula (asistent Univerzity Komenského, Bratislava), Jaromír Mach (asistent Palackého univerzity, Olomouc), Václav Mejstřík (Vysoká škola pedagogická, Praha), Michal Mindoš (student moskevské univerzity), Jan Pečírka (asistent UK), Jaroslav Kladiva (docent katedry dějin KSČ, UK), Věra Olivová (asistentka UK), Josef Kos (Ústřední politická škola KSČ), Jaroslav Procházka (profesor katedry dějin KSČ, UK), Zdeněk Urban (asistent tamtéž), František Červinka (asistent UK), Vlasta Vesecká (asistentka UK), Oldřich Říha (profesor UK), František Šrom (aspirant ČSI), Milan Švankmajer (aspirant tamtéž), Jindřich Veselý (ředitel Ústavu dějin KSČ), Zdeněk Gavenda (student leningradské univerzity), Štefán Štvrtecký (student tamtéž) a Josef Kočí (Historický ústav ČSAV).

26 Viz titulní list 5. ročníku časopisu *Sovětská historie* (1955). Ze složení redakčních rad tak vyplývá, že šlo částečně o historiky spjaté s činností Socialistické akademie (předválečné Historické skupiny) před rokem 1948, objevují se zde ovšem v hojnějším počtu také mladí marxističtí historici působící na Vysoké škole politických a hospodářských věd (poté v Historickém ústavu ČSAV), poúnoroví učitelé na Pedagogické a Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, samozřejmě také zaměstnanci samotného Československo-sovětského institutu. Relativně nevelké je zastoupení regionů mimo Prahu a také Slovenska, což zřejmě bylo dáno omezeným počtem prověřených „kádřů“ mimo centrum republiky.

27 MUA AV ČR, f. Československo-sovětský institut ČSAV 1953–1963 a f. Československo-sovětský institut 1950–1955.

pravdě. Marxismus-leninismus vylučuje nereální, čistě jen spekulativní hru s pojmy, pouhé jen si vymyšlení temat i libovolné jich řešení, jak to vidíme u velké většiny dnešní buržoazní, idealistické, jen na představách založené tzv. vědě (*sic*). (...) Československo-sovětský institut má proto velký úkol: zbavit i naši vědu toho, co na ní stále ještě leží z pseudovědy minulosti, a otevřít jí cestu k jediné pravé vědě, k marxisticko-leninské vědě“, což je věda „plánovitá, cílevědomá“ a „kolektivní“.²⁸ Za sovětskou stranu byl v zahajovacím dvojčísle uveřejněn projev akademika Borise Dmitrijeviče Grekova, jenž se stal pro Československo raných padesátých let ikonou sovětské historiografie – mimo jiné z toho důvodu, že podrobně vykládal Stalinovo historické myšlení, zvláště jeho výklad geneze feudalismu v Rusku.²⁹ Grekov ve svém projevu vyzdvihl sovětské studium československých dějin, ovlivněné i válečným pobytem Zdeňka Nejedlého v Moskvě, a stěžejní rysy sovětské vědy, spočívající v diskusích jako nejlepším nástroji vědeckého poznání: „V naší zemi je diskusím, tj. v podstatě kritice a sebekritice, věnována co největší pozornost. Máme za to, že touto cestou jde věda kupředu, a nejen věda, ale i celý náš život. Je to stimul, jenž nás vede kupředu ve všech oborech naší činnosti, a zejména v oboru vědy. Jsem přesvědčen, že v těchto časopisech, v pracích československo-sovětského výzkumného institutu, jehož otevření byl jsem dnes přítomen, budou publikovány nejenom informace o těch diskusích, které probíhaly v Sovětském svazu, ale i názory československých vědců, jichž si budeme muset všimnout.“³⁰

28 NEJEDLÝ, Zdeněk: Otevíráme Československo-sovětský institut. In: *Sovětská věda – Historie*, roč. 1, č. 1–2 (1950–1951), s. 3. Zdeněk Nejedlý připojil ještě další charakteristiky sovětské vědy. Je podle něj „aktuální, spjatá se životem“, „pokroková“, „bojovná“, „kritická“, „lidová“ a „revoluční“. Také je „zásadová. Jsouc opřena o přesně vypracovaný a prověřený světový názor, nekolísá... Je filozofická v novém dialekticko-materialistickém smyslu. Není jen popisná, ani závislá na nahodilé empirii. Má myšlenku, vedoucí ideu, vyrostlou z prověřené skutečnosti.“ (Tamtéž, s. 4.)

29 Životopisný medailon viz GRACA, Bohuslav: Akademik B. D. Grekov. In: *Sovětská věda – Historie*, roč. 1, č. 3 (1951), s. 119–123. Grekovovy ideologické úvodníky vycházely tou dobou i v jiných časopisech v Československu, např. v *Časopise Matice moravské*. Boris Grekov (1882–1953) koncem 30. let patřil k zakladatelům historické slavistiky v Akademii věd SSSR. Tento obor souvisel se zájmem Sovětského svazu o dění ve střední Evropě, jehož důsledkem byl vznik Ústavu slovanských studií Akademie věd SSSR (*Institut slavjanovědní Akademie věd SSSR*) v roce 1947 (viz SOZIN, Ivan V. (ed.): *Istoriografija istorii južnych i zapadnych Slavjan*. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 1987, s. 202 n.). Již z této jeho formální pozice v SSSR vyplýval Grekovův vliv na historickou vědu v Československu. Česky nebo slovensky také vyšly některé jeho monografie a soubory studií: *Zápas Rusi o zbudování státu* (Praha, Státní nakladatelství 1949), *J. V. Stalin a historická věda* (Bratislava, Pravda 1951) či *Kyjevská Rus* (Praha, Nakladatelství ČSAV 1953).

30 Projev akademika Borise Dmitrijeviče Grekova. In: *Sovětská věda – Historie*, roč. 1, č. 1–2 (1950–1951), s. 5–7, zde s. 5. Tento sovětský důraz na kritiku a sebekritiku vědců (diskuse) v mnohém vysvětluje i charakter vědecké práce 50. let v Československu, včetně diskusí nad tzv. *Maketou (Přehledem československých dějin)* apod.

Ve znamení kultu

První ročník časopisu, spadající do období vrcholícího Stalinova kultu, přináší řadu textů oslavujících přínos Vladimira Iljiče Lenina, a zejména Josifa Vissarionoviče Stalina historické vědě. Tak v převzatém článku ze sovětského časopisu *Voprosy istorii* bylo autorství normativních *Dějiny VKS(b)* připisáno osobně Stalinovi,³¹ což samozřejmě ve výsledku činilo z této práce nejdůležitější historický spis oněch let: „Stručný výklad dějin VKS(b) je encyklopedií základních vědomostí v oblasti marxismu-leninismu. Jeho síla je v tom, že vykládá učení marxismu-leninismu na základě historických fakt a vychází z toho, že ‘takový výklad marxisticko-leninské teorie nejlépe prospívá věci, neboť na historických faktech možno lépe, přirozeněji a srozumitelněji demonstrovat základní ideje marxismu-leninismu, neboť samy dějiny VKS(b) jsou marxismem-leninismem v akci, neboť správnost a životnost marxisticko-leninské teorie byly prověřeny praxí, zkušenostmi třídního boje proletariátu a sama marxisticko-leninská teorie se rozvíjela a obohacovala v nejužší spojitosti s praxí, na podkladě zevšeobecnění praktických zkušeností revolučního boje proletariátu’.“³²

První ročník vedle zdůrazňování pokrokovosti sovětské vědy přinesl i některé podstatné informace o samotné sovětské vědě. Nedá se přehlédnout, že hlavní pozornost byla věnována moderním, zejména soudobým dějinám, revolucím jako přechodu mezi společenskými formacemi, boji proti imperialismu (aktuálně například proti účasti Spojených států ve válce v Koreji), koloniálnímu systému, boji za kolektivizaci, problémům sovětského bloku (odpadlické Jugoslávii), ale i novým učebnicím jako nástroji indoktrinace studentů.³³

Vedle ruských a sovětských dějin tu však – relativně okrajově co do rozsahu, ale nikoli co do významu – zaznívají i hodnocení domácího a zahraničního bá-

31 *Dějiny VKS(b)* byly vydány v Moskvě roku 1938 (včetně překladu do češtiny). V knize samotné je dílo označováno za kolektivní bez přesného uvedení autorů, nicméně se schvalují cí doložkou stranických orgánů. Stalinův přímý vliv na vznik tohoto díla snad lze spatřovat v dopise, který tvůrcům této „učebnice“ napsal v roce 1937 a v němž požadoval, aby dějiny komunistické strany byly vykládány v souvislosti s vývojem celého Ruska a posléze Sovětského svazu.

32 Historický význam knihy J. V. Stalina „Dějiny Všesvazové komunistické strany (bolševiků). Stručný výklad“. In: *Sovětská věda – Historie*, roč. 1, č. 6 (1951), s. 1–15, zde s. 4 (jednalo se o redakční článek převzatý z časopisu *Voprosy istorii* z roku 1948); dále viz např. GREKOV, B. D.: Lenin a historická věda. In: *Tamtéž*, č. 5, s. 1–17; TÝŽ: Josef Vissarionovič Stalin a historická věda. In: *Tamtéž*, č. 1–2, s. 8–32.

33 Viz např. BERCHIN, I. B.: SSSR v období boja za kolektivizáciu poľnohospodárstva. In: *Tamtéž*, č. 6, s. 16–38; DRUŽININ, N.: Periodisace dějin epochy kapitalistických vztahů v Rusku: Úvodní pojednání. In: *Tamtéž*, č. 1–2, s. 49–62; PAŠUTO, V. – ČEREPKIN, L.: O periodisaci dějin Ruska v epoše feudalismu. In: *Tamtéž*, č. 7, s. 27–60; Závěry z diskuse o periodisaci dějin SSSR. In: *Tamtéž*, č. 8, s. 61–69; DĚRŽAVIN, N.: Boj národů Jugoslávie proti Titově klíče – boj za mír. In: *Tamtéž*, č. 4, s. 86–89; JERUSALIMSKIJ, A.: Dějiny usvědčující americké útočníky. In: *Tamtéž*, č. 1–2, s. 66–69; KALININ, N.: Mnichovský pakt a zrádčovská úloha anglických labouristů. In: *Tamtéž*, č. 6, s. 39–60; Úkoly sovětských historiků v oblasti nových a nejnovějších dějin. In: *Tamtéž*, č. 1–2, s. 33–46.

dání o československých dějinách,³⁴ a především první úkoly pro československé marxisticko-leninské historiky.³⁵ Tyto úkoly vyplynuly ze semináře pořádaného oddělením historie Československo-sovětského institutu 7. února 1951 v Národním klubu v Praze, jehož se účastnily tehdejší československé politické špičky – ministr Zdeněk Nejedlý, velvyslanec v Moskvě Karel Kreibich, zástupce generálního tajemníka Ústředního výboru KSČ a přední ideolog režimu Gustav Bareš, za sovětskou stranu pak Sergej Aksentěvič Stěgar z Leninova pedagogického institutu v Moskvě.³⁶ Celé zasedání, respektive diskusní setkání, řídil Václav Husa jako tehdejší vedoucí institutního oddělení historie.³⁷ V zahajovacím projevu Husa zdůraznil kompetenci Sergeje Stěgara jako velkého experta, jenž československým odborníkům radí pravidelně: „Právě při jeho přednáškách jsme si uvědomili, jaké nedostatky a mezery máme ještě u nás v naší historické vědě právě v tomto úseku našich dějin a co je třeba, abychom zde dohonili. (...) My jsme právě na přednáškách soudruha Stěgara poznali také, jakou mocnou zbraní v dnešním našem boji je historická pravda, jakou mocnou zbraní je historická pravda v boji proti přežitkům kapitalismu ve vědomí lidí a v dnešním našem boji proti imperialistickým podněcovatelům války.“³⁸

Jako další na tomto semináři promluvil archivář Klementa Gottwalda Jan Pachta, který informoval o vydávání *Spisů Klementa Gottwalda* jako základu pro badatelskou práci, zejména v oblasti dějin KSČ.³⁹ Následovalo podobně tezovité až bezobsažné vystoupení Miloše Gosiorovského, který se zaměřil na novou interpretaci moderních slovenských dějin po ruské bolševické revoluci, neboť moderní slovenské dějiny údajně nelze vykládat bez dějin sovětského státu, stejně jako bez bratrského soužití Čechů a Slováků. Jiří Hájek z Vysoké školy politických a hospodářských věd⁴⁰ hovořil

34 V rubrice „Dějiny Československa v sovětských posudcích“, která s výjimkou jednoho čísla nikdy nechybí. Odsuzuje se zde americká interpretace československých dějin, hodnotí se spisy Zdeňka Nejedlého, Oldřicha Říhy, Václava Husy (jeho marxistická periodizace národních dějin ve studii *Epochy českých dějin*) či Františka Grause.

35 O stavu a úkolech československé historické vědy. In: *Sovětská věda – Historie*, roč. 1, č. 4 (1951), s. 34–58.

36 Srv. HAVRÁNEK, Jan: Kontakty s vědou východního bloku a první styk se Západem. In: KOSTLÁN, Antonín – BARVÍKOVÁ, Hana (ed.): *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Praha, Archiv Akademie věd ČR 2000, s. 26. Autor Stěgara charakterizuje jako jednoho z těch, kdo měli při svých přednáškových pobytech v Československu za úkol „rozkrývat“ protisovětskou politiku USA. Připomeňme zvláště jeho knihu *Stručný nástin dějin USA (1918–1950)* (Praha, Rovnost 1951), která vzešla z jeho přednášek na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a v níž líčí hlavně americký imperialismus a boj proti sovětskému Rusku.

37 K osobnosti Václava Husy srv. MAUR, Eduard – NOVOTNÝ, Karel – URBAN, Otto: *Stručný životopis Václava Husy*. In: *Velké osobnosti Filozofické fakulty Univerzity Karlovy*, sv. 4: *Václav Husa*. Praha, Univerzita Karlova 1989, s. 11–27.

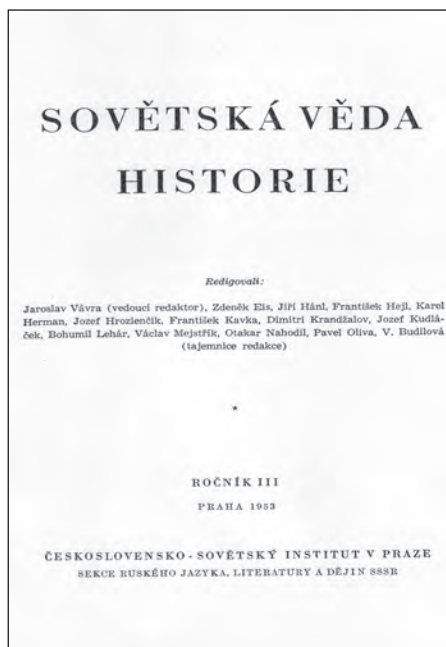
38 O stavu a úkolech československé historické vědy, s. 34.

39 K Pachtovi srv. KÁBOVÁ, Hana: Mladý Jan Pachta. In: JIROUŠEK, B. a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie*, s. 109–149 (viz pozn. 8).

40 K dějinám VŠPHV srv. zejména DEVÁTÁ, Markéta: Vysoká škola politických a hospodářských věd jako nástroj indoktrinace marxisticko-leninského vědeckého světového názoru. In: *Tamtéž*, s. 193–204; DEVÁTÁ, Markéta – OLŠÁKOVÁ, Doubravka: Vysoká škola politických a hospodářských věd, 1949–1953: Počátky marxistického vysokého školství.

o rozkladu české buržoazie ve vazbě na údajnou fašizaci předmnichovských elit. Karel Kreibich podobně přednesl své teze o českém politickém klerikalismu, jemuž podle něj napomáhal i Tomáš Garrigue Masaryk, který ve svých spisech náboženskou myšlenkou zatajoval pravou podstatu husitství a tím Čechům bránil v boji za národní osvobození. Ředitel Archivu Revolučního odborového hnutí Vladimír Soják poté „zdůraznil, že otázka dějin odborového hnutí musí být podřízena marxistickému hodnocení celkového boje dělnické třídy. Odborové hnutí samo nemůže a nikdy nemohlo hrát rozhodující úlohu v boji proti kapitalismu. Čím více však rostla úloha dělnické třídy jako dějinného činitele, tím významnější byla i úloha odborového hnutí. Základním úkolem dějin odborového hnutí je ukázat, jak v odborovém hnutí pronikalo revoluční pojetí odborové činnosti, tedy pojetí určované učením marxismu-leninismu. I pro naše odborové hnutí byla rozhodujícím mezníkem Velká říjnová socialistická revoluce a potom založení Komunistické strany Československa. Proto také pro dějiny odborového hnutí bude základem podrobné zpracování dějin KSČ.“⁴¹

Dalším řečníkem byl Jaroslav Kládiva z katedry dějin dělnického hnutí Vysoké školy politických a hospodářských věd, který se zaměřil na „výchovné poslání historické vědy“. Hovořil tak o tom, jak se svými kolegy coby učitelé katedry chápou dějiny vývojově a snaží se je podávat aktualizovaně. „Rovněž tak i naše skripta, a v budoucnosti i naše učebnice, mají za úkol stát se příspěvkem k ideologickému boji naší strany, mají pomáhat posluchačům v jejich boji proti nacionalismu, kosmopolitismu a buržoazním názorům na dějiny,“ ujišťoval Kládiva.⁴² V příspěvku Oldřicha Říhy, po únoru 1948 jmenovaného profesorem Karlovy univerzity, pak bylo nastoleno téma nejnovějších československých dějin a zároveň „otázka výchovy mladých vědeckých kádří“.⁴³ Oldřich Říha, jeden z mála řečníků na semináři,

Obálka z třetího ročníku časopisu Sovětská věda – historie

In: DEVÁTÁ, M. – OLŠÁKOVÁ, D. – SOMMER, V. – DINUŠ, P.: *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*, s. 159–212 (viz pozn. 1).

41 O stavu a úkolech československé historické vědy, s. 44 n. (viz pozn. 38).

42 Tamtéž, s. 46.

43 Tamtéž, s. 47.

který se mohl pochlubit výraznější marxistickou prací,⁴⁴ se pustil i do dobově žádané sebekritiky, když připustil, že i v této jeho práci z roku 1946 je „celá řada nedostatků a chyb“, neboť použil buržoazní materiály, zkreslující dějiny: „Jedním z neobyčejně aktuálních úkolů naší historické vědy je odhalení úlohy zahraničního kapitálu u nás, a především úlohy amerického imperialismu. Právě soudruh Stěgar nám ukázal, jakým způsobem je třeba pracovat a co přinášet k problematice žhavé přítomnosti.“⁴⁵

Arnošt Klíma, další z čerstvých profesorů pražské univerzity, zdůraznil skutečnost, že mezi Prahou a regionálními vědeckými centry (Olomouc, Brno, Slovensko) neexistuje žádná vědecká spolupráce mezi historiky a nová interpretace dějin je tak dílem několika jednotlivců v Praze. Upozornil také na nutnost věnovat větší pozornost sovětským diskusím o periodizaci dějin a aplikovat je na československé poměry.⁴⁶

Třebaže celý seminář byl chápán jako diskusní, o skutečné diskusi lze hovořit až od okamžiku, kdy skončily předem připravené referáty. Ze zápisu, který se tváří jako autentický přepis pronesených příspěvků (takže například jednotlivé referáty nejsou odděleny názvy a podobně), lze odlišit další vystoupení od referátů podle délky zápisu a také tím, že se zde znovu objevují jména některých řečníků. Vladimír Soják takto v diskusi požadoval přípravu soupisů tisků a časopisů s tematikou dělnického hnutí, načež ředitel Národní a univerzitní knihovny Václav Čejchan, další z členů meziválečné Historické skupiny, informoval o spolupráci knihovny s Ústavem dějin KSČ na „soupise socialistické literatury“.⁴⁷

Josef Macek, tehdy medievalista z Vysoké školy politických a hospodářských věd, zdůraznil význam práce na kolektivním *Nástinu československých dějin* a přihlásil se k úkolu vytvořit nový centrální historický časopis: „Ze zkušenosti práce na *Nástinu* dále plyne, po mém soudu, potřeba najít a postavit novou, zase konkrétní formu práce všech nás – ústřední historický časopis. Jeho vybudování a soustředění kádrů kolem něho je základ léčení těch nedostatků, o nichž zde bylo mluveno.“⁴⁸ Josef Polišenský, tehdy působící na Palackého univerzitě v Olomouci, se přimlouval za spolupráci s regiony, kterým lze pomoci s přednáškami a výstavkami o dělnickém hnutí, zatímco ony mohou být nápomocny například s rozpoznáním politického klerikalismu na venkově v meziválečné době.⁴⁹

S blížícím se koncem „diskusního večera“ se slova ujali také nejvýznamnější řečníci – nejprve sovětský host a posléze ministr Nejedlý. Sergej Stěgar znovu vyzdvihl zásadní Leninovu a Stalinovu roli pro poznání historického procesu, a především

44 ŘÍHA, Oldřich: *Hospodářský a sociálně-politický vývoj Československa 1790–1945*. Praha, Práce 1946.

45 O stavu a úkolech československé historické vědy, s. 47 n. Mimo jiné se mu jednalo o využití Akce studentské tvořivosti. Odmítl také návrh, aby se medievalisté přeškolovali na moderní dějiny.

46 Tamtéž, s. 49.

47 Tamtéž.

48 Tamtéž, s. 50.

49 Tamtéž, s. 51.

pro společnou práci všech sovětských historiků: „Nyní bych Vám chtěl říci, jaké problémy řeší naše historická věda a jaké jsou to společné problémy, které nás váží s Československem. Těmito problémy, jimiž se u nás zabývají novodobí historikové, jsou: otázka družby sovětského lidu s lidem Československa, otázka zpracování dějin spojenectví slovanských národů v boji proti fašismu v období druhé světové války. Tato družba slovanských národů má velkou a slavnou historii. My se touto velkou a slavnou minulostí musíme zabývat, musíme se o ni opřít ve svém boji proti imperialismu, v boji za socialismus a za komunismus.“⁵⁰

Závěrečné shrnutí patřilo Zdeňku Nejedlému. Upozornil na problém, který tehdy nepochybně komunisty trápil – nedostatek „kádrů“, jenž reálně vedl k tomu, že se museli mnohdy spoléhat i na osoby, jež nesdílely jejich světonázor (to ovšem už Nejedlý nerozváděl). Historii ocenil jako zbraň, kterou lze uplatnit za války, při budování komunismu i v boji proti imperialismu. Historikům pak kladl na srdce, že si ve svém výzkumu musí – po sovětském vzoru – klást jasné úkoly a plánovat. Sám za nejdůležitější úkoly považoval nové zhodnocení dějin první republiky a posledních pěti let od osvobození, jež se mu kryly s cestou k socialismu.⁵¹ Uzavření diskuse na sebe vzal jako hlavní pořadatel Václav Husa, jenž zdůraznil, že šlo o první z plánovaných diskusních večerů pořádaných Československo-sovětským institutem.

Třebaže záznam semináře je pouze jedním z textů otištěných v prvním ročníku časopisu *Sovětská věda – Historie*, bylo účelné se u něj podrobněji zastavit. Jednak totiž demonstruje, kdo byl na počátku padesátých let řazen k oněm „kádrům“ v československé historické vědě, jednak je z něj patrné, že soustředění na moderní dějiny a jejich (dez)interpretaci v duchu komunistické ideologie (marxismu-leninismu) bylo jednoznačným cílem, který byl vědomě využíván a zneužíván jako nástroj politické moci. Pro interpretaci tehdejších raných kariér zmíněných historiků je zásadním poznatkem, že se vědomě dali do služeb komunistické ideje, boje za komunistickou stranu a její vizi uspořádání společnosti.

Od prvního ročníku časopisu byla relativně jasná a ustálená struktura informací, které bude přinášet. Převládaly v něm překlady sovětských článků, šlo ale především o to, aby časopis zprostředkoval informace o sovětské historické vědě a jejích náhledech na dějiny, stejně jako na nejaktuálnější politické události. Přednostně též přibližoval sovětské diskuse o historickém procesu jako vzor pro obdobné diskuse československé a připomínal klíčové osobnosti tehdejší sovětské historické vědy (Boris Dmitrijevič Grekov, Jevgenij Viktorovič Tarle, Nikolaj Alexandrovič Maškin a další) v podobě jejich životopisných medailonů.

Druhý ročník se svým profilem od prvního ročníku příliš neodlišoval. Oslavována a rozebírána byla znovu díla sovětských revolučních vůdců,⁵² velká pozornost byla

50 Tamtéž, s. 52.

51 Tamtéž, s. 54.

52 Viz např. GREKOV, B. D.: V. I. Lenin o některých otázkách ruských dějin. In: *Sovětská věda – Historie*, roč. 2, č. 4 (1952), s. 433–447; NEJEDLÝ, Zdeněk: Stalinova práce „Ekonomické problémy socialismu v SSSR“. In: *Tamtéž*, č. 6, s. 721–725 (textu předchází redakční úvodník na stejné téma: Velký přínos k teorii marxismu-leninismu. In: *Tamtéž*, s. 717–721; následuje diskuse O významu statí J. V. Stalina „Ekonomické problémy socialismu v SSSR“ pro

opět věnována sovětským recenzím na téma československých dějin. Za zmínku tu stojí obsáhlé materiály k zahájení činnosti Československé akademie věd (dopis prezidenta Klementa Gottwalda, telegramy adresované Stalinovi a Gottwaldovi, pozdrav vedoucího sovětské delegace, filologa a ředitele Ústavu jazykovědy Akademie věd SSSR Viktora Vladimiroviče Vinogradova, projev předsedy vlády Antonína Zápotockého a pozdrav úderníka Josefa Ječného)⁵³ podobně jako záznam diskuse na ideologické vysokoškolské konferenci v Brně ve dnech 27. února až 1. března 1952, jež na popud ministra informací Václava Kopeckého rozvinula československý boj proti kosmopolitismu.⁵⁴

V dalším podobně koncipovaném ročníku,⁵⁵ připadajícím na rok 1953, kdy zemřeli Stalin a Gottwald, lze sledovat svým způsobem dovršení kultu těchto dvou osobností. Příkladem může být stať „Historický materialismus – theoretický základ historické vědy“, přejetá z časopisu *Voprosy istorii*. Text je to v mnoha ohledech zajímavý, neboť podává ucelený výklad toho, jak stalinistická historiografie chápala dialektický, a zejména historický materialismus: „Úhelným kamenem historického materialismu je poučka, že proces vývoje společnosti je reálný, materiálně podmíněný děj, probíhající na základě objektivních zákonů, existujících nezávisle na vůli lidí. Historický materialismus tvrdí, že zákony společenského vývoje jsou právě tak objektivní jako zákony přírody. Lidé nemohou tyto zákony ani změnit, ani zrušit, tím méně vytvářeti zákony nové. These historického materialismu o objektivnosti zákonů společenského vývoje je v zásadním protikladu k všemožným subjektivně idealistickým konstrukcím buržoazní pavědy.“⁵⁶ Společenské zákony působí sice nezměnitelně, ale většinou krátkodobě, a navíc narážejí na odpor „odumírajících sil společnosti“. Překonat tento odpor je vždy (v třídní společnosti) úkolem nové, pokrokové třídy. Historická věda pak má právě za úkol tyto historické zákonitosti,

---

československou historickou vědu. In: *Tamtéž*, s. 757–772); PROCHÁZKA, Jaroslav: Sedmý svazek Spisů J. V. Stalina. In: *Tamtéž*, č. 5, s. 565–573. Čtenáři se mohli seznámit také s přednáškami profesora Petra Nikolajeviče Tretjakova v Československu, jež byly věnovány významu Stalinových prací o marxismu v jazykovědě a ruským a sovětským dějinám.

53 Viz *tamtéž*, č. 6, s. 726–735.

54 MACEK, Josef: Z diskuse na I. ideologické konferenci v Brně. In: *Tamtéž*, č. 3, s. 428–430. Srv. samostatně publikovaný referát hlavního řečníka: *Proti kosmopolitismu jako ideologii amerického imperialismu: Projev Václava Kopeckého na 1. ideologické konf. vysokoškolských věd. pracovníků konané v Brně 27.2.–1.3.1952*. Praha, Orbis 1952; srv. MACEK, Josef a kol.: *Proti kosmopolitismu ve výkladu našich národních dějin*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1953 (sborník zachycuje přednášky na stejnojmenném semináři dne 29.5.1952 na Fakultě společenských věd VŠPHV, kde byl Josef Macek děkanem). Blíže viz JIROUŠEK, Bohumil: *Josef Macek: Mezi historií a politikou*. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy 2004, s. 37; DEVÁTÁ, M. – OLŠÁKOVÁ, D.: *Vysoká škola politických a hospodářských věd, 1949–1953* (viz pozn. 40).

55 Přesná struktura rubrik se dá dohledat jen v obsahu celého ročníku: Články a pojednání, Velká sovětská encyklopedie, Na pomoc učitelům dějepisu, Dokumenty, Z nových knih a časopisů, Z vědeckého života, Nekrology, Zprávy ČSI (druhá jmenovaná rubrika přinášela některá hesla z *Velké sovětské encyklopedie*).

56 Historický materialismus – theoretický základ historické vědy. In: *Sovětská věda – Historie*, roč. 3, č. 3 (1953), s. 313–332, zde s. 314.

dané „obecnými zákony vývoje lidské společnosti“, objevit a popsat pro jednotlivá období, státy a podobně, přičemž ovšem popis nesmí převažovat nad zobecněním v duchu historického materialismu.⁵⁷

Ve vazbě na devatenáctý sjezd Komunistické strany Sovětského svazu se v časopise také opakovaně zdůrazňovala nutnost kritiky a sebekritiky vědců, tak typická pro počátek padesátých let, někdy však mylně vykládaná jako svobodná diskuse. Zdaleka nejen podle tehdejší nejvýraznější představitelky sovětské historiografie Anny Michajlovny Pankratovové⁵⁸ „boj proti umlčování kritiky, proti pokusům schvalovat monopoly jednotlivých skupin vědců je nejdůležitější podmínkou pro to, aby se věda mohla rozvíjet a aby nedošlo ke stagnaci a zahnívání ve vědecké práci“.⁵⁹

Od sovětského vzoru k československým imitacím

Čtvrtý ročník časopisu, pod obměněným názvem *Sovětská historie*, vlastně v rozporu se svým názvem již více prezentoval původní výsledky české (československé) historické vědy, když zde mnohem výrazněji než v předchozích letech publikovali čeští (výjimečně i slovenští) historici, třebaže většinou jako autoři přehledů bádání o aktuálních tématech v Sovětském svazu.⁶⁰ Nepochybně se na tom podepsala i sku-

57 Tamtéž, s. 316 a 325. Stať kritizuje také řadu aspektů meziválečné sovětské historiografie, zejména Marrovu a Pokrovského školu, jež byly v SSSR počátkem 50. let tvrdě odmítnuty.

58 Životní příběh Anny M. Pankratovové (1897–1957) byl neobyčejně složitý. Její kariéra byla mnohokrát ohrožena (mj. jako žákyně Michaila Nikolajevice Pokrovského, jehož byla nucena později kritizovat), přesto patřila k hlavním představitelům poválečné sovětské historické vědy. Byla autorkou prací o ruské revoluci v roce 1905 (viz její kniha *První ruská revoluce v letech 1905–1907*. Praha, Rovnost 1952), ale také středoškolských učebnic, které se v českých překladech používaly v 50. letech také v Československu. Pod její redakcí vycházely trojdielné *Dějiny SSSR* (1. svazek vyšel česky, 2. a 3. svazek slovensky), do češtiny i slovenštiny byla přeložena její kniha *Veliký ruský národ* (Praha, Svět sovětů 1954; Bratislava, Slovenská akademia vied 1954). Pankratovová vedla delegace sovětských historiků v zahraničí, mj. na sjezdu maďarských historiků v Budapešti roku 1953 či na 10. Mezinárodním kongresu historických věd v Římě roku 1955. Její osudy a dílo přibližují práce: ZELNIK, Reginald E.: *Perils of Pankratova: Some Stories of Soviet Historiography*. Seattle – London, University of Washington Press 2005, s. 12–80; BADIA, Larisa Viktorovna: *A. M. Pankratova: Istorik rabočego klassa SSSR*. Moskva, Nauka 1979.

59 PANKRATOVA, A.: Naléhavé otázky sovětské historické vědy. In: *Sovětská věda – Historie*, roč. 3, č. 5 (1953), s. 606. Článek poukazuje na řadu konkrétních „omylů“, jichž se dopustili sovětské historici ovlivnění buržoazním idealismem. Je poměrně obtížné interpretovat jej v dobových ideologických kontextech, neboť je sice nepochybným přitakáním tehdejšímu režimu, zároveň ale některé pasáže lze číst i jako reálnou, byť opatrnou kritiku poměrů v sovětské historické vědě.

60 Viz JIROUŠEK, Bohumil: „Československá“ historiografie 1918–1992: Realita, nebo fikce? In: *Zrkadlenie – Zrcadlení: Česko-slovenská revue*, roč. 4, č. 3 (2007), s. 37–41. Různé české vlivy na slovenskou historiografii registruje Adam Hudek v knize *Najpolitickejšia veda* (viz pozn. 16). Obecně lze říci, že čeští vědci ve 4. ročníku *Sovětské historie* informovali hlavně o dějinách sovětského hospodářství, a zvláště zemědělství, což nepochybně souviselo s aktuálně probíhající kolektivizací v Československu.

tečnost, že česká historická věda byla již dostatečně indoktrinovaná marxismem-leninismem, takže dokázala produkovat původní statě v sovětském duchu, a rozšířila se i autorská základna časopisu. Navíc je zřejmé, že časopis *Sovětská historie* musel vedle plnění ideologických úkolů pro sebe naléhavěji hledat i čtenářský okruh. Především bylo nutno reagovat na založení *Československého časopisu historického*, který od roku 1953 vydával Historický ústav ČSAV jako ústřední historické periodikum. Redakční orgány tedy stály před těžko splnitelnou výzvou zatraktivnit časopis *Sovětská věda* pro českého čtenáře. Od roku 1953 nicméně hledaly způsob soužití s novým časopisem zejména v rozdělení úkolů mezi obě periodika.⁶¹

Sovětská věda se ve svém čtvrtém ročníku soustředila na úspěchy budování Sovětského svazu od října 1917 (elektrifikace, výstavba kolchozů a podobně),⁶² na jeho obranu proti údajným intrikám zahraničních imperialistů⁶³ a také na dějiny československo-sovětských vztahů.⁶⁴ Dále byla například představena ukázka z připravované knihy Filozofického ústavu Akademie věd SSSR *Historický materialismus*,⁶⁵ práce Jaroslava Procházky oslavovala výročí založení Komunistické internacionály jakožto „ztělesnění proletářského internacionalismu“ a „uskutečnění mezinárod-

61 První doklad o hledání vztahu s *Československým časopisem historickým* lze najít – díky částečnému překryvu redakčních rad – dokonce už na konci dubna 1952, kdy se *Československý časopis historický* teprve začínal připravovat. V zápise ze schůze redakční rady časopisu *Sovětská věda – Historie* z 29.4.1952 je uvedeno: „Redakční rada pověřila s. Vávru, aby se obrátil na s. prof. Klímu s návrhem na rozdělení práce mezi SV-H a ČČH.

a) ČČH by zachycoval a recenzoval zásadně důležité práce. Informativně by je přinášela SV-H.

b) Recenze prací o českých dějinách by přinášel ČČH (návrh s. Hejla).

c) Stanovisko k sovětským pracím bude zaujímat ČČH (návrh s. Vávry). SV-H bude přinášet o pracích sovětských autorů pokud možno původní posudky nebo referáty (na návrh s. doc. Macka). Překládat se budou jen zásadní posudky z čas[opisu] Bolševik.“

(MUA AV ČR, f. Československo-sovětský institut 1950–1955, k. 12, inv. č. 431, Zápis z porady redakční rady SV-Historie dne 29.4.1952.)

62 Viz např. PROCHÁZKA, Jaroslav: Sovětský lid v boji za komunistickou výstavbu. In: *Sovětská historie*, roč. 4, č. 4 (1954), s. 449–469; KURKA, Václav.: O hospodářských základech svazku dělníků a rolníků v období obnovy národního hospodářství SSSR. In: *Tamtéž*, č. 3, s. 346–364; LJAŠČENKO, P. I.: Národní hospodářství SSSR v období obnovy (1921–1925). In: *Tamtéž*, s. 322–345; KRANDŽALOV, Dimitr: Počátky feudalismu v nejnovějších pracích sovětské historické vědy. In: *Tamtéž*, č. 2, s. 214–229; KLADIVOVÁ, Vlastimila: Příprava hromadné kolektivisace a rok přelomu v sovětském zemědělství. In: *Tamtéž*, č. 4, s. 470–489; CHAŇKOVSKIJ, A.: Elektrifikácia – důležitý prostriedok ďalšieho upevnenia materiálo-technickej základne poľnohospodárstva. In: *Tamtéž*, s. 490–502.

63 Viz RUBINŠTEJN, N. L.: Zahraniční politika Sovětského svazu v boji proti imperialistickým plánům hospodářského zotročení a politického obklíčení SSSR. In: *Tamtéž*, č. 5, s. 600–625; MATVEJEV, V. A.: Krach pokusov západných mocností rozpútať svetovú vojnu proti Sovietskému zväzu v rokoch 1938–1939. In: *Tamtéž*, s. 643–670.

64 Viz HAUSEROVÁ, Miroslava: Boj československého lidu na obranu a za uznání Sovětského Ruska (1919–1920). In: *Tamtéž*, č. 1, s. 34–47.

65 Úloha lidových mas v dějinách. In: *Tamtéž*, č. 2, s. 161–174.

ního spojení revolučního a dělnického hnutí na celém světě“⁶⁶ a přirozeně nebylo možné opomenout inspiraci desátého sjezdu Komunistické strany Československa z hlediska úkolů historické vědy. Klišovitě vyznávající redakční úvodník pátého čísla v tomto ohledu upozornil na nedostatečné přejímání sovětských zkušeností, což mělo za následek nejrůznější obtíže při výstavbě socialismu v Československu.⁶⁷ Hlavní úkoly pro historickou vědu však údajně vyplynuly z referátu prvního tajemníka Ústředního výboru KSČ Antonína Novotného, který podtrhl „význam vědy a vědeckého bádání pro výstavbu socialismu.“ Z Novotného obecných proklamací a floskulí o roli vědy redakce časopisu vyvodila, že historická věda musí plnit „své poslání při výchově pracujících v duchu proletářského internacionalismu a socialistického vlastenectví“, tj. mimo jiné psát „nové a lepší učebnice dějin národních i všeobecných“ a zdůrazňovat roli mas v dějinách, což bylo v uplynulých letech – v důsledku takzvaného kultu osobnosti – někdy opomíjeno.⁶⁸

Na startu posledního, pátého ročníku redakce časopisu *Sovětská historie* pocítila potřebu zamyslet se nad svým posláním. Snad si ho ve světle současných politicko-ideologických změn chtěla znovu ujasnit nebo jen prostě obhájit svou vlastní existenci, možná že už toto poslání ale přestávalo být jasné i určujícím autoritám tehdejší historické vědy. „Dosavadní čtyři ročníky ‘Sovětské historie’ (Sovětské vědy – Historie) ukazují, že náplň časopisu se měnila a s ní že se měnilo i zaměření a poslání časopisu,“ psalo se v úvodníku prvního čísla. „V prvních dvou letech převládal pasivně tlumočnický ráz. Redakce viděla hlavní úkol Sovětské vědy – Historie v tom, aby časopis přinášel překlady prací o theoretických zásadách a badatelských výsledcích sovětské historické vědy. Důraz byl kladen na všechny zásadní otázky diskutované sovětskými historiky a na studie, články a recenze, které sovětsští historikové věnovali otázkám československých dějin.“ Pojmenovat další dva ročníky už tak jednoduché nebylo a redakce se tomu vyhnula tím, že je představila jako počátek cesty k větší samostatnosti: „V letošním roce je třeba v nastoupené cestě možno a nutno jít (*sic*) ještě důsledněji. Na místo pasivního tlumočení a přenášení výsledků sovětské historické vědy přímými překlady je třeba zařadit soustavnou informaci hodnotícími recenzemi a přehledy o badatelských úspěších sovětských historiků. Nadále je nutno překládat a tím široce zpřístupňovat jen základní theoretické stati osvětlující a vymezující nejzávažnější problémy studia dějin.“ Ostatní, jako osvětlovat československo-sovětské vztahy, ale také přispívat vlastním dílem k poznání dějin Sovětského svazu, už mělo být úkolem českých a slovenských historiků. Úkoly pro rok 1955 byly dány dvoustým výročím zřízení Lomonosovovy univerzity v Moskvě, padesátým výročím ruské revoluce z roku 1905 („první veliké lidové revoluce epochy imperialismu“) a desátým výročím osvobození Československa Sovětskou armádou.⁶⁹

66 PROCHÁZKA, Jaroslav: K 35. výročí založení Komunistické internacionály. In: *Tamtéž*, č. 2, s. 175–195, zde s. 175.

67 Desátý sjezd Komunistické strany Československa a některé úkoly historické vědy. In: *Tamtéž*, č. 5, s. 593–599.

68 *Tamtéž*, s. 595 n.

69 Úvodem k pátému ročníku „Sovětské historie“. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 1 (1955), s. 1 n.

Z daných témat byla evidentně prioritou ruská revoluce let 1905 až 1907, neboť od ní údajně vedla „přímá vývojová linie“ k říjnové revoluci roku 1917. Československo-sovětský institut ČSAV ve spolupráci s Československo-sovětským institutem Slovenské akademie věd, Slovanským ústavem ČSAV, Historickým ústavem ČSAV, Muzeem V. I. Lenina v Praze, Orientálním ústavem ČSAV, Ústavem dějin KSČ a Ústavem pro českou literaturu ČSAV tak ve dnech 19. až 21. října 1955 uspořádal celostátní konferenci k této události a jejímu ohlasu v našich zemích. Na konferenci, zahájené Zdeňkem Nejedlým, vystoupili s hlavními referáty Anna Michajlovna Pankratovová, Oldřich Říha, Jurij Křížek a Miloš Gosiorovský. Zatímco sovětská historička hovořila o samotné ruské revoluci, českoslovenští referenti sledovali její dobově přeceňované ohlasy, zejména v českých zemích. Ke všem vystoupením byly navíc připraveny koreferáty a diskusní příspěvky, většinou konkretizující tyto ohlasy v určitém menším regionu (Halič, Ostravsko, ale třeba i Bulharsko).⁷⁰

Dalšími velkými tématy pátého ročníku časopisu se stala druhá světová válka, konkrétně její východní fronta a role sovětských partyzánů u nás, respektive vývoj československo-sovětských vztahů v letech 1935 až 1955. Z hlediska dějin historiografie tu najdeme i mimořádně zajímavý a dodnes cenný článek Václava Husy o vztazích československých a sovětských historiků v prvním poválečném desetiletí.⁷¹ Autor samozřejmě nemohl opomenout „mimořádné“ zásluhy Zdeňka Nejedlého jako jednoho ze zakladatelů Ústavu slovanských studií Akademie věd SSSR za druhé světové války, zejména však zachytil snad všechny pracovní návštěvy (přednášky a badatelské pobyty) sovětských historiků v Československu v letech 1945 až 1955. Kromě toho zhodnotil dobové sovětské práce k československým dějinám a nezapomněl – byť již v obecnější rovině – ani na tehdejší pobyty československých historiků a archeologů v Sovětském svazu a na vzájemné diskuse mezi historiky východního bloku, tak jak se rozvíjely od sjezdu maďarských historiků v Budapešti roku 1953.⁷²

70 Celostátní konference k výročí první ruské revoluce v letech 1905–1907. In: *Tamtéž*, č. 6, s. 671 n. Po tomto úvodníku následují texty referátů a dalších příspěvků z konference. Vedle výše uvedených referentů hovořili Jan Beránek, Vladimír Brett, Fedor Gondor, Andělín Grobelný, Pavol Hapák, Růžena Havránková, Karel Herman, Vladimír Hostička, Eleonóra Kisslingová, Oldřiška Kodedová, Josef Kolečka, Zdeněk Konečný, Josef Macůrek, Václav Peša, T. Pokora, Pavel Reiman, Zdeněk Šolle, Jaroslav Valenta, Jaroslav Vávra a Karel Kreibich. Mimo konferenci je tu otištěn i příspěvek M. Hrbka na téma ohlasu revoluce roku 1905 mezi slovenskými dělníky.

71 HUSA, Václav: Československo-sovětská spolupráce na poli historické vědy 1945–1955. In: *Tamtéž*, č. 3–4, s. 297–307. Dané číslo časopisu bylo koncipováno k 10. výročí osvobození Československa.

72 Husův přehled na dalších stránkách téhož čísla časopisu doplnili drobnými příspěvky na způsob „koreferátů“ Jan Eisner (Naše diskuse se sovětskými archeology) a Jaroslav Vávra (Deset let studia dějin Sovětského svazu a československo-sovětských styků). K významu maďarského sjezdu historiků v roce 1953 a Mezinárodního kongresu historických věd v Římě o dva roky později srv. JIROUŠEK, Bohumil: Konec izolace? Českoslovenští historikové v Římě roku 1955. In: *Historický obzor*, roč. 14, č. 9–10 (2003), s. 229–231. V obecnějších souvislostech viz TÝŽ (ed.): *Česká a československá účast na mezinárodních kongresech historických věd*. České Budějovice, Jihočeská univerzita 2006, zvláště s. 56 n. Na sjezdu v Budapešti v červnu 1953 byly naplánovány společné mezinárodní sborníky k výročím

Článek Václava Husy tak poskytuje mimo jiné velmi hodnotný pramen k poznání procesu sovětizace české historické vědy.⁷³

Redakční rada však tehdy – možná i pod tlakem prezidia Československé akademie věd – kromě dalšího poslání časopisu uvažovala také o jeho periodicitě. Jaroslav Vávra za Československo-sovětský institut ČSAV v květnu 1955 vedení akademie navrhol změnu *Sovětské historie* na čtvrtletník a zároveň sděloval, že „Sovětská historie snižuje stránkový rozsah ročníku o 14 archů“.⁷⁴ Prezidium ČSAV, vydávající časopisy od počátku roku 1955 v Nakladatelství ČSAV,⁷⁵ však v září rozhodlo o sloučení časopisů *Sovětská historie* a *Sovětská jazykověda* do časopisu jediného, pro nějž se hledal vhodný název. Třebaže titul *Československá rusistika* nejprve neschválilo, nakonec se lepší nenašel a časopis pod tímto názvem od roku 1956 začal vycházet (od roku 1957 již jen jako časopis čistě filologický).⁷⁶

Na obálce čísla ze čtvrtého ročníku je patrná změna názvu časopisu

ruských revolucí v letech 1905 a 1917, ale i k výročí husitského hnutí, selských válek v 15. a 16. století či k výročí osvobození od fašismu.

- 73 Z textů obracejících se hlouběji do minulosti zde najdeme i další zajímavý článek Václava Husy: K diskusi o dvou základních stadiích vývoje kapitalismu. In: *Sovětská historie*, roč. 5, č. 5 (1955), s. 602–605. Autor zde naznačuje i vztah k podobným diskusím okolo chystaného *Přehledu československých dějin*.
- 74 MUA AV ČR, f. Československo-sovětský institut ČSAV 1953–1963, k. 16, inv. č. 106, Vydávání časopisů *Sovětská věda*, dopis Jaroslava Vávry z 12.5.1955 adresovaný 8. sekci ČSAV. Pisatel zde mj. sděluje, že ústavní rada ani redakce časopisu nedoporučují případné sloučení časopisů *Sovětská historie* a *Sovětská jazykověda*.
- 75 Dosud akademické časopisy vydávaly přímo jednotlivé ústavy a teprve s rozvojem celood akademického nakladatelství bylo jejich vydávání centralizováno. Lze předpokládat, že v dané souvislosti Prezidium ČSAV začala zajímat též ekonomická stránka fungování časopisů. K této změně viz MUA AV ČR, f. Československo-sovětský institut 1950–1955, k. 12, inv. č. 157, Publikace ČSI – časopisy, převzetí nakladatelstvím ČSAV.
- 76 *Tamtéž*, f. Československo-sovětský institut ČSAV 1953–1963, k. 16, inv. č. 106, Vydávání časopisů *Sovětská věda*, dopis Jaroslava Vávry A. V. Isačenkovi z 15.9.1955. Podle tohoto dopisu měli v redakční radě nového periodika z historiků nadále zůstat Jaroslav Vávra a Jozef Hrozičnik, vedle toho mělo být pět historiků zastoupeno v redakčním kruhu. V dopise Předsednictvu 8. sekce ČSAV z 18.2.1956 Jaroslav Vávra navrhol namísto neschváleného názvu *Československá rusistika* dvě možné alternativy: Časopis Československo-sovětské-

To však již byla labutí píseň časopisu *Sovětská věda – Historie*, respektive *Sovětská historie*, neboť z ekonomického pohledu – s ustupující rolí ideologického dogmatismu – se časopis nevyplácel, a zejména se celý koncept přežil jako takový. Rada časopisů *Sovětská věda* již svým názvem akcentovala, že v ní půjde především o překlady sovětských textů, což po odeznění tvrdého stalinismu ztratilo na aktuálnosti. Původní tvorba československých historiků se pak do takto pojatého časopisu nehodila, a to ani po změnách názvu. Se zakládáním nových domácích periodik bylo zjevné, že *Sovětská historie* se oproti nim nemůže pochlubit dostatečným zájmem čtenářů. Zejména však svou „historickou úlohu“ už splnila a stala se reliktem stalinismu – české a slovenské historiky seznámila se sovětskou historiografií počátku padesátých let možná lépe, než bylo později československým komunistům milé. Informace o tom, jak má vypadat nová československá historiografie podle převzatých ideologických šablon, byly nasnadě a řada historiků – zejména moderních dějin – pak neměla problém je aplikovat a „vézt se“ na vlně ideologického konformismu (s jistým omezením ve druhé polovině šedesátých let) třeba až do konce komunistického režimu.

I samotný Československo-sovětský institut a jeho reorganizace v éře komunismu jsou ukázkou toho,⁷⁷ že primárně ideologicky pojaté pracoviště nemůže obstát před logikou vědeckého vývoje. Je nuceno následovat proměny vládnoucí ideologie, čímž se z vědeckého diskurzu do určité míry již předem vylučuje, jakkoli by chtělo vývoj vědy určovat...

Článek vznikl v rámci projektu „Karel Stloukal a československo-italské vztahy“ Grantové agentury ČR, číslo P410/12/0726.

---

ho institutu ČSAV a SAV (což preferoval) nebo Časopis pro ruský jazyk, literaturu a dějiny SSSR (*tamtéž*).

77 Vedle nastíněných institucionálních změn v 50. letech je třeba upozornit na krátkodobý pokus z druhé poloviny 60. let o vymanění z ideologického područí, když institut pod názvem Ústav dějin evropských socialistických zemí ČSAV krátce vedl Josef Macůrek (viz MACŮREK, Josef: *Úvahy o mé vědecké činnosti a vědeckých pracích*. Brno, Matice moravská 1998, s. 82).

Tři hlasy k jedné knize

Konfrontace – kontrasty – kontexty

Diskuse

Dva přístupy ke komunistické historiografii a absence otázky „národního komunismu“

Michal Kopeček

Odděleny od sebe pouhým jedním rokem vydání vyšly na Slovensku a v Česku dvě základní práce k tématu dějepisectví v období československého stalinismu a reformního komunismu.¹ V obou případech jde o zásadní práce v oboru dějin historiografie. Dobře se čtou, jsou badatelsky zvládnuté, promyšleně vystavěné, přesvědčivé napsané a v mnoha ohledech inspirativní. Obě práce mají potenciál, ba jistotu, že se stanou citačním standardem nejen v oblasti dějin historiografie, ale – pro politický přesah dobové odborné historické produkce, naznačený také v názvech obou knih – též obecných dějin prvních dvou desetiletí státního socialismu v Československu. A konečně, obě jsou výsledkem disertačních výzkumů a zrcadlí současné perspektivy (respektive jejich hledání) nejmladší, postdoktorandské generace historiků v obou zemích.

Jak Hudkova, tak Sommerova kniha si již v mezičase vysloužily řadu uznalých recenzí v domácím i zahraničním odborném tisku, ale i – zejména v druhém pří-

---

1 HUDEK, Adam: *Najpoliticejšia veda: Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968*. Bratislava, Historický ústav Slovenskej akadémie vied 2010, 252 stran; SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepisectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2011, 508 stran.

padě – některé ostré hodnotové soudy. Ve svém příspěvku se nebudu věnovat konkrétním přednostem a slabinám obou děl jednotlivě. Namísto toho se omezím na několik postřehů vycházejících z jejich vzájemného srovnání, zejména jejich odlišných metodologických přístupů a implikací, které to přináší. Budu přitom jednotlivé přístupy poněkud extrapolovat a trochu neférově autorům vyčítat, co nenapsali. Mé motivy jsou částečně osobní, vycházející z toho, co bych si rád k tématu (někdy) přečetl. Mají ale i širší ambici přispět k diskusi a promýšlení toho, co a jak dále studovat k dané problematice a období.

Oba autoři sledují stejné období a zdánlivě i stejné téma: marxistickou, respektive režimní historiografii od počátku komunistické diktatury do konce šedesátých let; Hudek slovenskou a Sommer českou. Zároveň však k tématu každý z nich přistupuje z jiné strany a tomu do jisté míry odpovídá i odlišný předmět zájmu. Hudkovo tázání vychází ze snahy sledovat osudy národního dějinného příběhu v rámci budování a provozu slovenské marxisticko-leninské, respektive marxistické historiografie. Jinak řečeno, jeho přístup bychom mohli charakterizovat jako *intelektuální dějiny historiografie* v kontextu slovenského nacionalismu a československého komunismu, respektive jeho státněpolitického projektu. Naproti tomu Sommer sleduje v tomtéž období primárně vznik a formování české takzvané stranické historiografie, které pojímá jako konstituování specifické historickopolitické kultury. Jeho přístup, vycházející ze sociálněhistorického výzkumu vědy v pojetí Bruna Latoura, by se dal charakterizovat jako *sociální dějiny komunistické historiografie*, respektive sociálně-kulturní dějiny specifického historiografického projektu – stranických dějin.

Objektem Hudkova studia je proto dobová slovenská historiografie jako celek. Jeho kniha je svébytnou souhrnnou zprávou o jejím vývoji v daném období, věnuje se dějepiscectví nejen stranickému (příznačné je, že Ústav dějin KSS si sám o sobě vysloužil v jeho knize pouze jednu stranu souvislého textu) a nejen marxistickému. Sommerova práce naproti tomu není a nemůže být zprávou o oboru jako celku. Soustředí se totiž pouze na jeden, politicky nejvýznamnější a také nejcitlivější vědecko-ideologický projekt – stranické dějiny a Ústav dějin KSČ, který tvoří institucionální páteř Sommerova výzkumného zájmu.

To ovšem vede oba autory ke sledování různých ideologických procesů, či spíše jejich odlišných akcentů. Hudka zajímá přetváření a peripetie slovenského národního příběhu v konformitě, ale i v konfrontaci s oficiální ideologií komunistické strany, s jejím prosovětským internacionalismem a nedůvěrou k nacionalismu. Autor proto užívá *genealogickou* či historicky vývojovou perspektivu, jež sleduje změny určitého jevu – zde národněhistorického narativu – z hlediska střednědobého trvání. Sommera zajímá vytváření příběhu československého komunismu v produkci Ústavu dějin KSČ, jeho institucionální vývoj a s tím spjaté specifické sociální praktiky. Historiografické vtělování českého a československého komunismu do českého národněhistorického narativu a do již existujících a přetvářejících se základních struktur československých dějin pro něj tvoří pouze okrajové téma. Narozdíl od Hudka proto Sommer preferuje kontextuální, mohli bychom říci *strukturální* perspektivu, popisující zrod a fungování určitého jevu – zde stranické historiografie – v husté síti dobových sociálně-kulturně-politických souvislostí.

Výsledkem těchto rozdílů je, že oba autoři jsou silní v jiné oblasti. V nadsázce lze konstatovat, že tam, kde je silný jeden, ukazuje se slabší místo druhého, a naopak. Sommerova práce je silná především v „hustém popisu“ zrodu a fungování stranické historiografie, který kombinuje analýzy institucionálního vývoje (zejména Ústavu dějin KSČ) a dobového sociálně-politického pozadí vývoje historiografie jako disciplíny s rozbořením „historických paradigmat“, respektive vývoje klíčových dějinných narativů, především narativu dějin českého a československého komunismu. Novátorský v české historiografii je jeho popis a rozbor stalinistické historiografie jako specifické sociální praxe, respektive jako nedílné součásti politického a totalizujícího projektu stalinistické kulturní revoluce.² To mu mimo jiné umožnilo úspěšně se vyhnout obvyklému normativnímu přístupu, s jeho neustálou potřebou v rámci „demokratického sebeutvrzování“ popisovat marxisticko-leninskou historiografii jako „deformaci“ jakési skutečné, tedy vědecké a rádobý neideologické historiografie. K nelibosti některých svých tradicionalisticky založených kritiků Sommer přesvědčivě dokládá, proč a jak důležité bylo vytváření a postupné reinterpretace stranických dějin, tehdy i později nestraničnými historiky leckdy vysmívaných.

Hodnotící přístup je naopak podle mého názoru problematickým místem Hudkovy knihy, která má přes všechnu snahu o nestrannost velmi silný normativní náboj. Autor bere liberální či liberálně nacionální dějepisectví jako závaznou normu a vše ostatní má tendenci reprezentovat jako její ideologickou deformaci. Celkový Hudkův příběh proto sleduje obvyklý motiv cesty od deformované stalinistické vědy k větší „vědeckosti“ v rámci takzvané liberalizace šedesátých let. Oproti této interpretaci, vycházející z vlastního identitního narativu bývalých reformních komunistů, z nichž se většinou během doby stali národní liberálové či socialisté, se mi zdá přesvědčivější Sommerovo „rozumějící“ pojetí měnících se příběhů stranické historiografie jako procesu přepólování a redefinice působením vždy již přítomné a většinou vědomě kultivované tendence k politické angažovanosti.

Paradoxně se limitovanost Hudkova přístupu, zdůrazňujícího „deformaci“ jakéhosi abstraktního vědeckého ideálu, projevuje tam, kde autor – zcela správně – konstatuje poplatnost historiografie oficiální československé ideologii – za první republiky stejně jako v době stalinismu. Obě periody se mu pak analyticky jeví ve velmi obdobném světle, ačkoliv samozřejmě cítí a v textu hodnotově zdůrazňuje jejich odlišnost. Myslím totiž, že zásadní rozdíl není v „ideologické deformaci“, neboť ta je (chceme-li už užívat pojmu „deformace“, naznačujícího, že existuje

2 Srv. KOLÁŘ, Pavel: Die nationalgeschichtlichen master narratives in der tschechischen Geschichtsschreibung der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts: Entstehungskontexte, Kontinuität und Wandel. In: BRENNER, Christiane – FRANZEN, K. Erik – HASLINGER, Peter – LUFT, Robert (ed.): *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert: Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*. München, R. Oldenbourg 2006, s. 209–241 (česky: Metanarace národních dějin v českém dějepisectví: Kontexty vzniku – kontinuita – proměny. In: SCHULZE WESSEL, Martin – PEŠEK, Jiří – PREČAN, Vilém – KOLÁŘ, Pavel: *České soudobé dějiny v diskusi*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1995, s. 89–123); VOŘÍŠEK, Michael: *The Reform Generation: 1960s Czechoslovak sociology from a comparative perspective*. Praha, Kalich 2012.

jakýsi „normální“ či „správný“ stav) silná v každé době – v meziválečné republice, za stalinismu či reformního komunismu stejně jako dnes. Každé historické poznání je nějakým způsobem ideologické. Rozdíl spočívá v tom, nakolik je možné různá ideologická pozadí v historické vědě vzájemně konfrontovat, v možnostech a využitelnosti autonomie vědy a vědeckého, respektive v širším smyslu kulturního a politického názorového konfliktu v prostoru vždy už předem ideologicky formovaného historického pole. V pluralitním uspořádání vzniká lepší historická věda. Nikoliv však proto, že není ideologická, nýbrž proto, že prochází zkouškou konkurence a ohněm konfrontace.

Hudek je naopak nejsilnější v popisu složitých, komplexních a nejednoznačných interakcí mezi tím, co nazývá slovenským národním příběhem, respektive jeho různými odnožemi pocházejícími z dominantních „velkovyprávění“ katolické a evangelické provenience, marxismem jako historiografickou školou a specifickou filozofií dějin, a konečně různými variantami oficiální československé komunistické ideologie, její dobové politické linie a „politiky paměti“. Celé toto komplexní myšlenkové, institucionální a kulturní „vyjednávání“ pak ve své výrazně historizující perspektivě autor zdařile zasazuje do obecného kontextu moderního slovenského historického myšlení.

Zde je patrně nejslabší stránka Sommerova výkladu, jehož soustředění na „hustý popis“ určitého výseku dobové sociokulturní reality takřka nutně vede k upozadění genealogické perspektivy v klíčové otázce, jíž je vsazení vznikajícího historického vyprávění českého a československého komunismu do kontextu tehdejší české historiografie, a především tradičního národně identitotvorného příběhu. Že si to autor uvědomuje, je patrné z některých stručných konstatování, jako když píše: „Československý komunismus, vyznávající utilitární způsob historického myšlení a od poloviny třicátých let výrazně se nacionalizující, nakonec našel ‘svůj’ historický příběh v neo-obrozeneckých vyprávěních Zdeňka Nejedlého.“ (s. 118) Jak k tomu dochází, už ale autor neukazuje. Ani to, že Nejedlého obrozeneco-komunistické vyprávění mělo mezi marxistickými historiky více odpůrců než příznivců a k čemu tento fakt vedl právě v reformních šedesátých letech, která jsou hlavní osou Sommerova výzkumu. Tehdy totiž nastala další fáze relativně úspěšného propojování marxisticky založeného narativu českého komunismu a českého národněhistorického příběhu na základě nového kompromisu mezi revizionistickým marxismem a českým pokrokářstvím, respektive historickými revolučními tradicemi (Karel Kosík, Robert Kalivoda). Tuto zásadní historickou otázku ovšem Sommer zodpovědět nemůže, protože objektem jeho studia je stranická historiografie, a nikoliv česká historiografie, nebo dokonce české historické myšlení dané doby.

Ani jedna z obou knih neodpovídá na jinou zásadní otázku, která má v českém i slovenském prostředí stejnou naléhavost, byť zároveň dosti odlišné historické kontury. Mám na mysli stále ještě příliš citlivou a konsenzuálně obcházenou otázku po původu, povaze a roli českého, respektive slovenského „národního komunismu“, a tím i národněkomunistického historického vyprávění. Uvědomuji si přitom, že není úplně férové vyčítat autorům, že neodpovídají na otázku, kterou si nekladou. Zároveň se ale ptám, zda vlastně v obou případech neměla zaznít.

U Adama Hudka je absence otázky po národním komunismu zdánlivě logická. Jednak po procesech s takzvanými buržoazními nacionalisty na začátku padesátých let fakticky ani nebylo možné národní komunismus na Slovensku veřejně artikulovat. Tato zátěž měla za následek, jak ostatně autor ve své knize přesvědčivě ukazuje, že i po roce 1963 byly slovenské emancipační postoje v politické i historické sféře formulovány velmi opatrně. Jednak se problematika slovenského národního komunismu – jakkoliv opomíjená – obvykle spojuje až se sedmdesátými lety, a tudíž se „zprofanovanou“ „normalizační“ elitou. Pokud by si však Hudek otázku „národního komunismu“ položil, objevili by se mu v jeho práci při popisu šedesátých let někteří noví aktéři, jako například Viliam Plevza či Vladimír Mináč, neboli hlavní budoucí představitelé „normalizačního“ slovenského národního komunismu. Počátky jejich národněkomunistického vyprávění zřetelně tkví v emancipačním slovenském komunistickém pohybu šedesátých let. Jeho základní kameny jak známo tvořila rehabilitace takzvaných slovenských buržoazních nacionalistů, zejména Gustáva Husáka a davistů, s tím spjatá rehabilitace Slovenského národního povstání, ale také rehabilitace slovenského povstání roku 1848. To jsou historická „symbolická centra“ (řečeno s Milošem Havelkou), jejichž reinterpretaci v historiografii sám Hudek zdůrazňuje. Chybí mu však širší kulturní zarámování historiografické produkce. Mináčova esej *Tu žije národ*, obsahující již většinu důležitých elementů slovenské národněkomunistické mytologie, je už z roku 1965. Jeho zcela zásadní *Dúchanie do pahrieb* vychází sice až v roce 1970, svými kořeny ale tkví ve slovenském národněemancipačním hnutí šedesátých let. Otázkou pro Hudka by pak bylo, co Mináče – kromě faktu, že nejde o historiografii, nýbrž o historizující esejistiku – interpretačně odlišuje například od Mesárošova výkladu revoluce z roku 1848, který Hudek ve své knize probírá.

S trochou nadsázky by bylo možné se ptát, není-li toto zpětné odsouvání budoucích národněkomunistických „normalizátorů“ z „liberalizujícího“ diskurzu šedesátých let stále ještě pozůstatkem politiky paměti osmašedesátníků a jejich nejvýznamnějších, stále vlivných představitelů z řad špičkových slovenských historiků, jakými byli a jsou Lubomír Lipták, Jozef Jablonický, Július Mesároš či Ivan Kamenec. Ve své snaze o novou citlivost k národním aspektům a její zakomponování do marxistického dějinného schématu ostatně nestáli v šedesátých letech od budoucích národních komunistů zas tak daleko.

Také u Vítězslava Sommera by se na první pohled logicky dala odůvodnit absence tázání po národním komunismu. Soustředí se přece na Ústav dějin KSČ, který národněkomunistický narativ primárně nevytvářel. Současně ale sám autor charakterizuje stalinistickou historiografii jako dodržování „několika základních konstant typických v sovětském dějepisectví doby stalinismu, propojených s tradičními motivy národní historiografie“: těmito konstantami bylo zaměření na národ a stát jako dvě základní entity, velký důraz na roli osobnosti v dějinách, dávající anonymním masám cíl jejich snažení, a také akcent kladený na rozpor mezi silami pokroku a silami reakce jakožto základní motor dějinného vývoje (s. 98 n.). Šlo tedy o myšlenkové a interpretační postupy, které Zdeňka Nejedlého přímo předurčovaly

k tomu, aby se stal bezmála neúspěšnějším představitelem „národního stalinismu“ přinejmenším ve středovýchodní Evropě.³

Protože Sommer nevěnuje pozornost stoupající národní senzitivě stranických historiků, uniká podle mého názoru z jeho zorného pole jedna podstatná stránka jejich politické angažovanosti. V šedesátých letech se z bývalých potíračů buržoazních národních tradic stávali podporovatelé a obhájci nejen stranického reformního projektu, ale ve svém sebepojetí často i mluvčí „celonárodních“ zájmů. Obrazně řečeno, v tomto období Nejedlého „národní stalinismus“ nahrazovalo něco, co bychom snad mohli pracovně nazvat Kosíkovým, Kunderovým, ale i Kaplanovým, Křenovým, Kuralovým či Hüblovým „národním reform-komunismem“.

Že se jedná o problematiku pro stranickou historiografii zásadní, ukazuje řada motivů, které Sommer dobývá z archivních materiálů a analyzuje – ať už je to například Kreibichova kritika českého nacionalismu, jak se projevovala u „partajních“ historiků, historická rehabilitace takzvané specifické československé cesty k socialismu z let 1946 až 1948 anebo také otázka hodnocení protinacistického odboje a protektorátu, jemuž jsou v knize věnovány mimo jiné vynikající pasáže o činnosti a dílu Jana Tesaře.

Otázka českého i slovenského národního komunismu (a stalinismu) a jemu odpovídajících historických legitimizačních narativů zůstává tak i nadále opomíjeným tématem historického bádání v obou zemích. Nemyslím, že by příčinou bylo nějaké „špatné svědomí“ českých a slovenských historiků. Mnohem spíše je za tím nedostatečně reflektovaný „národocentrický“ charakter soudobých dějin (výrazný ve srovnání s dnešním historickým studiem starších období), ale možná také teoreticko-metodologická nejistota u tématu, které teprve v poslední době získává opět na pozornosti v mezinárodním bádání.⁴ Nastolení otázky povahy a role „národního komunismu“ v obou zemích a jeho relativní úspěšnosti by však mohlo být jedním z klíčových předpokladů pro pochopení snahy části polistopadové historicko-politické produkce, vyzbrojené symptomatickým modelem totalitarismu, doložit „neorganickou“ povahu komunistického panství v národních dějinách.

3 Srv. KŘEŠŤAN, Jiří: Intelektuálové bez rozumu? Učenec Zdeněk Nejedlý a fascinující půvab komunismu. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 5. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Dokofán 2005, s. 15–41; GÓRNY, Maciej: *Przed wszystkim ma być naród: Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*. Warszawa, Trio 2007.

4 Srv. MEVIUS, Martin: Reappraising Communism and Nationalism. In: *Nationalities Papers*, roč. 37, č. 4 (2009), s. 377–400.

Diskuse

Vědecké revoluce a politické postoje

Jan Mervart

Mám-li psát o *Angažovaném dějepisectví* Vítězslava Sommera,¹ nestaví mě to do zcela jednoduché role. Jednak se kniha stala za necelé dva roky od svého vydání „klasikou“ svého žánru a pevnou součástí české historiografie soudobých dějin, jednak mě s jejím autorem pojí generační příslušnost i osobní vazby přesahující běžnou kolegiálnítu. První okolnost vylučuje rekapitulační pojetí, neboť obsah knihy dostatečně zdomácněl, druhé se zase přičítá pochvalné pasáže o objektivnosti a záslužnosti diskutované monografie. Jakkoli se ani jednomu úskalí nemohu zcela vyhnout, pokusím se v souvislosti s *Angažovaným dějepisectvím* zamyslet nad otázkami spjatými jednak s autorovými metodologickými východisky, jednak s českým reformismem a jeho zdroji.

Sommerova ochota brát stranické dějepisectví vážně, a nikoliv jako pouhý politický či propagandistický nástroj, případně jako jejich *by-produkt*, umožňuje, aby byl jeho text čten minimálně ve dvou rovinách: jako studie o nikoliv bezvýznamném segmentu české poválečné historiografie s přesahem do dějin humanitních věd ve stalinském a poststalinském období, a současně jako příběh stranických intelektuálů angažujících se při vytváření socialistické diktatury na přelomu čtyřicátých a padesátých let minulého století, posléze v jeho mírné subverzi a na konci šesté dekády při reformě stávajícího socialistického modelu. Na tomto místě je nutno zmínit ještě třetí pohled,

---

1 SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepisectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2011, 508 stran.

vykládající Sommerovu práci jako propagaci komunistické historiografie.² Apriorní předpoklad *nevědeckosti* určitého tématu je ovšem natolik normativní, že s ním nelze, respektive nemá cenu polemizovat; paradoxní je, že nápadně připomíná argumenty z etapy, kterou autor knihy označuje za první fázi stranického dějepisectví. Považuji však v této souvislosti za slušné napsat, že Sommerovu knihu pokládám v prvních dvou zmíněných ohledech za mimořádnou.

Historiografii Vítězslav Sommer nepojímá jako „čistou“ vědu s vlastní „výlučnou historií“, ale pod vlivem sociálního konstruktivismu Bruna Latoura (zejména jeho *Science in Action*) především jako společensky podmíněný organismus, který nelze vykládat bez souvislostí sociálního a institucionálního zázemí jeho aktérů. Inspirován anglofonní produkcí o sovětské historiografii a inteligenci (Sheila Fitzpatricková, Roger D. Markwick) používá autor zároveň koncept vědeckých revolucí založených na změnách paradigmat, jak jej formuloval americký filozof vědy Thomas S. Kuhn. Vymezuje tak tři základní etapy stranického dějepisectví v podobě stalinské, poststalinské a reformní historiografie a poté na studiu rozsáhlého a málo využívaného souboru archivních i tištěných materiálů z dané doby popisuje jejich ustavování a nahrazování jedné paradigmatické etapy druhou. Autor čtenáře provází polozapomenutými texty a historiografickými spory, přibližuje ale také institucionální vývoj poválečného stranického dějepisectví a sociální zázemí tehdejších historiků.

Sledování proměn paradigmat stranické historiografie bezesporu představuje rámec pro funkční uchopení zvolené problematiky a výsledný obraz, jak jej autor předkládá, je z hlediska soudobé domácí historiografie přijatelný a inovativní zároveň. Přesto jsem se při čtení knihy o „angažovaném dějepisectví“ nemohl ubránit několika otázkám, jež lze bez dlouhých okolků shrnout jako vzájemné působení vztahů mezi vědou a politikou na jedné straně a proměnami jednotlivých paradigmat na straně druhé.

Úzké sepětí mezi politikou (politickou praxí stejně jako ideologií) a stranickou historiografií si autor uvědomuje více než dobře a přiznává je celému sledovanému dvacetiletí. Často se také zabývá politickým myšlením historiků, ať už to je při analýze stalinského vymezení vědy, při otřesení důvěry v Komunistickou stranu Československa kolem roku 1956 nebo v éře formování reformního programu šedesátých let. Ve chvíli, kdy vysvětluje paradigmatické zlomy, ovšem obrací svou pozornost takřka výhradně k dobovým textům, a přestože akcentuje politické souvislosti, nemohu se zcela ubránit výslednému pocitu, jako by nakonec přeci jen rozhodující impulzy pro střídání jednotlivých paradigmat připisoval samotné dějepisné produkci. Jakkoliv

2 Václav Veber nabízí tento výklad ve společné recenzi Sommerovy knihy a publikace slovenského historika Adama Hudka *Najpolitickejšia veda: Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968* (Bratislava, Historický ústav SAV 2010) v časopise *Securitas Imperii*, č. 21 (2), 2012, s. 254–258. Pro ty, kterým by se výše uvedené tvrzení zdálo vytržené z kontextu, cituji závěrečně Veberovo hodnocení: „V celé práci se autor tváří jako nezaujatý a nezainteresovaný badatel, ale už výběr tématu a jeho způsob zpracování naznačuje celkem jednoznačně, že je mu komunistická historiografie velmi blízká a že se nebrání tomu být jejím propagátorem. To se mi v dnešní době zdá už velmi anachronické, je to však upozornění na fakt, že komunismus má velmi tuhý život a vrací se neustále v nečekané podobě. To ovšem není nic radostného, v tomto smyslu je práce užitečná, varuje před tím, co může nastat.“ (Tamtéž, s. 258.)

autor vychází ze sociálního studia historiografie, analýza dobových textů ho dle mého soudu poněkud svádí k přeceňování povahy stranického dějepiscetví coby autonomní vědecké disciplíny a podceňování jeho imanentního napětí mezi politickou a vědeckou funkcí. Domnívám se, že k hlubšímu pochopení tehdejšího myšlenkového světa Sommerových aktérů je nutno akcentovat především tento vnitřní rozpor, v němž myslím hrálo politické přesvědčení prim na úkor vědeckých ambicí. Jsem ostatně toho názoru, že zmíněná teze platí jak pro stalinskou, poststalinskou i reformní historiografii, tak pro pozdější zapojení někdejších stranických historiků do činnosti disentu či politického exilu.³ Nejde mi samozřejmě, stejně jako Sommerovi, o to oddělovat jedno od druhého, zajímá mě spíše zhodnocení vzájemného poměru, jehož vychýlení není – jak se budu snažit dále ukázat – zcela zanedbatelné.

Mé tázání nechce zpochybnit autorovu periodizaci „tří fází“, směřuje nicméně k otázce, do jaké míry se skutečně jednalo o proměnu vědeckých paradigmat či o vědecké revoluce a nakolik šlo o změnu politických postojů představitelů stranické historiografie. Pokud Sommer vymezuje jednotlivé etapy stranického dějepiscetví, zůstává ke zvážení, zda se spíše nejednalo o změny politického myšlení příslušníků aparátu Ústředního výboru KSČ, pod jehož gesci Ústav dějin KSČ stejně jako Vysoká škola stranická (později politická) spadaly, než o změnu vědeckého pohledu a od něj odvozeného chápání světa.

Odkud například pramení na první pohled odlišný vývoj stranické historiografie a filozofie? Jak je možné, že v době tažení proti revizionistickým „úchylkám“ Karla Kosíka, Ivana Svitáka a Ladislava Tondla v druhé polovině padesátých let byla česká stranická historiografie prakticky konformní? Rozhodně si nelze odpovědět poplatností prvního a spekulativností druhého oboru. Jestliže v marxisticko-leninském pojetí bylo dějepiscetví součástí historického a filozofie dialektického materialismu, obě dvě disciplíny původně vytvářely pevné pilíře stalinské vědy jako nástroje poznání skutečnosti a současně její revoluční přeměny. Nespochívá tedy odpověď spíše ve skutečnosti, že převážná většina protagonistů stranické historiografie nepatřila mezi běžné straníky, jako například filozofové nebo komunističtí spisovatelé, ale do nomenklatury aparátu Ústředního výboru KSČ, byť jejích nižších pater?

Rozdílnost postojů v tomto ohledu kontrastuje zejména tehdy, když srovnáváme chápání vědy: zatímco většina ostatní stranické inteligence od druhé poloviny padesátých let plédovala za vymanění vědeckého bádání z bezprostředního vlivu politiky KSČ, ve stranické historiografii podobné tendence nenajdeme. Prosazuje se v ní sice nárok na vědeckost, avšak v přísně politickém pojetí „budování socialismu novými metodami“, a nikoliv jako „konec panství ideologie“, která učiní „místo vědecké teorii“.⁴ Napětí tohoto druhu se ostatně dá vysledovat i na úrovni Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a institucí stranického dějepiscetví: jakkoliv se například František

3 Výrazným příkladem podobného přesahu je působení Karla Bartoška a jeho autorský podíl na *Černé knize komunismu*.

4 Tento obrat je vypůjčen ze známé diskuse o ideologii a vědě vedené na stránkách *Literárních novin* počátkem druhé poloviny 50. let (viz KOSÍK, Karel: Hegel a naše doba. In: *Literární noviny*, roč. 5, č. 48 (1956), s. 3). Vítězslav Sommer zmíněný stav sám konstatuje v závěru kapitoly o destalinizaci Ústavu dějin KSČ, když píše, že „místo v revizionistickou

Červinka a Robert Kvaček věnovali stejnému úseku novodobých dějin jako jejich kolegové v Ústavu dějin KSČ, do narativu stranické historiografie jednoduše nezapadali.

Ostatně není tak docela náhoda, že při kampani proti revizionismu nebyly kritizovány historické práce stranické provenience (ve smyslu vymezení *Angažovaného dějepisectví*), ale Kvačkova *Osudná mise*⁵ a Kalivodova *Husitská ideologie*. Rukopis druhé jmenované knihy přitom byl dokončen již roku 1957, v důsledku kritiky však mohl vyjít až o čtyři roky později.⁶ Narozdíl od stranických dějepisců, kteří na intelektuální podněty meziválečné levice prakticky nenavazovali, se Kalivoda otevřeně hlásil ke Kurtu Konradovi, jemuž je *Husitská ideologie* dedikována.

Přirozeně by musela být provedena modelová analýza jednotlivých faktorů, jež vstupovaly do procesu osobnostního formování tehdejších intelektuálů, domnívám se ovšem, že postoje stranických historiků byly ve srovnání s ostatní stranickou inteligencí zásadně předdefinovány jejich příslušností k aparátu Ústředního výboru KSČ. Zajisté, Sommerovi aktéři se v šedesátých letech zapojili do reformy státního socialismu (autor v této souvislosti skvěle popisuje vytváření legitimizačního příběhu československé reformy), avšak ještě jednou: nebyly tyto postoje poněkud odlišné od ostatních reformistů? Nejednalo se spíše o politický postoj, formovaný především prostředím aparátu Ústředního výboru KSČ, jehož nezanedbatelná část se vymezovala vůči garnituře Antonína Novotného, než o intelektuální reflexi Kosíkova, Kalivodova anebo třeba Kunderova či Vaculíkova typu? Aktivní zapojení stranických historiků do formulování oficiální reformní politiky v rámci „poradních sborů“ významných politiků pražského jara to dle mého soudu nepřímou dokazuje. Jakkoliv měly ostatní segmenty stranické reformní inteligence nemalý politický vliv, v těchto *think tankích* oficiálního reformismu nebyly zdaleka tak zastoupeny jako právě Sommerovi historici. Filozofové, literáti a publicisté se spíše podíleli na kritice politické praxe a na formulování radikálnější pojatého reformního programu. Jinými slovy, přestože byli členy KSČ, pocházeli z mírně odlišného politického prostředí a jejich reformismus se mimo jiné vyznačoval krajní opatrností vůči mocenským strukturám aparátu Ústředního výboru KSČ. Zatímco například straničtí historici považovali Zdeňka Mlynáře za dobře známého partnera, reformní intelektuálové soustředění kolem redakce *Literárních novin* a později *Literárních listů* vůči němu byli značně ostražití, neboť se v šedesátých letech podílel na řadě kampaní proti přílišným „výstřelkům“ kulturní stranické inteligence.

Vzhledem k širokému záběru monografie by bylo patrně pošetilé chtít po autorovi, aby svou pozornost věnoval také těm, kteří byli z dominantního diskurzu vytlačováni. Pokud však navážeme naše tázání tam, kde Vítězslav Sommer skončil, musíme konstatovat, že paradigma „normalizační“ stranické historiografie se nezjevuje jako záležitost importovaná zvnějšku, ale že mimo jiné čerpá ze zdrojů, jež byly právě v druhé polovině padesátých, a zejména potom v průběhu šedesátých let vytěšňová-

---

konfrontaci se stranickým vedením vyústil pouze ve formulaci kompromisního programu 'zvědečtění' stranické vědy' (s. 175).

5 KVAČEK, Robert: *Osudná mise*. Praha, Naše vojsko 1958.

6 KALIVODA, Robert: *Husitská ideologie*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1961.

ny. Jedním z pilířů „normalizačního“ paradigmatu tak nebude to, co by si postupně proboujávalo cestu jako nové, ale to, co již jednou bylo z dominantního vědeckého diskurzu vyloučeno.

Vedle vztahů vědy a politiky se na tomto místě dostávám k druhému problematickému bodu použití Kuhnova konceptu pro vývoj stranického dějepisectví. Přijetí teorie vědeckých revolucí totiž předpokládá, že dochází k radikálnímu převrácení dosavadního vnímání skutečnosti: „Kachny předrevolučního světa se ve světě po revoluci ukáží být králiky.“⁷ Každé nové paradigma je tak podle Kuhna zcela nesouměřitelné s paradigmatem dřívějším – jelikož se jedná takřka o „nový svět“, nelze ho porovnávat se světem předchozím. Aniž bych chtěl mezi pátou a sedmou dekádu dvacátého století pokládat rovnítko, rozhodně lze konstatovat, že právě pro „normalizační“ a stalinské paradigma Kuhnův princip nesouměřitelnosti neplatí. Stalin se sice v sedmdesátých letech nevrací ani jako symbol, avšak zastaveno a poté tabuizováno je tažení proti „kultu osobnosti“, do stranické historiografie se vrací řada starých motivů i dříve ostrakizovaných osobností, výlučnost československého příběhu je nahrazena „internacionalismem“ a podobně. Jistou souměřitelnost můžeme současně vidět i mezi reformní a „normalizační“ érou, ať už je to na úrovni „budování socialismu“ či v dovolávání se Lenina. Obecně platí, že v rámci jednotlivých etap stranického dějepisectví budeme nacházet spíše příklady souměřitelnosti než dokazovat opak. A to i navzdory (osobně mi sympatickému) náhledu na „normalizaci“ jako na svébytný projekt, který měl blíže k moderním diktaturám vně východního bloku než ke stalinismu.

Vývoj stranického dějepisectví, a nejen jeho, byl na počátku sedmdesátých let podruhé v krátké době přímo odvislý jednak od institucionálních proměn (zánik zázemí stranické historiografie popisuje autor na stranách 444–462) a jednak od výrazné proměny politicko-ideologického diskurzu. Stranická historiografie se na formování nové situace sice podílela, v primární instanci byla ale její institucionální podoba od těchto proměn přímo odvozena, stejně jako tomu bylo na počátku padesátých let. Změna paradigmatu ve stranické historiografii tak nebyla dána neudržitelností vědeckých hypotéz a teorií či výraznými objevy (přelomovými historickými pracemi) a proboujáváním nového, ale odehrála se naopak na základě politických změn, na nichž přestali mít aktéři reformního paradigmatu podíl. Vyčítat jim přílišné se-pětí s politikou dle mého soudu není na místě; historiografii jako politický zápas brali, jako takový ho prohráli, řada z nich současně zůstala politicky angažována až do konce života. Pojednání o nich jako o poražených anebo o těch druhých, kteří je porazili, musí být ovšem podrobena dalšímu důkladnému studiu. Není pochyb o tom, že monografie Vítězslava Sommera bude pro takový počín nedocenitelným zdrojem informací i inspirace.

---

7 KUHN, Thomas Samuel: *Struktura vědeckých revolucí*. Praha, Oikoymenh 2008, s. 115.

Diskuse

O stranické historiografii

Zamyšlení nad jednou knihou a jejím tématem

Bohumil Jiroušek

Marxistická, či zřejmě přesněji marxisticko-leninská historiografie v Československu je přes vzrůstající zájem zejména mezi mladou generací vědců stále poměrně opomíjeným tématem, o stranické historiografii to pak platí téměř absolutně. Zaujaly proto již dílčí texty Vítězslava Sommera,¹ který své poznání na tomto poli posléze zúročil v knize *Angažované dějepiscevtví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, kterou vydalo v roce 2011 Nakladatelství Lidové noviny spolu s Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy v edici České dějiny. Sommer v ní přichází se syntetickým pohledem na dvacetiletí vývoje historiografie dělnického hnutí a Komunistické strany Československa v tak exponované době, jakou byla padesátá a šedesátá léta uplynulého století; následující dvacetiletí

---

1 Viz např. SOMMER, Vítězslav: Tři fáze stranického dějepiscevtví v padesátých a šedesátých letech. In: JIROUŠEK, Bohumil a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie: Kapitoly z dějin historiografie 20. století*. České Budějovice, Jihočeská univerzita 2008, s. 271–286; TÝŽ: Historiografie jako součást politiky: Zakladatelské období stranického dějepiscevtví v Československu (1950–1955) a jeho kořeny. In DEVÁTÁ, Markéta – OLŠÁKOVÁ, Doubravka – SOMMER, Vítězslav – DINUŠ, Peter: *Vědní koncepce a její institucionalizace po roce 1948*. (Práce z dějin vědy, č. 23.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2010, v. v. i., s. 97–157.

takzvané normalizace, která naopak i do této oblasti historiografie vnášela jakési „zmrtvění“, je už mimo autorův záběr. V tomto směru je nutné poznamenat, že Vítězslav Sommer dobře zvolil periodizační mezníky, jimiž vymezil své téma, neboť opravdu jde o období, ve kterém stranické dějepisectví prodělalo výrazný vývoj na cestě ke zvědečtění své produkce.

Vstupní kapitola práce přibližuje metodologická východiska, jichž se autor ve své práci přidržuje. V tomto ohledu zejména dokonale využil teorie ideální vědy a práce Thomase S. Kuhna, jeho úvahy o vědeckých revolucích a proměnách paradigmatu, na jejichž základě vystavěl příběh postupného zvědečtování stranické historiografie. Výrazně je také ovlivněn širší problematikou sociálního studia vědy, což v daném případě implikuje zkoumání historiografie ve vazbě na proměny politiky. Místy se zdá, že autor má blízko i k „hustému popisu“ Clifforda Geertze, ovšem dokáže si od něj uchovat dostatečný odstup, aby byla patrná hodnotová stanoviska, z nichž sám tematiku přehlíží. Zásadní přitom je, že Vítězslav Sommer nezapomíná rozlišovat mezi vědou a politikou, respektive ideologií, protože v souladu s právním teoretikem Jiřím Příbáním soudím, že „věda je možná pouze tehdy, pokud její vnitřní kritéria pravdivosti a omylu nejsou odvozena od nějaké oficiální, politicky vynutitelné ideologie“;² věda musí mít kritéria pravdivosti nastavena jako hledání skutečnosti, byť s vědomím toho, že pravda je relativní, zatímco ideologická předpojatost vědecké bádání výrazně problematizuje, zejména v takovém případě, kdy si straničtí historikové pochybnosti – výslovně v padesátých letech – nepřipouštěli, ba dokonce byli ochotni upravovat fakta, jak ostatně autor také dokládá. V tomto směru je samozřejmě hodnocení stranické historiografie, která si nárokovala podíl na politickém rozhodování komunistického vedení, velmi obtížné, a je tudíž třeba ocenit, že se ho Vítězslav Sommer zhostil v celé monografii opravdu se ctí.

Stěžejní část práce tvoří tři vnitřně strukturované kapitoly, které zároveň reprezentují periodizační mezníky stranické historiografie ve sledovaném období. Od muzealizace nově utvářené kolektivní paměti Čechů a Slováků v raných padesátých letech (připomínky tradic dělnického hnutí, pražská muzea upomínající na Vladimira Iljiče Lenina a Klementa Gottwalda, ale třeba i dosavadním výzkumem opomíjené tradice rodných domků představitelů KSČ) a vylučování spisů odporujících dobovému kánonu z vědy i knihoven plyne výklad ke zvědečtování pohledu na minulost v procesu destalinizace, kdy stěžejní role připadne Ústavu dějin KSČ a také Vysoké škole stranické (tehdejší vývoj odráží i proměny názvů těchto institucí, jež autor podchycuje a zároveň osvětluje v dobových souvislostech), a poté přechází do let šedesátých, kdy i stranickou historiografii zasáhne vlna reformem, snad lze říci i revizionismu, třebaže v ní byla vždy patrná jistá snaha vycházet konsenzuálně s Ústředním výborem KSČ; i různí protagonisté a proudy stranické historiografie hledali oporu v nejvyšších stranických kruzích (revizionismus by tak

---

2 PŘIBÁŇ, Jiří: Na stráži jednoty světa: Marxismus a právní teorie. In BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÍČEK Vojtěch (ed.): *Komunistické právo v Československu: Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno, Masarykova univerzita 2009, s. 58.

v této souvislosti spíše mohl být chápán jako hlavní proud dobového marxistického myšlení i komunistické politiky, nikoli jako nějaká vnitřní opozice v jejich rámci).

Sommerova kniha přibližuje fungování stranických institucí, jejich publikační výsledky a platformy (mimo jiné sborníky, časopisy a „učebnice“ dějin KSČ), ale zároveň také spory – více či méně otevřené, přesto však zřetelné – které uvnitř stranické historiografie propukaly. V tomto směru se autorovi podařilo vystihnout i generační problematiku, která se v těchto sporech zračila – „zasloužili“ soudruzi bez vědeckých schopností (někdy i bez vzdělání) se postupně stávali pro mladé badatele překážkou v jejich vědeckém rozletu a koneckonců brzdili i činnost institucí, v nichž působili.

Při této příležitosti si zaslouží ocenit, že autor leckdy líčí i rané kariéry dosud publikujících historiků moderních dějin, přičemž někteří z nich by asi přešli tuto fázi svého působení raději mlčením; nicméně Vítězslav Sommer dokázal i takováto témata pojednat s odpovídající erudicí a bez jakékoli senzacechtivosti. Pokud jde o nechvalně proslulé „koryfeje“ stranického dějepisectví, přispěl Sommer například k objasnění kariéry Čestmíra Amorta a zásluhu má i na tom, že „oprášil“ a popsal historii pozapomenutých a důležitých institucí historického provozu, jako byl Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje, Komise pro dějiny závodů a další. Mnoho otázek samozřejmě mohl autor v takto syntetizujícím podání jen nastínit, a proto před ním zůstává celá řada badatelských možností, kam se dále ve výzkumu této problematiky ubírat, jak v daném časovém úseku, tak případně i za jeho hranicí (do budoucna by stála za výzkum například činnost Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ v éře „normalizace“).

Na Sommerově knize kromě jejího značného vědeckého přínosu oceňuji i její formální kvality, promyšlenou strukturu, přesné definování používaných termínů, kultivovaný jazyk a v neposlední řadě také výbornou znalost pramenů a literatury k tématu. Za zvláštní zmínku ovšem stojí samotný název práce – *Angažované dějepisectví*. Třebaže tento pojem není úplně tradiční, v jistém slova smyslu je ve srovnání s termínem „stranické dějepisectví“ mnohem šťastnější a výstižnější v charakteristice problémů historie jako „měkké“ vědy, jež velmi často – a relativně snadno – v minulosti (a možná i dnes) podléhala snaze ovlivňovat politiku, tedy svou současnost. Na druhé straně ovšem také platí, že politika má vždy tendenci přizpůsobovat výklad minulosti. Pro totalitarizující (a autoritativní) režimy je pak tato „angažovanost“, či přímo služebnost, typická měrou vrchovatou. Proto termín „angažované dějepisectví“ je zvolen vhodně a lze ho zřejmě přenášet i do dalších období, v nichž byla historie formována tlakem komunistické strany, ale i jiných stran s nároky na absolutní moc.

Stranická historiografie v Československu padesátých a šedesátých let uplynulého století má svá specifika, jež ji i z hlediska periodizace odlišují od celkového vývoje společnosti a koneckonců i od tehdejšího stavu marxisticko-leninské historiografie jako celku. Z hlediska historiografie východního bloku a jejího zvědečtění se mi jeví jako podstatný okamžik příprava a účast na desátém Mezinárodním kongresu historických věd v Římě roku 1955, kdy se pod vedením sovětských historiků jednoznačně rozhodli i jejich čeští kolegové pro věcnou argumentaci a opustili praxi

dokazovat pravdivost svých tvrzení pouhými citáty z „klasiků“ Marxe, Engelse, Lenina, Stalina a případně Gottwalda. Tato mezinárodní zkušenost, zahrnující setkání se západní historiografií, byla poměrně zásadní pro změnu myšlení některých československých historiků.³ Ve stranické historiografii, zaměřené primárně k dějinám KSČ, dalších komunistických stran, dělnického a revolučního hnutí, tedy k nejvíce hlídaným výsekům moderních dějin, tomu tak zřejmě nebylo. Z knihy Vítězslava Sommera plyne, že ono otevření spolupráci se Západem v této oblasti spadalo až do šedesátých let, a to v kontextu výzkumu protifašistického odboje, který se tehdy intenzivně prováděl fakticky v celé Evropě.

Vítězslav Sommer svou knihou položil skutečné základy výzkumu české stranické historiografie. Jeho knihu nebude další bádání v této oblasti již nikdy moci pominout, bude ji dále rozvíjet, možná někdy i v opozici vůči jeho závěrům, ale v každém případě s vědomím, že bez Sommerovy práce by byl každý další výzkum mnohem těžší. Základy bývají jen počátkem stavby, ale v tomto případě lze říci, že Vítězslav Sommer již vystavěl celkem slušný dům – znalosti o celku stranické historiografie jsou tu už položeny, dále ovšem bude třeba otvírat jednotlivé dveře a zjišťovat, co je za nimi – a nejspíše tam bude i mnoho úkrytů a labyrintů.

---

3 Srv. sborník JIROUŠEK, Bohumil (ed.): *Česká a československá účast na mezinárodních kongresech historických věd*. České Budějovice, Jihočeská univerzita 2006.

Diskuse

Mýty a legendy o nuceném vysídlení Němců *Zásadní analýza německého „vzpomínání a zapomínání“*

Petr Šafařík

HAHN, Eva – HAHN, Hans Henning: *Die Vertreibung im deutschen Erinnern: Legenden, Mythos, Geschichte*. Paderborn – München – Wien – Zürich, Schöningh 2010, 839 stran.

Historici Eva Hahnová a Hans Henning Hahn v roce 2010 předložili rozsáhlou analýzu německého diskurzu o nuceném vysídlení Němců ze střední a východní Evropy. Jejich kniha *Vyhnání v německé paměti* nese případný podtitul *Legendy, mýtus, dějiny*. Autoři tak k debatě o důležitém tématu, které je stále zatíženo různými předsudky a stereotypy, přispěli pozoruhodným dílem, které by mohlo ovlivnit i způsoby, jak se o onom tematickém komplexu pojednává v dalších zemích. V České republice by taková inspirace byla velmi přínosná, neboť i zde – s nepřímou úměrou k prohlubujícímu se odbornému poznání tohoto tématu – působí „legendy a mýty“, a to také pod vlivem problematické části (sudeto)německého diskurzu o nucených migracích.¹

---

1 Ke kritice „mýtů a legend“ sudetoněmecké otázky v některých novějších pracích viz ŠAFAŘÍK, Petr: Die Legende eines gewissen Herrn Dolchstoß, ein geheimnisvoller Fragebogen und weitere Freuden. In: *Acta Universitatis Carolinae – Studia territorialia*, roč. 10, č. 3–4 (2010),

Podle dostupných informací se nechystá překlad monografie *Die Vertreibung im deutschen Erinnern* do češtiny, proto zde tuto knihu představím velmi obsáhle. Soudím totiž, že jde o jednu z nejvýznamnějších prací nejen k „druhému životu“ nuceného vysídlení Němců ze střední a východní Evropy, ale také k řadě témat německé i středoevropské politiky paměti a sebereflexe příslušné části poválečné i současné

---

s. 178–189; TÝŽ: Die Edvard Beneš-Bücher der Publizistin Sidonia Dedina: Von einem Ausdruck des problematischen Kanons im Diskurs über den tschechisch-(sudeten)deutschen Themenkomplex. In: *Tamtěž*, roč. 12, č. 3–4 (2012), s. 71–106. – Řada faktografických chyb a interpretačních lapsů, které souznějí s tím, co kriticky analyzují Hahnovi, je přítomna v masmédiích. Kupříkladu nad filmem Juraje Herze *Habermannův mlýn* (2010, koprodukce Česká republika – Německo – Rakousko) na takové rysy poukázali Stanislav Balík (Habermannův lynč a národní sebebičování. In: *Lidové noviny*, 12.10.2010, s. 12 – článek je dostupný online na stránce <http://www.revuepolitika.cz/clanky/1362/habermannuv-lynch-a-narodni-sebebicovani>, staženo 12.8.2013) a Blahoslav Hruška (Herzův mlýn mele naprázdno. In: *Literární noviny*, roč. 21, č. 43 (2010), s. 12).

Ze starších prací kritických k „mýtům a legendám“ česko-sudetoněmeckého tematického komplexu srv. např. KUČERA, Jaroslav: Česká historiografie a odsun Němců. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1, č. 2–3 (1994), s. 365–373; KŘEN, Jan: Poválečná německá historická literatura o českých zemích. In: KOVÁČ, Dušan – KŘEN, Jan – LEMBERG, Hans (ed.): *V rozdělené Evropě: Češi, Slováci, Nemci a ich štáty v rokoch 1948–1989*. Praha, AEP 1998, s. 125–156; KŘEN, Jan: Česká a německá historická paměť. In: *Český časopis historický*, roč. 97, č. 2 (1999), s. 321–331, zejména s. 326–330; OLIVOVÁ, Věra: *Manipulace s dějinami první republiky*. Praha, Společnost Edvarda Beneše 2001; HOUŽVIČKA, Václav: *Návraty sudetské otázky*. Praha, Karolinum 2005, např. s. 354–363. – Důležité jsou v daném ohledu i recenze. Srv. např. kritický posudek Jiřího Peška (PEŠEK, Jiří: Češi a Němci à la Landsmannschaft. In: *Tvar*, roč. 4, č. 45–46 (1993), s. 15) na brožuru *Deutsche und Tschechen*, vydanou nákladem dvě stě tisíc kusů německou Spolkovou ústřednou pro politické vzdělávání (HABEL, Fritz Peter – KISTLER, Helmut – BLATT, Heinz: *Deutsche und Tschechen*. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 1993), stejně jako recenzi téhož autora na syntézu dějin Němců v Čechách a na Moravě (PRINZ, Friedrich (ed.): *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Böhmen und Mähren*. Berlin, Siedler 1993) v *Českém časopise historickém* (roč. 93, č. 1 (1995), s. 117–125). Obě uvedené recenze jsou snadno dostupné v publikaci *Německé dějiny optikou recensenta: Literatura o dějinách německy mluvících zemí střední Evropy 19. a 20. století v recenzích Jiřího Peška z let 1990–2002* (Praha, Historický ústav AV ČR 2004, s. 43–47 a 32–42, zde zejména s. 40–42). Srv. též recenze knihy Emilie Hrabovce *Vertreibung und Abschub: Deutsche in Mähren 1945–1947* (Frankfurt/M. – Bonn – New York – Wien, Peter Lang 1995 a 1996) od Jiřího Peška ve sborníku *Minulosti Západočeského kraje*, roč. 33 (Plzeň, Archiv města Plzeň 1998, s. 262–266) a Lubomíra Slezáka v *Českém časopise historickém* (roč. 95, č. 1 (1997), s. 195–202, zejména s. 197–200); srv. např. i pointovanou recenzi putovní výstavy „Kde domov můj: Stopy německo-české vzájemnosti v 19. a 20. století“ (KRAFT, Daniel ad. (ed.): *Kde domov můj: Stopy německo-české vzájemnosti v 19. a 20. století / Wo ist meine Heimat: Spuren tschechisch-deutscher Gemeinsamkeiten im 19. und 20. Jahrhundert. Ausstellungskatalog*. Dresden, Brücke/Most-Stiftung, 1999) od Evy Broklové (BROKLOVÁ, Eva: Můj domov je tam, kde hučí voda po lučinách, bory šumí po skalínách... In: BEDNÁŘ, Miloslav: *Spory o dějiny*, sv. 2: *Sborník kritických textů*. Praha, Masarykův ústav AV ČR 1999, s. 102–107). – Pokusem o rekapitulaci nejen historiografických debat o sudetoněmecké otázce byla zdrženlivě hodnotící studie: KOPEČEK, Michal – KUNŠTÁT, Miroslav: „Sudetoněmecká otázka“ v české akademické debatě po roce 1989. In: *Soudobé dějiny*, roč. 10, č. 3 (2003), s. 293–318.

historiografie a historické publicistiky. Důležité je toto pojednání také s ohledem na některé stránky mezinárodních vztahů Německa a jeho východních sousedů.

Několik slov o autorech knihy

Nejdříve krátce představím oba autory. Mnohým českým čtenářům jsou již známi jako badatelé zabývající se dějinami Němců ve středoevropských zemích a rovněž analýzami historiografického, politického i intelektuálního a kulturního zpracování tíživých kapitol vztahů Němců s jejich středoevropskými sousedy.²

Rodilá Češka Eva Hahnová (v minulosti publikovala také pod příjmením Schmidtová-Hartmannová) po odchodu do exilu působila v letech 1981 až 1999 v mnichovském Collegiu Carolinu. Opustila je kvůli sporu s tehdejšími ředitelem Ferdinandem Seibtem. Kontroverze se propojila s obsáhlou debatou o budoucnosti oboru východoevropských dějin a východoevropských studií (*Osteuropaforschung*) ve Spolkové republice Německo.³ V této diskusi, artikulované v letech 1998 a 1999 zejména v časopise *Osteuropa*, se kromě důsledků geopolitických proměn po roce 1990 a teoreticko-metodologických otázek projeví i generační rozdíly a odlišné postoje k politickým vazbám oboru za studené války.⁴

Hans Henning Hahn je profesorem moderních východoevropských dějin na Univerzitě Carla von Ossietzského v severoněmeckém Oldenburgu. O významném postavení Hahnových na německé historiografické scéně svědčí mimo jiné to, že byli

---

2 Viz HAHNOVÁ, Eva: *Sudetoněmecký problém: Obtížné loučení s minulostí*. Ústí n/L., Albis international 1996; HAHNOVÁ, Eva – HAHN, Hans Henning: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*. Praha, Votobia 2002; HAHN, Hans Henning – TRABA, Robert (ed.): *Deutsch-Polnische Erinnerungsorte*, sv. 3: *Parallelen*. Paderborn, Ferdinand Schöningh 2011 (knihla vyšla také v polském jazyce).

3 Srv. sebrané texty zmíněné diskuse v publikaci: CREUZBERGER, Stefan von – MANNTUEFEL, Ingo – STEINIGER, Alexander – UNSER, Jutta (ed.): *Wohin steuert die Osteuropaforschung? Eine Diskussion*. Köln/R., Wissenschaft und Politik 2000. Některé z těchto článků se nacházejí i plnotextově na pozoruhodných internetových stránkách manželů Hahnových věnovaných sudetistice a bohemistice (<http://www.bohemistik.de/evahahn/kdb.html>, staženo 12.8.2013). V českém prostředí zmíněná debata rezonovala s důrazem na německou bohemistiku v podobě – místy osobně zabarvené – polemiky mezi Jiřím Peškem a Evou Hahnovou (viz PEŠEK, Jiří: *Diskuse o budoucnosti německého dějepiscetví východní Evropy a o německé bohemistice*. In: *Český časopis historický*, roč. 98, č. 2 (2000), s. 323–348; HAHNOVÁ, Eva: O „dějinných překážkách“ a česko-německém dialogu historiků: Dovětek ke zprávě o diskusi bohemistů v časopise *Osteuropa*. In: *Tamtéž*, č. 4 (2000), s. 813–819; PEŠEK, Jiří: *Odpověď Evě Hahnové*. In: *Tamtéž*, č. 4 (2000), s. 820–823).

4 Srv. OHLIGER, Rainer: *Vertreibungsforschung, Ost(europa)forschung, „Deutschumsforschung“? Zwei Debatten – ein Konflikt und einige (un)zeitgemässe Betrachtungen zu Pfingsten*. In: *H-Soz-u-Kult* (<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/BEITRAG/essays/ohra0600.htm>, staženo 12.8.2013).

vybráni jako autoři hesla „Útěk a vyhnání“ (*Flucht und Vertreibung*) pro historickou příručku *Německá místa paměti*.⁵

Do diskusí o nuceném vysídlení Němců ze střední Evropy a různých stránkách nejen německé *politiky paměti a kulturní paměti* Hahnovi vstupují i coby publicisté a *veřejní intelektuálové*. V českém prostředí se zejména Eva Hahnová vyjadřuje v aktuálních historicko-politických debatách k česko-německým vztahům i dalším tématům, především v *Lidových novinách*.⁶ K příslušným otázkám bývá dotazována i pro anglickojazyčné zpravodajství připravované Českou tiskovou kancelář.

Ve Spolkové republice Eva a Hans Henning Hahnovi publikují – někdy ve spoluautorství – i v celostátních denících, jako jsou *Die Süddeutsche Zeitung*, *Die Frankfurter Rundschau* nebo *Die Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Historické eseje, v nichž autorská dvojice zajímavě polemizovala o metasouvislostech odborného a moralizujícího zpracování nucených přesunů obyvatelstva s americkým historikem Normanem Naimarkem, právním expertem a historickým revizionistou Alfredem de Zayasem nebo s vlivným německým sociálnědemokratickým politikem a publicistou Peterem Glotzem, mohli číst zájemci i v časopise *Soudobé dějiny*.⁷

Po roce 2000, kdy především kvůli vypjatým polsko-německým polemikám došly historicko-politické debaty o nuceném vysídlení Němců ze střední a východní Evropy⁸ k jednomu ze svých vrcholů – jablkem sváru byl tentokrát zejména plán Svazu vyhnanců (*Bund der Vertriebenen* – BdV) na zřízení vzpomínkové instituce Centrum proti vyháněním (*Zentrum gegen Vertreibungen*) v Berlíně – se Hahnovi v létě 2003 stali spoluiniciátory petice sto šestnácti německých a dalších středoevropských historiků a intelektuálů, která pod názvem „Pro kritickou a osvícenou diskusi o minulosti“ kritizovala koncept Centra proti vyháněním a plédovala za to, aby téma nebylo zneužito k utilitárním zájmům a k posilování historických resentimentů.⁹ Pro toto provolání se vžil název „Gerolsteinská výzva“ (*Gerolsteiner Aufruf*).

5 HAHN, Eva – HAHN, Hans Henning: *Flucht und Vertreibung*. In: FRANÇOIS, Etienne – SCHULZE, Hagen (ed.): *Deutsche Erinnerungsorte*, sv. 1. München, C. H. Beck 2001, s. 335–351.

6 Srv. např. recenzi na problematice dějiny Československa od Mary Heimannové (*Czechoslovakia: The State That Failed*. New Haven, Yale University Press 2009), která v mnohém souvisí se zde představovanou monografií (HAHNOVÁ, Eva: Úskalí jedné demytologizace. In: *Lidové noviny*, 23.1.2010, s. 29). Viz též rozvedení této kritiky (TÁŽ: O anglosaském provincialismu, české minulosti a jedné nové knize ze Skotska. In: *Britské listy*, 23.1.2010 – <http://www.blisty.cz/art/50907.html>, staženo 12.8.2013).

7 HAHNOVÁ, Eva – HAHN, Hans Henning: Staré legendy a nové návštěvy „Východu“: O obrazech dějin Normana M. Naimarka. In: *Soudobé dějiny*, roč. 14, č. 2–3 (2007), s. 488–500; TÍŽ: (Ne)patříčné poznámky k jednomu německému bestselleru: Alfred de Zayas o vyhnání Němců. In: *Tamtéž*, roč. 17, č. 1–2 (2010), s. 158–172; TÍŽ: Peter Glotz a jeho obrazy dějin. In: *Tamtéž*, roč. 11, č. 1–2 (2004), s. 178–187.

8 Slosloví „střední a východní Evropa“ (*Ostmitteleuropa, East Central Europe*) je pro tematický komplex nucených přesunů Němců ve 30. a 40. letech třeba chápat tak, že zahrnuje i Balkán a tamní pohyby německého obyvatelstva té doby.

9 Viz text výzvy na internetových stránkách manželů Hahnových (<http://vertreibungszentrum.de>, staženo 12.8.2013).

Archeologie vyhnaneckého diskurzu

V roce 2010 tedy Eva Hahnová a Hans Henning Hahn završili svůj dlouhodobý zájem o nacistické přesídlování, evakuace před postupující frontou, útěk, vyhnání a odsun Němců ze střední a východní Evropy¹⁰ rozsáhlou, více než osmisetstránkovou prací *Die Vertreibung im deutschen Erinnern*.

V úvodu autoři poukazují na důležitost, jakou zaujímá obraz nuceného vysídlení Němců v kolektivní identitě německého národa. Záhy konstatují, že se v řadě politických, publicistických i historiografických pojednání informace o nuceném vysídlení podivně rozcházejí, což se jim zdá zarážející jednak kvůli relativní časové blízkosti daného tématu a dostatku pramenů, jednak kvůli nesporné vyspělosti německé historiografie, schopné kvalitně zpracovávat i velmi náročná témata (s. 9). Poté Hahnovi ohlašují záměr zjistit příčinu oněch odlišných informací, a to diskurzivní analýzou široké množiny textů, kterou označují jako „vzpomínky“ (*Erinnerungen*) v nejširším smyslu slova nebo vzpomínkové obrazy (*Erinnerungsbilder*). Mezi zkoumané výpovědi vskutku zařadili velmi pestré prameny včetně masmediálních a beletristických textů.

Za cíl svého pojednání si autorská dvojice uložila zaprvé průzkum dějin německého vzpomínání na nucené vysídlení, zadruhé dějiny vysídlenců, a to s důrazem na porovnání jejich vzpomínek s tradovanými oficiálními, státem podporovanými historickými obrazy. „Mýtem vyhnání“ (*Mythos der Vertreibung*) badatelé nazývají narativ, který podle nich zůstává už zhruba půlstoletí v podstatě neměnný a který spočívá na ustálených řečnických obratech a na výpovědích, jejichž obsah kriticky neproověřila moderní historiografie (s. 10).

V první části, nazvané „Vyhnání 60 let poté – galerie obrazů vzpomínek“ (*Die Vertreibung 60 Jahre danach – eine Galerie der Erinnerungsbilder*), se Hahnovi věnují současným rozšířeným německým reprezentacím nuceného vysídlení a jejich obvyklým historiografickým, politickým, publicistickým i aktivistickým rámcům a interpretacím. Svůj přístup přirovnávají ke konceptu umělecké galerie, která chce kompozicí výstavy ukázat strukturální podobnosti mnoha děl a zároveň umožnit detailní analýzu vybraných podání.

Autoři předesílají, že nebudou nabízet chronologický výklad, ale propojovat jednotlivá podtémata a problémy podle vnitřních souvislostí. V knize několikrát používají přirovnání k labyrintu. A skutečně již první kapitola obsahuje řadu ukázek rétoricky, eticky či politicky velmi ambiciózních – a faktograficky zpravidla velmi nepřesných – výroků o nuceném vysídlení Němců ze střední a východní Evropy, v nichž zaznívají teze o „strašlivém bezpráví“, „celoevropské katastrofě“, „zloči-

---

10 V tomto textu používám pro souhrnné označení těchto pěti různých procesů většinou sloví *nucené vysídlení*. Při souhrnném označení objektu a subjektu oněch procesů, tedy Němců ze střední a východní Evropy, volím výraz *vysídlenci*, a někdy jej užívám i v souvislosti s akcemi Svazu vyhnanců, abych průběžně připomínal překérnost pojmové roviny dané problematiky. Ta je jedním z důležitých podtémat monografie manželů Hahnových i tohoto článku.

nu tisíciletí“, „vyhnaneckém holocaustu“ (*Vertreibungs-Holocaust*) a tak podobně (s. 21–24).

V tomto kaleidoskopu, začínajícím doklady z let 2003 až 2005, kdy příslušný diskurz zažíval jeden ze svých nejnovějších vrcholů,¹¹ nalezneme například sporná vyjádření kardinála Karla Lehmana (v letech 1987 až 2008 předsedy Německé biskupské konference), spolkové kancléřky Angely Merkelové nebo německého prezidenta Johannesera Raua. Velmi účinným prostředkem předkládané „archeologie diskurzu“ je paralelní prezentace – někdy i v graficky odlišených rámečcích – různých citátů k jedné a téže události či problému, jako je například počet nuceně vysídlených Němců (s. 39 n. a 42 n.), výroky o útocích na Němce v Ústí nad Labem 31. července 1945 (s. 69) nebo krajně ostré odsudky Edvarda Beneše (s. 92).¹² Hahnovi tyto soudy či historické obrazy konfrontují s ověřenými fakty a doplňují krátkými analýzami jednotlivých diskurzů. Ukazují přitom mimo jiné, jak mnozí němečtí mluvčí stále čerpají z překonaných zdrojů, problematických často i hodnotově, někdy připomínajících dokonce rétoriku národovecké (*völkisch*) nebo i nacistické propagandy. Rozkrytí takových souvislostí je povětšinou šokující a vyznívá vůči řadě současných aktérů a komentátorů politiky paměti značně nelichotivě. Například se tak několikrát ocitá v nepříjemném světle Micha Brumlik, německý profesor pedagogiky a publicista, který často píše – s moralistními akcenty – o vyrovnávání s německou minulostí. Hahnovi ukazují jeho (určitě nevědomou) závislost na starších přístupech, jejichž nositelé byli Brumlikovi, spjatému kdysi s takzvanou novou levicí a později členovi německých Zelených, politicky značně vzdáleni (s. 52 a 76 n.).¹³

Z výrazných událostí, u nichž se v široké škále německé literatury sahající od vzpomínek pamětníků po některé akademické práce a eseje vyskytuje mnoho nesrovnalostí i nezájmu o současnou historiografické poznání, autorský pár nejdří-

11 Připomeňme, že tehdy v Německu probíhala vlna „znovuobjevování“ Němců coby také (a jakoby stále více a především) *obětí* druhé světové války. Přispěly k tomu tehdy mj. debaty o novele Güntera Grasse *Jako rak* (Im Krebsgang) z roku 2002 a o knize *Oheň* (Der Brand) z téhož roku publicisty Jörga Friedricha o spojeneckém bombardování Německa, která i „diskurzivním přepisem“ výrazů jako *Einsatzgruppen*, *Krematorien* a *Bücherverbrennung* vzbudila v části veřejnosti obavy z historického revizionismu. Rok 2002 byl také rokem parlamentních voleb v Německu, Rakousku, Maďarsku, Slovensku i v České republice a téma nuceného vysídlení Němců v nich nezanedbatelně rezonovalo. S blížící se přístupovou vlnou zemí střední a východní Evropy do Evropské unie (2004) kulminoval diplomatický tlak Německa a Rakouska na Českou republiku v agendě zavádějícím způsobem nazývané *souslovím* „Benešovy dekrety“.

12 Škoda že ony rámečky s výňatky z pramenů – jindy využité pro obsáhlejší citace z jednoho a téhož zdroje, např. k otištění záznamů z jednání Spolkového sněmu (s. 428 n.) – neregistruje jeden ze seznamů v doprovodném aparátu knihy, tak jako je tomu u tabulek a obrazových materiálů (s. 829–831).

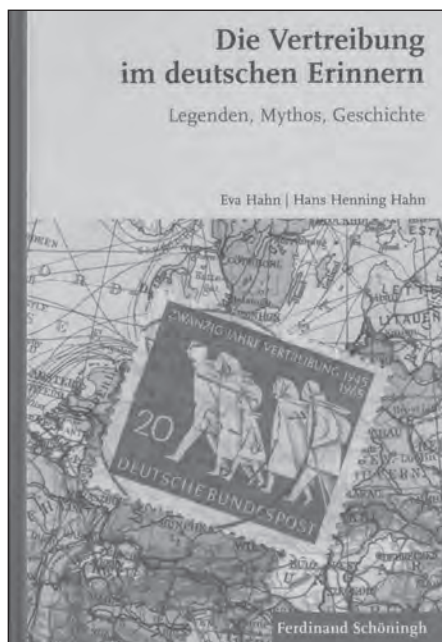
13 Podotýkám, že Micha Brumlik je signatářem výše zmíněné „Gerolsteinské výzvy“, kterou Hahnovi spoluiniciovali. V jejich knize je mnoho podobných míst, která napovídají, že se autorský pár i při razantní kritice snažil postupovat *sine ira at studio* a neomezoval se vazbami z podobných občanských aktivit.

ve vybírá takzvaný případ Nemmersdorf. Šlo o incident ve východopruské obci (dnes Majakovskoje v Kaliningradské oblasti Ruské federace), kde německé civilní oběti po útoku Rudé armády v říjnu 1944 využila a výrazně zveličila nacistická propaganda. Ta ovlivňuje část příslušné literatury dodnes, aniž by si to mnozí autoři uvědomovali – přímá souvislost se totiž vytratila v příslovecném „labyrintu textů“, který rozvrhly již první vlny poválečného (západo)německého vzpomínání na nucené migrace (s. 52–65). Další událostí, jejíž „druhý život“ Hahnovi představují rozkrýváním důležitých diskurzivních vrstev a jejich rétorických spojů, jsou násilnosti proti Němcům v Ústí nad Labem 31. července 1945 (s. 65–77).

K častým řečnickým figurám, které autoři opakovaně dekonstruují, patří tvrzení o nečekanosti, překvapivosti poválečných útoků proti Němcům. Opírají se někdy o vzpomínky jen velmi malého počtu pamětníků, přesto ale vytvářejí obraz jakési odvěké, pouze přechodně skrývané protiněmecké zášti a záludnosti nepřátel (s. 85). Taková představa má dlouhé kontinuity až ke starým vyhoceně nacionalistickým stereotypům.

Hahnovi v souvislosti s obrazy násilí spáchaného na Němcích poukazují nejen na „evergreen“ daného diskurzu – uvádění nepravdivých, obrovsky nadsazených číselných údajů o počtech obětí nuceného vysídlení – ale i na mnohé drobnější, v úhrnu však podobně závažné lapsy některých vlivných spolutvůrců současného německého historického vědomí. S oporou v monografii Jiřího Peška a Václava Ledvinky o dějinách Prahy¹⁴ například dokazují, že fotografie, která je v knize *Velký útěk* dramaturga televizních dokumentárních sérií o německých dějinách a popularizátora dějin Guido Knoppa¹⁵ opatřena popiskem „Mrtvoly zavražděných Němců“, ve skutečnosti zachycuje české oběti nacistů na pražském Pankráci z 6. května 1945 (s. 85). Hahnovi navíc dokládají, že i v archivu, který Knopp v knize uvádí jako zdroj daného snímku, je popisek uveden správně.

Krátký exkurz: Televizní dokumenty, pod nimiž je Guido Knopp podepsán jako scenárista nebo dramaturg a vedoucí redakce soudobých dějin německé veřejno-

14 PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav: *Praha*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2000 (o rok později následovalo německé vydání v téměř nakladatelství).

15 KNOPP, Guido: *Die große Flucht*. München, Econ 2001.

právní televize ZDF,¹⁶ jsou velkým, vpravdě globálním vývozním artiklem.¹⁷ Také české diváky jimi opakovaně a v intenzitě vpravdě zarážející sytí různé televizní stanice (cykly *Hitlerovi muži*, *Hitlerovy ženy*, *Hitlerovi válečníci* a podobně). Pro tyto snímky a související knižní publikace je příznačné i problematické zacházení se svědectvími pamětníků.¹⁸ Hahnovi na Knoppovy nepřesnosti a zjevně nedosta- tečné rešerše a kritiku pramenů upozorňují rovněž u dalších podtémat, jako je zmíněný případ ústeckého lynčování Němců v létě 1945 (s. 66), nebo u základních tezí týkajících se útěku Němců před postupující sovětskou armádou (s. 274–276).

Jiná z podkapitol první části se věnuje problematické historické publicistice ně- meckého zpravodajského týdeníku *Der Spiegel*. Eva Hahnová a Hans Henning Hahn prokazují značnou dávku důvtipu i stylistické brilantnosti, když příslušnou pasáž předkládají v podobě fiktivního dialogu historika s novinářem *Spiegelu*, respektive se *Spiegelem* jako takovým. Na osmi stranách se jim povedlo v přístupu uznávaného týdeníku doložit řadu závažných pochybení a argumentačních nectností, včetně zamlčování důležitých faktů, vytrhávání informací z kontextu a používání zavádě- jících metafor či rétorických postupů, které mají v Německu dlouhou tradici, někdy opět sahající až do doby nacismu.¹⁹ To platí například o zkreslování míry a podoby protiněmecké rétoriky sovětského spisovatele Ilji Erenburga v jeho propagandistické činnosti za druhé světové války (s. 32).²⁰

Podobně dlouhé a leckdy vskutku nehorázné kontinuity, zdomácnělé i v institu- cích a publikacích nejedné jinak respektované organizace nebo osobnosti, předvá- dějí Hahnovi – dílem s odkazy na starší historiografické práce Johanna Wolfganga

16 Počátkem února 2013 Knopp po bezmála třiceti letech v této funkci odešel do penze.

17 Tiskové zprávy uvádějí prodej televizních dokumentů z dílny Guida Knoppa do více než 150 zemí a překlad jeho knih do více než čtyřiceti jazyků (srv. např. <http://www.presseportal.de/pm/7840/2407136/-goodbye-guido-knopp-letzste-moderation-zdf-history-zdf-intendant-und-chefredakteur-wuerdigen>, staženo 12.8.2013).

18 Srv. např. NÄPEL, Oliver: Historisches Lernen durch „Dokutainment“? Ein geschichtsdidaktischer Aufriss. Chancen und Grenzen einer neuen Ästhetik populärer Geschichtsdokumentationen analysiert am Beispiel der Sendereihen Guido Knopps. In: *Zeitschrift für Geschichtsdidaktik*, roč. 2 (2003), s. 213–244 (článek je dostupný online na stránce <http://www.uni-muenster.de/Geschichte/AHhist-dida/Naepel/download/Knopp.pdf>, staženo 12.8.2013).

19 Poznatky o tom, že *Der Spiegel* patřil po výše zmíněném přelomovém roce 2002 k velmi důležitým médiím při německém sebeobjevování jakožto obětí druhé světové války, přináší i monografie Maren Rögerové *Flucht, Vertreibung und Umsiedlung: Mediale Erinnerungen und Debatten in Deutschland und Polen seit 1989* (Marburg, Herder-Institut Verlag 2011, zejména s. 79–104). Maren Rögerová ukazuje i obecněji, že současné německé narativy o poválečném vyhnání a zdůrazňování vlastní role obětí vykazují silnou setrvačnost s diskurzem, který se v Západním Německu zformoval záhy po druhé světové válce.

20 Jen ve vysvětlivkách Hahnovi poukazují na to, jak silně je toto téma provázáno s dalšími podtématy jejich monografie – s tzv. případem Nemmersdorf a s pochybným psaním o Erenburgově válečné propagandistice ze strany autorů, které Hahnovi opakovaně kritizují v jiných souvislostech. Jedná se zejména o již zmíněné Guida Knoppa a Alfreda de Zayase. Přidat k erenburgovskému tématu ovšem mohli také Normana Naimarka, jehož zmiňují v jiných souvislostech.

Brügela a novější zjištění Tobiae Wegera – znovu také na příkladu temného obrazu Edvarda Beneše v nemalé části německé publicistiky i odborné literatury věnované vyhnání a odsunu Němců z Československa (s. 91–98).

V jedné z dalších kapitol předkládá badatelský pár polemiku s knihou Detlefa Brandese *Cesta k vyhnání*²¹ a tvrdí, že navzdory řadě zjištění o politice polské a československé exilové vlády v Londýně se Brandes se svou tezí o jejich velkém vlivu na odsunové rozhodnutí Spojenců mýlí. Hahnovi poukazují na – Brandesem údajně nedoceňované – postoje části odborných poradců britského ministerstva zahraničí, kteří doporučovali radikální poválečný postup vůči Němcům ve střední a východní Evropě již na jaře 1940 (s. 101). Dílčí závěr, že Detlef Brandes navzdory svým pilným rešerším podpořil neudržitelné teze vyhnaneckých organizací o fatálním vlivu polských a československých politiků na „cestu k Postupimi“, je závažný (s. 102 n.).

Opakovaně a z mnoha perspektiv Hahnovi polemizují s přístupem, který problematiku nuceného vysídlení Němců a dalších nucených migrací v Evropě dvacátého století vykládá téměř monokauzálně jako důsledek nacionalistického úsilí o etnickou homogenitu evropských států. Podle autorského páru zastánci tohoto „velkého vyprávění“ rádi označují dvacáté století za věk etnických čistek, v němž vidí integrální nacionalismus jako naprosto dominantní sílu či paradigma. Někteří autoři přitom mají tendenci klást rovnítko mezi holokaust a nucené přesuny Němců, případně do galerie zastánců etnických čistek kladou bez většího rozlišování politiky jako Adolfa Hitlera, Josifa Vissarionoviče Stalina a Woodrowa Wilsona, Winstona Churchilla či Edvarda Beneše. Hahnovi tuto problematiku naraci nacházejí a odmítají zejména u historiků, jako jsou Norman Naimark, Hans Lemberg či Götz Aly,²² ze starších pak Theodor Schieder,²³ Eugen Lemberg či Gotthold Rhode. Z politických osobností se takto pozastavují například nad výrokem někdejší vysoce postavené političky německých Zelených Antje Vollmerové na půdě Spolkového sněmu z května 2002, kdy byla místopředsedkyní toho to zákonodárského orgánu (s. 105). Autorská dvojice přitom opakovaně upozorňuje na *další příčiny* nuceného vysídlení Němců ze střední a východní Evropy, než byl nacionalismus tíhnoucí k etnicky homogennímu státu.

Eva a Hans Henning Hahnovi si všímají také toho, jak se část zastánců oné problematice narace o dominantním vlivu integrálního nacionalismu snaží evropeizovat zpracování historie nucených migrací, přičemž více či méně reflektovaně prosazuje specificky německou politiku paměti (s. 103–111). Mnohostranně dokládají, že se tuto politiku paměti ve Spolkové republice po roce 1990 s novou intenzitou snaží

21 Český překlad: BRANDES, Detlef: *Cesta k vyhnání 1938–1945: Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska*. Praha, Prostor 2002.

22 Ještě pregnatněji tak vůči třem jmenovaným historikům činí Hans H. Hahn ve dvojrecenzi pojednávající o sborníku obsahujícím i jejich statě: FAULENBACH, Bernd – HELLE, Andreas (ed.): *Zwangsmigration in Europa: Zur wissenschaftlichen und politischen Auseinandersetzung um die Vertreibung der deutschen aus dem Osten*. Essen, Klartext 2005 (Hahnova recenze je dostupná na stránce <http://www.bohemistik.de/erinnern.html>, staženo 12.8.2013).

23 V úvodu recenzované knihy se Hans H. Hahn představuje také jako student Theodora Schiedera, což jej prý přivedlo k zájmu o téma nucených migrací (s. 16).

ovlivňovat diskurz představitelů německých vysídleneckých organizací a publicistů přejímajících jejich přístup. Oproti minulosti je nyní začasté dovedněji propojován s obecnějšími tématy a hodnotami (lidská práva, ochrana menšin atd.). Hahnovi to ukazují mimo jiné na příkladu Centra proti vyháněním a také u souvisejících výstav „Vynucené cesty“ (*Erzwungene Wege*) z roku 2005 a „Útěk, vyhnání, integrace“ (*Flucht, Vertreibung, Integration*) o rok později. První výstavu připravilo Centrum proti vyháněním, druhou státní příspěvková organizace, respektive veřejnoprávní instituce Dům dějin Spolkové republiky Německo (*Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*). Autorská dvojice poukazuje na problematické rysy, které oba tyto výstavní počiny sdílely (s. 103–105).

Jak je zřejmé, archeologie daného diskurzu v podání Hahnových místy přináší velmi třeskaté důkazy – kupříkladu když dokazuje velkou rétorickou podobnost mezi zpolitizovanými tezemi historika Theodora Schiedera z roku 1960 (byl velmi důležitou postavou raných poválečných, politicky značně instrumentalizovaných historiografických reflexí vysídlení) a projevem spolkového prezidenta Johanna Raua z roku 2003 (s. 23). Mimochodem, také současný německý spolkový prezident Joachim Gauck má k podobným postojům blízko; i po zvolení hlavou státu je uváděn mezi prominentními podporovateli Centra proti vyháněním, které představuje krajní úsilí o germanocentrické využití evropeizační rétoriky spjaté s oním „místem paměti“.²⁴

Potlačené vzpomínky

Ve druhé části, nazvané „Potlačené vzpomínky“ (*Die verdrängte Erinnerungen*), se Hans a Eva Hahnovi ve snaze najít kořeny tendenčního diskurzu o nucených přesunech Němců ve třicátých a čtyřicátých letech vracejí do starší minulosti a obsáhle pojednávají o tématech a souvislostech, které jsou opomíjeny nebo zásadně, někdy opravdu křiklavě, zkreslovány. Je to zejména historie německých menšin ve střední a východní Evropě po roce 1918 a politika výmarské republiky vůči nim, reflexe jejich postavení v národovecké (*völkisch*) a nacionálněsocialistické publicistice a posléze i v reálné politice.

Významným počinem manželů Hahnových je zde zejména srozumitelné ozřejmení té části procesu zahrnovaného pod pochybný pojem *vyhnání*, kterou bylo nucené přesídlování německých menšin z východní a jižní Evropy nacistickými úřady a posléze evakuace i spontánní útěk před postupující Rudou armádou. Při zvládání velmi složité, mnohohrstevnaté látky si autoři vypomohli pěti exkurzami – graficky odlišenými pasážemi v rozsahu od dvou do deseti stran, kde čtenáře hutně seznamují

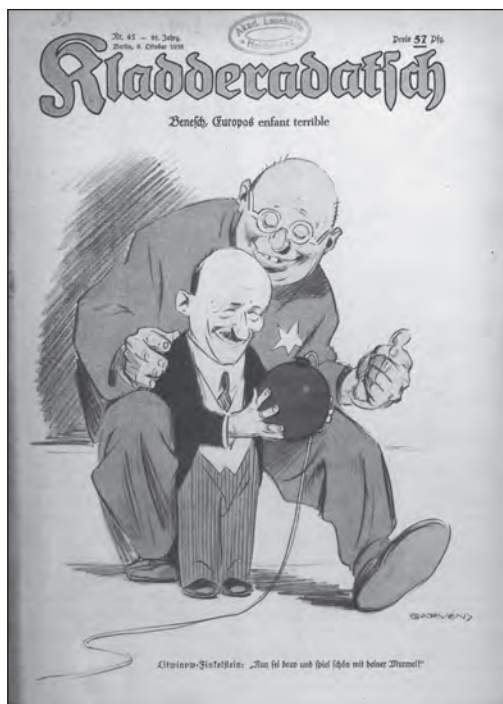
24 Viz internetová stránka Centra proti vyháněním a její sekce „Lidé na naší straně“ (*Menschen an unserer Seite*) (<http://www.z-g-v.de/aktuelles/?id=40>, staženo 12.8.2013). Není divu, že i další zde uvedení příznivci se objevují v knize manželů Hahnových jako spolutvůrci či podporovatelé diskurzu, jehož problematičnost analyzují. Jmenujme např. politologa a bývalého bavorského ministra kultury Hanse Maiera (s. 42 a 551), českého politologa Rudolfa Kučery (s. 550) nebo filozofa Rüdiger Safranského (s. 630 n).

s významnou dílčí problematikou, jako byly například mezinárodní a územní změny po první světové válce nebo vývoj a hlavní teze všenežmecké a národovecké rétoriky (s. 129–136).

Mezi hlavní omyly a „legendy“, proti nimž zde autoři brojí, patří zakořeněná teze, že zbytečně vysoké ztráty evakuovaných a prchajících Němců zavinili jednotliví fanatičtí gaulajtrři a další nacističtí funkcionáři (s. 274 n.), zatímco wehrmacht postiženým oběťavě pomáhal a počínal si vůbec čestně (s. 295). Hahnovi zdůrazňují, že do překérní situace dostal Němce na východních německých a na okupovaných územích nacistický režim přičiněním všech svých složek a že si jeho vedoucí místa následky nepřipravené, respektive krajně opožděné evakuace uvědomovala.

Z jinak téměř nepřipomínaných svědectví pamětníků uvádí autorská dvojice i vyprávění nejen o ochablé morálce wehrmachtu, ale také o případech rabování a dalších formách tvrdého jednání německých vojáků vůči svým „soukmenovcům“ (s. 282 n.). Hahnovi zpochybňují vysídlenecké „legendy a mýty“ místy i značně pointovane, jako když se nad případem, kdy bylo 6. května 1945 ve Vratislavi nacistickými úřady zastřeleno čtyřřiadvacet příslušníků německé domobrany (*Volkssturm*), ptají, zda jsou tito mrtví v německé kolektivní paměti řazeni mezi oběti nacistických zločinů nebo mezi oběti vyhnání (s. 283).

Téma bitvy o Vratislav v německé kolektivní paměti je v druhé části knihy pojednáno jako případová studie, v níž autoři rozbíjejí stále tradované představy, že za vysoké počty obětí z řad německých civilistů může ukrutnost Sovětů. Vymezují se tak i vůči německým historikům zvučných jmen, jako jsou Eckart Conze či An-

Karikatura Edvarda Beneše jako zlobivého dítěte Evropy na obálce německého humoristického týdeníku z 9. října 1938 je doplněna pokynem sovětského ministra zahraničí „Litvinova-Finkelsteina“: „Teď buď hodný a hraj si hezky se svou kuličkou!“ Podle Hahnových „navzdory všem formálně stylistickým změnám se obraz Beneše z roku 1938 jako hrozivého enfant terrible Evropy v sudetoněmeckém tisku roku 2009 proměnil na obraz viru ohrožujícího Evropskou unii (ilustrace a citace z knihy manželů Hahnových *Die Vertreibung im deutschen Erinnern*, s. 94)

reas Hillgruber (s. 296); u druhého jmenovaného je jen s podivem, že tak Hahnovi nečiní častěji a výrazněji, neboť mimo jiné přispěl k šíření výše zmíněné „legendy“ o masakru v Nemmersdorfu.

Ve druhé části knihy je velmi silným tématem – i v České republice nedoceňované a málo známé – hodnocení Postupimské dohody a nové polsko-německé hranice ve Spolkové republice. Autoři ukazují, jak tyto akty i politickogeografickou realitu po roce 1945 kritizovali mnozí političtí činitelé Spolkové republiky (zejména v její rané fázi), jako například spolgoví prezidenti Theodor Heuss a Heinrich Lübke nebo sociální demokrat Wenzel Jaksch. Faktograficky nepřesné, významově tendenční soudy nalézají Hahnovi i u některých současných odborníků, zejména u právního experta Alfreda de Zayase (s. 297 n.), historika Götze Alyho (s. 301) nebo experta na mezinárodní právo Wilfrieda Fiedlera (s. 303 n.).

Jakkoli by bývalo prospělo nad výroky politiků ještě výrazněji zohlednit, nakolik se jednalo spíše o pouhou rétoriku ovlivněnou zvláštními fóry a příležitostmi, na nichž zaznívala,²⁵ tvrdost mnoha revizionistických prohlášení překvapí zejména ty, kteří mají za to, že raná Spolková republika přijala západní orientaci a poválečnou mapu střední a východní Evropy hladce.

Kladem monografie manželů Hahnových je to, že se neustále snaží propojovat a porovnávat časově odlehlejší události a interpretace s těmi současnými. Tak autoři připomínají i fakt, že německá spolgová vláda dodnes formálně neuznává mezinárodněprávní závaznost Postupimské dohody ve věci odsunu Němců (s. 303). Je ovšem škoda, že u natolik zásadního tvrzení odkazují jen na článek z deníku *Die Frankfurter Allgemeine Zeitung* z roku 1996 (s. 303). Když už zmiňují posudek významného právního experta Dietera Blumenwitze připomínající noty Spojených států, Velké Británie a Ruska, kterými v roce 1996 na žádost české vlády tyto země potvrdily své trvání na mezinárodněprávní závaznosti Postupimské dohody, mohli též – kupříkladu v dalším exkurzu – alespoň krátce pojednat i o tom, co pro danou problematiku (ne)znamenala Smlouva o konečném uspořádání ve vztahu k Německu (takzvaná Smlouva dva plus čtyři) z 12. září 1990 a relevantní smlouvy a deklarace Německa uzavřené po roce 1990 s jeho východními sousedy. Hahnovi sice zaměřili své pojednání výrazně na německé publikum, na jiných místech se ale snaží zdůraznit i takové souvislosti, jejichž dlouhodobé opomíjení či zkruslování ve Spolkové republice brání nemalé části i vzdělané a občansky aktivní německé veřejnosti, aby lépe porozuměla historickému vědomí východních sousedů SRN spojenému s druhou světovou válkou a jejími následky.

Otázku, zda a jakým způsobem mezinárodní smlouvy řeší či zohledňují příslušné historicko-právní problémy (včetně rozdílného hodnocení Mnichovské dohody nebo složité problematiky poválečných reparací, odškodnění nuceně nasazených osob a podobně), zde manželé Hahnovi prostě ponechávají stranou. Je to naprosto pochopitelné, vezmeme-li v úvahu už tak velký rozsah knihy a její zvládnutelnou

25 Kupříkladu některé revizionistické výroky, jež citují Hahnovi, mj. v podání kancléře Konrada Adenauera (s. 413), zazněly primárně pro uši vysídlenců nebo v soukromé korespondenci.

kompozici, stálo však za to nejdůležitější z těchto otázek a souvislostí alespoň zmínit, protože jednak k pojednávanému komplexu vyrovnávání s minulostí patří, jednak právě podobnými spoji a drobnými exkurzy Hahnovi u jiných podtémat nasvěčují mnoho důležitých skutečností a několik dalších by – už tak kompozičně značně náročnou – stavbu knihy jistě nepoškodilo.

Jak již o tom byla řeč, řadu dílčích motivů problematického německého *diskurzu o vyhnání* manželé Hahnovi sledují až k jejich původu v národoveckých, nebo dokonce nacistických postulátech a textech. Opakovaně tak činí především s pojmem „německého východu“ (*deutscher Osten*), v němž často – i v textech sepsaných dlouho po roce 1945 – splývají východní území někdejší Německé říše s oblastmi, které její součástí nikdy nebyly nebo které dokonce okupovala třetí říše.

Z autorů problematicky kritických výroků o nuceném vysídlení Němců, o Postupimské dohodě nebo poválečné „obraně Západu“ Hahnovi připomínají kupříkladu velkoadmirála Karla Dönitze, posledního vrchního velitele wehrmachtu a posledního říšského prezidenta (s. 293–295), nebo generála Heinze Guderiana, náčelníka generálního štábu (s. 476). Některé pochybné teze autorská dvojice „archeologicky“ sleduje opět až k publicistice nacistického tisku, kupříkladu k deníku *Völkischer Beobachter*. Poukazováním na tyto temné souvislosti Hahnovi posilují svůj apel na to, aby se onen diskurz konečně stal předmětem důsledné historické kritiky s dopadem širším než pouze v odborných kruzích.

Dalším z návratných motivů, s jejichž pomocí se kniha snaží přispět k rozbití výkladů tradovaných i historiky, jako jsou Karl Schögel nebo opět Götz Aly, je polemika s tezí, že za druhé světové války nebyl mezi demokratickým Západem a totalitním Východem rozdíl v přístupu k nuceným přesunům. Hahnovi ukazují na příkladu takzvaného Mabbottova memoranda, vypracovaného v britském Královském ústavu mezinárodních záležitostí (*Royal Institute of International Affairs*) v květnu 1940, že odborní konzultanti britské vlády pojednávali o nucených přesunech diferencovaně (s. 323–328). Obdobně hodnotí i jednu studii připravenou na jaře 1945 pro vládu Spojených států (s. 340 n.).

Do hlubin německé kolektivní paměti

Třetí část knihy, nazvaná „Ze zakladatelského období paměti“ (*Aus der Gründerzeit des Erinnerns*), se nejdříve zabývá otázkou, nakolik se světová veřejnost bezprostředně po skončení druhé světové války zajímala o těžkou situaci nuceně vysídlených Němců. Ve snaze bojovat se zakořeněnými, jako konzervant sebelibnosti působícími představami o všeobecném a zavlém protiněmectví té doby a domnělé tabuizaci tématu nucených přesunů Hahnovi na řadě příkladů ilustrují, že už v létě 1945 se na Západě objevovalo mnoho statí a aktivit vyjadřujících humanisticky založený odpor k násilí páchanému na německých civilistech a výjimkou nebyla ani stanoviska principiálně odmítající nucené migrace. I zde, stejně jako průběžně v celé své knize, autorský pár vyzdvihuje pozapomenuté osobnosti, které se veřejně vyslovovaly v tomto smyslu. Upozorním zde jen na pasáže věnované levicovému britskému spi-

sovatelem a nakladatelem Victorem Gollanczovi, jemuž se ve Spolkové republice dostalo velkého uznání za jeho knihu *Naše ohrožené hodnoty* z roku 1946, v níž kritizoval řadu stránek spojenecké politiky vůči poraženému Německu.²⁶ Hahnovi tvrdí, že se ale v SRN s Gollanczovými názory zacházelo velmi tendenčně – byly prý zkracovány ve prospěch konvenčního vyhnaneckého diskurzu, a to zejména kladením bezmála rovnítek mezi utrpením způsobeným nacismem a tvrdým zacházením s Němci.

Tak jako na jiných místech zde autoři prokazují značnou akribii; mimo jiné zjistili, že zmíněná Gollanczova kniha vyšla ve Spolkové republice ve zkráceném znění (s. 382). Podobný projev silné heuristiky, pracující i se svědectvím pamětníků, najdeme v knize kupříkladu tehdy, když Hahnovi s odkazem na pozoruhodné práce Johanna Wolfganga Brügela i na soukromý pramen z jeho pozůstalosti prokazují absurdní zveličování významu jednoho ostře protiněmeckého plakátu, který se objevil velmi krátce – prý na jedno jediné odpoledne v květnu 1945 – na pražských Vinohradech. Ještě v současnosti prý vycházejí texty, které onen plakát, stažený brzy z oběhu samotnou českou správou, vydávají za jasný důkaz obludnosti poválečného českého protiněmeckého rasismu (s. 363 n.).

Autoři se dále vracejí k rozboru utváření dominantního západoněmeckého diskurzu o nuceném vysídlení Němců v prvním desetiletí Spolkové republiky. Hlavní pozornost přitom věnují pracím německých novinářů a historiků. Z publicistiky Hahnovi v krátké případové studii probírají způsob psaní tehdy nově založeného týdeníku *Die Zeit*, budoucího významného liberálního listu (jakkoli i v něm zprvu působili někteří novináři s hnědou minulostí nebo nacionálně konzervativní orientací).²⁷ Na příkladu obsáhlého článku a ilustrace z února 1946 – tehdy ještě zveřejněných pod britskou cenzurou – zjišťují, že ani tento časopis téma útěku, vyhnání a odsunu Němců nepojednával věcně a nesnažil se rozkrývat příčiny oněch pohnutých dějů. Místo toho vytvářel dojem výjimečného utrpení Němců a stíral odlišnosti mezi nacistickou diktaturou a vládou Spojenců (s. 407). Na druhou stranu prý ale narozdíl od mnoha jiných tehdejších periodik o nuceném vysídlení nepsal agresivně, spíše vzbuzoval s uprchlíky a vysídlení z východu soucit (s. 408).

Z badatelů, kteří se tématem zabývali mezi prvními, Hahnovi vybírají mimo jiné historika Peter-Heinze Seraphima. Ve třicátých a čtyřicátých letech se zapojil – coby člen SA a NSDAP – do nacistické protizidovské propagandy a pavědy a účastnil se i kořistění uměleckých památek. Po druhé světové válce se jako badatel východoevropských studií věnoval také nucenému vysídlení Němců. Hans Henning a Eva Hahnovi kritizují jeho faktografické omyly, a především zcela tendenční výklady, které zlehčovaly povahu nacistické správy okupovaných zemí a šířily protiruskou xenofobii (s. 409 n.).

Jako protiváhu Seraphimova přístupu autoři krátce představují způsob, jakým se útekem a vysídlením Němců zabývala socioložka Elisabeth Pfeilová, jež se přitom

26 GOLLANZ, Victor: *Our Threatened Values*. London, Victor Gollancz Ltd. 1946.

27 Srv. např. HAASE, Christian – SCHILDT, Axel: „DIE ZEIT“ und die Bonner Republik: Eine meinungsbildende Wochenzeitung zwischen Wiederbewaffnung und Wiedervereinigung. Göttingen, Wallstein 2008.

ve čtyřicátých letech rovněž etablovala v nacistické vědě. V poválečných pracích Pfeilové věnovaných nucenému vysídlení a integraci Hahnovi vyzdvihují absenci politikaření, strážlivost a schopnost vidět děje v širších kontextech. Také tím zdůrazňují, že rané texty věnované nucenému vysídlení Němců ze střední a východní Evropy byly i ve Spolkové republice ve svém úhrnu relativně rozmanité (s. 411). V knize *Die Vertreibung im deutschen Erinnern* je to zároveň jeden z řady povzdechů nad pozdějším stavem, v němž Hahnovi takovou pluralitu a dostatečné povědomí i o dřívějších nekonvenčních náhledech postrádají.

Dále se zabývají formováním postojů vysídlených organizací a jejich důležitými proklamacemi, zejména takzvanou Chartou německých vyhnanců (*Charta der deutschen Heimatvertriebenen*) z 5. srpna 1950. I zde nabízejí jak analytické, zpravidla velmi kriticky vyznívající vhledy do dějů a textů vysídlených organizací z prvních poválečných let, tak polemické posudky toho, jak se k těmto tématu stavějí někteří současní autoři. V souvislosti se zmíněnou chartou se věnují především Manfredu Kittelovi, současnému řediteli spolkové nadace Útěk, vyhnání, smíření (*Flucht, Vertreibung, Versöhnung*) – organizace založené koncem roku 2008, která má zprostředkovávat a propagovat poznání problematiky nucených migrací ve dvacátém století. Jejím zřízením se strany CDU/CSU a SPD v době své koaliční vlády mimo jiné pokusily, tehdy s pracovním názvem „Viditelné znamení“ (*Sichtbares Zeichen*), otupit kontroverze kolem vysídleného projektu Centrum proti vyháněním. Manželé Hahnovi kritizují Manfreda Kittela, blízkého Svazu vyhnanců, že ve své knize *Vyhnání vyhnanců?* z roku 2007 používá historicky zdiskreditovanou rétoriku o civilizačním výkonu a kulturním dědictví Němců ve střední a východní Evropě, dokonce prý s pochybnými příklady ke koloniálnímu panství v Africe (s. 425 n. a 487).²⁸

Autorská dvojice poté připomíná další výroky nejvyšších politických autorit rané Spolkové republiky – Konrada Adenauera, Kurta Schumachera nebo Theodora Heuse – které zacházely s pojmy vlast (*Heimat*), vyhnání a podobně namnoze účelově, dokonce s ozvuky *völkisch* tradice, a vymezovaly se proti důsledkům Postupimské dohody (s. 430 n.), mimo jiné opět s využitím *řádově* zveličených údajů o počtu německých obětí nucených migrací.

Hahnovi poukazují i na mezinárodněpolitické souvislosti se studenou válkou. Připomínají výroky některých západních politiků zpochybňující nové východní hranice Německa i to, jak směle se kancléř Konrad Adenauer v listopadu 1950 pokoušel západní spojení vydírat spojováním revizionistických požadavků se zdem Schumanova plánu a západní orientace Spolkové republiky vůbec (s. 432 n.).

28 KITTEL, Manfred: *Vertreibung der Vertriebenen? Der historische deutsche Osten in der Erinnerungskultur der Bundesrepublik (1961–1982)*. München, Oldenbourg 2007. Není bez zajímavosti, že kvůli neshodám s Manfredem Kitem opustil vědeckou radu zmíněné spolkové nadace Útěk, vyhnání, smíření v prosinci 2009 polský historik Tomasz Szarota. V březnu 2010 z rady odešly z obdobných důvodů česká historička Kristina Kaiserová a německá publicistka Helga Hirschová, dlouholetá korespondentka týdeníku *Die Zeit* v Polsku. (Viz např. rozhovor s Tomaszem Szarotou v deníku *Rzeczpospolita* z 27.11.2010.)

Dále se manželé Hahnovi věnují obsáhlé dokumentaci nucených přesunů Němců, kterou zadala k vypracování první spolková vláda (s. 460–475). Jádrem – nakonec nedokončeného – projektu *Dokumentace vyhnání Němců z východní a střední Evropy* vyšlo poprvé v letech 1956 až 1961 pod egidou Spolkového ministerstva pro vyhnance, uprchlíky a válečné poškozence a dnes obnáší osm svazků spolu se třemi doprovodnými a jedním rejstříkovým dílem.²⁹ Hahnovi projekt nazývají Schiederovou dokumentací – podle jména hlavního editora, historika Theodora Schiedera. Se smyslem pro paradoxy dokládají velké množství faktických a metodologických chyb i problematičnost z hlediska vědecké etiky – všímají si přitom zejména rysů práce na politickou zakázku. Hans Henning a Eva Hahnovi zkrátka patří k těm historikům, pro které se proměnil samotný status oné dokumentace: je pro ně pramenem především k poznání vývoje (západo)německého oboru soudobých dějin a k analýzám politiky paměti. Autorský pár je tu v hodnocení velmi razantní: „Dílo může sloužit jen jako nevyčerpatelný zdroj děsivých příběhů (*Gräuelgeschichten*), které mají dokazovat zlo spáchané na německém národě jeho tehdejšími nepřáteli.“ (s. 475) Výklad onoho projektu coby především nacionálně politického úkolu a odčinění „bezpráví z Postupimi“ se liší například od soudů historika Mathiase Beera, na jehož detailní výzkum Schiederovy dokumentace se Hahnovi opakovaně odvolávají. Beer více zdůraznil snahu některých historiků včetně Schiedera o dodržování vědeckých zásad.³⁰

Zmínil jsem již důraz Hahnových na vědeckou metodologii a etiku. Dodávám, že jejich kniha je protkána příslušnými drobnými „maximami“, jako například (s odkazem na práci německého historika Johanna Frieda o „historické memoristic“): „Při vzpomínce na velmi dramatické události je třeba s informacemi zacházet obzvláště pečlivě, protože ... to bývají právě rychlé scény nebo krátké epizody, co mate paměť.“ (s. 77)

Znepokojivé kontinuity

Ve čtvrté části svého opusu, s názvem „O mnohotvárnosti paměti“ (*Von der Vielfalt des Erinnerns*), Hans Henning a Eva Hahnovi nejdříve předkládají další důvod, proč nelze všechny Němce z východu pojmát jako nevinné oběti nucených migrací. Poukazují zejména na skupinu zhruba sto tisíc příslušníků německé menšiny

29 SCHIEDER, Theodor (ed.): *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mittel-europa*, 5 sv., 3 doprovodné sešity a rejstřík místních názvů. Bonn, Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte 1953–1962. Všech osm svazků vydalo v roce 1984 nakladatelství Deutsche Taschenbuch Verlag.

30 Srv. BEER, Mathias: Im Spannungsfeld von Politik und Zeitgeschichte: Das Großforschungsprojekt „Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteuropa“. In: *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, roč. 46, č. 3 (1998), s. 345–389. K hodnocení předloženému manželé Hahnovými má blíže Kai Arne Linnemann v publikaci *Das Erbe der Ostforschung: Zur Rolle Göttingens in der Geschichtswissenschaft der Nachkriegszeit* (Marburg, Tectum 2002).

v Polsku, kteří se stali členy paramilitární organizace „Krajanskoněmecká sebeobrana“ (*Volksdeutscher Selbstschutz*), jež se po dobu svého trvání (tři měsíce až rok podle jednotlivých regionů) zapojila do přepadení Polska v září 1939 a do následných strážních, ale i vyhlazovacích, denunciačních a dalších zločinných aktivit na jeho území (s. 491–493). Hahnovi tvrdí, že potrestána byla jen část pachatelů z řad takto angažovaných polských Němců (v několika případech i v SRN) a že vysídlení jim pomohlo vyhnout se justičnímu postihu a dovedlo je do země, kam beztak mnozí chtěli odejít. Uznávají ale, že téma dosud není dostatečně zpracováno a že v této pasáži sahají i ke spekulaci.

Výrazně obsáhleji se autoři věnují Němcům z Československa a původní práci s prameny se snaží ukázat, že zkušenosti těchto vysídlenců byly pestřejší, než jak proniklo do dominantního diskurzu. Ten přál zprvu spíše kontinuitám s národoveckou tradicí, což Hahnovi dále ilustrují na činnosti a vlivu jejích propagátorů, jako byl evangelický farář, sudetoněmecký aktivista a spoluzakladatel pravicově extremistického Witikobundu Ernst Lehmann (1906–1990) nebo politik Walter Becher (1912–2005), někdejší nacist, který své revizionistické postoje k východním sousedům Německa nakonec šířil i v Bavorském zemském sněmu a posléze patnáct let dokonce ve Spolkovém sněmu, kam byl zvolen na kandidátce Křesťansko-sociální unie.

Cenné je, že se autoři pustili také do prosopograficky laděné sondy mezi sto deset českoněmeckých poslanců a senátorů zvolených v československých parlamentních volbách v květnu 1935. S její pomocí odhalují některé příčiny silné kontinuity sudetoněmeckého vysídleneckého diskurzu s náhledy a propagandou nacistické éry. Pointovaně zdůrazňují, že mainstreamové sudetoněmecké pojetí dějin navzdory všem rétorickým operacím nezachycuje zkušenost nevinných obětí vysídlení – dětí, žen a starých lidí – ale vyjadřuje především náhledy politiků „s máslem na hlavě“. Tedy mužů, kteří byli silně spoluodpovědní za politické směřování sudetoněmeckého hnutí ve třicátých letech a za jeho – českoněmeckým obyvatelstvem široce akceptované – spojenectví s nacismem (s. 514).³¹

V další podkapitole se Hahnovi věnují institucionální a finanční podpoře vysídlenecké agendy ve Spolkové republice. Dodnes ji určuje zejména Zákon o záležitostech vyhnanců a uprchlíků (*Gesetz über die Angelegenheiten der Vertriebenen und Flüchtlinge*), častěji uváděný jako *Bundesvertriebenengesetz* (BVFG), z května 1953. Rudo-zelená koalice z let 1998 až 2005 chtěla tuto finanční podporu výrazně snížit, nakonec se tak ale nestalo. Někteří politici sociálnědemokratické strany, zejména

---

31 Obdobný – ovšem úžeji pojatý a metodologicky důkladněji zpracovaný – záměr, jaký ohledně 110 českoněmeckých zákonodárců naznačili Hahnovi, realizoval projekt věnovaný profilům vysoce postavených funkcionářů Svazu vyhnanců. Pod tlakem kritiky ho podpořila i předsedkyně svazu Erika Steinbachová. Původně vyvolal kontroverzi, protože se objevily informace o snaze manipulovat s výsledky. Po personálních změnách posudek vypracovaný týmem z mnichovského Ústavu pro soudobé dějiny (*Institut für Zeitgeschichte*) doložil silné kontinuity první generace funkcionářů Svazu vyhnanců s nacistickými organizacemi. (Viz SCHWARTZ, Michael: *Funktionäre mit Vergangenheit: Das Gründungspräsidium des Bundesverbandes der Vertriebenen und das „Dritte Reich“*. München, Oldenbourg 2012.)

Peter Glotz a spolkový ministr vnitra Otto Schilly, se tehdy naopak přihlásili k podpoře cílů Svazu vyhnanců.³² Manželé Hahnovi konstatují nesrovnalosti jak ohledně chybějících garancí nezávislosti některých kulturních institucí na utilitárních zájmech vysídleneckých organizací, tak ohledně rozdílných údajů o výši příslušné finanční podpory, jejíž nepřehlednost je ještě umocněna tím, že ji četné subjekty ze sítě vysídleneckých organizací čerpají jak z federální, tak zemské úrovně (s. 519 n.).

Konkrétní částky uvádějí Hahnovi zejména v souvislosti s finančním přehledem, který i na širší veřejnost vynesla jedna parlamentní interpelace v roce 1996. Nad sumou 22,6 milionů marek věnovaných toho roku na projektové účely vysídlenecké agendy se autoři pozastavují, s tím že druhá nejvyšší položka (po podpoře vysídleneckých muzeí za 7,1 milion marek), a to celých 6,3 miliony marek, byla tehdy věnována na – obtížně dohledatelnou – „přeshraniční kulturní práci“ (*grenzüberschreitende Kulturarbeit*). Jakkoli je to téma spíše pro investigativní žurnalistiku ve Spolkové republice i u jejích východních sousedů, je škoda, že Hahnovi svůj podiv více nerozvádějí, respektive nezdůvodňují. Ve vztahu k témuž finančnímu přehledu poukazují pak na to, že na vědu bylo z projektových prostředků, získaných zejména na základě zmíněného zákona o vysídleneckých, vynaloženo jen 2,36 milionů marek. Tento poznatek nabývá na významu v souvislosti s paradoxním zjištěním, že navzdory ústřední roli, jež nucené migrace hrají ve vysídleneckém diskurzu paměti, je v publikacích příslušných organizací věnováno průběhu vysídlení kuriózně málo místa (s. 520).

Argumenty k tezi, že státem podporovaná „oficiální politika paměti“ nuceného vysídlování Němců je ve Spolkové republice problematická a neotevívá se dostatečně odbornému, racionálnímu poznání, patří k silným leitmotivům prezentované knihy.

V následujících částech autoři pokračují v předkládání velkého množství dílčích analýz institucionálních, politických a ideologických důvodů, proč politika paměti vysídleneckých organizací za více než šedesát let jejich existence zůstává v principu nezměněná (což platí i o některých rysech širší společenské reflexe). Mnohé zjištěné detaily jsou pro vysídlenecké politiky a vůbec dané *milieu* krajně nelichotivé – patří k nim totiž i fakta o denunciacích vůči historikům, kteří nesdíleli příslušný interpretační rámec. Setkal se s tím například Bořivoj Čelovský, který v mnichovském exilu publikoval v roce 1958 svou disertační práci o Mnichovské dohodě,³³ nebo již zmíněný Johann Wolfgang Brügel, který si kriticky všímal i vazeb soudobé vysídlenecké rétoriky k národovectví a nacistickému diskurzu (s. 523–525). Eva a Hans

32 Ze strany SPD šlo o její usmíření s vysídleneckými po dlouhé době. Rozkol se datoval od norimberského sjezdu SPD z roku 1968, kde se Willy Brandt, jenž v první polovině 60. let opakovaně používal revizionistickou rétoriku, otevřeně vymezil proti dosavadní podpoře vysídleneckých zájmů a plédoval pro „východní politiku“ (*Ostpolitik*). Hahnovi se vztahem SPD a BdV zabývají poněkud rozptýleně. Ucelený a velmi důkladný pohled na první tři desetiletí tohoto vztahu lze najít v monografii, jejíž autor ale – narozdíl od Hahnových – mírně „straní“ vysídleneckým organizacím (MÜLLER, Matthias: *Die SPD und die Vertriebenenverbände 1949–1977: Eintracht, Entfremdung, Zwietracht*. Münster, LIT Verlag 2012).

33 ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Das Münchener Abkommen 1938*. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 1958 (v českém vydání: *Mnichovská dohoda 1938*. Šenov u Ostravy, Tilia 1999).

Mapa „Vůdcových přesídlení“ německých obyvatel do říše z února 1941. Podle Hahnových „přesídlování německého obyvatelstva platilo za nacistického panství za pozitivní výdobytek a nezřídka bylo právě takto oslavováno pozdějšími vyhnaneckými politiky“ (ilustrace a citace z knihy manželů Hahnových *Die Vertreibung im deutschen Erinnern*, s. 181)

Henning Hahnovi jsou v mnohém pokračovateli právě této rétoricky a politicky senzitivní a občansky nonkonformní Brügelovy kritiky.

Šíře pramenů, v níž analyzují mnohovrstevnaté souvislosti vysídleneckého diskurzu, je fascinující. Když se zabývají memoáry čtyř jeho vysoce postavených nositelů mezi vysídleneckými politiky – kromě již zmíněných Wenzela Jaksche (1896–1966) a Waltera Bechera také paměti Herberta Czaji (1914–1997) a Herberta Hupky (1915–2006) – srovnávají některá tvrzení těchto vzpomínajících činovníků s fakty a shledávají, že žádný z nich neprožil nucené migrace tak, jak o nich psali (s. 539). Největší schopnost brát na vědomí fakta, pokud šlo o někdejší postavení německých menšin ve střední a východní Evropě a jednání jejich politických reprezentací, Hahnovi nacházejí u sociálního demokrata Jaksche, ani on však podle nich nijak nepřispěl – navzdory svým vysokým funkcím ve vysídleneckých organizacích – k bezpředsudečnému poznání souvislostí, jež si prokazatelně uvědomoval (s. 540). U čtyř jmenovaných osobností, v mnohém odlišných, konstatuje autorský pár ještě jednu shodu: tvrdošjnou snahu dosáhnout revize německých východních hranic, která trvala u těch déle žijících i po roce 1990.

Je chvalitebné, že Hahnovi při svých „archeologických pracích“ na vysídleneckém diskurzu i širší politické paměti ve Spolkové republice nezůstávají jen u tištěných pramenů. Ve čtvrté kapitole si všímají i podstatného mezníku, kdy k tématu nucených vysídlení promluvila západoněmecká televize veřejné služby, v návaznosti na znovuoživený zájem o daný komplex otázek na konci sedmdesátých let. Předtím v souvislosti s debaty o takzvané východní politice se vysídlenecké organizace svou vyhocenou rétorikou odcizily značné části západoněmecké veřejnosti. Výraz „revanšismus“, zprofanovaný nadužíváním ze strany dobové komunistické propagandy, byl pro řadu tehdejších výroků a aktů vysídleneckých představitelů příležitým označením.

Manželé Hahnovi pojednali o třídílném televizním dokumentu Bavorského rozhlasu a televize „Útěk a vyhnání“ (*Flucht und Vertreibung*) z roku 1981 a o jeho doprovodné knize, na níž se podíleli i Hans Lemberg a Fritz Peter Habel, tedy historici blízcí Sudetoněmeckému krajanskému sdružení (*Sudetendeutsche Landsmannschaft*). Autorská dvojice v jejich práci nachází tradiční interpretace, kladoucí nucené přesuny za vinu již změnám evropské mapy a politiky po první světové válce, a postrádají snahu pokročit v analýze za ustálené obrazy bezpráví a zla spáchaného na Němcích (s. 543). Zmíněná publikace, vzniklá spolu s televizním dokumentem, přitom přinesla vedle historických článků i vybraná svědectví pamětníků, z nichž mnohá podle Hahnových paradoxně odporují černobílému obrazu, jak jej stvrzují texty obou jmenovaných sudetoněmeckých historiků.

V závěrečných částech knihy *Vyhnání v německé paměti* manželé Hahnovi věnují pozornost jak dalším sporným příspěvkům k převládajícímu diskurzu o příslušném německém „místu paměti“ (editoři, autoři, nakladatelé a instituce, jako například Rolf-Josef Eibicht, Heinz Nawratil, Rüdiger Safranski, Ernst Frank a nakladatelství Arndt), tak osobám, které nazývají „jinými“ vyhnanci“ (s. 561). Ty v knize častokrát vyzdvihují jako původce cennějších reflexí ztráty domova, autory rozváznějších a obecně humanistických pohledů. Kromě několika „obyčejných“ pamětníků sem Hahnovi řadí a citují například novináře Kurta Nelhiebel a literáty Horsta Bienka, Petera Härtlinga či Siegfrieda Lenze.

S odkazem na práce germanisty Louise Ferdinanda Helbiga Hahnovi tvrdí, že úhrn povídek, básní, rozhlasových her a děl dalších uměleckých druhů a žánrů věnovaných danému tématu představuje pestrý svět výrazně osobitějších a pronikavějších reflexí nucených migrací, než jak je představuje „mýtus“ vytvořený se státní podporou vysídleneckými politiky. Zároveň opět – a výstižně – připomínají, že onen druhý, štědře dotovaný diskurz německou veřejností opravdu zasáhl a ovlivnil (s. 567).

Nekonvenční jsou Eva a Hans Henning Hahnovi také v tom, že se zajímají o faktickou adekvátnost kritiky na adresu vysídleneckých organizací, kterou na Západ adresoval východoněmecký režim. Někteří historici, jako například Matthias Sticker nebo Andreas Kossert, autor i v češtině vydané syntézy o nuceném vysídlení

a integraci Němců ze střední a východní Evropy,³⁴ podle Hahnových o tomto tématu odmítají jakoukoli diskusi, neboť je prý ideologicky a politicky zcela zdiskreditované, a popírají věrohodnost i některých kritiků ve Spolkové republice, pokud se u nich objevuje podezření, že ohledně minulosti funkcionářů Svazu vyhnanců dostávali informace od Stasi. Manželé Hahnovi nejsou tak manicheističtí a snaží se problém přiblížit plastičtěji. Činí tak především u západoněmeckého levicového publicisty Georga Herdeho (1919–1989), jehož Stickler a Kossert vylíčili jen jako přepjatého, jakoby „Východu zaprodaného“ kritika vysídleneckých organizací. Georg Herde, původem z Horního Slezska, patřil v roce 1951 ke spoluzakladatelům levicové vysídlenecké organizace Západoněmecký uprchlický kongres (*Westdeutscher Flüchtlingskongress*) a Hahnovi jeho publicistické činnosti přiznávají relevanci ve sporech o otevřenější vyrovnávání s érou nacismu (s. 532–534). Daná podkapitola je jedním z mnoha případů, kdy se autorský pár snaží – i s polemickým akcentem – obohatit dosavadní „galerii autorit“ vyhnanecského diskurzu a připomínat jeho pozapomenuté aktéry. Úsilí je to tím zajímavější, že i v tomto případě Hahnovi upozorňují na nesrovnalosti v práci ostatních badatelů; Andreasu Kossertovi například vyčítají přílišnou (i formulační – a nepřiznanou) závislost na starším výzkumu (s. 532).

Charakter *jinakosti* oproti státům podporovanému dominantnímu diskurzu, jak jej šíří ve Spolkové republice především vysídlenecké organizace, přisuzují Hahnovi také některým obrazům nucených přesunů, jež byly pěstovány či připuštěny v Německé demokratické republice. Nezlehčují poměry v tamní komunistické diktatuře a její politicko-propagandistické zájmy v dané agendě, zároveň se však vyvarovali, aby texty věnované reflexi vysídlení paušálně odmítli nebo banalizovali jen kvůli tomu, že vznikly v NDR. Některým z nich přiznávají autonomní, nejen propagandistické motivy a poukazují na návaznosti s levicovými protifašistickými tradicemi sahajícími před rok 1945. Podle autorské dvojice řada takových textů obohatila pestrost německého vzpomínání na daný tematický komplex (s. 583).

Přestože na pouhých šestnácti stranách dané části Hahnovi prokázali obeznámenost s významnými prvky, které danou agendu v NDR ovlivňovaly, prospělo by zde, kdyby lépe zdůvodnili výběr jednotlivých prací a představili jejich autory. Přejít od oficiální doktríny v dané oblasti k beletrii je příliš příkrý. Hodila by se sem i úvaha o tom, zda sklon zobecňovat na základě velmi malého počtu příkladů nenaráží na hranice únosnosti a zda není nadřazování reflexe v uměleckých dílech oproti váze oficiální kulturní paměti zkratkovité či idealistické. Téma, nakolik ovlivnil po roce 1990 západoněmecký vysídlenecký diskurz smýšlení bývalých občanů NDR, a zvláště tamní někdejší vysídlenec a jejich potomky, zůstává v knize stranou.

Jedním z aktérů současné vysídlenecké politiky paměti, které recenzovaná kniha kritizuje nejčastěji, je předsedkyně Svazu vyhnanců a poslankyně Spolkového sněmu za Křesťanskodemokratickou unii Erika Steinbachová. Není divu – politička jednak svou agendu zhmotnila i do řady textů včetně knih a badatelský pár v nich nachází množství nepravd a manipulací (například s. 80 a 628), jednak tvrdošíjným

34 KOSSERT, Andreas: *Chladná vlast: Historie odsunutých Němců po roce 1945*. Brno, Host 2011.

prosazováním Centra proti vyháněním povzbudila i protipohyb ze strany kritických a občansky angažovaných historiků, k nimž Eva a Hans Henning Hahnovi rozhodně také patří.

Předposlední tematický celek knihy přináší další doklady znepokojivých souvislostí historizujícího diskurzu řady politiků a politizujících sklonů některých vědců. Těžištěm je zde dvacetiletí 1990 až 2009. Autorská dvojice připomíná například výrok spolkové kancléřky Angely Merkelové z května 2005 obsahující i neudržitelné tvrzení o dvou milionech obětí německého útěku a vyhnání. Důkladné kritiky se zde dostává i německému sociálnědemokratickému politikovi Peteru Glotzovi (1939–2005), který se k tématu vyjádřil i knižně,³⁵ právníku a publicistovi Heinzovi Nawratilovi, mimo jiné autorovi krajně pokleslé *Černé knihy vyhnání*,³⁶ a opět již zmíněnému právnímu expertovi Alfredu de Zayasovi. Hahnovi tyto tři autory nazývají ironicky, ale s relevantním zdůvodněním, „historiky Eriky Steinbachové“ a brojí proti tomu, že část německé veřejnosti jejich knihy prý chybně přijímá jako standardní vědecká díla (s. 632).

Navzdory silnému znepokojení a kritičnosti, občas vystupňované ironií, ba sarkasmem, Eva a Hans Henning Hahnovi svůj opus neukončili v temných tónech. V poslední kapitole znovu vyzdvihují „jiný pohled“, s nímž se setkali u novináře českoněmeckého původu Kurta Nelhiebela, který po válce odešel z Československa do Německa, ačkoli se na něj jako na syna antifašisty nevztahoval odsun. Nelhiebela napsal pozoruhodný deník, v němž zachycoval události a prožitky z let 1945 až 1950, a od padesátých let kritizoval dominantní vysídlenecký diskurz ve Spolkové republice způsobem, který Hahnovi označují jako věcný, precizní a opřený o prameny (dokládají to kupříkladu Nelhieblovým vysvětlením, proč má označení „pátá kolona“ na adresu politické role sudetských Němců koncem třicátých let historické odůvodnění – s. 648 n.).

Poslední část knihy tvoří více než šedesátistránková příloha, v níž se autoři snaží kvantifikační materií nuceného vysídlení Němců ze střední a východní Evropy zpřehlednit s pomocí komentovaného souboru statistik. Zároveň přitom znovu tematizují i strukturní a ideové problémy přístupu k danému tématu v německé vědě (s. 710 n.) i obecnější společenské reflexi. Údaje přebírají ze starších historiografických prací nebo úředních statistik a většinou je zachycují do tabulek (je jich zde sedmadvacet). Zároveň se je snaží porovnávat s jinými zdroji a upřesňovat výpovědní hodnotu jednotlivých kvantifikací. Byl to velice náročný úkol a i v této části doplňující výklad často pokračuje v poznámkách, jichž onen „krátký přehled“ obsahuje plných 317. Knihu uzavírá výběrová bibliografie, seznam tabulek (v knize je jich celkem dvaatřicet) a jmenný rejstřík.

35 GLOTZ, Peter: *Die Vertreibung: Böhmen als Lehrstück*. Berlin, Ullstein 2003.

36 NAWRATIL, Heinz: *Schwarzbuch der Vertreibung 1945 bis 1948: Das letzte Kapitel unbewältigter Vergangenheit*. München, Universitas 1982 (1. vydání).

Poznámky k terminologii a pramenům

Opus manželů Hahnových je velmi cenný tím, že poskytuje mnohostrannou analýzu diskurzu, s nímž se nacistické přesídlování, evakuace před postupující frontou, útěk, vyhnání a odsun Němců ze střední a východní Evropy staly v historickém vědomí a vůbec ve společenském sebechápání Spolkové republiky Německo výrazným fenoménem. Ten byl ovšem vystavěn do značné míry na velmi problematických tradicích a zájmech, a také na častém zkreslování historických faktů a zlehčování německé spoluodpovědnosti za nucené přesuny obyvatelstva.

Jedné důležité oblasti utváření historického vědomí se Hahnovi nevěnovali – školní výuce. Ve Spolkové republice je i ona významným multiplikátorem, který šíří onen diskurz, vůči němuž autorský pár vyslovuje odůvodněné pochybnosti. Bylo by proto skvělé, kdyby na totéž téma napsal nebo inspiroval učebnici či didaktický materiál, do kterého by byly přístupnou formou vtěleny poznatky z jeho knihy. A to nejen fakta, ale i analýzy a aplikované teze a úvahy o racionálním přístupu k historickým dějům a jejich interpretacím. Jak uvedeno, jedním z leitmotivů knihy je právě zdůrazňování vědecké racionality i příkladů odvahy oponovat většinovému či státem podporovanému názoru (například s. 76 n. a 82).

Celé dílo je napsáno velmi čtivým stylem a této kvality dosahuje navzdory poměrně složité kompozici. Přestože členění svazku autoři logicky zdůvodňují v předmluvě a zvolený způsob výkladu jejich cíli dobře slouží, čtenáře čekají mnohé časové stříhy a návraty k týmž podtématům. Tento rys možná ztěžuje záměr umožnit náhled do dané materie širšímu okruhu čtenářů.

Knihy manželů Hahnových může – navzdory své občasné pointovanosti, sklonům k esejistice a polemičnosti – v lecčem plnit funkci kompendia. S ohledem na to by bylo přínosné, kdyby zde čtenáři našli i obsáhlejší exkurz k terminologii německé rozpravy o nucených migracích, než jak ho – rozptýleně – nabízejí autoři (s. 78, 707). Je to škoda tím spíše, že ve stejném roce jako kniha Hahnových vyšel ambiciózní německý *Lexikon vyhnání*,³⁷ jenž problematickým trváním na zavádějícím zastřešujícím pojmu *vyhnání* i „německocentrickým pojetím“ tématu (přítomným navzdory spolupráci s řadou předních odborníků i ze zahraničí) nejspíš ještě posílí „obsazování termínů“ ve prospěch sporného německého úzu, který má tolik nedobrych souvislostí.³⁸ Je s podivem, že ani přední němečtí historici (z nichž mnozí často vystupují za hranice oboru a působí publicisticky, osvětově, ba společensko-politicky, a to zpravidla s explicitní demokratizační a humanistickou rétorikou, někdy směřovanou kulturnědiplomaticky i do zahraničí) dodnes nedospěli ke snaze o prosazení adekvátnější terminologie. O to cennější je úsilí Evy a Hanse Henninga

37 BRANDES, Detlef – SUNDHAUSSEN, Holm – TROEBST, Stefan ad. (ed.): *Lexikon der Vertreibungen: Deportation, Zwangsaussiedlung und ethnische Säuberung im Europa des 20. Jahrhunderts*. Wien, Böhlau 2010.

38 Srv. recenzi Stephana Scholze na internetovém portálu *H-Soz-u-Kult* z 1.12.2010 (<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2010-4-154>, staženo 12.8.2013). Je kuriózní, že tento lexikon do sporné podoby dospěl od původně plánovaného vymezení vůči etnocentrickému pojetí politiky paměti, jak je praktikuje německý Svaz vyhnanců.

Hahnových – tím spíš, že ani některé novější německé přehledové práce o nucených přesunech prováděných samotnými nacisty, evakuacích, útěku, vyhnání a odsunu Němců dostatečně nebo vůbec netematizují užití pojmu *Vertreibung*.

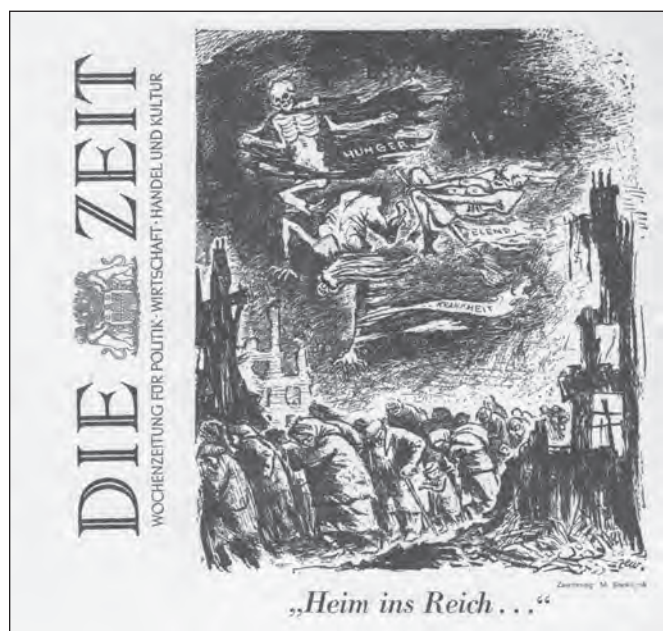
K problematickým termínům *vyhánění*, *vyhnanci*, kde substantivní formě i na mezinárodní scéně od devadesátých let konkuruje neméně sporné sousloví *etnická čistka* (*ethnische Säuberung*; *ethnic cleansing*), budiž zde připomenuto, že po skončení druhé světové války se v Západním Německu jako souhrnný pojem užíval hodně *útěk a uprchlíci* (*Flucht, Flüchtlinge*), případně podvojně označení *útěk a vyhnání*, respektive *uprchlíci a vyhnanci* (*Flüchtlinge und Vertriebene*). Rozhodující změnu způsobil již zmíněný spolkový zákon o vyhnancích (*Bundesvertriebenengesetz*) z roku 1953, jehož dikce pomohla prosadit problematický diskurz o *vyhnání a vyhnancích*. V době, kdy se ve Spolkové republice nijak nešířilo hlubší vyrovnání s nacistickou minulostí a kdy převládal zkreslený, lítostivý sebeobraz národa údajně *svedeného* Zlem-Hitlem a čelícího při obraně západních hodnot za cenu obrovských ztrát hned dvojímu barbarství – nacismu a komunismu³⁹ – taková diskurzivní praxe vyhovovala velké části tehdejších západoněmeckých elit.

Otázku oné terminologie je možno nastolit ještě zásadněji, a to i vůči Hahnovým – proč se vlastně nepokusili svou úctyhodnou snahu o nápravu mnohých zkreslení pojmového úzu *vyhnání/vyhnanci*? Dokonce jej – už i v názvu knihy – potvrzují ještě markantněji než některé jiné studie, které – nepochybně s vědomím, že i tak užívají nepřesnou zkratku – pracují alespoň se souslovím *útěk a vyhnání* (*Flucht und Vertreibung*). U Hahnových by bylo jen logické, kdyby se sami pokusili nabídnout adekvátnější označení než *vyhnání*. Tento problém si zjevně uvědomovali – v úvodu se snaží takové pochybnosti předjímat vysvětlením, že se jedná o „metaforicky pevně zakotvený pojem“ (s. 15); jejich apel na „inteligenci a dobrou vůli čtenářů“ ale zvláště v takové práci nepůsobí přesvědčivě. Ostatně sami by – soudě z nároků, které kladou na ostatní – nejspíš neuznali, kdyby nositelé jimi kritizovaných narátivů své návyky bránili podobnými rétorickými figurami.

Analýzy, které Hahnovi předkládají u látky nucených migrací, se nabízejí jako inspirace k rozborům obdobných témat vyrovnávání s minulostí i v jiných zemích, Českou republiku nevyjímaje. Platí to kupříkladu o kritických postřezích týkajících se přeceňování vzpomínek pamětníků, respektive přílišného spoléhání na orální historii (zvláště při jejím nedbalém či účelovém uplatnění, které si vlastně označení „orální historie“ ani nezaslouží).

Autorská dvojice na několika příkladech ukazuje, jak je – nejen uvnitř vysídlenec-kého prostředí (jehož četné publikační orgány navzdory postupnému ochabování vskutku umožňují jistou „paralelní existenci a komunikaci“) – poznání jednotlivých případů i celkové diskurzivní „rámování“ (*framing*) dodnes chybně ovlivňováno tradováním svědectví, která „se hodí“ a jež nebyla prověřena standardní historickou kritikou a použitím dalších pramenů. Občas je oním problematickým „relé“

39 Viz např. SCHILDT, Axel: *Zwischen Abendland und Amerika: Studien zur westdeutschen Ideenlandschaft der 50er Jahre*. München, Oldenbourg 1999.

Hlad, Bída a Nemoc v podobě děsivých přízraků provázejí zubožená německá vyhnance z Polska na cestě „domů do říše“ na dobové ilustraci v týdeníku Die Zeit (ilustrace z knihy manželů Hahnových Die Vertreibung im deutschen Erinnern, s. 406)

osobní vzpomínka, sdělená někdy až po řadě let, nebo dokonce vzpomínky pisateli pouze zprostředkované. Hahnovi se nad případy „zázračného vlivu některých pamětníků“ právem podivují a odkazují na existenci jiných pramenů a na vyspělost německé historiografie. Vyslovují přitom podezření, že neoprávněně velký status a vliv některých svědectví je udržován vědomým zájmem na tvorbě historických „mýtů a legend“ (s. 80–83).

Přestože vysídlenecká politička Erika Steinbachová a její sebevědomě pronášené krédo „stačí nechat promluvit pamětníky“ (s. 81 a 83) je v tomto ohledu relativně „snadným cílem“, zobecnění autorů je pro dané téma velmi případné: „Kdo se spokojí s reprodukováním zpráv pamětníků, nedokáže o historické události nic sdělit, protože k využití oněch svědectví nepatří jen ověření jejich pravdivosti a výpovědní hodnoty, ale také průzkum vzniku a historie dosavadního oběhu (*Überlieferungsgeschichte*) jednotlivých pramenů ... navíc je třeba začlenit je do historických souvislostí.“ (s. 83)

Nad otázkou, jak může být kniha manželů Hahnových českým čtenářům prospěšná v obecnějším smyslu, si dovoluji další krátký exkurz. V České republice je proble-

matické zacházení se vzpomínkami pamětníků znát například v občanskovýchovné a historickodidaktické činnosti organizací jako Člověk v tísní nebo Post Bellum, které se těší silné podpoře od obou českých médií veřejné služby. Ostatně některé besedy z cyklu *Příběhy bezpráví* nebo některé rozhlasové či televizní dokumenty, jako například z rozhlasového cyklu *Příběhy dvacátého století*, zmíněným zjednodušeným používáním pamětnických výpovědí trpí také.⁴⁰ Výše uvedená sporná představa o hlavní roli integrálního nacionalismu při nucených migracích a zveličování významu nenávisti k Němcům, respektive její vnímání jako nějakého vrozeného sklonu, mívá v českém případě svou analogii v zúženém chápání povahy komunistické diktatury, v němž někdy dominuje přílišné lpění na původních tezích konceptu totalitarismu a účelový, vzhledem k současným politickým sporům instrumentalizovaný antikomunismus.⁴¹ I pro české historické vyrovnávání s obdobím komunistické diktatury platí, že orální historie, není-li spojena s důkladnou historickou kritikou a interpretací dalších pramenů, poskytuje materiál také k „mýtům a legendám“.⁴² Svědectví pamětníků, ať je jejich prožitek jakkoli silný a někdy i fascinující vysokými

40 Srv. kritický rozhovor Michala Komárka s Karlem Strachotou, ředitelem projektu *Příběhy bezpráví* organizace Člověk v tísní. Strachotovy výhrady ke kritice, že projekt *Příběhy bezpráví* trpí jednostranností a je v leccem propagandistický, jsou v perexu rozhovoru citovány následovně: „A to snad máme na besedy do škol zvat bývalé okresní tajemníky nebo skalní komunisty? Kdyby se jednalo o 2. světovou válku, navrhol by někdo vážně, že je namíste přizvat popírače holokaustu nebo neonacisty?“ (Viz *Literární noviny*, roč. 23, č. 48 (2012), s. 4.)

41 Srv. ojedinelou studii, která zmíněný fenomén pozoruhodně analyzuje v českých denících: KŘEČEK, Jan – VOCHOCOVA, Lenka: *Rudé nebezpečí před volbami 2006: Hrozba, nebo strašák?* (Pražské sociálně vědní studie, mediální řada, MED-010.) Praha, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy 2007. Studie je dostupná online (viz http://publication.fsv.cuni.cz/attachments/268_010%20-%20Vochocova,%20Krecek.pdf, staženo 12.8.2013). Mnohé pronikavé postřehy k historickým nepřesnostem a tendencím uvedeného občanskovýchovného zacházení se soudobými dějinami poskytují publicistické kritiky (historiografie si toho kupodivu zatím nevšímá): viz MRÁZEK, Ondřej: Dvanáct polopравd o nedávné historii. In: *Literární noviny*, roč. 21, č. 48 (2010), s. 7; KUBÍČEK, Jan: Černobílá historie aneb Teror hnědých omáček. In: *Deník Referendum*, 28.1.2011 (<http://www.denikreferendum.cz/autor/367-jan-kubicek>, staženo 12.8.2013); GUTH, Jiří: Jejich normalizace. In: *Tamtěž*, 19.12.2011 (<http://www.denikreferendum.cz/clanek/12130-jejich-normalizace>, staženo 12.8.2013).

42 Výmluvný je např. tento citát ředitelky jedné střední školy, kterým nezisková organizace Člověk v tísní na svých internetových stránkách propaguje diskuse s pamětníky (celý text může být primárně nebo z velké části výtvořem *public relations*, to zde ale ponechme stranou): „Období komunismu je stále ještě živá historie. Nejlepším způsobem, jak dětem tuto dobu přiblížit, je právě beseda s pamětníky, s lidmi, které minulá doba nějakým způsobem postihla. S těmi, kdo mají z té doby autentické zážitky. Myslím, že toto je nejlepší způsob, jak dětem přiblížit nedávné historické období. Touto formou bychom chtěli vychovat děti k tomu, aby měli (*sic*) svůj názor, ať je doba jakákoli, a na druhou stranu je věst k tomu, aby nepřipustili (*sic*), aby se tato historie znovu opakovala.“ (Program společnosti Člověk v tísní „Jeden svět na školách“, viz http://www.jsns.cz/cz/article/0/Mesic_filmu_na_skolach.html?id=15, staženo 12.8.2013.) K výše nabídnuté analogii s tématem Evy a Hanse H. Hahnových zopakujeme již zmíněné stanovisko Eriky Steinbachové, která historiografický výzkum příčin nuceného vysídlení Němců označila za nedůležitý a zdůvodnila to tezí: „Stací nechat promluvit pamětníky.“ (s. 81 a 83).

etickými hodnotami a žitými demokratickými ctnostmi, nemohou zastupovat historiografické analýzy a o ně opřené šíření poznatků, zejména to institucionalizované ve školách a v masmédiích.

Zpět ale ke knize manželů Hahnových. Jak již o tom byla řeč, předkládá velké množství detailnějších rozborů. U některých z nich až pečlivé sledování poznámkového aparátu ukazuje, že v daných případech autorská dvojice pracuje spíše kompilačně a opírá se přitom místy jen o jednu práci. Pravda, někdy jich ani nebylo více k dispozici, a Hahnovi navíc uvádějí, že nechtěli přetěžovat poznámkový aparát. Náročnější čtenáře by ale hlavně na místech, kde pronášejí silná hodnocení, jistě uspokojilo, kdyby Hahnovi dali najevo i své povědomí o odborné recepci těch prací, na nichž argumentačně tolik stavějí. Totéž by prospělo i v případech, kdy vedou polemiku, zejména s význačnými autory, jako je kupříkladu Detlef Brandes.⁴³

Z literatury, kterou v knize postrádám, uvedu jmenovitě sborník *Němci a východní Evropa*, kde se nachází cenná stať Jana Křena o problematickém termínu „etnická čistka“.⁴⁴ Její nevyužití zamrzí tím spíše, že – jak uvedeno – podobných reflexí historické terminologie není mnoho.

Nejvážnější zájemci o pojednáváná témata si nad knihou manželů Hahnových zřejmě postesknou, že obsahuje jen výběrový seznam zdrojů – jak autoři sami sdělují, uvádějí v něm jen zásadní, k dalšímu studiu vhodné práce a takové tituly, na které odkazovali v textu opakovaně (s. 887); i tak ovšem seznam pramenů zabírá jednadvacet stran.

Velkou nesnáz zažijí důkladní čtenáři se zvoleným způsobem odkazování – odkazy jsou totiž shrnuty až na konci knihy po jednotlivých kapitolách, tam se ale ve většině případů čtenář setká jen se zkráceným bibliografickým údajem a jeho plnou verzi si musí zjistit až v seznamu literatury (což je zpravidla rychlejší než hledat v odkazech první zmínky s plným bibliografickým údajem). Poznámky pod čarou by bývaly čtenářům ušetřily přinejmenším jeden mezíček.

I z této recenzi statě je jistě patrné, že monografie je velice početně „zaldněna“. Autoři mohli alespoň prostřednictvím takzvaného přístavku přiblížit některé jmenované osoby – kupříkladu na straně 549 zmiňují Edgara Weicka, aniž by uvedli, kdo tento německý socialista, pedagog a publicista (narozený roku 1936) vlastně je – jistě ani mnozí němečtí čtenáři s velmi širokým rozhledem jeho jméno neznají.

Nad ohlasy knihy

Dosavadní ohlasy knihy *Vyhnání v německé paměti* nejsou příliš početné, převážně ale kladné, a to zejména v německém celostátním tisku (recenze v denících

43 V pasáži, kde se kriticky vymezují vůči čtyřem Brandesovým pracím (s. 98–103), Hahnovi neodkazují na názhy žádných dalších odborníků k danému tématu.

44 KŘEN, Jan: Über ein wenig bekanntes Buch zu einem von Detlef Brandes grossen Forschungsthemen. In: NEUTATZ, Dietmar – ZIMMERMANN, Volker (ed.): *Die Deutschen und das östliche Europa*. Essen, Klartext 2005, s. 355–370.

Die Frankfurter Allgemeine Zeitung, *Die Frankfurter Rundschau* a *Die Süddeutsche Zeitung*).⁴⁵ Je s podivem, že vlivný zpravodajský týdeník *Der Spiegel*, s nímž Hahnovi razantně polemizovali, se ke knize nijak nevyjádřil. Témata nuceného vysídlení Němců a vysídleneckých organizací přitom tento týdeník sleduje intenzivně.⁴⁶

Z odborných ohlasů, kterých se knize manželů Hahnových dosud dostalo, přiblížím nejdříve recenzi Mathiase Beera, jednoho z největších německých znalců tématu nucených přesunů Němců ze střední a východní Evropy a jejich integrace v nové vlasti. Narozdíl od Hahnových stojí Beer blíže dominantnímu německému veřejnému diskurzu o nuceném vysídlení. Autorské dvojici vytkl, že prý nezohledňuje posuny ve výzkumu nucených migrací ani ve veřejném mínění.⁴⁷ Problém ale je, že u těchto svých nejzásadnějších výtek Beer neuvádí konkrétní argumenty a téměř ani historiky, kteří by stáli za jím uváděným badatelským posunem⁴⁸ (jmenuje tu jen Detlefa Brandese, a to spíše apodikticky coby nezpochybnitelnou autoritu). Fakt, že na výše zmíněnou příručku *Lexikon vyhánění*, na níž se Mathias Beer podílel, lze uplatnit některé výhrady z knihy Hahnových,⁴⁹ a že totéž se dá říci o Beerově

45 Autorem obsáhlé a velmi uznalé recenze v *Die Frankfurter Rundschau* z 19.3.2011 byl historik Erik Franzen, který se sám zabývá stejnými tématy jako Hahnovi. Recenzent Klaus Brill v *Die Süddeutsche Zeitung* z 21.11.2011 – novinář a od roku 2005 korespondent listu v Praze – se podivil nad tím, že si autoři dovolili polemizovat s „brilantním historikem Detlefem Brandesem“. Autorem recenze v *Die Frankfurter Allgemeine Zeitung* z 12.9.2011 je Winfrid Hadler.

46 Svědčí o tom i skutečnost, že mezi témata vytknutá v online verzi týdeníku patří „Bund der Vertriebenen“ (http://www.spiegel.de/thema/bund_der_vertriebenen/) a „Flucht und Vertreibung der Deutschen“ (http://www.spiegel.de/thema/vertreibung_von_deutschen_1944_1948) (staženo 30.10.2013). – V německých radikálně levicových časopisech, k jejichž zaměření dlouhodobě patří i rozhodná kritika politiky minulosti, jak ji pěstují vysídlenecké organizace, došla kniha Hahnových velmi kladného přijetí: srv. *Konkret*, č. 10 (2011) nebo *Phase 2*, č. 40 (2011) (dostupné online na stránce <http://phase-zwei.org/hefte/artikel/mythos-vertreibung-130/>, staženo 30.10.2013). Zajímavé je, že uvedené články se argumentací příliš nelišily od výše zmíněných deníků ani např. od recenze na odborné popularizačním portálu Spolkové centrály pro politické vzdělávání (*Bundeszentrale für politische Bildung*) *Deutschland Archiv* (viz SÖHNER, Felicitas: *Vertreibungsdiskurs und Erinnerungskultur*, 24.4.2012 (<http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschland-archiv/132983/vertreibungsdiskurs-und-erinnerungskultur?p=all>, staženo 30.10.2013).

47 Recenze Mathiase Beera na internetovém recenzním portálu *H-Soz-u-Kult*, 3.6.2011 (<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2011-2-182>, staženo 12.8.2013). Beer publikoval na stejnou knihu Hahnových obsáhlou recenzi (s některými shodnými pasážemi) i na webu německé celoplošné rozhlasové stanice Deutschlandradio Kultur (<http://www.dradio.de/dkultur/sendungen/lesart/1431859>, staženo 12.8.2013).

48 Stejně je tomu ve zmíněné recenzi Winfrida Hadlera v *Die Frankfurter Allgemeine Zeitung*. I tato recenze ale celkově vyznívá kladně. Je to poměrně překvapivé, protože deník FAZ byl nakloněn spíše tradičním náhledům na danou problematiku (srv. ŠITLER, Jiří – KAISER, Daniel: *Novodobé české dějiny v zrcadle Frankfurter Allgemeine Zeitung*. In: *Dějiny a současnost*, roč. 18, č. 5 (1996), s. 15–19).

49 Lexikon kupř. mate tím, že sice přiznává rozdílnost jednotlivých druhů nucených migrací, přesto ale dál razí souhrnný pojem „vyhánění“, místy s použitím synonymního slova *Vertreibungsgeschehen*; zejména v předmluvě chybí snaha o zdůvodnění zvolené terminologie. Jednotlivá hesla, např. *Vertreibung* a *Vertriebene*, sice nabízejí hlubší vhled i znalosti

syntéze *Útěk a vyhnání Němců*,⁵⁰ svědčí spíše proti Beerovým kritickým soudům.⁵¹ Neplatí ani to, že by Hahnovi paušálně nedoceňovali historiky prohlubující poznání daného tématu – naopak z jejich prací hodně čerpají a na jejich přínos upozorňují i explicitně. Některé vědce starší generace jsem připomněl výše, z mladších badatelů zde zasluhují zmínit například Erik K. Franzen nebo Samuel Salzborn.

Historik Matthias Stickler Hahnovým ve své recenzi vytkl přílišnou polemičnost.⁵² Pozastavil se také nad tím, že se omezili pouze na německojazyčnou literaturu – podle jeho soudu nelze kulturu vzpomínání analyzovat jen v národním rámci. Postrádal rovněž napojení na teoretické a srovnávací práce v dané oblasti (konkrétně doporučil zájem o vztah „kognitivních dějin“ a „emocionální paměti“), přičemž jako relevantní autory uvedl Aleidu Assmannovou, Hanse Güntera Hockertse a Normana Naimarka, jehož přístup k fenoménu nucených migrací Hahnovi ovšem kritizují. Také Stickler se připojil k recenzentům, jimž vadilo kritické vymezení autorské dvojice vůči některým závěrům Detlefa Brandese; škoda jen, že podobně jako například Mathias Beer nebyl u této námitky konkrétní. O něco důkladněji si Stickler počínal, když při polemice ohledně prací, které při kritice vysídlenecké politiky přicházely s výtkami revanšismu, zmínil badatelku Heike Amosovou.⁵³ Při té příležitosti měl ale uvést také to, že u daného podtématu Hahnovi v hodnocené knize polemizují i s jeho vlastními náhledy (viz výše).

Historička Maren Rögerová ve své pečlivě argumentované recenzi přiznává opusu manželů Hahnových mnohé klady, postrádá ale zohlednění obecnějších poznatků o kolektivní paměti i případových analýz selektivního vzpomínání ve vysídleneckých kruzích.⁵⁴ Procesy výběru, dramatizace a podobně Rögerová shledává u většiny

---

o sklonu části badatelů dávat přednost výstižnějšímu souhrnnému pojmu „nucené migrace“ (*Zwangsmigrationen*), toto poznání ale většinová dílce příručky nepřijala. Srv. rovněž zmíněnou recenzi lexikonu od Stephana Scholze na portálu *H-Soz-u-Kult* (viz pozn. 38) nebo recenzi Guntera Dehnerta v recenzním internetovém časopise *Sehepunkte*, roč. 11, č. 10 (2011) (viz <http://www.sehepunkte.de/2011/10/18245.html>, staženo 12.8.2013).

- 50 BEER, Mathias: *Flucht und Vertreibung der Deutschen: Voraussetzungen, Verlauf, Folgen*. München, C. H. Beck 2011. Autor např. opomíjí negativní roli politického směřování německých menšin ve střední a východní Evropě a význam, jaký tomu posléze připsali Spojenci při řešení německé otázky.
- 51 Viz recenze Beerovy syntézy od Stephana Scholze na portálu *H-Soz-u-Kult*, 8.8.2011 (<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2011-3-096>, staženo 12.8.2013).
- 52 Matthias Stickler svou recenzi publikoval v časopise *Historische Zeitschrift*, č. 296 (2013), s. 282–284.
- 53 Dodávám bibliografický údaj k pojednání této autorky, které měl Stickler nejspíše na mysli: AMOS, Heike: *Die Vertriebenenpolitik der SED 1949–1990*. München, Oldenbourg 2009.
- 54 Maren Rögerová svou recenzi publikovala v *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, č. 60 (2011), s. 114 n. (viz http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/zeitschrift-fur-ostmitteleuropa-forschung-zfo/60-2011/1/ReviewMonograph632498018?set_language=en, staženo 30.10.2013). Recenzentka uvádí zajímavý konkrétní doklad, a sice studii o vzpomínání na tzv. ústecký masakr z 31.7.1945: KAILER, Thomas: „Gewählte Erinnerung“: Die Vertreibung der Sudetendeutschen und die mediale Inszenierung des Massakers von Ausig am 31. Juli 1945. In: VOGEL, Christine (ed.): *Bilder des Schreckens: Die mediale Inszenierung von Massakern seit dem 16. Jahrhundert*. Frankfurt/M., Campus 2006, s. 188–220.

veřejných historických diskurzů; Hahnovi by podle ní neměli tyto sporné znaky utváření kolektivní paměti tolik pokládat za specifika německé komemorace nuceného vysídlení.

Ovšem tezí manželů Hahnových o trvajícím vlivu tradičních německých náhledů na nucené vysídlení dávají za pravdu – třebaže nechtěně – i novější práce některých zahraničních historiků, jež jsou psány se syntetizujícími a učebnicovými ambicemi. Kromě již uvedeného Američana Normana Naimarka zmiňme irského historika působícího ve Spojených státech Raye M. Douglase⁵⁵ a již vzpomenu-tou holandsko-britskou historičku Mary Heimannovou. Jejich práce obsahují řadu problematických rysů, o nichž pojednávají velmi přesvědčivě právě Eva a Hans Henning Hahnovi.

Ponecháme-li stranou zmíněnou recenzi Mathiase Beera, je až s podivem – už jen s ohledem na to, s kolika předními osobnostmi vědy a politiky se Hahnovi „pustili do křížku“ – že jejich kniha ve Spolkové republice nevyvolala výraznější ohlasy. I pro Polsko, Českou republiku a vůbec pro evropské historické vědomí by bylo dobře, kdyby se s touto prací zrodila i další polemická zastávka německého a středoevropského vyrovnávání s minulostí. Jako možné vysvětlení se nabízí, že zejména publicistika byla poněkud přesycena předcházející velmi intenzivní vlnou polemik o reflexi nuceného vysídlení Němců, které se odehrávaly kolem Centra proti vyháněním a rovněž kolem dvou zmíněných velkých výstav „Vynucené cesty“ a „Útěk, vyhnání, integrace“.

Pro racionalizaci a *historizaci* politiky paměti spojené s poválečným nuceným vysídlením Němců ze střední a východní Evropy je nepříliš výrazný dosavadní ohlas knihy manželů Hahnových špatnou zprávou. Jak velké jsou v německy mluvících zemích v dané oblasti znalostní nedostatky i interpretační stereotypy, to po první přímé volbě českého prezidenta v zimě 2013 ukázaly mnohé komentáře v německém a rakouském tisku týkající se tématu takzvaných Benešových dekretů. V těchto reakcích byla znát i setrvačnost některých „mýtů a legend“, jejichž původ a omyly tak pozoruhodně nasvítily Hans a Eva Hahnovi. S delším odstupem bude zajímavé sledovat, nakolik tato zásadní monografie přece jen přispěje k důkladnější historizaci nuceného vysídlení Němců ze střední a východní Evropy a ke kultivaci společensko-politických reflexí i v mezinárodních vztazích.

---

55 DOUGLAS, Ray M.: *Orderly and Humane: The Expulsion of the Germans After the Second World War*. New Haven, Yale University Press 2012. Ve stejném roce vyšel německý překlad knihy („*Ordnungsgemäße Überführung*“). *Die Vertreibung der Deutschen nach dem Zweiten Weltkrieg*. München, C. H. Beck 2012).

Recenze

Něžná historie

Kulturní historik v archivu

Adéla Gjuričová

KRAPFL, James: *Revolúcia s ľudskou tvárou: Politika, kultúra a spoločnosť v Československu po 17. novembri 1989*. Bratislava, Kalligram 2009, 302 strany.

V posledních několika letech se úvahy o průběhu a smyslu listopadové revoluce a prvních transformačních let pnou mezi dvěma póly. Na jednom se někdejší vítězové revoluce, jejichž vyprávění o Listopadu dlouho ovládala veřejný prostor, snaží svou verzi udržet; obhajují své tehdejší jednání, popřípadě nabízejí některou z konspiračních teorií.¹ Na druhém pólu stojí politicky vyhraněná část nejmladší generace, která v zásadě říká: je normální, že vyprávění aktérů je fikce, ale my musíme přehodnotit samotné užívané pojmy a odhodit černobílé vnímání „komunistické diktatury“ a „idealistické transformace“.² Blíže tomuto pólu je v jistém smyslu

---

1 Uveďme jen dva příklady, generačně i politicky odlišné: PITHART, Petr: *Devětaosmdesátý: Vzpomínky a přemýšlení. Krédo*. Praha, Academia 2009; ŽÁČEK, Pavel: *Vypovídat pravdu a nic nezamlčet: Protokoly parlamentní vyšetřovací komise pro objasnění událostí 17. listopadu 1989*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2013, s. 5–20.

2 Viz např. SLAČÁLEK, Ondřej: O 17. listopadu, podobách moci a cestě k běčkovým životům: Projev na demonstraci ProAltu na Václavském náměstí 17.11.2011. In: *Deník*

i výzkum pádu komunistické vlády, tak jak se v současnosti provádí v Ústavu pro soudobé dějiny: poněkud stydlivě se přechází kdysi určující a autentický prožitek revolučního nadšení, bez něhož z archiválií náhle vyvstává překvapivě drsná realita s elitami přežívajícími změny režimů, neestetickými transformačními roky a korupcí začínající snad už na Národní třídě.³

Americký historik James Krapfl ve své knížce *Revolúcia s ľudskou tvárou* odmítá vstoupit na takto vyměřené hřiště. Kdo autora mohl poznat osobně, ví, že se v jeho práci perfektní materiálová i metodologická připravenost a autorská preciznost vždy snoubí s osobní jemností a zřejmou náklonností vůči československým dějinám. Ta mu přitom nijak nezakrývá výhled. Krapfl se naopak podivuje „hromadnému mlčení“ kolem lidové angažovanosti v roce 1989 a zaměření většiny literatury na jednání a motivace centrálních elit. A navrhuje: Co kdybychom vzali na chvíli vážně to, co si lidé na ulici tehdy mysleli, co chtěli a co dokázali?

Autor strávil několik let studiem ve více než třiceti místních archivech v České republice i na Slovensku a přečetl lokální tisk z dalších desítek míst. Vážně přitom nebere jen odlišnosti v průběhu všech takto nalezených různých revolucí, ale především „pavučiny významů“ (řečeno s Cliffordem Geertzem), které v nich lidé vzhledem k událostem splétali. Pro jejich výklad Krapfl sahá k metodám takzvané nové kulturní historie. Ta, inspirována kulturní antropologií, totiž tvrdí, že historické děje jsou ovlivňovány také tím, jaká vnímání a přesvědčení se při nich rozvinou, jaké způsoby přiřazování významů jevům převládnu. Revoluce se v této perspektivě jeví jako „rekonfigurace posvátnosti“: revoluční prožitek sounáležitosti je středobodem nového symbolického systému a plodí nové rituály, mravní zásady i mýty (s. 100).

Aplikací tohoto přístupu na rozsáhlý archivní materiál nabízí Krapfl zásadní alternativu vůči většině dosavadní literatury o roce 1989. Nejprve – zcela přiznaně po vzoru americké historičky Lynn Huntové a její interpretace Francouzské revoluce⁴ – používá klasické literární figury pro rozlišení různých vyprávění o Listopadu. Vše začalo revolucí jako romantickým příběhem, kde proti nevinosti studentů stálo zlo pořádkových oddílů, avšak lidé šli do rizika stávkou a dosáhli vítězství. Neznámí se objímali na ulicích, nikde chaos revoluce. Velmi brzy se ovšem přidalo i vyprávění komediální, založené na představě smíření a lidskosti na obou stranách barikády, které podtrhlo jednání s premiérem Ladislavem Adamcem a předání moci vrcholící prezidentskou volbou. Elity stojící za komediálním vyprávěním ovšem zarazila životnost romantické figury: na počátku roku 1990 se z mnoha míst ozývá požadavek pokračování revoluce, zatímco například špičky Občanského fóra brzdí dekomunizaci pracovišť. I ony si ovšem s blížícími se volbami osvojily romantičtější figury, varovaly před temnými silami a žádaly předání komunistického majetku

---

Referendum (<http://denikreferendum.cz/clanek/11943-o-17-listopadu-podobach-moci-a-cestech-beckovym-zivotum>).

3 Viz např. polemika s popisem 90. let jako „éry nevinosti“ v tematickém bloku článků Tomáše Zahradníčka, Jiřího Suka, Petra Roubala a Adély Gjuríčové pod společným titulem „Éra odhalování“ v časopise *Dějiny a současnost*, roč. 33, č. 11 (2011), s. 30–43.

4 HUNTOVÁ, Lynn: *Francouzská revoluce: Politika, kultura, třída*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2007.

lidu. Podobně sleduje Krapfl časový výskyt a politické implikace vyprávění tragického, hledajícího příčiny krize revoluce, a satirického, jež podryvalo představu, že k nějaké revoluci vůbec došlo. Avšak už z příkladu konfliktu romance a komedie je patrné, jak šikovným nástrojem může literárněkritický přístup být. Namísto obvyklého omezení na faktory strachu či deziluze, předávání moci a tlaku z regionů vzniká mnohem vyváženější obraz vztahů mezi elitami a veřejností.

Podobným pojmovým posunem Krapflova kniha překvapuje u analýzy zážitku revoluční sounáležitosti. Jeho opojnost způsobila, že lidé sdíleli přesvědčení o novém začátku. Tento posvátný pocit se podle autora projevil v kolektivní tvořivosti revoluce i v pocitu, že nové společenství může očistit viníky starého režimu. A zároveň se posouvaly hranice nového společenství, i když podle Krapfla jinak než v obvyklém českém názoru, že se akcent na reformu demokratických struktur od počátku střetával se slovenským nacionalismem. Na příkladu fenoménu občanských fór na Slovensku autor ukazuje, že zrcadlové dějiny „české“ a „slovenské“ revoluce, jakož i redukce na rozpory Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí, jsou schematické. V leckterých slovenských městech bylo Občanské fórum – narozdíl od Veřejnosti proti násilí, soustředěné na kulturní elitu – chápáno jako otevřenější struktura, navíc lépe zvládající propagační a informační funkce. Podle lokálních archivů ještě před propuknutím protičeského slovenského nacionalismu stoupaly hvězdy některých měst a nad snahami o reformu federálních struktur ve skutečnosti nejprve převládaly městské rivality. Cesta k nacionalismu vedla přes lokálpatriotismus a regionalismus, jež tvořily další skrytý obsah elitami obvykle zmiňovaného „tlaku z regionů“: ve skutečnosti už na prvním sněmu Občanského fóra 23. prosince 1989 Petr Cibulka s Jaroslavem Šabatou protestovali proti nepřiměřeně malému zastoupení Moravanů.

Kniha dále hledá obsah ideálů Listopadu, pokouší se dokonce kvantitativně vyhodnotit četnost pojmů v revolučních výzvěch a projevech. Zde překvapí výrazně zastoupený motiv „samoorganizácie“, tedy samosprávy, onoho – v dnes převažujícím satirickém vyprávění vysmívaného – brání vlády do rukou svých. Vysoko v této frekvenci se umístil také socialismus. Krapfl odmítá obvyklý výklad, podle něž aktéři používali tento motiv pouze strategicky, a uvádí řadu případů, kdy byl systematicky užíván jako pozitivně vnímaný princip, ideálně obsahující prvky demokracie a spravedlnosti: „Nechceme socialismus odstránit, ale chceme odstránit všetko, čo socializmu bráni,“ vyhlášovali bratislavští drážní pracovníci 27. listopadu 1989 (s. 130). Nejvíce pozornosti ovšem analýza věnuje revolučním pravidlům dialogu a motivu nenásilí. Právě jím argumentuje Krapfl ve prospěch východoevropských revolucí proti výtkám jejich neoriginality, jak je formulovali Jürgen Habermas a François Furet: copak zákaz násilí za revoluce není novátorský?

Obvyklý pocit, podpořený nejednou i autorkou této recenze, že Listopad byl drsným zápasem o (nejen politickou) moc doprovázeným ideologickou naivitou lidí na ulici, úspěšně narušují závěrečné kapitoly „Moc na ulici“ a „Vůle lidu“. James Krapfl se od ideálů revoluce odpichuje k její praxi a přináší rozsáhlý přehled zcela konkrétních pokusů o přímou přeměnu společenské reality, které přitom nevycházely z žádných pokynů revoluční elity. Na vysokých školách i jinde se zdola

tvořily samosprávné orgány nebo se třeba rušila kádrová oddělení. Fascinujícím způsobem se demokratizovalo „odepsané“ odborové hnutí, lidé připomínali revolučním vůdcům důležitost vedení národních výborů a šířili leták studentů práv, jak na pracovišti zákonně odvolat ředitele nebo založit nezávislé odbory. Proto jim tolik otřásl Pithartův televizní projev z 19. ledna 1990, malující temný obraz poúnorového řádění akčních výborů a vyzývající naopak ke klidným změnám na základě dohod u kulatých stolů.⁵

Místní občanská fóra, dokládá Krapfl z archivů, nelicitovala svými apely na centrum o posty, nýbrž se primárně snažila zprostředkovávat vůli lidí. Ostatně mluvčí místních OF a VPN tvoří nesmírně zajímavý, protože ve valné většině skutečně demokraticky vybíraný, vzorek. Také proto v něm mimo Prahu a některá velká města absolutně nefungovala dominance kulturní inteligence, nýbrž převažovali kvalifikovaní dělníci a inteligence technická. Ale především toho místní revoluční veřejnosti docela dost dokázaly, třeba zastavit kácení stromů v Podhradě u Chebu. Vyznávaly a praktikovaly přitom pozoruhodnou kombinaci přímé a zastupitelské demokracie.

Takto vzrušující příběh vzdalování revolučního démosu od revolučních elit vykresluje ve své *Revolúci s ľudskou tvárou* James Krapfl. Snad jediná pochybnost, která nás při čtení může provázet, se týká budování archivů, z nichž autor vychází. Možná přece jen vznikaly také trochu jako revoluční akt. Některé jiné sbírky, zejména institucionálního původu, vykazují mírně vyšší zastoupení konzervativních, „kontrarevolučních“ hlasů.⁶ Další výtku už je vyložene rétorická: že totiž James Krapfl s plným nasazením přednáší na McGillově univerzitě v Montrealu a nemá čas dělat u nás další výzkum. Už se moc těšíme, až se k tomu zase dostane.

5 Projev P. Pitharta v Čs. televizi. In: *InForum*, č. 11 (23.1.1990), s. 1–3.

6 Platí to např. pro dopisy občanů a kolektivů adresované Vyšetřovací komisi Federálního shromáždění pro objasnění události 17. listopadu 1989 pod vedením Jozefa Stanka, jejichž pisatelé často hájili zásah na Národní třídě (*Archiv Poslanecké sněmovny PČR* (Praha), fond Federální shromáždění – V. (1986–1990), Komise 17. listopadu (Stank), karton 5 – Spisy).

Recenze

Reformistické zpovědi

Nad paměťmi Miloše Hájka a Michala Reimana

Jan Mervart

HÁJEK, Miloš: *Paměti české levice*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2011, 358 stran;

REIMAN, Michal: *Rusko jako téma a realita doma a v exilu: Vzpomínky na léta 1968–1990*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2008, 343 stran.

O pražském jaru 1968, českém komunistickém reformismu, „třetí cestě“, „kvadratuře kruhu“ i „umírajících nadějích“ toho bylo napsáno mnoho a samotné kritické zhodnocení rozsáhlého korpusu odborné i memoárové literatury představuje badatelskou výzvu vybočující mimo hranice následujícího textu.¹ Hodlám se v něm naopak věnovat dvěma konkrétním vzpomínkovým titulům, jež svým způsobem považuji pro toto období, a nejen pro ně, za výjimečné.

Za nejdominantnější pamětnický text vyšlý z prostředí tehdejšího mocenského establishmentu lze bezesporu označit knihu Zdeňka Mlynáře *Mráz přichází z Krem-*

---

1 Text je výstupem postdoktorského projektu GA ČR P410/11/P152. Nastínit typologický přehled memoárů roku osmašedesátého se pokusil Jiří Křesťan v obsáhlé reflexi paměti Čestmíra Císaře (KŘESŤAN, Jiří: *V bludišti chyb, omylů, tragédií – a nadějí*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 13, č. 1–2 (2006), s. 127–152, zde s. 130–138).

lu.² Miloš Hájek a Michal Reiman se řadí mezi reformistické intelektuály, kteří sice narozdíl od Mlynáře nepatřili do první komunistické garnitury, jejich přímý vliv na tehdejší klíčové politiky je však nepominutelný a stále čeká na podrobnější historické zpracování.³ Pohled intelektuálů jejich typu může výrazným způsobem obohatit chápání dynamických a do jisté míry nepřehledných událostí pražského jara. Nejpřínosnější vlastností obou titulů ale není pouze výpověď o konci šedesátých let, nýbrž skutečnost, že je oba lze číst hned několikerým způsobem najednou. Jednak jako příspěvek k dějinám českého reformismu či ke komunistické historiografii, dále jako jistý typ příběhu středoevropských levicových intelektuálů dvacátého století anebo také jako paměť české politické emigrace na jedné straně a „normalizačního“ disentu na straně druhé. Touto mnohovrstevnatostí je také dáno základní rozvržení následujících řádek.

Zatímco Reimanova kniha je složena ze dvou částí rozdílného data vzniku (první byla napsána z popudu vládní komise zřízené bezprostředně po pádu komunistického režimu k výzkumu událostí roku 1968,⁴ druhá je mladší a věnuje se především emigraci a sovětskému Rusku), Hájkovy paměti představují standardní, chronologicky uspořádaný vzpomínkový text. Zde ovšem zásadní rozdíly popisovaných knih končí. Oba historici patřili mezi výrazně politicky angažované postavy a oba rekapitulaci svých životů dovedli do počátku devadesátých let. Navzdory jejich poněkud odlišnému rodinnému zázemí a životním osudům se jejich vzpomínkové texty protínají více, než může být na první pohled patrné.

Jestliže jsem zmínil, že Miloše Hájka a Michala Reimana lze považovat za typické intelektuální postavy daného geografického prostoru, mám tím na mysli především jejich válečnou zkušenost, příslušnost ke komunistickému hnutí i pozdější rozchod s ním. S tím u obou souvisí individuální prožitek velkých dějinných zvratů, jenž oběma aktérům propůjčuje až románový rozměr.

Miloš Hájek se narodil roku 1921 v Dětenicích na Jičínsku do středostavovské národněsocialistické rodiny. Jeho intelektuální dospívání na kralupském gymnáziu bylo formováno bezprostředním sledováním zániku československé demokracie v září 1938 a rozčarováním z nastolení takzvané druhé republiky a poté Protek-

2 MLYNÁŘ, Zdeněk: *Nachtfrost: Erfahrungen auf dem Weg vom realen zum menschlichen Sozialismus*. Köln/R., Europäische Verlagsanstalt 1978 (následovala vydání v angličtině a dalších jazycích); TÝŽ: *Mráz přichází z Kremlu*. Kolín n. R., Index 1979 a 1988; domácí vydání: Praha, Mladá fronta 1990.

3 Velkou zásluhu na odkrytí politického vlivu tohoto typu stranické inteligence mají práce Vítězslava Sommera a Jitky Vondrové: SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepiscevtví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2011, především s. 429–444; VONDROVÁ, Jitka: *Reforma? Revoluce? Pražské jaro 1968 a Praha*. (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 45.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2013. Publikace vychází z disertační práce *Praha a pražské jaro 1968: K činnosti MV KSČ v Praze v roce 1968*, obhájené v roce 2005 na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové.

4 Rozsáhlý materiál této komise včetně rozhovorů s pamětníky je uložen v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., pod označením Sběrka Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970.

torátu Čechy a Morava: „Měl jsem pocit stálého klesání do bahna. Vždycky jsem myslel, že dál už to nejde, ale klesalo se stále níž.“ (s. 25)

Nutno podotknout, že spolu s hospodářskou krizí třicátých let a utvářením lidové fronty to byly právě zmíněné dějinné momenty, které velkou část jeho generace přivedly již za války ke komunismu.⁵ K tomu se přirozeně přidává vnímání války v binárních kategoriích dobra a zla, kdy tu první ztělesňoval především Sovětský svaz, a nikoliv západní demokracie, jež kvůli „mnichovské zradě“ ztratily v očích tehdejších mladých lidí morální kredit (a spolu s nimi i liberální pojetí demokracie). Komunistické angažmá zde přitom ani v nejmenším nebylo spojeno s vykonáváním byrokratických směrnic a dodržováním přísné stranické hierarchie a disciplíny, ale především s aktivní účastí na protinacistickém odboji; tedy s naplněním touhy „něco dělat“.

Miloš Hájek, podobně jako celá řada dalších, se do něj zapojil nedlouho po napadení Sovětského svazu a až do svého zatčení gestapem v srpnu 1944 se podílel na činnosti odbojové skupiny Předvoj.⁶ Zatímco mnozí další členové této skupiny zažili 2. května 1945 v Terezíně popravu svých padesáti soudruhů, Hájek od vynešení rozsudku smrti v březnu téhož roku čekal na jeho vykonání v pražské pankrácké věznici. Část textu věnovaná protektorátu tak popisuje cestu k politickému přesvědčení, vlastní odbojovou činnost (umísťování nálepek, nápisů na zdi, vylepování letáků, a zejména obstarávání falešných dokladů pro židovské souputníky) či nacisty „zlikvidované“ a dnes pozapomenuté postavy. Zároveň ale čtenáři zprostředkovává takřka koestlerovsky laděné drama, které podobně jako v *Dialogu se smrtí*⁷ končí osvobozením, avšak současně i zklamáním ze ztráty blízkých (zejména otce a Hájkovy dívky, kteří byli zatčeni v souvislosti s jeho odbojovou činností). Vstup do komunistické strany v květnu 1945 potom znamenal pro budoucího historika pouze logické vyústění jeho dosavadní činnosti směřující k realizaci „nového světa“, který se nezdál být v poválečném Československu nikterak utopický.

Michal Reiman (ročník 1930) se naopak narodil v Moskvě a prožil tam i válku, neboť jeho otec byl jakožto vysoký představitel KSČ ve třicátých letech „uklizen“ do aparátu Kominterny, kde však pouze o vlásek unikl stranickým čistkám Velké-

5 Podobně posuzuje tuto generaci spisovatelka Alena Wagnerová v článku věnovaném nedožitým osmdesátinám Karla Kosíka: „To, co platí pro Kosíka, že totiž ke komunistickému přesvědčení dospěl během války, a ne teprve po válce, platí pro podstatnou část generace mladých Čechů narozených mezi lety 1920 a 1928.“ (WAGNEROVÁ, Alena: Ještě o Karlu Kosíkovi. In: *Listy*, roč. 36, č. 5 (2006), s. 11–13.)

6 Jednalo se o skupinu komunistické mládeže, která se zformovala v druhé polovině roku 1943. Vydávala stejnojmenný časopis a do její činnosti bylo zapojeno až deset tisíc lidí. Řada z nich později patřila k politické či kulturní elitě komunistického režimu a patrně není náhodou, že se mnozí z nich o dvacet let později výrazně podíleli na reformním projektu. Vedle Miloše Hájka jmenujme za všechny na tomto místě alespoň Karla Kosíka, Radovana Richtu či Františka Vrbu. (Srv. WAGNEROVÁ, Alena – JANOVIC, Vladimír: *Neohlížej se, zkameníš*. Praha, Naše vojsko 1968; též LACHOUT, Václav – BĚLÁČKOVÁ, Vendula (ed.): *Sborník příspěvků z konference ke Sdružení domácího odboje a partyzánů Předvoj: Historie – vzpomínky – dokumenty. 1943–1945*. Praha, Historická skupina Předvoj 2005.)

7 KOESTLER, Arthur: *Dialogue with Death*. Chicago, University of Chicago Press 1946.

ho teroru. Jeho vzpomínky na dětství se týkají především moskevských a ruských válečných reálií,⁸ kdy cesta ke komunismu automaticky vedla skrze prožitek válečného vítězství („na to nelze zapomenout a nikdy na to také nezapomenu“ – s. 10). V Moskvě také na přelomu čtyřicátých a padesátých let vystudoval historii na Lomonosovově univerzitě, oproti Zdeňku Mlynářovi je nicméně na zážitky z této životní etapy poměrně skoupý.

Jak Hájek, tak Reiman se potom aktivně účastnili formování stranické inteligence a historiografie, střídavě na Vysoké škole stranické (od února 1966 Vysoké škole politické) a v Ústavu dějin KSC (od června 1968 Ústavu dějin socialismu).⁹ U obou je přitom s postupující destalinizací viditelný odklon od ideologičnosti směrem k vědeckosti a otevírání do té doby nepříliš frekventovaných témat a otázek.¹⁰ Vzhledem k přímému dohledu aparátu Ústředního výboru KSC nad jejich pracovišti byl ovšem tento proces poměrně pozvolný a z jejich strany také opatrný.¹¹ Zatímco Reiman se ke své stalinské minulosti a intelektuálnímu i politickému prozírání příliš nevyjadřuje, respektive začíná se „zpovídat“ až z podílu na reformním procesu, Hájek o své minulosti hovoří s odzbrojující samozřejmostí. Neomlouvá se, jednoduše popisuje peripetie své aktivní účasti na stalinském režimu a rozchod s ním přibližuje odstraněním jeho symbolu: „Ale stačil jeden upřímný a otevřený rozhovor s Vojtou. (...) Teprve poté – asi tak v září 1956 – jsem sundal Gottwaldův obraz se zdi.“ (s. 167)¹²

Jak jsem již předznamenal, oba autoři shodně velkou pozornost věnují formování reformního proudu uvnitř KSC. Jeho opory na úrovni „středních kádrů“ se do velké

8 Vzpomínky na jeho otce, německého funkcionáře KSC Paula Reimanna (po válce Pavla Reimana) a moskevský pobyt koncem 30. let viz REIMAN, Michal: O Poly Reimanovi (místo vzpomínek). In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 2. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Dokořán 2004, s. 63–83; REIMAN, Michal: O Polym Reimanovi (pokračování): Místo vzpomínek. In: TÍŽ (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 4. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Dokořán 2005, s. 145–176.

9 K tomu viz SOMMER, Vítězslav: Historiografie jako součást politiky: Zakladatelské období stranického dějepisectví v Československu (1950–1955) a jeho kořeny. In: DEVÁTÁ, Markéta – OLŠÁKOVÁ, Doubravka – SOMMER, Vítězslav – DINUŠ, Peter: *Vědní koncepce KSC a její institucionalizace po roce 1948*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2010, s. 97–158.

10 Srv. např. HÁJEK, Miloš: *Jednotná fronta: K politické orientaci Komunistické internacionály v letech 1921–1935*. Praha, Academia 1969; REIMAN, Michal: *Ruská revoluce: 23. únor – 25. říjen 1917*. Praha, Naše vojsko 1967.

11 Podobné kategorie jsou samozřejmě značně problematické a relativní, uvolňování v historiografii však nelze např. srovnávat se stejným procesem ve filozofii či v kultuře.

12 Miloš Hájek zde odkazuje na historika Vojtěcha Mencla, s nímž se znal z Předvoje. Mencl pocházel z Libáně na Jičínsku, kam autor pamětí jezdíval na prázdniny. Hájek pro libáňské rodáky představoval spojku s organizací Svět proti Hitlerovi a ve spolupráci s nimi (vedle Mencla se jednalo o Miroslava Huňáta, Miloslava Pažouta a Miloše Picka) se mu podařilo díky falešným křesťanským listům vystaveným na tamní faře zachránit několik židovských spoluobčanů. Za tuto činnost obdržel roku 1995 od izraelské vlády čestný titul Spravedlivý mezi národy.

míry rekrutovaly právě z Vysoké školy politické: vedle historiků je nutno k této garnituře přičíst například socioložku Eriku Kadlecovou či ekonoma Radoslava Seluckého, z řad původní Vysoké školy stranické pocházel také autor ekonomické reformy Ota Šik. Líčení tohoto procesu je dokumentováno popisem nejrůznějších schůzek a zákulisních jednání v rámci i napříč jednotlivými stranickými působišti. Oba texty, Hájkův i Reimanův, pro dějiny českého komunistického reformismu nedocenitelným způsobem odhalují vytváření bourdieuvské sítě založené na prolnutí osobních a profesionálních vazeb. Zároveň ukazují, nakolik pro tuto politickou generaci následné pražské jaro znamenalo politický a svým způsobem i životní vrchol, po němž nutně následovala deziluze spojená s odchodem do disentu či do exilu. Spolu s dalšími komunistickými historiky (například Karlem Bartoškem, Ferdinandem Beerem, Milanem Hüblem, Janem Křenem, Vilémem Kahanem, Václavem Kuralem, Vojtěchem Menclem) se oba autoři podíleli na formování poradních sborů tehdejších hlavních politických figur reformní politiky a patřili do reformní skupiny městské komunistické organizace v Praze Jaromíra Litery a Ladislava Lise: Hájek se stýkal především s lidmi okolo Františka Kriegla, Reiman nejprve náležel k intelektuální suitě Alexandra Dubčeka, která ho obklopovala po příchodu do Prahy, později byl součástí týmu Josefa Smrkovského.¹³ Tyto „mozkové trusty“ se podílely na přípravě řady reformních návrhů (včetně *Akčního programu KSČ*), jejich členové psali pro vrcholné politiky projevy, účastnili se s nimi řady důležitých stranických zasedání a neváhali jim dělat reklamu v tisku. Vzhledem k tomu, že od března 1968 prakticky neexistovala cenzura, není přehnané nazývat tuto strategii „politickou PR“.

Při pozorném čtení obou memoárových titulů zjistíme, že o názorové monotitnosti zmíněných reformněkomunistických uskupení, složených ze stranických funkcionářů a intelektuálů, nelze v žádném případě hovořit a že zde k řadě otázek existovala rozdílná stanoviska. Z Reimanových pamětí je například patrné, že měl blíže ke kulturním kruhům a jejich nesmlouvavému reformismu, zatímco Hájek na mnoha místech kritizuje tehdejší přehnanou radikalitu a kloní se ke kontrolované umírněnosti (v tomto ohledu se jeho postoje podobají Mlynářovým). Odlišně oba historici hodnotí také aktivity Dubčekova vedení po sovětské invazi a při pozvolném nástupu „normalizace“, jemuž reformisté nedokázali adekvátně čelit: Reiman je vůči této etapě silně kritický a hovoří o „demoralizačním účinku ústupové taktiky“ (s. 117), kdežto Hájek je naopak shovívavější.

Po srpnu 1968 se také životní osudy obou protagonistů do jisté míry rozcházejí. Zatímco Hájek se dále aktivně podílí na politickém dění, mladší Reiman se na podzim 1968 uchyluje na stipendijní pobyt do německého Tübingenu, kde čerpá materiály pro svou budoucí monografii o genezi stalinismu.¹⁴ Po návratu do Českosloven-

13 Kriegel v období pražského jara zastával funkci předsedy Ústředního výboru Národní fronty, Smrkovský byl předsedou Národního shromáždění.

14 REIMAN, Michal: *Die Geburt des Stalinismus: Die UdSSR am Vorabend der zweiten Revolution*. Frankfurt/M., Europäische Verlagsanstalt 1979; americké vydání: *The Birth of Stalinism: The USSR on the Eve of the „second Revolution“*. Bloomington, Indiana University Press 1987.

ska mu je, stejně jako Hájkovi na počátku „normalizace“, znemožněna odborná činnost (oba jsou zároveň vyloučeni z KSČ) a roku 1976 definitivně volí obtížnou cestu politické emigrace. Na mnoha místech svých vzpomínek popisuje sžívání s německým odborným prostředím (později přijme pozici na Svobodné univerzitě v Západním Berlíně) a politické aktivity reformněkomunistického exilu ve Spolkové republice Německo a v Itálii (zapojuje se do činnosti skupiny soustředěné kolem časopisu československé socialistické opozice *Listy*). Bývalý odbojář Hájek se oproti tomu „zabydlí“ v prostředí domácí protirežimní opozice,¹⁵ připravuje vydávání samizdatových sborníků *Historické studie* a spolu s životní družkou Hanou Mejdrovou v undergroundových podmínkách pracuje na díle o vzniku Třetí internacionály.¹⁶ Později se aktivně zapojí do hnutí Charty 77, přirozeně je vystaven permanentní policejní šikaně a na sklonku osmdesátých let se stává jedním z předních iniciátorů reformně laděné opoziční skupiny Obroda.¹⁷

Jakkoliv se naznačené pasáže obou vzpomínkových knih věnují životním zkušenostem ze zcela jiného prostředí, lze je dle mého soudu i na tomto místě číst prizmatem jistého společného jmenovatele. Ten spočívá ve vyrovnávání s československou „normalizací“ a v postupném a nevyhnutelně značně bolestném opouštění reformněkomunistických stanovisek. Obojí je o to cennější, o kolik jsou oba pohledy odlišné. Hájkova perspektiva Husáková Československa viděného zevnitř nerozděluje například dissent na socialistický a občanský.¹⁸ Exilová zkušenost je oproti tomu navzdory dílčí spolupráci těchto proudů plna vzájemných střetů a nedorozumění. Jestliže Reiman vnímá československé poměry v kontextu východního bloku, u Hájkových pamětí je naopak zřetelně patrná intelektuální a informační izolace disidentského prostředí. Tento moment se promítá především do vidění sovětské perestrojky. Reimanův pohled berlínského profesora je opřen o daleko otevřenější kontakty s moskevským prostředím, a je tedy oproti značně zkreslenému pohledu intelektuálů v Československu mnohem realističtější.

Pro oba je zároveň Gorbačovova perestrojka poslední nadějí na možné organické změny uvnitř sovětského systému a její neúspěch je vede k definitivnímu opuštění reformistických ideálů. U Hájka se k důvodům rozchodu s reformismem přidává ještě hořká zkušenost dissentu i sledování neschopnosti pozdně „normalizační“ KSČ

15 Miloš Pick uvádí, že Hájek „měl již dávno před vznikem Charty 77, někdy v roce 1969, styky s italskými reformními komunisty. Pokoušel se již tehdy vytvářet dissent.“ (PICK, Miloš: *Naděje se vzdát neumím*. Brno, Doplněk 2010, s. 100.) Pickovy paměti lze číst jako vhodný pandán k Hájkovým protektorátním vzpomínkám (srv. zejména s. 28–32, kde se popisuje Hájkovo libáňské působení.)

16 Rukopis byl dokončen roku 1976, německy vyšel ale až o více než dvacet let později (HÁJEK, Miloš – MEJDROVÁ, Hana: *Die Entstehung der III. Internationale*. Bremen, Edition Temmen 1997) a česky za další tři roky (*Vznik Třetí internacionály*. Praha, Karolinum 2000).

17 Jednalo se o politický klub složený z reformních komunistů pražského jara, který se pokoušel navázat dialog s představiteli ÚV KSČ a vstoupit do perestrojkového politického prostoru (viz KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOKOŠKA, Stanislav (ed.): *Obroda – Klub za socialistickou přestavbu: Dokumenty*. Praha, Maxdorf 1996).

18 Narušení původní semknutosti po listopadu 1989 autora poměrně zaskočí: „Čekal jsem lec-cos, ale takový výlev antikomunistické hysterie u Havla mě překvapil.“ (s. 306)

reagovat na společenské změny a výzvy. Jestliže před sovětskou invází Hájkova a Reimanova politická generace upřímně věřila v reformu komunistického systému, srpen 1968 rozhodně v tomto ohledu znamenal zásadní zlom. Ani násilné přerušování pražského jara však ještě nepohřbilo všechny naděje na změnu. Tento myšlenkový proces byl dokonán až na přelomu osmdesátých a devadesátých let, kdy pro Hájka s Reimanem komunistické hnutí nadobro ztratilo svůj myšlenkový *raison d'être* a od jeho reformistické či eurokomunistické varianty se oba přiklonili k Socialistické internacionále a nově vznikající sociální demokracii. Vezmeme-li v úvahu, že podobný intelektuální přerod (byť po nestejné časové dráze a za jiných vnitropolitických okolností) prodělali reformističtí intelektuálové v Polsku či v Maďarsku, můžeme paměti Miloše Hájka a Michala Reimana číst také jako příspěvek ke krizi středoevropské levice, které se doposud nepodařilo redefinovat svou identitu.

Profesionální historik bude možná zklamán nedostatečnými odkazy na konkrétní data a rozhodující aktéry jednání (zejména při Hájkově poněkud skupném líčení padesátých a šedesátých let má čtenář tendenci domáhat se dalších informací) stejně jako absencí hlubší reflexe vlastního přiklonu ke stalinismu (co vlastně stalinská ideologie pro tuto generaci znamenala) a rozchodu s ním. Každopádně se ale jedná o knihy, jejichž čtení výrazným způsobem usnadňuje orientaci v revizích stalinských dogmat a v pozdějším nejednotném reformním úsilí nemalé části české inteligence, stejně jako v osudech běžných příslušníků disentu (nikoliv jeho nejexponovanějších postav) a politické emigrace v éře „reálného socialismu“. Vzpomínky Miloše Hájka zároveň upozorňují na dnes poněkud opomíjenou návaznost protinacistického odboje a následného komunistického angažmá, bez jejíhož uvědomění lze přelom čtyřicátých a padesátých let adekvátně interpretovat jen stěží. Závěrečné konstatování je tedy jednoznačné. V rámci své kategorie se jedná o knihy, které nemůže opomenout žádný badatel zabývající se československým dvacátým stoletím. Neposkytují vyčerpávající informace, nicméně inspirují k dalšímu badatelskému úsilí a kladení otázek. Byť by si obě zasloužily pečlivější jazykovou redakci, Ústavu pro soudobé dějiny za jejich publikování patří dík.

Recenze

Ryze subjektivní biografie a meze „objektivních“ pramenů

Tajné životy Jiřího Muchy a Otto Katze

Doubravka Olšáková

MILES, Jonathan: *Devět životů Otto Katze: Příběh komunistického superšpiona z Čech*. Z angličtiny přeložila Petruška Šustrová. Praha – Litomyšl, Paseka 2012, 336 stran;
LAURENCE, Charles: *Společenský agent Jiří Mucha: Lásky a žal za železnou oponou – intriky, sex, špioni*. Z angličtiny přeložila Kateřina Lipenská. Praha, Prostor 2012, 250 stran.

V roce 2012 vyšly u dvou českých nakladatelů dvě překladové biografie věnované dvěma veřejně činným osobnostem, které sice nepatřily k politickým špičkám někdejšího režimu, přesto však jejich životy dokreslují osud veřejně angažovaných osob více než dobře. Nabízí se tak srovnání životních příběhů komunistického novináře Otto Katze alias André Simona a literáta Jiřího Muchy, jak je podali americký spisovatel Jonathan Miles a britský novinář Charles Laurence.¹ Oba protagonisté působili jistou dobu ve prospěch komunistických tajných služeb a jejich život dnes

---

1 Původní vydání: MILLES, Jonathan: *The Nine lives of Otto Katz: The Remarkable true story of a communist super-spy*. London, Bantam 1998; LAURENCE, Charles: *The social agent: a true intrigue of sex, spies, and heartbreak behind the Iron Curtain*. Chicago, Ivan R. Dee 2010.

fascinuje nejen svou barvitostí, ale především vyhocením otázky společenského a politického angažmá intelektuálů a veřejně známých osob v průběhu dvacátého století.

Obě díla jsou více než rozdílná, přesto se doplňují: Příběh Jiřího Muchy, sepsaný výrazně subjektivní optikou, je záležitostí ryze literární, kde dějiny a intriky Státní bezpečnosti tvoří pouhé pozadí rodinného dramatu britského diplomata, který v padesátých letech minulého století působil v Praze. V protikladu k tomuto pojetí představuje životopis Otto Katze čtivo povytce historické, jehož autor se snaží odlehčit tíživý historický osud angažovaného komunistického intelektuála pokusem o příklon k beletristickému zpracování.

Jiří Mucha (1915–1991) byl jak známo synem malíře Alfonse Muchy. Za války i po ní pracoval jako válečný zpravodaj a novinář, v roce 1951 byl odsouzen ve vykonstruovaném procesu (jako řada dalších osob s internacionální minulostí), aby byl v roce 1955 propuštěn a započal svůj „nový život“ scenáristy, literáta – a také agenta Státní bezpečnosti. Muchovy osudy nebyly až tak nepodobné Simonovým, ba dokonce v určitých okamžicích se protínaly. André Simone (vlastním jménem Otto Katz, 1895–1952) se jako novinář, agitátor a propagandista intenzivně zapojil do služeb komunistického hnutí v meziválečné Evropě a za války ve Spojených státech a Mexiku. Po návratu do Československa působil krátce na předních místech v komunistickém tisku, aby byl posléze odsouzen a popraven v rámci procesu s Rudolfem Slánským.

Zatímco životní dráha Jiřího Muchy je relativně známá – především díky tomu, že většinu času strávil v Československu – život Otto Katze je dodnes obestřen četnými záhadami, které získávají díky jeho kontaktům napříč uměleckou i novinářskou scénou v Evropě a Americe místy až mytický nádech. Právě to zřejmě zaujalo Jonathana Milese. Ani on, ani Charles Laurence však nejsou profesionální historici, a kdybychom měli pro tyto dva autory hledat odpovídající charakteristiku, hodilo by se spíše označení „publicisté“ (v onom slova smyslu používaném v českém jazykovém okruhu). Tomu odpovídá také jejich přístup k biografickému žánru a způsob líčení života jejich hrdinů.

Charles Laurence napsal v první řadě knihu, v níž se vyrovnává se svým dětstvím a se svou rodinou. Především se však snaží konstruovat vztah se svou matkou, kterou – jak čtenář místy cítí – mu Jiří Mucha v Praze „ukradl“. Před Laurencovým zpracováním tématu je třeba smeknout a na výsledné podobě textu se výrazně podepsala jeho stylistická obratnost, která je novináři s dlouholetou reportážní praxí vlastní. A právě ta je na knize nejpozoruhodnější, poněvadž její líčení je čtivé, nenucené a určitá rodinná tajemství pitvá Laurence se stejnou samozřejmostí a lehkostí, jaká se očekává u reportáží válečného zpravodaje z míst krvavých konfliktů.

Jonathan Miles zase napsal knihu, u níž není pochyb o tom, že se opírá o archivní materiály různých a četných tajných služeb, poněvadž do velké míry kopíruje dějové „zápletky“ těchto zpráv. Zpravidla se zde tedy hovoří o tom, kdo odkud kam odjel, kdo s kým mluvil, kde byl kdo viděn a čím byl kdo pověřen. Poněkud stranou pak zůstává to, co se skrývá za vší tou deskripcí. Miles se sice snaží z času na čas prorazit bariéru sledovacích zpráv snahou vřadit tu kterou osobnost, s níž Katz-

-Simone spolupracoval, do širšího politického a sociálního kontextu meziválečného (a okrajově také poválečného) dění na obou stranách Atlantického oceánu, ovšem fakticky se tato snaha na srozumitelnosti textu nikterak nepodepsala.

V tomto smyslu vytyčila obě díla hranice možností historické narace velmi přesně: Charles Laurence se pohybuje na orbitě historie, aby vyprávěl svůj vlastní příběh ze svého vlastního úhlu a se svou vlastní hypotézou, zatímco Jonathan Miles chce vyprávět příběh Otto Katze zřejmě skutečně tak, jak se udál. A v tom tkví velký problém a nepřekonatelné úskalí jeho pokusu: Miles totiž nepíše životopis Otto Katze tak, jak se udál, ale pouze tak, jak jej zaznamenaly různé úřední zápisy. Pokud by v tomto směru autor slevil ze svých historických ambicí, byl by býval mohl napsat čtivou biografii.

Narozdíl od něj píše Charles Laurence příběh Jiřího Muchy tak, jak jej chce psát on. Subjektivní prvek prolíná jeho knihou od počátku a kulminuje v závěrečné scéně jeho malé, velmi privátní pomsty. Do centra veškerého dění staví Laurence Jiřího Muchu, který je v jeho pojetí hybatelem tragédií jeho rodiny. Jeho popis Muchy je čistě subjektivní: na první pohled démonická Muchova osobnost vystupuje z románu velmi zřetelně. Nalezneme zde například jeho obraz jako „jestřába, který odpočívá“ (s. 71), Laurence však spíše konstruuje Muchu coby ztělesnění čehosi nehmatatelného, v čem se kloubí hrůzy komunismu, temná Praha, sexuální orgie a koneckonců i trochu toho Oidipova komplexu.

Přesto: Je-li subjektivní narace v tradičním historickém psaní nepřijatelná, zdá se, že Charles Laurence ukázal její plnou sílu při vyprávění jeho vlastní verze historického příběhu. V zájmu historické objektivity je však nutno dodat, že Laurence svým vyprávěním mimo jiné upírá Muchovi jeho vlastní touhu dobrat se podstaty své identity. Neboť to je to, po čem pátrá i Charles Laurence; touha odhalit sílu charakteru a vlastní identitu vystavenou hraniční situaci je mimo jiné důvodem, proč celou tu knihu sepsal. V jistých náznacích, avšak přesto kontinuálně, se tento prvek – role identity v hraniční situaci – promítal i do Muchovy tvorby, především po jeho propuštění z jáchymovských dolů. Pointou příběhu – a celého toho velkého zápasu Charlese Laurence s osobností Jiřího Muchy – tedy může být nakonec i to, nakolik jsou si Mucha a Laurence podobní...

Muchovy osobní důvody k rozhodnutí pro ten či onen způsob chování, rozvažování a podobně nebere Laurence často vůbec v potaz, neboť pátrání po jeho identitě si nárokuje cele a s posedlostí hraničící s obsesí jen pro sebe. Zde by si zřejmě Mucha zasloužil přeci jen větší shovívavost, neboť co jiného jsou jeho knihy *Studené slunce* či *Podivné lásky*, které sepsal na sklonku života, než snahou o nalezení vlastní identity? Nebo máme skutečně přistoupit na Laurencovu hypotézu, že veškerou motivací Muchových činů byl pouze egoistický zájem a celý jeho život byl pouze předem konstruovaným kalkulem? Skutečně je život tak prostý?

A tak zatímco Laurence akcentuje u Muchy sociální kontext jeho působení, který vyniká na pozadí studené války, Miles se snaží o to samé, ovšem s naprosto opačným výsledkem. Téměř až bulvární důraz na špionážní charakter Katzovy-Simonovy činnosti, všechny ty osobnosti, schůzky, telefonáty, zatlačují do pozadí nejen Katzovu osobnost, ale také kontext jeho činnosti. A přitom i Milesova kniha obsahuje velmi

cenné náměty, které však bohužel právě vinou povrchního zpracování zůstávají pouze náměty a nejsou detailněji promyšleny a rozvinuty do jakékoli podoby (syntetické, analytické, psychologizující...), s níž by mohl historik pracovat. V tomto ohledu tak například mohou zaujmout Milesovy postřehy o tom, jakou roli hrál londýnský „vzdoroproces“ z roku 1933 po zapálení budovy Reichstagu, který se odehrál v režii tvůrců *Hnědé knihy o požáru Říšského sněmu a Hitlerově teroru*,² pro pozdější stalinské procesy ve střední Evropě a pro roli propagandy v komunistických režimech vůbec (s. 113). Ani přes těch několik málo světlých chvil se však nelze ubránit dojmu, že autor zachází s fakty a událostmi povytce bulvárním způsobem.

To, co Milesově knize totiž významně schází, je poněkud paradoxně historický rámec, kontext událostí, které by všem těm Katzovým kontaktům, činům a podobně dodaly větší smysl a význam. Absenci historie zakrývá Jonathan Miles přemírou postav, akcí, měst a jmen.

A v tom tkví také další velké úskalí Milesovy publikace: přestože je zahlcena daty, údaji, medailony, historické souvislosti jednotlivých period vývoje mezinárodního komunistického hnutí – v nichž spuštění železné opony jasně dává tušit, že Simonova meziválečná činnost bude napříště vedením komunistických stran vnímána jen s velikou nelibostí – tu zcela scházejí. Autor například uvádí, že čerpá z francouzského textu Bartoškovy *Zprávy o putování v komunistických archivech*,³ kontext Katzovy činnosti, který Bartošek vystihuje více než detailně (napojení na Francouzskou komunistickou stranu, vztah k italskému komunistickému hnutí a podobně), však zcela vypouští. Sem tam se sice objeví odkaz k určité historické události, ovšem málokdy se autor datací a kontextem „treffi“ (v tomto smyslu lze najít v publikaci velké množství faktografických chyb – zřejmě převzatých ze špiónážních zpráv, které jen málokdy bývají historicky přesné). Kvůli ploché kompozici díla se zcela ztrácí také jakákoli myšlenka výstavby textu: pokud mělo těžiště celé biografie spočívat ve vylíčení meziválečného a válečného působení Katze v Evropě a Spojených státech, s vyústěním v jeho pražské popravě, znamenající přirozenou degradaci a popření dřívější slávy (jak pro Katze, tak pro smělou myšlenku internacionálního komunismu), pak fakticky vzato mezi jednotlivými pasážemi není žádný rozdíl a ani bedlivý čtenář z nich nevytuší, že se jedná o gradaci příběhu a poslední dějství Katzova života.

Otto Katz alias André Simone patřil k prominentům mezinárodní komunistické elity a také k jejím nejzcestovalejším osobnostem. Zasloužil by si proto mnohem větší pozornost. Bylo by bezesporu zajímavé dobrat se toho, zda se stal obětí spíše vlastních ambicí či mocenských intrik uvnitř mezinárodního komunistického hnutí. Milesův životopis bohužel neodpovídá na žádnou otázku, poněvadž – fakticky vzato – si ani žádnou neklade.

2 *The Brown Book of the Hitler Terror and the Burning of the Reichstag, prepared by the World Committee for the Victims of German Fascism, with an Introduction by Lord Marley.* New York, A. A. Knopf 1933; česky: *Hnědá kniha o požáru Říšského sněmu a Hitlerově teroru.* Praha, Karel Borecký 1933.

3 BARTOŠEK, Karel: *Les aveux des archives: Prague–Paris–Prague, 1948–1968.* Paris, Seuil 1996; česky: *Zpráva o putování v komunistických archivech: Praha–Paříž.* Praha, Paseka 2000.

Redakčně jsou obě publikace zpracovány velmi kvalitně. V případě Laurencovy knihy poněkud překvapí neuspořádané členění rejstříku, v němž například heslo „železná opona“ předjímá „Železnou Rudu“, ale také heslo „Židé“, a Laurencův „dědeček“ se nachází pod písmenem D, zatímco jeho sestra pod písmenem L (jako Laurencová, Kate). Překlad Milesovy knihy byl díky mechančnosti textu, jíž se zřejmě vyznačoval již originál, asi relativně neproblematický. Na druhou stranu překvapí, že se v něm přebírají chybné oficiální názvy, jako například Český národní archiv (namísto správného názvu „Národní archiv“), že namísto Palais de Luxembourg (Lucemburský palác v Paříži v Lucemburských zahradách) se tu vyskytuje zřejmě původní překlep „Calais de Luxembourg“ (který nedává smysl, viz s. 244) nebo že si text faktograficky místy zcela protiřečí, jako když se tvrdí, že Beneš sestavil vládu 4. dubna 1945 (s. 243), a o dvě stránky dál čteme: „Komunisty řízená vláda Edvarda Beneše, která vznikla v květnu 1945...“ (s. 245)

Srovnání obou publikací tedy bezesporu překvapí: spíše nežli Milesova kniha, opírající se pečlivě o svodky špionážních zpráv hned několika světových zpravodajských agentur, se jako historicky cennější jeví literární záležitost z Laurencova pera, která je pevně zakotvena v dobové realitě. A přestože nelze ani o jedné z těchto dvou publikací prohlásit, že přinášejí nová fakta nebo že by se měl každý historik československých soudobých dějin s nimi seznámit, neměly by také přejít bez povšimnutí. Ukazují totiž jak netušené možnosti narace historického příběhu subjektivním pohledem, tak úskalí skryté v pokušení sepsat příběh bez hlavní interpretační linie. Přepisy nepřesných a zavádějících zpráv a svodek bezpečnostních služeb tuto funkci plnit nemohou.

Recenze

Cirkev pokúšaná a spolupracujúca

Jakub Štofaniák

JAKUBČIN, Pavol: *Pastieri v osídlach moci: Komunistický režim a katolícki kňazi na Slovensku v rokoch 1948–1968*. Bratislava, Ústav pamäti národa 2012, 215 strán.

Postaveniu cirkví v Československu po februári 1948, a hlavne v päťdesiatych rokoch, je venovaná značná pozornosť. Touto problematikou sa zaoberá aj predstavovaná práca Pavla Jakubčina, absolventa doktorandského štúdia histórie na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity, ktorá vychádza v edícii Monografie pod záštitou Ústavu pamäti národa, autorovho domovského pracoviska. Za cieľ si kladie zdokumentovať a analyzovať stratégie, ktoré štátna moc využitím katolíckych kňazov sledovala. Práca je členená do štyroch častí. Prvá a druhá kapitola sa venujú počiatovým snahám komunistických predstaviteľov o získanie katolíckych kňazov už bezprostredne po vojne, ako aj vývoju organizácií, ktoré mali slúžiť na ich združovanie a kontrolu katolíckeho kléru v sledovanom období. Tretia kapitola sa zaoberá úlohou okresných a krajských cirkevných tajomníkov. Záverečná, štvrtá časť mapuje spôsob práce Štátnej bezpečnosti pri využívaní katolíckych kňazov ako tajných spolupracovníkov.

Za veľký prínos tejto práce pokladám samotný výber témy a definovanie priestoru záujmu. V tomto smere predstavuje práca Pavla Jakubčina nepochybne zaujímavé obohatenie historickej produkcie o osudoch katolíckej cirkvi v časovom rozmedzí rokov 1948 až 1968. Udalosti ako procesy s biskupmi, perzekúcie kňazov a re-

hořníkův, zatváranie kláštorov a vôbec „cirkev trpiaca“, ktoré tvoria v posledných rokoch typické námety historických štúdií venujúcich sa cirkevným dejinám druhej polovice dvadsiateho storočia, sa v tejto práci skoro neobjavujú. Autor podľa mňa veľmi dobre vycítil potrebu vystúpiť z tohto prúdu a klásť si iný typ otázok. Bez toho aby komplikované udalosti bagatelizoval, upustil v tejto práci od istého trpiteľského naratívu a zameral sa na sledovanie spôsobov, akými si štátna moc snažila podmaniť špecifickú socioprofesionálnu skupinu kňazov. Prostredníctvom tejto zmenenej perspektívy a aktérov ponúkol nový pohľad a nastolil ďalšie bádateľské otázky. Autor už vo svojich východiskách správne upozorňuje na fakt, že samotné úsilie o ovládnutie a využitie katolíckej cirkvi nemožno pripisovať len predstaviteľom komunistického režimu, ale že takéto snahy sa dajú sledovať minimálne od Veľkej francúzskej revolúcie naprieč celým starým kontinentom – čím samozrejme nechce ospravedlniť ani zakrývať často až brutálne formy, akých tento proces nadobúdal v Československu.

Zatiaľ čo s týmto východiskom k práci možno len súhlasiť, ako slabší sa mi zdá byť predpoklad, ktorý je formulovaný len v náznaku, nepriamo, ale zároveň je prítomný v celej práci. Pozostáva z presvedčenia, že komunisti si museli medzi katolíckymi kňazmi pracne vytvoriť svojich podporovateľov (prvýkrát je tento názor formulovaný na strane 10) a následne túto skupinu všemožne a nákladne udržiavať. Tento proces presvedčania a získavania kňazov pre vec komunizmu a záujmy predstaviteľov moci autor vykresľuje v ďalšom výklade. Pre Pavla Jakubčína sú tak skoro nepredstaviteľní katolícki kňazi, ktorí by sa vedeli stotožniť s niektorými východiskami komunistickej strany, s istými bodmi jej programu, a na základe tejto názorovej blízkosti by boli ochotní sa dobrovoľne mobilizovať a aktívne spolupracovať. Rovnako sa až na výnimku istého zblíženia katolíkov s komunistami v dobe Slovenského národného povstania nevenuje prípadným ideovým či sociálnym prienikom, ktoré mohli zvyšovať atraktivitu komunistického programu v očiach kňazov minimálne pred rokom 1950, kedy sa rozbehli s plnou silou represie voči katolíckej cirkvi v podobe masového rušenia rehoľných spoločenstiev a hromadného zatýkania a procesov s predstaviteľmi československého episkopátu. Bolo by pritom možné sledovať styčný priestor týchto dvoch skupín napríklad v spôsoboch riešenia sociálnej otázky, kde cirkev mala a dlhodobo presadzovala vlastnú konkurenčnú víziu, ktorá bola v mnohých ohľadoch veľmi podobná tej komunistickej. V tomto priestore sa tak vytváral terén spoločnej interakcie a argumentačná báza, na ktorej sa viedla nielen vzájomná polemika, ale formulovali sa tiež niekedy blízke stanoviská v kritike kapitalizmu a liberalizmu a dochádzalo ku kontaktom aktérov z oboch strán. Pavol Jakubčín sa tak v svojej práci nezamýšľa nad tým, čím mohla komunistická moc a ideológia prirodzene osloviť niektorých kňazov, a automaticky predpokladá, že ich postoje museli byť voči nej odmietavé, takže bolo potrebné medzi nimi zdĺhavo získavať a „dobývať“ spojencov. Uvedomujem si, že sledovať tieto motívy by bolo veľmi náročné, keďže dané obdobie charakterizujú výrazne premeny postojov, názory kléru mali nepochybne širokú škálu odtieňov a nie vždy museli byť artikulované. Ale aj napriek tomu si myslím, že keby sa autor zamyslel

nad oboma pólmi vzťahov kňazov ku komunistickej moci a ideológii, umožnilo by mu to diferencovanejšiu analýzu.

Systematicky a kvalitne spracováva Pavol Jakubčín vývoj organizácií združujúcich klérus, snahy o presadenie Vlasteneckého hnutia aj neskoršie pôsobenie Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva. Prehľadne popisuje ich vývoj, ciele a premeny. Tento proces sleduje simultánne na úrovni celoštátnej aj vo vybraných diecézach a ilustruje ho vhodnými ukážkami z archívneho výskumu, ktoré ponúkajú preniknúť do diskusií a plánov predstaviteľov moci a centrálnych úradov, ako aj do jednaní týchto organizácií. Dáva tým čitateľovi šancu nahliadnuť a pochopiť fungovanie týchto profesných sietí, čo možno pokladať za výrazný prínos Jakubčinovej knihy. Tejto problematike je poskytnutý aj najväčší priestor, z celkového rozsahu textu na ňu pripadá polovica. Na druhej strane sa to však javí ako nepomer v porovnaní so spracovaním zvyšných dvoch oblastí, venovaných cirkevným tajomníkom a záujmu Štátnej bezpečnosti o kňazov.

Je škoda, že autor popri inštitucionálnom zázemí pre úrad cirkevných tajomníkov nevenoval viac pozornosti aj jeho obsadzovaniu (informácie o samotných cirkevných tajomníkoch a požiadavkách na nich kladených sa objavujú len v náznakoch, napríklad na stranách 85 a 90). Bolo by nepochybne veľmi zaujímavé oboznámiť sa s personálnou politikou týchto úradov – zistiť, odkiaľ jeho pracovníci prichádzali, aké bolo ich sociálne zázemie, vzdelanie či ako dlho na svojich pozíciách zotrvali. Som presvedčený, že autor by bol bez najmenších problémov schopný na základe svojho výskumu na tieto otázky odpovedať a vytvoriť sociálny profil cirkevného tajomníka, čo by bolo pre túto časť práce značne prínosné.

Posledná kapitola sleduje spôsoby, akými si Štátna bezpečnosť hľadala spolupracovníkov medzi kňazmi, a hlavné ciele týchto agentúrnych aktivít. Autor tu uvádza množstvo konkrétnych prípadov, na ktorých sa snaží demonštrovať zaužívané postupy, aby tak umožnil lepšie pochopiť celkovú anatómiu tajnej spolupráce so Štátnou bezpečnosťou v radoch kňazov. Domnievam sa však, že v záplave krycích názvov operácií, dátumov a miest, kde sa odohrávali, skĺzava až k prílišnej popisnosti, v ktorej sa na začiatku definovaný cieľ postupne rozplýva. Na druhej strane však treba pripustiť, že práve takto koncipovaný text môže predstavovať heuristický prínos pre ďalší výskum.

V celej práci Pavla Jakubčina prevláda skôr popisná než analytická zložka, čo je však vzhľadom na široko definované pole záujmu a z časti aj na stav historického spracovania cirkevných dejín v Československu v druhej polovici dvadsiateho storočia pochopiteľné. Prínosom je nepochybne citeľná snaha otvoriť toto bádateľské pole prístupom a metódam, ktoré sú blízke sociálnym dejinám, čo možno pokladať za perspektívne smerovanie ďalšieho výskumu v tejto oblasti.

Recenze

Mozaika dominových kostek na Blízkém východě

Jan Bečka

WANNER, Jan: *Ve stínu studené války: Střední východ v letech Eisenhowerovy doktríny 1956–1960*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011, 568 stran.

Monografie profesora Jana Wannera je věnována nesmírně zajímavému tématu. Autor v ní ukazuje, jak se v druhé polovině padesátých let minulého století promítaly americké a sovětské zájmy na Blízkém východě, kde obě velmoci usilovaly o posílení svého mocenského postavení, aniž by přitom ovšem často braly v potaz lokální specifika a dlouhý a spletitý historický vývoj regionu.

Jan Wanner patří k velice plodným a renomovaným historikům, kromě mnoha dalších témat se v několika předešlých publikacích věnoval právě Blízkému východu¹ v různých obdobích dvacátého století.² Všem těmto studiím je společné, že jsou založeny na rozsáhlém výzkumu a využívají některých archivních zdrojů, jež

---

1 Třebaže Jan Wanner používá v názvu recenzované publikace označení „Střední východ“ a v jejím textu střídavě „Střední“ a „Blízký východ“, rozhodl jsem se pro účely této recenze zvolit pouze termín „Blízký východ“. U některých zemí, které autor označuje za součást Středního východu (např. Pákistán, s. 35), bych spíše hovořil o jižní Asii, uvědomuji si ale, že zařazení těchto zemí ke geopolitickým celkům není vždy jednotné.

2 Viz např. WANNER, Jan: *Krvavý Jom Kippur: Čtvrtá a pátá arabsko-izraelská válka ve světové politice*. Praha, Libri 2002; TÝŽ: *Bitva o Suez: Studená válka, druhý arabsko-izraelský konflikt*

autoři zpracovávající danou problematiku neměli v minulosti k dispozici. Je třeba ocenit zejména roli, kterou tyto Wannerovy publikace sehrály a sehrávají při rozšíření povědomí o vývoji na Blízkém východě v českém akademickém prostředí, kde byla studená válka v této oblasti vnímána často čistě ideologicky a bez přihlídnutí jak k širším souvislostem světového vývoje, tak k již právě zmíněným lokálním specifickým rysům.

Recenzovaná monografie je rozdělena do dvou větších celků – „Zadržování arabského nacionalismu“ (s. 19–206) a „Mezi proudy“ (s. 209–471). Autor v nich dokládá, na jakých premisách byla založena politika Spojených států vůči zemím Blízkého východu, zda a jak se tato politika během padesátých let proměňovala a jak byla úspěšná ve srovnání s politikou Sovětského svazu. Zároveň podrobně popisuje spletitý vnitropolitický vývoj v jednotlivých zemích, do něž se globální bipolární realita promítala pouze omezeně a zkresleně.

Obecně nelze než souhlasit s Wannerovým tvrzením vysloveným v samotném úvodu práce: „Poměrně dlouho proto trvalo, než Američané pochopili, že stojí tváří v tvář regionu, jehož diplomacie vychází z jistých historických zkušeností, které se promítly do řady zvyklostí uplatňovaných i v moderní době (nestabilita aliancí, opatrné a zdlouhavé taktické vyjednávání, snaha získat podporu dalších velmocí, pokusy rozeštvát velmoci proti sobě, odmítání kompromisu i v menších záležitostech, zajišťování ‘pojistek’ pro případ neúspěchu sotva nastoupené cesty atd.).“ (s. 12) Je ovšem nutno mít na paměti, že s podobnými problémy se Washington v padesátých a šedesátých letech nepotýkal zdaleka jen na Blízkém východě. Jihovýchodní a jižní Asie mohou sloužit jako příklad regionů, kde se americká snaha o budování jednoznačně vyhraněných protikomunistických aliancí nakonec nesetkala s přílišným úspěchem.³ Důvodů pro tento neúspěch byla pochopitelně i zde celá řada – od neochoty vedoucích činitelů spojit svůj osud příliš úzce se Spojenými státy (což by z nich učinilo snadný terč populistických protizápadních politiků) přes neslučitelnost zájmů zemí v těchto regionech s dlouhodobými cíli Washingtonu až po celkový odpor vůči černobílému vnímání světové situace (podle hesla „kdo není s námi, je automaticky proti nám“), které bylo v řadě případů pro americké představitele v tomto období typické.

Podobným problémům však pochopitelně čelil i Sovětský svaz. Jeho pokusy dosáhnout většího vlivu na vnitropolitické a zahraničněpolitické směřování jednotlivých arabských zemí vyvolávaly v důsledku shodné reakce jako snahy Spojených států. Politici jako egyptský prezident Gamál Abd an-Násir (ve funkci byl od června 1956 do září 1970) neváhali ve svých projevech veřejně napadat obě bipolární velmoci, a to často právě s cílem vzájemně je proti sobě poštvat a získat pomoc

---

a britsko-francouzská intervence v Egyptě. Praha, Libri 2006; Týž: *Krvavý zrod moderního Turecka: Ankara mezi Londýnem a Moskvou.* Praha, Libri 2009.

3 Například Organizace smlouvy pro jihovýchodní Asii (*South East Asia Treaty Organization*), známá pod zkratkou SEATO, která vznikla na základě manilské smlouvy ze září 1954, rovněž nenaplnila americká očekávání a nestala se nástrojem k prosazování politiky Washingtonu v této oblasti – již proto, že řada důležitých regionálních aktérů, jako Indie či Indonésie, do ní odmítla vstoupit.

a podporu od obou. V tomto ohledu je výmluvný Násirův výrok o jugoslávském prezidentovi Josipu Brozu Titovi, kterým autor tento přístup arabského státníka dokládá: „Je to velký muž. Ukázal mi, jak dostat pomoc od obou stran, aniž bych se k některé z nich připojil.“ (s. 227) Lze tedy opět souhlasit s Wannereem, že ani naděje Moskvy na vytvoření „protiimperialistické fronty s tzv. národní buržoazií“ (s. 472) v blízkovýchodních zemích se nakonec nedočkaly svého naplnění. Bylo tomu tak i přesto, že oproti americkému přístupu k tomuto regionu a k světovému dění obecně, který lze zvláště v padesátých letech označit za poněkud nepružný a snad až příliš ideologicky zatížený, se v sovětské politice uplatňoval větší pragmatismus a cynismus. Moskva tak dokázala tolerovat (byť dočasně a občas s největším sebezapřením) i takové kroky jako zatčení stovek komunistů, svých hlavních ideových spojenců a sympatizantů, v Egyptě a Sýrii v prosinci 1958 (s. 211). Ani tato cesta však nakonec k úspěchu a k získání pevného a trvalého vlivu na Blízkém východě nevedla, stejně jako tomu bylo například ve Vietnamu.

Obecně se dá říci, že autorovi se podařilo úspěšně navázat na jeho předešlé publikace, velmi kladně hodnocené odborníky i širší veřejností, a nabídnout zájemcům erudovaný a zároveň poměrně čtivě napsaný text. V některých momentech by však možná čtenář uvítal, i s ohledem na komplexnost a rozsáhlost tématu, podrobnější vysvětlení a rozvedení. Tak například zmínka o tom, že „D. Néhrú projevil málo nadšení pro společnou aktivitu v Asii“ (s. 71), by si zasloužila alespoň stručně dopovědět, o jakou společnou aktivitu vlastně šlo a proč pro ni indický premiér neplanul nadšením. Stejně tak by asi bylo namísto podrobněji vyložit, proč musel být právě demokratický kongresman za Jižní Karolínu James P. Richards „koupen“ za funkci zvláštního prezidentova asistenta, aby podporoval politiku Eisenhowerovy administrativy vůči Blízkému východu (s. 31). Měl Richards proti této politice osobní výhrady, byl k negativnímu stanovisku nucen svou stranickou příslušností nebo zkrátka pouze využil situace a toho, že administrativa jeho podporu potřebovala? Z hlediska českého čtenáře by pak třeba bylo nepochybně zajímavé dozvědět se, o které „československé firmy budující ropnou rafinerii v Homsu“ v Sýrii (s. 102) se přesně jednalo, byť tato informace samozřejmě není pro text stěžejní.

V některých případech, pokud odpověď na položenou otázku nevyplývá jednoznačně z uvedených faktografických údajů, by pak bylo vhodné, aby autor nabídl vlastní interpretaci. Takto například popisuje váhavost sovětské strany při prohlubování spolupráce s Egyptem v roce 1957: „Sovětsko-egyptské oficiální kontakty měly během roku 1957 specifický ráz ... sovětská strana neodpovídala recipročně a vysílala do Egypta jen delegace vědců, odborářů, novinářů apod. Nakolik to bylo způsobeno nejednotou či opatrností v řadách sovětského vedení, nevíme, ale při rozhodování o všech závažnějších otázkách je patrné váhání.“ (s. 68) Je jasné, že do poměrů a rozložení názorů v sovětském vedení v té či oné konkrétní otázce je mnohdy těžké nahlížet, autor však podle mého názoru mohl alespoň naznačit, zda

připadaly v úvahu i jiné závažné důvody pro sovětský postup⁴ a z jakých motivů mohla plynout sovětská opatrnost.

Jak již bylo zmíněno, Wannerova monografie je určena jak pro odbornou, tak pro širší veřejnost, což je patrné i na jejím živém a čtivém jazyku. Přesto však nelze přehlédnout několik rušivých momentů, které mohl při větší důkladnosti odstranit redakční tým. Asi nejnapadnější je doslovné opakování stejných citací na různých místech textu. Na straně 25 tak čteme Násirův výrok: „Egypt je rozhodnut udržet si nezávislost na všech zahraničních ideologiích, jako jsou marxismus, rasismus, kolonialismus, imperialismus nebo ateismus, které jsou všechny evropského původu. (...) Údajná koncepce arabského imperialismu je rovněž výtvořem zahraniční propagandy, plynoucí buď z ignorantsví nebo něčeho ještě horšího.“ Takřka tentýž citát, jen lehce pozměněný, se objevuje v plném znění o deset stran dále. U následujícího výroku syrského prezidenta Šukrího al-Qúwwatlího (s. 12) navíc vzniká pochybnost, jaké bylo jeho autentické znění: „Situace v Maďarsku není naše věc a je mi lhostejné, když bude zničeno třeba padesát Budapeští.“ Na straně 97 je v něm totiž Budapeští pouze pět...

Kromě těchto redundancí se občas vyskytnou i drobné nepřesnosti, jako například v křestním jménu ředitele americké Ústřední zpravodajské služby (CIA) Allena Dullese (na straně 97 se vyskytuje jako Allan) nebo v dataci (na straně 94 se mluví o podzimu 1967 namísto stejného ročního období roku 1957) a podobně. To jsou však skutečně výtky pouze okrajové, stejně jako občasné překlepy či stylistické a gramatické chyby, které nijak neubírají na celkové kvalitě díla.

Závěrem bych rád zdůraznil, že takovýchto publikací věnovaných detailnímu rozboru americko-sovětského velmocenského soupeření na mezinárodněpolitickém poli, zvláště pak v konkrétním neevropském regionu, nemá česká historiografie ani více než dvacet let po pádu železné opony dostatek. Profesor Jan Wanner svými pracemi pomáhá tento deficit překonat. Díky širokému rozhledu a erudici dokáže i partikulární, časově a regionálně omezené téma zasadit do širších souvislostí a propojit je tak se zdánlivě odlišnými, v podstatě však analogickými ději v jiných částech světa. Zároveň ve svých publikacích jednoznačně ukazuje, že obě velmoci studené války měly (*de facto* po celou dobu trvání bipolárního rozdělení světa) poměrně značné problémy s reflexí a zohledněním specifik jednotlivých regionů a s formulací politik „šitých na míru“, které by jim v daných regionech umožňovaly prosazovat účinně své zájmy. Zbývá si jen položit otázku, zda bylo vůbec v silách zejména americké administrativy, vyvažující různé vnitropolitické a zahraničněpolitické zájmy, takovéto politiky zformulovat, a zejména dlouhodobě obhájit.

---

4 Jan Wanner ostatně jeden z těchto důvodů nepřímou naznačuje na další straně, kde píše, že Násir „došel nakonec k závěru, že se musí ujmout iniciativy“ (s. 69). Nabízí se tedy otázka, zda právě toho – jasného a ze sovětského pohledu nezvratného kroku – nechtěl Kreml svou zdánlivou váhavostí a opatrností dosáhnout.

Recenze

Kulturní faktory a vojenské inovace

Dalibor Vácha

ADAMSKY, Dima: *The Culture of Military Innovations: The Impact of Cultural Factors on the Revolution in Military Affairs in Russia, the US, and Israel*. Stanford, Stanford University Press 2010, 247 stran.

Základní premisou knihy *Kultura vojenských inovací* je hypotéza, že vojenské inovace (ve smyslu strategického myšlení) jsou zásadním způsobem podmíněny kulturními faktory příslušného prostředí. Dima (Dmitrij) Adamsky se rozhodl hypotézu potvrdit či vyvrátit na příkladu dvou velkých systémů strategického myšlení – Spojených států a Sovětského svazu – k nimž možná překvapivě, ale oprávněně přiřadil Izrael, odkud Adamsky pochází a v jehož bezpečnostních strukturách působil. Základní rozdíl mezi velmocemi na straně jedné a židovským státem na straně druhé přitom autor shledává v rychlosti přechodu revoluce ve vojenských záležitostech (*Revolution in Military Affairs* – RMA) z teorie do praxe.

Autor se snaží oddělit pojmy, které se občas v literatuře překrývají. Na relativně nižší úrovni definuje vojenskotechnickou revoluci (*Military-Technical Revolution* – MTR), kdy dochází k implementaci převratných technologických prvků do praxe ve vojenském prostředí. „Revoluce ve vojenských záležitostech“ je však podle něj důležitějším pojmem, neboť zahrnuje takové změny spjaté se zaváděním technických inovací, které jsou komplexnější a mají širší dosah, jako například změny organizačních struktur. Ve svém pojetí revoluce autor navazuje na pověstný koncept

vědeckých revolucí a střídání paradigmat, jak jej formuloval americký teoretik vědy Thomas Samuel Kuhn. Revoluci ve vojenských záležitostech i vojenskotechnickou revoluci přitom interpretuje jako paradigmatickou změnu v charakteru a řízení vojenských operací. Z tohoto teoretického ukotvení pak vychází pokus o hlubší analýzu přístupů ke strategickému myšlení ve třech zmíněných státech. Autor neopomíná vzájemné systémové ovlivňování, zejména mezi Spojenými státy (respektive Severoatlantickou aliancí) a Sovětským svazem (Varšavskou smlouvou), k němuž docházelo například prostřednictvím studia veřejně dostupných či špionážně získaných dokumentů druhé strany, poukazuje ale také na fakt, že vývoj strategického myšlení se nezakládá na prostém principu akce a reakce.

V sovětském vojenskostrategickém plánování a uvažování o budoucí válce mezi bloky rozeznává tři etapy: V padesátých a šedesátých letech podle něj u vrcholných vojenských představitelů Sovětského svazu převládala idea totální atomové války, od počátku sedmdesátých let očekávali spíše konflikt vedený nejdříve konvenčními zbraněmi, který přejde do jaderné výměny, a s koncem sedmdesátých let počítali s válkou, v níž by se konvenční a atomové zbraně doplňovaly, přičemž v osmdesátých letech kladli stále větší důraz na konvenční válku. Tento pozdější posun v myšlení byl podmíněn vojenskotechnickou revolucí, kterou Adamsky v Sovětském svazu datuje k roku 1977 a nástupu maršála Nikolaje Vasiljeviče Ogarkova (1917–1994) do pozice náčelníka generálního štábu. Uvědomění současných převratných technologických změn vedlo sovětské vojenské plánovače k prohlášení, že neexistuje rozdíl mezi válkou útočnou a obrannou. Vše mělo směřovat k boji, který by byl veden na větší vzdálenost, s mnohem vyšší přesností, s dokonalejší koordinací a ve větším tempu než kdykoli předtím. V zásadě se tu jednalo o aplikaci nových technologií do stávajících strategických postupů.

Autor charakterizuje rozklad vojenského myšlení v pozdním Sovětském svazu jako „vědu o válce budoucnosti, která je jasně vymezena minulostí“ (s. 33). (Nedá se tak ale vystihnout každé plánování?) Komplexní inovace v sovětském strategickém plánování nemohly být nikdy uvedeny do praxe, protože nedostatek zdrojů nedovoloval realizovat ani zlomek potřebné technologické revoluce. Navíc tomu nepřálo od poloviny osmdesátých let politické klima, obvykle spojované s érou Michaila Gorbačova. Jako příklad nedostatečného zapojení nových prvků do přírodního boje autor uvádí konflikt v Afghánistánu (právě maršál Ogarkov podle něj této válce oponoval), kde dílčí převaha v jednotlivých prvcích vedení boje nemohla být přetavena v potřebnou jednotu zasahující celé válečné pole. Za zásadní kulturní faktor ovlivňující vojenskostrategické myšlení v Sovětském svazu považuje Adamsky holisticko-dialektický přístup k realitě, který podle něj dominoval danému kulturnímu okruhu. Tento přístup umožňoval ruským (sovětským) stratégům vnímat „velký obraz“ a současně vyvinout konkrétní koncepty, pro jejichž uskutečnění ovšem chyběly zdroje.

Součástí kulturního světa Rusů je podle autora bezpochyby trpělivost, schopnost překonávat ztráty a porážky, fatalismus – i když tu nelze mluvit pouze o sázce na početní převahu, jak bývá ruská nebo sovětská vojenská strategie bagatelizována. Výklad o ruské mentalitě je někdy zbytečně zjednodušený, ale přesto lze s většinou

autorových tvrzení souhlasit. K těm nejzajímavějším patří teze, že ruská mentalita je zakotvená současně v minulosti a vzdálené budoucnosti, zatímco přítomnost stojí stranou, což prý souvisí s věčným ruským mesianismem. – Otázka do diskuse?

Přístup Spojených států k vojenskostrategickému plánování na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let nepochybně poznamenalo neúspěšné vystoupení jejich ozbrojených sil ve vietnamské válce. Adamsky ovšem připomíná, že americké strategické myšlení bylo silně ovlivňováno sovětským protějškem, sice technologicky podřadnějším, avšak myšlenkově vyspělejší. Pro Američany bylo klíčové zařazení technických inovací do taktického rámce, zato opomíjeli širší koncepce a – pevně ukotvení v myšlení studené války – nepřipouštěli možnost, že by nové technologie (zejména komunikační nebo zaměřovací) mohly zcela změnit obraz válečného střetnutí. Stejně tak autor zdůrazňuje skutečnost, že americké velení – přestože bylo Ústřední zpravodajskou službou (CIA) zásobováno informacemi o sovětské straně – nedokázalo pochopit důsledky změn, které se odehrávaly v sovětském strategickém myšlení. Paradigmatickou změnu ve strategickém myšlení Američanů Adamsky odsouvá na konec osmdesátých a začátek devadesátých let a stále ji označuje za kreativní reakci na sovětské podněty. Podstatně odlišný byl v obou zemích způsob implementace myšlenkové revoluce. Zatímco v Sovětském svazu se jednalo o proces řízený z centra, ve Spojených státech se touto záležitostí zabývala relativně malá skupina odborníků, která neměla žádnou formální pravomoc prosazovat výsledky vlastního studia. Z kulturního hlediska považuje autor za jeden z největších rozdílů „kauzální“ přístup Američanů oproti holistickému náhledu Rusů (Sovětů), podobně jako americká indukce stojí proti ruské dedukci.

K typickým prvkům americké mentality ovlivňujícím strategické rozhodování Adamsky řadí „pionýrský“ duch, fascinaci technikou, opojení novinkami a bytostný optimismus jako americkou národní filozofii. V čase se Američané orientují na škále od „současnosti“ po „blízkou budoucnost“, tedy docela odlišně než Rusové. Dima Adamsky při popisu tohoto komplexu amerických „vlastností“ používá komplikovaný (a současně zjednodušující) termín *optimistic techno-centric romantic culture* (s. 87).

Ačkoli pohled na sovětskou a americkou stranu není prost překvapení, pro střeoevropského čtenáře bude zřejmě nejobjevnější poslední část, pojednávající o vojenskostrategickém myšlení v Izraeli. Tady může Adamsky využít dramatického akcentu, neboť „příběh izraelské RMA začíná na bitevním poli v roce 1973“ (s. 94). Příkladem je likvidace syrského letectva v libanonském údolí Bikáa, kdy Izraelci využili supermoderních technologií, které zásadním způsobem ovlivnily taktiku boje. Ačkoli izraelská armáda v této válce uplatnila vícero revolučních postupů, pronikání inovací do samotné strategické doktríny židovského státu bylo pomalejší. Jeho tempo bylo srovnatelné s postupem v sovětských a amerických ozbrojených silách a bylo ovlivněno konfliktem mezi „tradicionalisty“ a „reformátory“. Zatímco tradicionalisté zůstávali u klasického plánu ofenzivní průlomové operace, reformátoři prosazovali vyčerpání a zásadní oslabení nepřátelských jednotek na frontě i v týlu za pomoci palebné převahy a leteckých úderů, což měl usnadnit intenzivní technický pokrok (zejména komunikační a zaměřovací technologie). Tak došlo

k posunu od čistě ofenzivních izraelských operací k defenzivním. Tyto změny probíhaly v devadesátých letech, kdy nejen technologické, ale i ekonomické a sociální podmínky (proměna izraelské společnosti) nutily nejvyšší armádní velení modifikovat strategické postupy. Zajímavý je pohled na práci skupiny Výzkumného ústavu operační teorie (*Operational Theory Research Institute – OTRI*), která se zabývala vytvářením vojenské strategické koncepce a jejíž členové vnímali sami sebe jako vojáky-filozofy (s. 101), kdy voják (*doer*) převládá nad filozofem (*talker*) (s. 119). Je nepochybné, že se zde vyrovnávali se sovětským i americkým přístupem zároveň, měli však blíže k tomu americkému. Izrael měl pochybnou výsadu, že využil vojenskostrategickou teorii v dlouhodobější a intenzivnější praxi (například při takzvané druhé intifádě) mnohem více než Spojené státy (zde se RMA projevila nejvíce při operaci Pouštní bouře v Iráku a posléze v operacích spojených s takzvanou válkou proti teroru) a Sovětský svaz (ve válce v Afghánistánu nebyly teoretické poznatky aplikovány vzhledem k technické nedostatečnosti).

Z kulturního hlediska Dima Adamsky kriticky nahlíží na izraelský přístup ke strategii jako na „konceptuální salát“ a zdůrazňuje nedostatek vize. Současně opakuje známé tvrzení o „útočném romantismu“ izraelského myšlení, které naráží na případný koncept obrany jako pasivního postoje. Neopomíná tu ani charakteristický rozpor mezi kvantitou a kvalitou: zatímco kvalita – zejména morální a technologická – by vždy měla být na izraelské straně, z pocitu „hrstky proti přesile“ (*few against many*) vyrůstá „mentalita obležení“ (*siege mentality*), která se stala součástí strategické kultury Izraele a jako takovou je nutno brát ji v potaz (s. 93). K tomu jako další důležité faktory přistupuje averze k dlouhodobému plánování a příklon k improvizaci, což je důsledkem příliš rychle se měnících situací, na něž musí Izraelci reagovat. Časem Izraelců je proto „nyní“, zatímco minulost a vzdálená budoucnost pro jejich strategickou kulturu nehrají velkou roli. Dima Adamsky odvážně tvrdí, že zatímco u Američanů a Sovětů byla revoluce ve vojenských záležitostech výsledkem dlouhodobého procesu, v případě Izraele se jedná spíše o proces *ad hoc*.

Kniha každopádně přináší řadu zajímavých poznatků, zejména o strategické kultuře jako pojmu, a speciálně o strategické kultuře v Izraeli, což je oblast pro nás v tomto směru nepříliš známá a prozkoumaná. Zařazení pojmů „kultura vojenských inovací“, „revoluce ve vojenských záležitostech“ nebo „vojenskotechnická revoluce“ do uvažování nad moderními vojenskými dějinami je legitimní, přičemž tyto koncepty autor používá jasně a srozumitelně. Kniha obsahuje rozsáhlý poznámkový aparát a rejstřík, k dobrému dojmu přispívá také zdařilé provedení obálky.

O časopisech a archivech

Soudobé dějiny v polských historických časopisech v roce 2012

Jaroslav Vaculík

Ústřední polský časopis pro soudobé dějiny *Dzieje Najnowsze* přinesl hned v prvním čísle minulého ročníku tematicky různorodou porci zajímavých statí. Otevírá ji článek varšavského historika Jana Szumského o problémech se zpřístupňováním archivních materiálů k dějinám polsko-sovětských vztahů v letech 1945 až 1965. Autor se pokouší o analýzu sovětské politiky v oblasti historických věd, kterou uplatňoval v prvních dvou poválečných desetiletích vůči Polsku Ústřední výbor Všesvazové komunistické strany (bolševiků), respektive Komunistické strany Sovětského svazu. Jeho varšavský kolega Michał Jerzy Zacharias se zde zabývá politickým myšlením černohorského komunisty Milovana Djilase do dubna 1941. Jeho knihy, které vyšly po druhé světové válce, ho představují jako vynikajícího teoretika a kritika komunistického systému a ukazují evoluci jeho politických názorů. Vzniku Nezávislého chorvatského státu v roce 1941 se věnuje další varšavský historik Hubert Kuberski. Zdůrazňuje, že to byl první samostatný stát Chorvatů po 839 letech. Dominantní pozici v něm ovšem získali ustašovci, kteří prováděli politiku exterminace národnostních menšin, zvláště Srbů, přičemž pravoslavní tvořili třetinu obyvatel státu. Proti nenáviděným Srbům se katoličtí Chorvaté neváhali spojit i s muslimskými Bosňáky, protižidovské akce ale iniciovali němečtí nacisté. Bartosz Kaczorowski z Lodže se zabývá plány předválečného španělského ministra zahraničních věcí Juana Beigbedera na vytvoření španělské exilové vlády, pokud by Španělsko vstoupilo

do druhé světové války. Jeho počáteční slepá poslušnost vůči generálovi Francisku Frankovi se změnila v opozici proti jeho diktatuře brzy po odchodu z ministerské funkce, kdy byl ochoten pomoci Britům organizovat španělské hnutí odporu v případě vstupu německých vojsk do Španělska. Politiku Polska v letech 1945 až 1948 ve světle zpráv norského vyslanectví ve Varšavě představuje Emilia Dankiewiczová-Szczepaniaková z Toruně. Norsko uznalo již 6. července 1945 prozatímní vládu národní jednoty, k čemuž je vedla hlavně poptávka po polském uhlí a koksu. Norská sociálnědemokratická vláda za účasti komunistů balancovala mezi Spojenými státy a Sovětským svazem a snažila se o politiku „budování mostů“. Po připojení finské Petsamy k SSSR se Norsko stalo sovětským sousedem a muselo čelit tlaku Moskvy na vytvoření kondominia na Špicberkách. Smrtí dominikánského diktátora Rafaela Leonidase Trujilla ve světle závěrů výboru amerického Senátu pod vedením Franka Churcha se zabývá Jakub Kudliński z Varšavy. Dokumentuje, jak se změnily způsoby a prostředky zahraniční politiky Spojených států v Dominikánské republice na přelomu padesátých a šedesátých let minulého století.

Ve druhém čísle čtvrtletníku *Dzieje Najnowsze* najdeme článek gdaňského historika Jana Daniluka o činnosti archivního pracoviště německých pořádkových vojsk v Gdaňsku-Olivě, které bylo filiálkou archivu německého námořnictva v Gdaňsku, v letech druhé světové války. Piotr Stanek z Opolí se zde věnuje zajetí účastníků Varšavského povstání v letech 1944 a 1945. Po třiašedesáti dnech povstání, 2. října 1944, velitelství Zemské armády podepsalo dohodu o ukončení bojů ve Varšavě. Dohoda povstalcům garantovala status vojenských zajatců (celkem 17 433 osoby), kteří požívali práv vyplývajících z ženevské konvence z 27. července 1929. Programem a konspirační činností opozičních mládežnických organizací v Polsku v letech 1944 až 1956 se zabývá Jacek Wołoszyn z Lublina. Značná část mladých Poláků tehdy odmítala panující politický systém. Někteří nespokojenci mohli do roku 1948 najít své místo v řadách nezávislého Svazu polského harcerstva. Vyjadřovali tak podporu bývalému premiérovi Stanisławu Mikołajczykovi a bojkotovali levicové mládežnické organizace. Radikálnější volbou byl otevřený, aktivní a organizovaný odpor proti režimu, který nabízelo připojení ke strukturám antikomunistického podzemí. Do roku 1956 existovalo v Polsku podle autora minimálně 972 podzemních organizací s jedenácti tisíci členy. Varšavský historik Ryszard Kawalec v čísle rozebírá proceduru legalizace (úředního potvrzení věrohodnosti) v komunistických bezpečnostních orgánech v Polsku v letech 1944 až 1990. Z jejich hlediska šlo o formu operativní práce, ve které „kádrový“ funkcionář vystupoval jménem civilní instituce jako úplně jiná osoba. Emigraci Židů z Polska do Izraele v letech 1955 až 1960 zkoumá Elżbieta Kossewska z Varšavy. Autorka vyčísluje počet těchto emigrantů na 42 569 osob a nachází mezi nimi i významná jména, například soudce Nejvyššího soudu ve Varšavě Ignacyho Iserlase.

Ve třetím čísle časopisu varšavský historik Piotr Łysakowski přibližuje vraždu lvovských profesorů v červenci 1941, kterou zorganizovali němečtí okupanti za aktivního přičinění ukrajinských nacionalistů. Němci stejně jako Sověti po útoku na Polsko v září 1939 usilovali o cílevědomé a metodické zničení polských politických a intelektuálních elit. Spolupráce okupačních orgánů obou agresorů byla velice „efektivní“

a způsobila Polsku těžké ztráty, které se projevují dodnes. Po invazi do Sovětského svazu pak Němci uplatňovali tyto likvidační záměry vůči polským elitám i na nově dobytých územích, což byl i případ vraždy profesorů ve Lvově. Krvavé oběti, které položila polská inteligence na oltář nezávislosti země, je podle autora třeba stále připomínat. Krakovský doktorand Paweł Sękowski píše v čísle o činnosti diplomatických a konzulárních úřadů varšavské vlády ve Francii v letech 1944 až 1947. Francie byla v té době považována ze nejlepšího přítele Polska v západní Evropě, avšak po odstranění komunistů z francouzské vlády v létě 1947 vztahy obou zemí přešly do fáze otevřeného nepřátelství. Tento negativní vývoj poznamenal i vzájemné hospodářské styky.

Nejnovejším dějinám je věnováno celé čtvrté číslo uvedeného časopisu v roce 2012. O jedné z investičních akcí šestiletého hospodářského plánu v letech 1950 až 1955 zde píše Edyta Kręzolekova, doktorandka Historického ústavu Polské akademie věd ve Varšavě. Šlo o leteckou továrnu ve Świdniku v Lublinském vojvodství, která měla přispět k industrializaci tohoto regionu. Autorka dospěla k závěru, že budování kapitálově náročných odvětví průmyslu a jejich dalekosáhlá militarizace negativně ovlivnily rozvoj zemědělství a spotřebního průmyslu, což vedlo ke značnému zhoršení materiálních podmínek obyvatelstva, podobně jako tomu bylo ve třicátých letech v Sovětském svazu. Další doktorand Andrzej Skalimowski předložil náčrt poválečného portrétu města Białystok. Ztráta Vilna, Grodna a Lvova zvýšila význam tohoto města, které se stalo sídlem silně agrárního vojvodství, národnostně i nábožensky heterogenního. Zmíněný šestiletý hospodářský plán mimo jiné předpokládal, že se počet jeho obyvatel zvýší na sto padesát tisíc. Vědecký pracovník Ústavu národní paměti v Gdaňsku (pobočka Bydhošť) Krzysztof Osiński analyzuje vztah polské společnosti k takzvané bydhošťské krizi v roce 1981. V březnu toho roku se delegace Nezávislého odborového svazu Solidarity dostavila na zasedání Vojvodské národní rady v Bydhošti, která měla dát souhlas k registraci rolnické Solidarity. Milice však delegáty zbila, což vyvolalo protesty v celé zemi. Kolega z Ústavu národní paměti v Gdaňsku, štětínský historik Paweł Szulc, v čísle označuje prvního polského kosmonauta majora Mirosława Hermaszewského za kosmickou propagandistickou ikonu úspěchu režimu Edwarda Gierka v sedmdesátých letech. Vědecký pracovník Knihovny knížat Czartoryských v Krakově Paweł Wierzbicki přibližuje *Tygodnik Mazowsze*, který považuje za zázračné dítě takzvaného druhého vydavatelského oběhu (*drugi obiegi*), tedy polského samizdatu. Nezávislá kultura v Polsku byla spjata především s neoficiálními nakladatelstvími a nezávislým tiskem, který ovlivňoval společenské vědomí. Významné místo v tom sehrával *Tygodnik Mazowsze*, jenž vycházel sedm let od února 1982 do dubna 1989, kdy jeho redaktoři přešli do oficiálního orgánu Solidarity, deníku *Gazeta Wyborcza*. Výjimečný stav ve Vojvodství Nowy Sącz přibližují krakovští profesoři Anna Siwiková a Tomasz Jan Biedroń. Uvádějí, že zatímco komunistický režim se chystal na výjimečný stav více než rok, Solidarity byla nepřipravená. Autorem úvah o totalitarismu v „sametových rukavičkách“ v polských univerzitních centrech v letech 1957 až 1979 je Stanisław Salmonowicz z Historického ústavu Polské akademie věd ve Varšavě. Dochází přitom k závěru, že značná část společnosti se ztotožnila se systémem Polské lidové

republiky. Pro stoupence režimu, ať to byli kvazikomunisté či obyčejní oportunisté, spolupráce se zvláštními službami nepředstavovala morální problém, pro stranické aktivisty pak byla samozřejmostí. Veškeré opoziční konání bylo považováno z jejich pohledu za spolupráci s „nepřítelem“.

Časopis pro didaktiku dějepisu a věd o společnosti *Wiadomości Historyczne* své třetí číslo z roku 2012 do značné míry zasvětil „zapomenutému holokaustu“ Romů, jak jejich tragický osud za druhé světové války nazývá ve své studii opolský historik Marek Mazurkiewicz. Uvádí, že Romové sice nepatří k evropským autochtónům, jsou ale nerozlučně spjati s historií starého kontinentu. Dějiny cikánského národa považuje za historii boje o zachování vlastní odlišnosti proti narůstajícím asimilačním tlakům. Podle statě Jana Korzeniowského z Kozlí během druhé světové války zahynulo sedmdesát procent polských Romů, a to v koncentračních táborech, ghettech, věznicích a nejčastěji při masových exekucích. Nově vzniklá Sociálně-kulturní společnost Romů v Polské republice dnes shromažďuje pomocí dotazníků informace o represích cikánského obyvatelstva. O genocidě Romů za druhé světové války píše také opolská historička Barbara Kubisová. I když nebyli pronásledováni s takovou intenzitou jako Židé, stávali se obětmi vyvražďování všude, kam dosáhla nacistická moc. Strhly je operační skupiny (*Einsatzgruppen*) v okupovaných částech Sovětského svazu (osm tisíc dokumentovaných případů), zabíjela je policie v okupovaném Polsku, společně se Židy byli vražděni v Srbsku, hynuli v koncentračních táborech v loutkovém Chorvatsku (kolem patnácti tisíc obětí), byli posíláni do plynových komor koncentračních táborů (Chełm, Osvětim), mnoho jich zemřelo v důsledku hladu, nemocí a špatného zacházení. Zavražděno tak bylo minimálně sto tisíc Romů. V koncentračním táboře Osvětim-Březinka byl zřízen samostatný cikánský rodinný tábor, ve kterém bylo umístěno pětadvacet tisíc Romů, hlavně z Německé říše (62,5 procent), Protektorátu Čechy a Morava (21 procent) a okupovaného Polska (šest procent). Kromě nemocí je tu decimovaly také lékařské experimenty Josefa Mengeleho. Na památku zavraždění tří tisíc Romů v noci z 2. na 3. srpen 1944 byl v Polsku 2. srpen prohlášen Dnem památky na genocidu Romů.

Polský Ústav národní paměti se od dubna 2012 prezentuje novou podobou svého populárně historického měsíčníku, který pod změněným názvem *Pamięć.pl: Biuletyn IPN* chce být ještě otevřenější širokým vrstvám čtenářů. V prvním čísle se známý historik a předseda Rady Ústavu národní paměti Andrzej Paczkowski vydává do vzdálenější minulosti, aby připomněl předchůdce této polské národní instituce. Již před sedmdesáti lety chtěla exilová vláda v Londýně zřídit Ústav martyrologie a polských bojů za druhé světové války. V letech 1945 až 1950 existoval Ústav studia dějin druhé světové války. Od roku 1945 působila také Hlavní komise studia historických zločinů, jejíž název byl roku 1984 rozšířen o určení Ústav národní paměti.

Ve druhém čísle loňského ročníku zaujme rozhovor s německým federálním zplnomocněncem pro akta východoněmecké tajné policie Rolandem Jahnem. Zpřístupnění dokumentů Stasi podle něj zabránilo aktům msty, utlumilo denunce, pomluvy a falešná podezření. Podařilo se nakonec vytvořit transparentní obraz činnosti této bezpečnostní složky a ukázat individuální zodpovědnost za jednání

v podmínkách komunistické diktatury. Stať Mariusze Żulawnika ve třetím čísle upírá pozornost na fenomén dobře známý i z poválečných československých dějin, totiž propojení sportu s politikou. Pojednává o senzačním vítězství polských fotbalových reprezentantů nad Sovětským svazem 20. října 1957 v Chorzowě a jeho velkém ohlasu v Polsku a ve světě.

Etnické čistky prováděné ukrajinskými nacionalisty na polském obyvatelstvu, které vyvrcholily na Volyni v červenci 1943, jsou předmětem rozhovoru s historikem Grzegorzem Motykou v prázdninovém dvojčísle loňského roku. Podle jeho výzkumů zahynulo v letech 1943 až 1947 v důsledku násilných akcí Ukrajinské povstalecké armády na sto tisíc Poláků. V témž čísle se Jacek Sawicki vrací k Varšavskému povstání jako jedné z největších bitev polských zbraní, která rozhodovala o osudu Polska po druhé světové válce.

V šestém čísle Maciej Rosalek přibližuje činnost Demokratické strany, satelitní formace Polské sjednocené dělnické strany, kterou k pobavení čtenářů srovnává s Haškovou Stranou mírného pokroku v mezích zákona. Teprve v roce 1980 se redaktoři jejích novin *Kurier Polski* a *Tygodnik Demokratyczny* začali domáhat zavedení skutečného systému více politických stran v Polsku, za což byli po vyhlášení výjimečného stavu v roce 1981 perzekvováni. V říjnovém čísle se Antoni Dudek zaměřil na budování komplexu Nová Huť u Krakova, který se měl stát symbolem rychlé industrializace, proklamované vedením Polské sjednocené dělnické strany v šestiletém plánu na léta 1950 až 1955. Jedním z cílů bylo vytvoření „nového Poláka“ – budovatele socialismu, který by byl protikladem k „reakčnímu“ krakovskému „měšťákovi“. Listopadové číslo publikovalo mimo jiné stať Agnieszky Jaczyńské o vysídlování Poláků z okolí města Zamość v letech 1942 a 1943, kde měl být vytvořen prostor pro kolonizaci Němců z Besarábie, Ukrajiny, Bosny, Srbska a Slovinska.

Dramatický prosinec 1970 v denících spisovatelů a politiků je předmětem zájmu Krzysztofa Gottesmana v devátém čísle časopisu *Pamięć.pl: Biuletyn IPN*. Po roce 1989 se publikované deníky staly knižními bestsellery, neboť jsou nezvykle cenným zdrojem informací, prozrazujícím stav emocí autorů i tehdejší společnosti.

Třicátý pátý svazek časopisu *Zeszyty Historyczne WiN* přináší studii pracovníka Ústavu národní paměti v Krakově Pawła Naleźniaka o lvovských věznicích v červnu 1941. Uvádí, že tehdejší zločiny lidového komisariátu vnitra (NKVD) jsou jednou z největších tragédií druhé světové války, a navíc jejich viníci nikdy nebyli potrestáni. Rodiny zavražděných se nedočkaly ani symbolického zadostiučinění ze strany Sovětského svazu nebo Ruské federace. Stávající pomníky a pamětní desky přisuzují všechny oběti tehdejších zločinů ukrajinské straně. Aktem dobré vůle by podle autora bylo umístění společných trojjazyčných (polských, ukrajinských a hebrejských) desek.

V prvním loňském čísle čtvrtletníku *Przegląd Zachodni*, jež vydává Západní ústav v Poznani, najdeme zajímavou studii Bernarda Linka z Opolí o činnosti Slezského ústavu v letech 1934 až 1948. Do roku 1939 se ústav soustředil na polskou kulturu Horního Slezska jako dominantu v dichotomickém konfliktu s němečtvím a částečně i češtvím. Během německé invaze v září 1939 byla knihovna ústavu zničena a jeho pracovníci se rozprchli nebo byli zlikvidováni okupanty. Práce, které vznikly za války

v ilegalitě, se staly nezvěstnými během Varšavského povstání. Teprve v lednu 1945 mohl ústav navázat na svou předválečnou činnost. Díky podpoře vojvody Aleksandra Zawadzského rozvinul své vědecké aktivity i na takzvaných znovuzískaných územích (*ziemie odzyskane*), mimo jiné ve Vratislavi, kde se uplatnili Lvovští badatelé, jako například Karol Maleczyński. Ústav se zapojil do propagandistické činnosti, jako byl každoročně organizovaný Slezský týden, a podílel se na vratislavské výstavě znovuzískaných území. Jeho pracovníci působili ve verifikačních komisích, které prováděly segregaci polského a německého obyvatelstva v Horním Slezsku. V rámci stalinizace polské historiografie byl Slezský ústav v roce 1948 začleněn do Západního ústavu.

Ve třetím čísle se poznaňský historik Michał Nowosielski zaměřil na stav a perspektivy bádání o Polácích v Německu. Zabývá se dynamikou migrace, charakteristikou polské emigrační společnosti, početností a rozmístěním jejich příslušníků. V následujícím čtvrtém čísle publikovala Karolina Kawczyńska studii o rozpadu Socialistické federativní republiky Jugoslávie. Snaží se přitom zohlednit historické podmínky, které vedly k erozi jugoslávské federace na počátku devadesátých let a k výbuchu krvavého konfliktu. Když zmizel charismatický vůdce, nastaly v monolitním solidárním státu první problémy, a to v roce 1981 v kosovské Prištině. Ve dvou republikách – Chorvatsku a Slovinsku – stále častěji zaznívaly hlasy o nutnosti transformace politického systému země a vytvoření konfederace. Situace se vyostřila po rozpadu Svazu komunistů Jugoslávie v lednu 1990, který byl dosud platformou spolupráce mezi politiky jednotlivých republik.

Przegląd Historyczny ve svém prvním loňském čísle otiskl stať Mikołaje Tyrchana z Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani o stavu právněhistorických věd v Polsku v období 1945 až 1956. V prvních poválečných letech byla jejich charakteristickým rysem tematická různorodost a metodologický pluralismus, víceméně navazující na předválečnou vědeckou tradici. Ale již v září 1948 na sedmém sjezdu polských historiků část proslovených referátů propagovala jako teoretický základ historické reflexe doktrínu marxismu-leninismu. Po roce 1949 se pak vědecká politika měla přizpůsobit sovětským vzorům. V první polovině padesátých let došlo v polské vědě k zásadním institucionálním a personálním změnám systémového charakteru. Proces stalinizace historických věd vedl k likvidaci pluralismu, ohraničení autonomie akademických center, zmenšení role nepřizpůsobivých badatelů a prosazování stranických historiků, ke vnucování jednotného metodologického výkladu opřeneho o zdogmatizovanou interpretaci marxismu a ke zpochybňování dosavadních výsledků polské i západní vědy.

Kwartalnik Historyczny ve svém čtvrtém čísle z roku 2012 uveřejnil článek varšavského historika Piotra Majewského o podzemním civilním hnutí na území Generálního gouvernementu v letech druhé světové války. Autor konstatuje, že orgány civilního odboje dokázaly dobře zhodnotit ohrožení, které představovala okupační realita, a upozorňuje, že kolaborace nebyla tak okrajovým jevem, jak bylo dosud sugerováno.

Studia Historyczne přinášejí ve svém druhém loňském čísle studii Aleksandra Arkusze o činnosti zplnomocněnce Rady lidových komisařů, respektive Rady ministrů

SSSR pro repatriaci v letech 1944 až 1953. Měl na starosti repatriaci sovětských občanů osvobozených z nuceného nasazení v Německu stejně jako příslušníků států Osy, kteří se ocitli v sovětském zajetí. Českého čtenáře zaujme údaj, že v letech 1945 až 1952 bylo ze Sovětského svazu do Československa repatriováno 49 735 Čechů a Slováků.

Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka publikoval ve druhém čísle z loňského roku stať krakovského historika Andrzeje Drózdze o zabezpečení knižních souborů ve Slezsku v letech 1947 až 1955. O rozsahu válečné devastace knižní kultury svědčí údaje, že ztráty polských knihoven ve východním pohraničí činily devadesát procent a na západních územích sedmdesát procent svazků. O každodenním životě mládežnické organizace Služba Polsku v letech 1949 až 1953 píše ve stejném čísle Michał Palczyński z Vratislavi. V rámci úkolů šestiletého plánu se musela mládež podílet na výstavbě dolnoslezských dolů. Organizace Služba Polsku zanikla v roce 1955 a autor tento element totalitního státu považuje za originální výmysl polských komunistů.

Ve třetím čísle časopisu *Sobótka* se opolský historik Antoni Maziarz zabývá osudy hornoslezských sester sv. Alžběty v roce 1945. Jejich antinacistická činnost je neochránila před násilím ze strany vojáků Rudé armády. Krvavá msta za hitlerovské dědictví byla uplatňována na všech obyvatelích říše bez ohledu na pohlaví, věk a postavení. Po skončení odsunu Němců z Dolního Slezska zde zůstalo čtyřiapadesát tisíc německých specialistů, především v dolech v okolí Valdenburgu (dnešního Wałbrzychu). Vratislavský doktorand Piotr Retecki sleduje činnost německého spolku písní a tanců *Freundschaft*, který působil ve Wałbrzychu v letech 1952 až 1959 a byl opět obnoven v roce 1992. Úlohu vratislavského arcibiskupa Bolesława Kominka v závěrečné etapě stanovení nových hranic církevních provincií v Dolním Slezsku v letech 1967 až 1971 přibližuje Tomasz Serwatka z Vratislavi.

Kronika

Šestý ročník Letní školy soudobých dějin

Ve dnech 24. až 26. června 2013 se konal v Praze v pořadí již šestý ročník Letní školy soudobých dějin, určený v první řadě učitelům druhých stupňů základních škol a vyučujícím na středních školách. Pořadatelství se opět zhostilo Středisko společných činností Akademie věd ČR spolu s Ústavem českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Jako v předcházejících letech i tentokrát si organizátoři předsevzali, že představí učitelům nové trendy a interpretační přístupy v oblasti bádání i výuky o soudobých dějinách. Oproti minulým ročníkům byl však program složen výhradně z vystoupení mladších odborníků zastupujících ústavu Akademie věd i univerzitní pracoviště. Ve snaze nezatěžovat posluchače nadměrným množstvím informací nabídl každý den letní školy dvě přednášky s dostatečným prostorem pro diskuse, program navíc zpestřily dvě doprovodné akce.

Letní školu zahájila přednáška Matěje Spurného (Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v. v. i.) „Nezájem – likvidace – převýchova – disciplinace: Vztah české společnosti k Romům (1920–1960)“. Na příkladu „zacházení“ české společnosti s Romy již od dvacátých let minulého století dovozoval Spurný neschopnost české společnosti přijímat jinakost. Hovořil o zdrojích nevyrovnanosti a napětí mezi romským a českým společenstvím v průběhu několika desetiletí. Poukazoval tak na kontinuitu negativního vymezování většiny vůči romské menšině od doby proklamativně demokratického prvorepublikového státu až prakticky do dnešních dnů. Druhým řečníkem byl Ondřej Vojtěchovský (Ústav světových dějin FF UK) s příspěvkem „Jugoslávská prosovětská emigrace v Praze 1948–1954“. Na pozadí obecné problematiky politické emigrace ve dvacátém století hovořil o konkrétním případě sovětsko-jugoslávské roztržky a následném

formování jugoslávské protititovské emigrace v Praze, jež čítala zhruba sto sedmdesát osob z řad diplomatů, státních úředníků, studentů i dělníků. Přiblížil i osudy některých jejích představitelů, kromě jiných hovořil o scenáristovi Teodoru Balkovi a jeho manželce, německojazyčné spisovatelce Lence Reinerové. Program prvního dne letní školy uzavřela komentovaná projekce filmu *Směšný pán*, natočeného roku 1969 Karlem Kachyňou podle scénáře Jana Procházky, v podání Petra Koury (Ústav českých dějin FF UK). Ten přítomné mimo jiné upozornil na fakt, že právě tento film jako první přinesl scény situované do uranových pracovních táborů padesátých let.

O tom, že ke zkoumání stalinismu lze přistupovat z různých perspektiv, hovořil v úvodní přednášce druhého dne Michal Pullmann (Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK). V referátu „Výzkum a pojetí stalinismu v historiografii soudobých dějin“ seznámil účastníky s nejdůležitějšími proudy konceptualizace stalinismu od padesátých let minulého století – totalitárním, revizionistickým a postrevizionistickým výkladem. Přednáška byla sice zacílena primárně na výzkum sovětského prostředí, v následující diskusi ovšem Pullmann připomněl možnosti i limity daných přístupů také v rámci českého bádání o soudobých dějinách. O poválečném Československu hovořil v následujícím vystoupení Michal Pehr (Masarykův ústav AV ČR v. v. i.). V příspěvku „Třetí československá republika: Plány a realita“ představil vize budoucího poválečného uspořádání Československa, jak byly artikulovány v domácím i zahraničním odboji. Tyto představy referent srovnal s poválečnou realitou, reflektovanou a zároveň utvářenou Košickým vládním programem a politikou Národní fronty. Odpoledne pak účastníci letní školy vyrazili do Lidic, kde absolvovali kompletní prohlídku muzeální expozice „A nevinní byli vinni...“ a navštívili pietní místo s Růžovým sadem i Lidickou galerií.

Třetí a poslední den akce zahájil Petr Roubal (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.) tematicky atraktivním referátem „Československé spartakiády a legitimizace komunistické moci“. Spartakiády byly podle něj největším a také nejdražším politickým rituálem komunistického režimu v Československu. Roubal ovšem účastníkům přiblížil i historii a ideová východiska českých tělocvičných hnutí, především Sokola, a poukázal na kontinuity tělocvičných aktivit v českých moderních dějinách. Poté se soustředil hlavně na otázku, jakou roli hrály spartakiády coby tělovýchovné slavnosti v procesu legitimizace vládnoucího režimu po roce 1948. Roubalův příspěvek se setkal s vděčným přijetím ze strany publika, které v komentářích i svými dotazy potvrzovalo teze referátu, že kladného přijetí se spartakiádám dostalo u široké veřejnosti. Jako v předcházejících letech, tak i letos uzavíral Letní školu soudobých dějin příspěvek Kamila Činátla (Ústav českých dějin FF UK a Ústav pro studium totalitních režimů) zaměřený na praktickou problematiku didaktiky dějepisu. V referátu „Možné cíle dějepisné výchovy“ hovořil o významné roli cílů vzdělávání pro výuku dějepisu, které mimo jiné vypovídají o tom, proč je ta která látka vlastně vyučována. Činátl představil zahraniční přístupy k didaktice dějepisu a nastínil konkrétní možnosti, jak lze propojit vzdělávací záměry s odpovídajícími metodickými postupy a tématy. Součástí jeho vystoupení bylo praktické cvičení, respektive ukázka práce s filmem

ve výuce dějepisu. Učitelům rovněž demonstroval model herní simulace („počítačové hry“) k moderním českým dějinám, na jejímž vzniku se sám podílel.

Letní škola soudobých dějin se i ve svém šestém ročníku setkala s bezprostředním pozitivním ohlasem v řadách účastníků. Jednotlivá témata i konkrétní přístup referentů podnítily publikum nejen k řadě diskusních otázek, ale rovněž k polemikám s tezemi některých referentů, ba i k vyslovenému nesouhlasu, což lze jen kvitovat. Vesměs kladně zde byla přijata témata z hlediska výuky dějepisu zdánlivě okrajová, která přesto v mnohém vypovídají o obecnějších problémech a společenských trendech, jak ukázali především Matěj Spurný a Petr Roubal. Je pozitivní, že referenti dokázali konkrétní témata uvést v širších dobových souvislostech, aby publiku osvětlili mnohdy opomíjené kořeny zkoumaných otázek soudobé historie, jako jsou sokolské zdroje československých spartakiád či prvorepublikové projevy negativního vymezování vůči Romům. Ačkoli se většina vystoupení primárně týkala problémů národních dějin, referenti na ně pohlíželi v obecnějších nadnárodních souvislostech. Z hlediska budoucího směřování Letní školy soudobých dějin na učitele základních i středních škol lze uvažovat o rozšíření nabídky příspěvků zaměřených vyloženě na didaktiku dějepisu a na praktické otázky spojené s výukou historie. Část programu by proto měla být v dalších letech uspořádána ve formě workshopu s aktivnějším zapojením samotných účastníků.

Jan Randák

Anotace

HOLOVATA, Larysa: *Ukrajinskyj legalnyj vydavnyj ruch Centralno-Schidnoji Jevropy, 1939–1949: Naukova monohrafija*. Kyjiv – Lviv, Instytut istoriji Ukrajiny NANU – Lvivska nacionalna naukova biblioteka im. V. Stefanyka 2013, 580 s.

Lvovská historička a knihovědkyně Larysa Holovata se dlouhodobě věnuje dějinám knižní i periodické produkce ukrajinských nakladatelství a vydavatelství, přičemž v poslední době se prioritně zaměřuje na období druhé světové války. Po prvním dílu bibliografie „*Ukrajinske vydavnyctvo u Krakovi-Lvovi 1939–1945*“ (Kyjiv 2010, druhý díl bibliografie je v tisku) přichází v tomto roce s monografií o ukrajinských oficiálních nakladatelských a vydavatelských střediscích na území střední a východní Evropy v letech 1939–1945.

Po takzvané oranžové revoluci se na Ukrajině objevila celá řada publikací usilujících o objektivní zhodnocení období druhé světové války, avšak otázky literárního, kulturního a společenského života ve válečné době zůstávají dosud na okraji badatelského zájmu. Publikace Larysy Holovate patří mezi příspěvky, jejichž cílem je mezery v této oblasti postupně zaplňovat.

Anotovaná monografie sleduje činnost legálně povolených ukrajinských nakladatelství a vydavatelství v regionech spravovaných nacistickým Německem, a to jak

na etnických ukrajinských územích, tak mimo ně. Jako pramenný materiál sloužily autorce publikované i nepublikované bibliografie ukrajinistické vydavatelské produkce za druhé světové války, kartotéky knihoven včetně soupisu soukromých knižních sbírek, jednotlivé dokumenty archeografického charakteru, soukromá korespondence osobností kulturního i politického života, úřední dokumenty týkající se zákonů a přípisů regulujících vydavatelskou činnost za války, ale i archivní vyšetřovací spisy sovětských tajných služeb z poválečného období.

Autorka nejprve obecně charakterizuje vydavatelskou politiku třetí říše a poté se zaměřuje na jednotlivá nakladatelská a vydavatelská střediska na území Říšského komisariátu Ukrajina, Generálního gouvernementu v Polsku, Protektorátu Čechy a Morava i na území samotného Německa. Porovnává literární produkci těchto středisek po stránce kvalitativní i kvantitativní, všímá si jejich preferencí i změn ve vydavatelských plánech v průběhu války a podává obraz čtenářského publika.

Největším ukrajinským nakladatelským a vydavatelským střediskem za druhé světové války bylo Ukrajinske vydavnyctvo, působící zároveň v Krakově a Lvově. Mělo monopol na vydávání ukrajinistických publikací na území celého Generálního gouvernementu a v letech 1939–1945 vydalo

více titulů než všechna ostatní ukrajinská nakladatelství a vydavatelství na evropském kontinentu dohromady. Autorka analyzuje aktivity tohoto nakladatelsko-vydavatelského koncernu, jenž byl pod přísným cenzurním dohledem, a sleduje postupné změny v jeho vydavatelské politice. Upozorňuje přitom na skutečnost, že v Protektorátu Čechy a Morava byla nacistická cenzura, co se týká vydávání ukrajiniistických publikací, benevolentnější. Díky vysoce erudovanému kolektivu ukrajinských vědců, spisovatelů a básníků působících v Praze (Dmytro Čyževskij, Mychajlo Antonovyč, Dmytro Dorošenko, Volodymyr Sičynskij, Oleksandr Oles, O. Olžyč, Jevhen Malaňuk a další) zde byla vydána skutečně hodnotná díla; mnohá z nich patří i v současnosti do fondu ukrajinské klasické literatury nebo jsou dodnes citována v odborné společenskovědní literatuře.

Larysa Holovata hodnotí počiny německých prestižních nakladatelství (S. Hirzel, Otto Harrassowitz, Institut für Lautforschung), která během války zaměřila svou pozornost na východoevropskou tematiku. Jejich vědecké publikace i informativní příručky o Ukrajině, jež byly výsledkem seriózního bádání renomovaných ukrajinských i německých vědců, sloužily nacistům, jak autorka upozorňuje, jako spolehlivý informační pramen při jejich anexi východních území a měly za úkol přesvědčovat o nadčasovosti německé „kulturní mise“, zároveň však vnesly do ukrajiniistického vědeckého oběhu nové koncepce a staly se významnými příspěvky ke studiu vzájemných vztahů mezi Evropou a Ukrajinou.

V Říšském komisariátu Ukrajina byla publikační iniciativa ukrajinských společenských skupin buď úplně znemožněna, či alespoň značně přidušena; autorka situaci charakterizuje jako rozklad nakladatelsko-vydavatelské sféry – knihy a periodika vycházející pod dohledem vládních tiskových orgánů sloužily k realizaci propagandistických režimních plánů a spolu s dalšími atributy okupační vlády přispívaly k porobení domorodého obyvatelstva.

Monografii uzavírají dodatky s výčtem a stručnou charakteristikou ukrajinských nakladatelských a vydavatelských středisek v Evropě v letech 1939–1945, seznam členů Ukrajinské akademie věd působících na území okupovaném Německem a seznam přednášek proslovených ve významných ukrajinských humanitních institucích ve válečném období, dále jmenný rejstřík, rejstřík zeměpisných názvů, rejstřík institucí, organizací a společností, rejstřík periodik i nepravých periodik, soupis archivních fondů, z nichž autorka monografie čerpa-la, rozsáhlá bibliografie a nakonec resumé v angličtině, polštině a češtině.

Část práce týkající se ukrajinských nakladatelských a vydavatelských středisek v Protektorátu Čechy a Morava představuje důležitý přínos i pro českou historiografii, protože pomáhá dokreslovat celkový obraz naší společnosti za druhé světové války.

Dagmar Petišková

ŠTROUGAL, Lubomír: *Ještě pár odpovědí*. Praha, Epocha 2011, 200 s.

Pražskému nakladatelství Epocha se podařilo na podzim 2009 vydáním vzpomínek Lubomíra Štrougala (*Paměti a úvahy*, 368 stran) úspěšný ediční počín. Knižka v žebříčcích knihkupců porážela i souběžně vydávané detektivní bestsellery Agathy Christie. Dnes již víme, že mimořádný čtenářský ohlas Štrougalových pamětí byl odrazem širšího jevu: návraty před rok 1989 přestávají mít pachut paušálního zatracení (i když „zběsilý“ antikomunismus z českého politického diskurzu zajisté nezmizí). „Klidnější“ návraty do let před „sametovou revolucí“ jsou různě motivovány – nostalgii a sebeobhajobou (či obranou rodičů), nebo naopak generačním či jiným vzdorem proti realitě neoliberálního kapitalismu (někdy stejně nesnášenlivým jako odsudky antikomunistů), a v neposlední řadě přirozeným a fascinujícím hledáním pravdy příslušníků mladé generace, nezatížené komplexy z minulosti, jež za sebou ztěžka vlekou po-

kolení starší. Vzpomínky přímých aktérů dění před rokem 1989 poskytují hledačům pravdy a poctivým badatelům jedinečný pramen poznání, byť si musí být vědomi jejich subjektivního rázu a z toho plynoucí omezené výpovědní hodnoty.

Štrougalovy paměti vzbudily na přelomu let 2009 a 2010 zasloužený zájem a širokou odezvu, ale i rozpaky – čtenáři cítili, že mnohé zůstalo nedopovězeno. Tušení přetrvávajících „bílých míst“ při uznání vysoké výpovědní hodnoty vzpomínek vyjádřil i tento časopis (roč. 17, č. 1–2 (2010), s. 278–280). Nakladatel i autor byli po vydání vzpomínek zaplaveni dotazy a připomínkami čtenářů. Pozitivní zprávou je, že Lubomír Štrougal se rozhodl ve spolupráci se Zdeňkem Jirků, vybaveným diktafonem, nezbytnými znalostmi a potřebnou mírou empatie, na některé otázky odpovědět; špatnou zvěst představuje sdělení, že žádné „potřetí“ již autor vzpomínek nepřipouští. Zůstane tak leccos neobjasněno. Na druhou stranu musíme přiznat pamětníkovi právo některé otázky ponechat bez odpovědi. Kdyby nebylo „třináctých komnat“, stal by se život nesnesitelným. Oceňme, že někdy nechal Lubomír Štrougal dvířka k tajemným zákoutím alespoň pootevřená. „Dlouho jsme společně hledali co nejotevřenější i nejpřesnější formulace,“ uvedl Zdeněk Jirků (s. 5), čímž potvrdil, jakou odpovědnost autor při přípravě doplňků ke vzpomínkám cítil. Budiž mu to přiznáno ke cti.

Bývalý předseda federální vlády z let 1970–1988 s editorem anotovaného díla rozdělili otázky do tematických okruhů. První blok představují odpovědi k problému československé cesty k socialismu. Považují za deficit naší historiografie, že k této otázce nevyprodukovala ucelenou monografii. Přitom jde o klíčový problém, probleskující dějinami komunismu již v meziválečném období, představující podstatný motiv úvah exilu i domácího odboje a konečně vstupující do samého centra dění v období 1945–1948. Koncept národního komunismu byl potlačen v letech studené války a v Československu se dočkal renesance v době pokusu o obrodu socialismu na konci 60. let. Někdo může

přijímat skepticky Štrougalův názor, že se jedná o pokus o „netotalitní uspořádání“ nové společnosti, lišící se od praxe v Sovětském svazu. Je ovšem nepopíratelným faktem, že koncepce takzvané třetí cesty zásadně ovlivnila myšlení Štrougalovy generace, byť její jednotliví příslušníci na ni reagovali různým způsobem. V anotované knize Lubomír Štrougal znovu (jako již v *Pamětech a úvahách*) odsuzuje vojenskou intervenci Varšavské smlouvy v roce 1968, jež udusila „poslední pokus o československou cestu k sociálně spravedlivé společnosti“. Že se k programu „demokratické cesty k socialismu“ (s. 16) hlásí jeden z čelných představitelů „normalizace“ 70. a 80. let, se může jevit jako paradox. Štrougalovy memoárové texty nám ovšem dovolují logickou klenbu této konstrukce nahmatat.

Nepřekvapí, že další okruh otázek směřoval ke Štrougalovu působení na ministerstvu vnitra v letech 1961–1965 a širě k bezpečnostní problematice. Autor se věnoval hlavně organizačním opatřením, jež nesporně směřovala k narušování tuhého stalinského systému. Zajímavé jsou jeho úvahy o bezpečnostních složkách, poněkud stranou ale nechává politické ovlivňování resortu. Další tematické okruhy směřují do ekonomické oblasti – k přípravě a prosazování hospodářských reforem (další téma, které česká historiografie až na čestné výjimky typu Václava Průchy příliš „neumí“!), k uplatňování či potlačování tržních mechanismů a konečně k fungování Rady vzájemné hospodářské pomoci.

Samostatnou kapitolu věnuje Lubomír Štrougal osobnosti Gustáva Husáka. Byl jedním z mála lidí, kterým se spíše uzavřený nejvyšší představitel KSČ a ČSSR dokázal občas lidsky otevřít. To Štrougal ukázal již v *Pamětech a úvahách*, kde vzpomíná, jak ho Husák v červnu 1968 zavedl do sklepení zámku v Kolodějích, kde byl držen v samovazbě. Anotovaná kniha přináší zajímavé epizody, například jak Husák, Štrougal a předseda slovenské vlády Peter Colotka v roce 1978 hájili v diskusi v předsednictvu strany demokratický charakter první republiky a k Husákově rozmrzelosti neuspě-

li (s. 60). Lubomír Štrougal se vrací k Husákovým názorům za druhé světové války, ke statečnosti, již projevil v době represí v 50. letech, k jeho roli v době pražského jara. Staví ho přitom výše než Alexandra Dubčeka. Je přesvědčen o tom, že nové komunistické vedení po dubnu 1969 chtělo realizovat potřebné demokratické a národohospodářské reformy. Husáka vidí jako pragmatika, „zkušného státníka, politika, který si uvědomoval, v jaké situaci se naše země pod moskevskou kuratelou nachází“ (s. 73). Limitujícím faktorem byl podle něj vedle přímých sovětských zásahů vliv promoskevské skupiny ve vedení KSČ. V 80. letech pak nemocný a nedůvěřivý Husák rezignoval na původní cíle.

Lubomír Štrougal předkládá čtenáři vizi dvou skupin ve vedení KSČ po roce 1969, přičemž dominující bylo křídlo Bílako-vo a Indrovo (ti dva se přitom rádi neměli – srv. s. 103). „Husák se často například o uvažovaných změnách v personální oblasti dozvídal nejprve od Bílaka a posléze mu je potvrzoval samotný Brežněv. To byly neuvěřitelné a pro Gustáva ponižující situace,“ demonstruje poměry Štrougal (s. 102). Husákoví prý zůstával blízky jen on sám, podporovaný občas Antonínem Kapkem a Miloslavem Hruškovičem. Své postavení nakonec Štrougal popisuje jako „osobní segregaci“ (s. 105). Na charakteristiky lidí je přitom skoupý, zdrženlivost vysvětluje slušností, již se vždy snažil ve vzájemných vztazích uplatňovat (s. 91). Otevřenější charakteristiku formuluje jen výjimečně, vedle Husáka či Antonína Novotného například u Zdeňka Mlynáře. O něm mimo jiné říká: „Obdivuhodný talent v politice, v nalézání racionálních kompromisů, výborný řečník, s výrazným charismatem!“ (s. 106). Dodejme ještě, že zajímavé jsou i Štrougalovy postřehy k dění v listopadu 1989 a jeho hodnocení rozpadu Československa.

Užitnou hodnotu anotované knihy zvyšuje fakt, že Lubomír Štrougal umožnil, aby v ní byly otištěny vzpomínky několika přátel a spolupracovníků – Ladislava Gerleho, Františka Langera, Vlastimila Ehrenbergera, Miroslava Tomana a Františka

Čuby. Peter Colotka nedokončil vzpomínky ze zdravotních důvodů. Je pochopitelné na historických, aby memoárové texty posoudili a konfrontovali s dalšími prameny, aby zvážili míru osobní zainteresovanosti pamětníků. Domnívám se, že kniha nakladatelství Epoque přináší cenný materiál, jenž dojde v budoucnu zhodnocení. Lze litovat, že kniha není vybavena osobním rejstříkem, ocenit je možno naopak zařazení fotografické přílohy.

Jiří Křestan

VALENOVÁ, Danica: *Nic nedává, kdo nedává sám sebe: Deník 1945–1960*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2012, 246 s.

Danica Valenová-Kržičová se narodila ve Slovinsku a za války se seznámila se studentem (a pozdějším doktorem) práv Františkem Valenou, donuceným uprchnout před nacisty do Jugoslávie. Dlouhodobý vztah byl završen v roce 1946 sňatkem a koncem toho roku Danica opustila společně s manželem své milované Slovinsko, aby – přesvědčena o slovanské vzájemnosti – přijala jeho vlast za svou. To, co ji čekalo, bylo ovšem více než dvousečné. František Valena jako významný katolický aktivista, představitel Arcibiskupského pastoračního ústředí a tajemník ministra pošt Františka Hály neunikl po únoru 1948 osudu, který byl pro tak angažovaného člověka vlastně předem daný. Zatčen byl v listopadu 1950 a už jako otec tří malých dětí (třetí se narodilo v době jeho vyšetřování) byl odsouzen na dvaadvacet let. Pro zhoubnou nemoc mu byl v listopadu 1957 trest přerušen, po velkém a dlouhém utrpení zemřel na konci srpna 1960 – paradoxně v den, kdy mu byl doručen příkaz vrátit se do výkonu trestu, „protože se jeho tvrzení, že je nevyléčitelně nemocný, nezakládá na pravdě“.

To je jeden ze základních rámců publikovaného deníku Danici Valenové. Zápisků ženy, která následovala věrně svého manžela do ciziny, aby poznala, že vlast, o níž jí vyprávěl, má i jinou než milou tvář. V tomto

ohledu je deník mimořádným literárním dílem, které se čtenáři s každou stránkou proměňuje. Co začíná trochu jako „dívčí deník“, místý se všemi atributy takového žánru – romantikou, váháním nad tím, co život přinese, popisem krás přírody – se mění místy až v hororový příběh, v němž ovšem nikdy nechýbí vírou protknutá naděje. Vzájemná láska manželů je upevněna ve vertikále neochvějné víry v Boha, Boží milosrdenství i smysluplnost každé oběti, nesené nadějí v přesah všeho, co často nejsme schopni snadno pochopit. Je to velký příběh neupadnutí v beznaděj a ztrátu smyslu života, i když v něm nechybějí chvíle zoufalství a slabosti.

Nezpochybnitelnou další rovinou deníku je i syrový příběh bezpráví. Od manželova zatčení je Danica Valenová vystavena šikaně Státní bezpečnosti (tvrdě vyšetřována je ještě v roce 1956) i horlivých pomocníků moci, sociální nouzi, znásobené i cizím prostředím a koneckonců podezřelým jugoslávským původem. Po léta oddělena od domova (své rodiče mohla navštívit až na Vánoce 1955), hledá alespoň nějaké zázemí. A tady je další velký příběh deníku: nejen zlá cizí země, ale i obětavost a blízkost, s níž se Valenová setkává.

Krásný vztah s rodiči manžela, kteří žijí v relativní chudobě v Dačicích, ale jsou vždy připraveni pomoci; vynoření zprvu

tajemných pomocníků, kteří přispívají finančně; a hlavně obětavá přátelství manželky a přítelkyně dalších odsouzených – to je pro českého čtenáře velkou satisfakcí v jinak tragickém příběhu. Danica Valenová potvrzuje, co víme i z jiných vzpomínek: brachiální útok na společnost nevedl jen k rozpadu, ale i k utužení vazeb a mnoha příkladům nezištné solidarity. V tomto případě jde hlavně o katolické prostředí, kde bez ohledu na vlastní ohrožení se pomoc stala závazkem.

Nechci čtenáři podsouvat i jiné perspektivy čtení, například o lásce, která je v tomto příběhu nezdolná, závěrem jen jedna poznámka. Vychovat v takové situaci tři děti je více než obdivuhodné. Vychovat je tak, že přitom dokážou milovat svého nepřítomného otce, je o to obdivuhodnější. Malý zázrak, který se i v 50. letech našťestí odehrával častěji.

Deník ze slovinštiny přeložila Kristina Pellarová a k vydání jej připravil děkan Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Michal Stehlík s manželkou Lucií. Ústav pro studium totalitních režimů vydal tentokrát opravdu zajímavý pramen, osobně naléhavé svědectví a nenápadný literární skvost zároveň.

Jaroslav Cuhra

Summaries

Articles

Zdeněk Mlynář and the Search for a Socialist Opposition: From Active Politician to Dissident to Editorial Work in Exile

Alessandro Catalano

This essay was originally published as ‘Il samizdat tra dialogo e monologo: Le attività editoriali di Zdeněk Mlynář e la scelta degli interlocutori’ in the Italian online journal *eSamizdat: Rivista di culture dei paesi slavi* (2010–11, pp. 261–80). This double issue is based on papers given at the conference ‘Samizdat between Memory and Utopia: Independent Culture in Czechoslovakia and the Soviet Union in the Second Half of the Twentieth Century’, which was held at Padua University in late May and early June 2011, and is freely accessible on the periodical website (<http://www.esamizdat.it/rivista/2010-2011/index.htm>). For its publication in *Soudobé dějiny*, the author has considerably expanded his essay, particularly after doing research in the Mlynář Papers at the National Archive, Prague.

The author concentrates mainly on the research and publishing activities of the politician and political scientist Zdeněk Mlynář (1930–1997) while he was in exile, which he puts into a detailed chronology of his career as a public figure. He asks, and seeks to answer, the general question whether the milieu of samizdat and independent publishing, which developed in Czechoslovakia in the 1970s and 1980s, did not leave deep traces also in the structures of the various political activities of those who criticized the state-sanctioned arts and sciences of ‘Normalization’ Czechoslovakia.

The author points out that Mlynář has today been largely ousted from Czech historical memory, even though he was amongst the leading opponents of the Communist régime after its collapse, and tried to regain a place in Czechoslovak politics. The author recalls Mlynář’s becoming a member of the Czechoslovak Communist

Party early on, his law studies in Moscow in the first half of the 1950s, where he formed a lasting friendship with his fellow-student Mikhail Gorbachev (b. 1931), as an expert researching the prospects of the socialist political system in the 1960s. He then concentrates on Mlynář's work during the Prague Spring of 1968, when he became a member of the reformist leadership of the Communist Party at the side of Alexander Dubček (1921–1992). After the August intervention by armies of five Warsaw Pact states, Mlynář gradually became disillusioned with the possibilities of continuing reform, and he resigned from the Party leadership. In the early 1970s, he found employment in the Department of Entomology at the National Museum, Prague, and avoided political life. Nevertheless, he gradually joined in debates with other reformists expelled from the Party about the possibilities of influencing developments in Czechoslovakia with the help of leftwing parties in western Europe. The author discusses Mlynář's analyses of the situation at the time, the development of his views, and his integration into the nascent dissident movement, which appeared after the founding of Charter 77. A few months later, in June 1977, Mlynář emigrated to Austria in consequence of a smear campaign against the Chartists.

The author focuses on Mlynář's close work amongst Czech exiles, particularly with the increasingly diverse *Listy* group, which was established by Jiří Pelikán (1923–1999). The group was centred on the exile periodical of the same name, which was published in Rome and formed the core of the Czechoslovak socialist opposition in exile. In addition, the author considers the efforts of Mlynář and his colleagues to win support in Western left-wing circles, particularly in relation to the Italian Communists and Socialists and later the West German Social Democrats. He also considers Mlynář's political essays, which met with a considerable response amongst the public of Western Europe, and the clear shift in opinion from the initial model of a political system with Communist Party hegemony to political pluralism. In this context, the author then gives a comprehensive account of two large research and publishing projects coordinated by Mlynář. The first project, from 1979 to 1982, was 'Experiences of the Prague Spring of 1968'; its participants were almost exclusively Czech sociologists, historians, economists, jurists, and other specialists in exile. The project resulted in almost thirty mimeographed volumes in three language versions (mostly Italian, French, and English), which were distributed by several hundred carefully selected left-wing individuals and institutions in the West, and it culminated in a congress in Paris. According to the author, this little known project represents one of the most profound and essentially never-published reflections on the origins, development, and failure of the Prague Spring. The second project, 'Crises in Soviet-type Systems', ran from 1982 to the late 1980s, and presented the perspectives of authors from a wider range of central European countries. It resulted in sixteen works by Czech, Polish, Hungarian, and East German authors, published by the leading Czech exile publishing house, Index, as small paperback editions in English, French, and German. The number of its subscribers grew to about 2,000. The project included giving papers at conferences and other international forums. Both of the projects, according to the author, demonstrate Mlynář and his colleagues' persistent orientation to exclusive

circles of the political left in the West, whom, in their efforts to change things in Czechoslovakia, they preferred to the dissidents still in Czechoslovakia.

Between Exile, the Opposition at Home, and International Public Opinion: The Exile Periodical *Listy*

Francesco Caccamo

This article was originally published as 'Listy: Tra emigrazione, contestazione interna e opinione pubblica internazionale' in the Italian online magazine *eSamizdat: Rivista di culture dei paesi slavi* (2010–11, pp. 281–301). This double issue is a volume of papers from the conference 'Samizdat between Memory and Utopia: Independent Culture in Czechoslovakia and the Soviet Union in the Second Half of the Twentieth Century', held at Padua University in late May and early June 2011. It is freely accessible on the website (<http://www.esamizdat.it/rivista/2010-2011/index.htm>).

In this article, the author considers the exile periodical *Listy*, a bimonthly of the Czechoslovak socialist opposition in Rome from 1971 to 1989. He focuses on the political projects conceived by a group of exiles who left Czechoslovakia after the Soviet occupation in August 1968 and came together to work on this journal, and he looks closely at their relations with the opposition at home in Czechoslovakia. He provides a sketch of Jiří Pelikán (1923–1999), the former head of Czechoslovak Television and a proponent of the reforms of the Prague Spring, who became the founder and guiding spirit of *Listy* throughout its existence. As a member of the Italian Socialist Party, Pelikán was elected to the European Parliament in 1979. The author describes the circumstances in which the journal was established, outlines its main ideas, describes organizational matters, and also touches upon the financing of the journal and its relation to the democrats who found themselves in exile after the Communist takeover in Czechoslovakia in February 1948. The people who started up the periodical intended it mainly as a means to inform the public around the world about events, people, and ideas in Czechoslovakia, to develop contacts with streams of like-minded people and leading left-wing figures in the West, and to foster ideas coming out of Reform Communism and democratic socialism in the spirit of the Prague Spring. In that sense, *Listy*, according to the author, preserved a remarkable plurality of opinion. The author also traces the impact that the establishment of Charter 77, the appearance of Solidarity in Poland, and, later, Gorbachev's perestroika had on the *Listy* circle. *Listy* assumed the task of publishing Charter 'Documents' and presenting debates that were taking place amongst dissidents. The *Listy* group also sought similarities between Polish events and the events of the Prague Spring and it linked Soviet reforms with the hope for the rebirth of socialism. In keeping with that, it saw the prospects for change in Czechoslovakia in gradual peaceful reform, while tending to fear mass protest. Though the flood of events in the second half of 1989 buried their ideas about the renewal of socialism, Pelikán refused to stop publishing the periodical and moved its editorial offices to Prague in order that it

function there, in the new conditions, as a tribune of critical opinion and place to defend the achievements of the Czechoslovak socialist opposition in the struggle against the Communist régime.

Materials

The Periodical *Sovětská věda: Historie* as a ‘Model’ of the Historian’s Work and an Instrument for the Ideologization of Scholarship

Bohumil Jiroušek

In this article, the author considers the periodical *Sovětská věda: Historie* (Soviet Science: History), published in Czechoslovakia from 1950 to 1955 (though, from 1954 to the end, under the title *Sovětská historie*), as an instrument of the sovietization and ideological indoctrination of Czechoslovak historiography in the Stalinist years. The title was part of the periodical series *Sovětská věda*, which was intended to present the results of Soviet scientific knowledge in various fields and thereby to provide a model to Czechoslovak experts. Covering the social science, natural science, and applied science, the periodical was published as a bimonthly for five years. (The only issue from 1950 was considered part of the first volume, 1951.) The periodical was linked with the Czechoslovak-Soviet Institute, which had been founded in 1950 by the Minister of Education, Zdeněk Nejedlý (1878–1962). (From the time of the establishment of the Czechoslovak Academy of Sciences in 1953 to 1989, the Czechoslovak-Soviet Institute, despite being reorganized several times, remained part of the Academy of Sciences.) As the mouthpiece of the Institute, *Sovětská věda: Historie* became an essential tribune for the formation of Marxist-Leninist historiography in Czechoslovakia, by the striking modification of the field, brought about by the then characteristic ‘cult of personality’, ubiquitously emphasizing Stalin’s importance for scientific thought. The importance of the periodical initially increased by the fact that until 1953 no other important history journal was published in Czechoslovakia, and this was projected, for example, into debates about the new conception of Czechoslovak history and about the reorganization of work in the historical sciences. Beginning as a periodical that published Czech (and sometimes Slovak) translations of articles from Soviet periodicals, including *Voprosy istorii* (Questions of history) and *Bolševik*, the journal *Sovětská věda: Historie* never managed to free itself from that mission – despite efforts to increase the proportion of contributions by Czechoslovak authors. After *Československý časopis historický* (Czechoslovak journal of history) was established as the new main Czechoslovak periodical and with the fading away of Stalinism, there was little reason to continue publishing *Sovětská věda: Historie*, and it was discontinued after its fifth year. Nevertheless, according to the author, it

succeeded in carrying out its task of introducing the Soviet model into the writing of history in Czechoslovakia.

Discussion

Two Approaches to Communist Historiography and the Absence of the Question of ‘National Communism’

Michal Kopeček

The author compares two publications on the history of historiography in Communist Czechoslovakia until the end of the 1960s: Vítězslav Sommer’s *Angažované dějepiscectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)* (Engagé history writing: Party historiography between Stalinism and Reform Communism, 1950–70) (Prague: Nakladatelství Lidové noviny and the Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011) and Adam Hudek’s *Najpolitickéjšia veda: Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968* (The most political science: Slovak historiography, 1948–68) (Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2010). Hudek, a Slovak historian, traces the twists and turns of national history as part of the building and operation of Slovak Marxist-Leninist historiography, his interpretation develops in a genealogical perspective and his approach can reasonably be called an intellectual history of historiography in the context of Slovak nationalism and Czechoslovak Communism. By contrast, Sommer, a Czech historian, explores the emergence and operation of Czech ‘Party’ historiography in the same period and has chosen a structural perspective. His approach can reasonably be described as a social history of Communist historiography. Though he has high regard for both works, the reviewer sees Hudek’s work as problematically judgemental and highly normative, and he argues that a weakness of Sommer’s work is its failure to place the emerging historical narrative of Czechoslovak Communism into the wider context of contemporaneous Czech historiography and the national story. He then asks whether both publications should not have considered the still neglected problem of the origin, nature, and role of Czech and Slovak ‘national Communism’, which had an important influence on the patterns of historical thinking and their identity-forming importance for Czechoslovak society at the time.

Scientific Revolutions and Political Attitudes

Jan Mervart

The author discusses Vítězslav Sommer’s *Angažované dějepiscectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)* (Engagé history wri-

ting: Party historiography between Stalinism and Reform Communism, 1950–70) (Prague: Nakladatelství Lidové noviny and Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011). He mainly appreciates the fact that Sommer's monograph takes so-called 'Party historiography' seriously rather than as a mere instrument of politics or propaganda. Thanks to that, it can legitimately be read at least on two levels: as the study of an important segment of Czech post-war historiography extending also into the history of other fields of the humanities in the Stalinist and post-Stalinist periods and also as the story of Communist intellectuals' gradual involvement in the formation of the socialist dictatorship, its limited criticism, and the attempt at its reform. In his overall very positive assessment, the reviewer also expresses doubts whether the gradual emancipation of Czech historiography from Stalinist dogma can really be ascribed to the change in scientific paradigms, as Sommer interprets it in connection with Thomas Kuhn's conception, or whether it resulted from a change in the political attitudes of historians. The reviewer claims that Communist historians at the start of de-Stalinization were on the whole much more conformist than, for example, philosophers or writers, and he puts forth the hypothesis that this reflects their stronger affiliation with the structures of the Party *apparatus*.

Party Historiography: Some Thoughts about a Book and Its Topic

Bohumil Jiroušek

The author gives an overview of Vítězslav Sommer's monograph *Angažované dějepisectví: Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)* (Engagé history writing: Party historiography between Stalinism and Reform Communism, 1950–70) (Prague: Nakladatelství Lidové noviny and Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011) and he emphasizes not only its considerable contribution to our knowledge and its other qualities, but also its sound basis in theory and method, its carefully thought-out structure, apposite periodization, precise definition of terms, polished style, and the author's superb knowledge of the sources and secondary literature on the topic. Sommer, according to the author, deserves praise for his handling of the question of the different generations which was reflected in numerous disputes at the time, and for his purely matter-of-fact discussion of the Stalinist beginnings of the careers of historians who would later become important. In his book, Sommer has, according to the author, laid the real foundations for research on Czech Party historiography, which can now be built upon in various ways.

Myths and Legends about the Expulsion of the Germans: An Essential Analysis of German ‘Remembering and Forgetting’

Petr Šafařík

Hahn, Eva, and Hans Henning Hahn. *Die Vertreibung im deutschen Erinnern: Legenden, Mythos, Geschichte*. Paderborn, Munich, Vienna, Zurich: Schöningh, 2010, 839 pp.

This is a review essay of a Czech translation of a recent work by Eva Hahn and Hans Henning Hahn, whose title means ‘The expulsion in German memory: Legends, myths, history’. The reviewer presents the authors, both renowned historians and intellectuals, who have, with journalism and other public involvement, participated in current debates about the expulsion of the Germans from central and eastern Europe after the Second World War. He then presents the main points of their book in the context of historical research and the wider political and social reflections on this subject in Germany and the Czech Republic. He considers the *leitmotif* of the Hahns’ book to be the well-argued thesis that in the Federal Republic the state-supported official policy of the memory of the expulsion of the Germans does not correspond to the knowledge of specialists. With appreciation, he acquaints the reader with the unusually wide scope of the book, which includes the historical facts of the migration of the German population from central and eastern Europe in their complexity (in other words, not only the post-war expulsions, but also earlier escapes and also Nazi-organized transfers) and also, indeed mainly, the genesis of the collective memory of these events in West German politics, history writing, and the mass media, especially amongst the expellees. With an analysis of the expulsion discourse, drawn from a wide range of writings, the authors have found in the German collective memory the repetition and survival of stereotypical views that originate in German Romantic populist (*völkisch*) or even Nazi rhetoric.

Despite his overall high opinion of the publication, the reviewer finds some weaknesses in it. The passages about coming to terms with the past, he argues, fail to consider the expulsion of the Germans in the context of international law. Regarding the passages in which the Hahns criticize the revisionist claims of West German politicians, a question remains about the extent to which this rhetoric was influenced by particular forums and occasions at which it was heard. The Hahns’ criticism of the terminology used in Germany to discuss the expulsion is then turned against the two authors by the reviewer. In his conclusion, he focuses on the reception of the book in Germany. Though he finds that the responses to the book have been predominantly positive, on the whole he sees the reception of the book there as not particularly striking. According to him, the book has the potential to inspire further debate, but could also serve as a compendium. It will be useful to Czech readers because it analyses many phenomena present in Czech thinking about contemporary history, and not only in connection with the expulsion of the Germans.

Reviews

A Gentle History: A Cultural Historian in the Archives

Adéla Gjuričová

Krapfl, James. *Revolúcia s ľudskou tvárou: Politika, kultúra a spoločensvo v Československu po 17. novembri 1989*. Bratislava: Kalligram, 2009, 302 pp.

In the work under review, which has now been published in a revised and expanded English edition, *Revolution with a Human Face: Politics, Culture, and Community in Czechoslovakia, 1989–1992* (Ithaca, NY, 2013), the American historian James Krapfl has successfully avoided the danger of letting his work be defined by contemporary disputes about whether to interpret the events as a so-called Velvet Revolution. Instead, he has combined thorough research in many archives with the approaches of the ‘new cultural history’. In this book, he searches for the now veiled content of the ideals of November 1989, which appeared in the political slogans and public statements of the time; he analyses the ‘revolutionary’ rules of dialogue, and considers the topic of non-violence, in which he sees the special features of the democratic revolutions of Eastern Europe. Far more than in the efforts of other historians, Krapfl presents a balanced and nuanced picture of contemporaneous thinking and the relations between the élites and the public. This work is, according to the reviewer, an essential alternative to most of the existing works about the Changes of late 1989.

Reformist Confessions: The Memoirs of Miloš Hájek and Michal Reiman

Jan Mervart

Hájek, Miloš. *Paměti české levice*. Prague: Ústav pro soudobé dějiny, 2011, 358 pp;
Reiman, Michal. *Rusko jako téma a realita doma a v exilu: Vzpomínky na léta 1968–1990*. Prague: Ústav pro soudobé dějiny, 2008, 343 pp.

According to the reviewer, these memoirs by two Czech historians can be read in several ways: as contributions to the history of Czech Reform Communism or to Communist historiography, as a certain kind of story of central-European left-wing intellectuals in the twentieth century, as, in the book by Michal Reiman (b. 1930), whose title translates as ‘Russia as a Theme and Reality at Home and in Exile: Recollections of the Years 1968–1990’, the memory of Czech political emigration, and lastly, in the book by Miloš Hájek (b. 1921), whose title translates as ‘Memoirs of the Left-wing’, as the story of dissidents and dissent during the Normalization years. In the lives and works of these two engagé intellectuals, the reviewer finds features

common to both, but he also sees differences. Both of their memoirs, he asserts, are valuable and interesting sources, and should not be ignored by any student of contemporary Czechoslovak history.

A Purely Subjective Biography and the Limits of ‘Objective’ Sources: The Secret Lives of Jiří Mucha and Otto Katz

Doubravka Olšáková

Miles, Jonathan. *Devět životů Otto Katze: Příběh komunistického superšpiona z Čech*. Trans. Petruška Šustrová. Prague and Litomyšl: Paseka, 2012, 336 pp;
Laurence, Charles. *Společenský agent Jiří Mucha: Lásky a žal za železnou oponou – intriky, sex, špioni*. Trans. Kateřina Lipenská. Prague: Prostor 2012, 250 pp.

The reviewer compares the biographies of two cosmopolitan Czech intellectuals who worked as agents of the Communist secret police. One of the publications, *The Social Agent: A True Intrigue of Sex, Spies, and Heartbreak Behind the Iron Curtain* (2010), by Charles Laurence, is about the writer Jiří Mucha (1915–1991), the son of the renowned painter Alphonse Mucha. Jiří Mucha spent a considerable part of his life in France, but also lived in Czechoslovakia, where he also spent four years in prison in the 1950s. The other book under review, *The Nine Lives of Otto Katz* (2011), by Jonathan Miles, is about the journalist Otto Katz (1895–1952). Under the name André Simone, Katz worked to promote the Communist movement in interwar Europe and then in the United States and Mexico during the war, before returning to Czechoslovakia after the war to be a functionary of the Communist press. Katz was eventually sentenced in the Slánský show trials and was then put to death. Whereas Miles, on the basis of wide-ranging archive records, seeks to give an objective account of Katz's life, Laurence tells Mucha's story from a subjective standpoint, with personal bias, as part of his own complicated family history. According to the reviewer, Laurence makes his points more compellingly than Miles, thanks in part to his effective literary style; Miles, by contrast, remains in the grip of the sources and their apparent objectivity, thus failing to pay enough attention to the historical context.

The Church in Temptation and Collaboration

Jakub Štofaniák

Jakubčín, Pavol. *Pastieri v osídlach moci: Komunistický režim a katolícki kňazi na Slovensku v rokoch 1948–1968*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, 215 pp.

In the work under review, the author focuses on the relations between the Czechoslovak Communist régime and the Roman Catholic Church from the rather

unusual angle of their mutual collaboration. He traces the efforts of the Communist Party to win over priests for its own ends and to control the Church by means of conformists amongst them; he discusses the history of 'collaborationist' Church associations, analyses the institution of Church secretaries, and charts out the secret-police attempts to get collaborators from amongst the clergy during the first twenty years of Communist rule. The reviewer's sole reservation about the work is that the author does not deal with the Church's prerequisites of collaborating with the Communists, for it was, after all, hardly a one-sided process involving force alone.

A Mosaic of Dominos in the Near East

Jan Bečka

Wanner, Jan. *Ve stínu studené války: Střední východ v letech Eisenhowerovy doktríny 1955–1960*. Prague: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, 568 pp.

In this volume, whose title translates as 'In the shadow of the Cold War: The Middle East in the years of the Eisenhower Doctrine, 1955–60', the author demonstrates how American and Soviet interests in the period were projected into the Near East, where the two superpowers endeavoured to buttress their own positions, often without taking into consideration the specifically local conditions and the long and tangled historical developments in the region. According to the reviewer, the author has succeeded in following on from his previous publications about Cold War history and in offering specialists and the general public alike erudite and comparatively lively reading.

Cultural Factors and Military Innovations

Dalibor Vácha

Adamsky, Dima. *The Culture of Military Innovations: The Impact of Cultural Factors on the Revolution in Military Affairs in Russia, the US, and Israel*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2010, 247 pp.

The book under review starts from the hypothesis that military innovations (in the sense of strategic thinking) are fundamentally determined by cultural factors of the milieu in which they emerge. To support this hypothesis, the author uses the examples of the American, Soviet, and Israeli systems of strategic thinking in the second half of the twentieth century. He describes these three selected systems and compares them, ascribing technological superiority to the American system, conceptual superiority to the Soviet, and primarily the ability to improvise to the Israeli. According to the reviewer, the author defines his terms precisely, provides

interesting information, and argues convincingly when emphasizing the cultural contingency of military factors.

Of Archives and Periodicals

Contemporary History in Polish History Periodicals in 2012

Jaroslav Vaculík

This is an overview of the most interesting contributions on contemporary history published in the following nine Polish history periodicals in 2012: *Dzieje Najnowsze*, *Wiadomości Historyczne*, *Pamięć.pl: Biuletyn IPN*, *Zeszyty Historyczne WiN*, *Przegląd Zachodni*, *Przegląd Historyczny*, *Kwartalnik Historyczny*, *Studia Historyczne*, and *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*.

Chronicle

The Sixth Year of the Contemporary History Summer School

In this report, Jan Randák informs the reader about the sixth year of the Summer School of Contemporary History, intended primarily for teachers of the higher forms of elementary school and for secondary-school teachers. It was held in Prague, from 24 to 26 June 2013, by the Administration and Operations Centre of the Czech Academy of Sciences together with the Institute of Czech History at the Faculty of Arts, Charles University.

Contributors

Jan Bečka (1981) is the deputy head of the Department of International Cooperation at the Ministry of Defence of the Czech Republic, and he also lectures at the Department of American Studies in the Institute of International Studies at the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague. His chief research interests are American foreign policy (particularly towards Asia) after the Second World War, the Cold War in Asia, and contemporary political, economic, and social developments in Southeast Asia.

Francesco Caccamo (1968) graduated with a degree in International Relations from Sapienza University, Rome. He then lectured at the American University in Rome and was a visiting professor at the University of Tirana, Albania. He is now Assistant Professor of East European History at the Gabriele d'Annunzio University in Chieti. His primary scholarly interest is Czechoslovak history, Czechoslovak-Italian relations, and Italian policy in the Balkans in the nineteenth and twentieth centuries. His publications include *Jiří Pelikán: Un lungo viaggio nell'arcipelago socialista* (Venice, 2007), which was published shortly afterwards in Czech as *Jiří Pelikán a jeho cesta socialismem 20. století* (Brno, 2008), and *Il Montenegro negli anni della prima guerra mondiale* (Rome, 2008).

Alessandro Catalano (1970) graduated with a degree in Czech Studies from Sapienza University, Rome. He lectured on Czech literature at Florence and Pisa, and is now Professor of Czech Literature at Padua. His chief areas of research are early modern Czech history, Czech-Italian relations, and modern Czech literature. He has also translated works from Czech, for example, by Bohumil Hrabal, Jiří Kolář, Vítězslav Nezval, and Michal Viewegh. Together with Simone Guagnelli, he edits the internet journal *eSamizdat*. His publications include *Sole rosso su Praga: La letteratura ceca tra socialismo e underground (1945–1959)* (Rome, 2004; in Czech: *Rudá záře nad literaturou*, Brno, 2009) and *La Boemia e la riconquista delle coscienze: Ernst*

Adalbert von Harrach e la Controriforma in Europa centrale (1620–1667) (Rome, 2005; in Czech: *Zápas o svědomí*, Prague, 2008).

Adéla Gjuričová (1971) is a Senior Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague. Her primary academic interest is the changes in the ideological discourse of the Czech right-wing from late 1989 onwards. She heads a working group researching Czechoslovak parliamentarism in the period of the post-Communist transformation. Together with Jaroslav Cuhra, Jiří Ellinger, and Vít Smetana, she is the co-author of the fourth volume of *České země v evropských dějinách*, (Prague and Litomyšl, 2006), a textbook covering the period 1918–2004, and, together with Michal Kopeček, Petr Roubal, Jiří Suk, and Tomáš Zahradníček, she is a co-author of the monograph *Rozdělení minulosti: Vytváření politických identit v České republice po roce 1989* (Prague, 2011).

Bohumil Jiroušek (1972) is a docent in the Institute of History at the Faculty of Arts, South Bohemian University, České Budějovice, where he is also the Vice Dean for Science and Research. His areas of specialization are the development of Czech historiography from the late nineteenth century to the present. The co-author of a number of monographs and the editor of volumes of essays on the history of Czech historiography, he is also the author of a number of biographies of historians, including *Antonín Rezek* (České Budějovice, 2002), *Josef Macek: Mezi historií a politikou* (Prague, 2004), *Jaroslav Goll: Role historika v české společnosti* (České Budějovice, 2006), *Historik Jaroslav Charvát v systému vědy a moci* (Prague, 2011), and *Josef Klik: Historik ve stínu Josefa Pekaře* (České Budějovice, 2011).

Michal Kopeček (1974) is a senior scholar at the Institute of Contemporary History, Prague, where he heads the department for research on the late state socialism and post-socialism. He is also a lecturer in the Institute of Czech History at the Faculty of Arts, Charles University, Prague. His central research interest is the comparative history of political and social ideas in the countries of twentieth-century central Europe, the history and theory of historiography, the democratic transformation of post-socialist society, and political memory. In addition to numerous articles, he is the author of *Hledání ztraceného smyslu revoluce: Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960* (Prague, 2009), a co-author, together with Adéla Gjuričová, Petr Roubal, Jiří Suk, and Tomáš Zahradníček, of the monograph *Rozdělení minulosti: Vytváření politických identit v České republice po roce 1989* (Prague, 2011) and a co-author, together with Zdeněk Kárník, of the five-volume *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu* (Prague, 2003–05).

Jan Mervart (1980) is a scholar at the Department of Modern Czech Philosophy in the Institute of Philosophy, at the Czech Academy of Sciences, Prague. His chief academic interests are the history of the Czechoslovak Communist Party and changes in its ideology, particularly the activity of Communist intellectuals in the 1960s, and the potential uses of feature film as an historical source. His publicati-

ons include *Naděje a iluze: Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let* (Brno, 2010).

Doubravka Olšáková (1977) is a scholar in the Centre for the History of Science and Scholarship, part of the Institute of Contemporary History, Prague. The focus of her research is Czech-French relations in the nineteenth and twentieth centuries, Czech historiography after 1945, changes in collective mentalities, and the sovietization of scholarship in central Europe after the establishment of the Communist régimes. Together with Markéta Devátá, Vítězslav Sommer, and Peter Dinuš, she is the co-author of *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948* (Prague, 2010), and, together with Zdeněk Vybíral, she edited a volume on the history symposia held in Tábor, south Bohemia, in the years of 'Normalization' policy, called *Husitský Tábor: Sborník Husitského muzea* (Ústí nad Labem, 2004). Her most recent publication, also as editor, is a similar volume, *Niky české historiografie: Uherskobrodská symposia J. A. Komenského v ofenzivě (1971–1989)* (Červený Kostelec, 2012).

Petr Šafařík (1973) is a post-graduate student in the Institute of International Studies, part of the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague, where he also lectures in the Department of German and Austrian Studies. His research interests are contemporary cultural history, particularly cinematography in the German-speaking countries, Czech-German relations, and the relationship between the mass media and politicians.

Jakub Štofanič (1988) is a post-graduate student in the Institute of World History, at the Faculty of Arts, Charles University, Prague, and he is a member of the International Max Planck Research School for the Anthropology, Archaeology and History of Eurasia, Halle. His chief scholarly interest is the reception of social ideas in the Roman Catholic Church in the first half of the twentieth century.

Dalibor Vácha (1980) is a post-graduate student at the Institute of History, part of the Faculty of Arts, the University of South Bohemia, České Budějovice, and teaches at two schools in that city. His chief research interests are the history of everyday life, the history of the mentalities of Czechoslovak legionaries in Russia, and the history of comic books.

Jaroslav Vaculík (1947) is Professor of History and Head of the Department of History at the Faculty of Education, Masaryk University, Brno, where he lectures on world history from the seventeenth to the twentieth century. His chief area of professional interest is Czech minorities abroad, about which he has published a number of books, for example *Dějiny volyňských Čechů* (3 vols; Prague, 1997, 1998, and 2001), *Češi v cizině 1850–1938* (Brno, 2007), and *České menšiny v Evropě a ve světě* (Prague, 2009).

Contents

Articles

- Alessandro Catalano Zdeněk Mlynář and the Search for a Socialist Opposition:
From Active Politician to Dissident
to Editorial Work in Exile 277
- Francesco Caccamo Between Exile, the Opposition at Home,
and International Public Opinion:
The Exile Periodical *Listy* 345
- Bohumil Jiroušek The Periodical *Sovětská věda: Historie* as a ‘Model’
of the Historian’s Work and an Instrument
for the Ideologization of Scholarship 379

Discussion

- Michal Kopeček Two Approaches to Communist Historiography
and the Absence of the Question
of ‘National Communism’ 399
- Jan Mervart Scientific Revolutions and Political Attitudes 406
- Bohumil Jiroušek Party Historiography: Some Thoughts about a Book
and Its Topic 411
- Petr Šafařík Myths and Legends about the Expulsion of the Germans:
An Essential Analysis of German ‘Remembering
and Forgetting’ 415

Reviews

- Adéla Gjuričová A Gentle History: A Cultural Historian
in the Archives 445

Jan Mervart	Reformist Confessions: The Memoirs of Miloš Hájek and Michal Reiman	449
Doubravka Olšáková	A Purely Subjective Biography and the Limits of 'Objective' Sources: The Secret Lives of Jiří Mucha and Otto Katz	456
Jakub Štofanič	The Church in Temptation and Collaboration	461
Jan Bečka	A Mosaic of Dominos in the Near East	464
Dalibor Vácha	Cultural Factors and Military Innovations	468

Of archives and periodicals

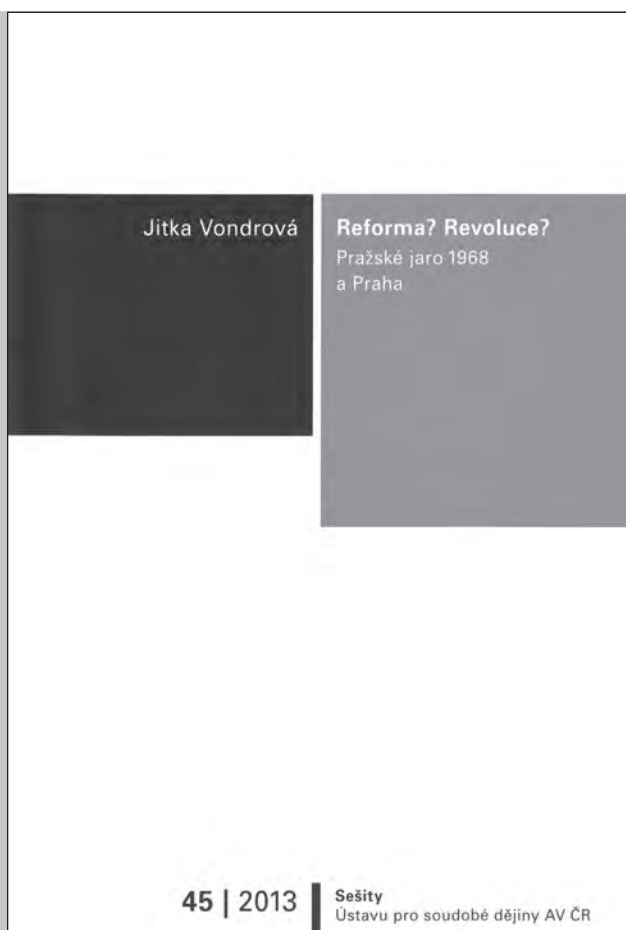
Jaroslav Vaculík	Contemporary History in Polish History Periodicals in 2012	472
------------------	---	-----

Chronicle

The Sixth Year of the Contemporary History Summer School (Jan Randák)	479
---	-----

<i>Annotations</i>	482
--------------------------	-----

<i>Summaries</i>	487
------------------------	-----

Jitka VONDROVÁ: *Reforma? Revoluce? Pražské jaro 1968 a Praha*. (Sešity ÚSD AV ČR, sv. 45.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2013, 278 stran.

Městský výbor KSČ v Praze byl za pražského jara 1968 nejlépe organizovaným a nejkoncepčnějším radikálně reformním organismem uvnitř komunistické strany. Jitka Vondrová souhrnně zpracovává jeho tehdejší roli, která vyvrcholila po 21. srpnu razantním odmítnutím okupace a zorganizováním vysočanského sjezdu strany, a doplňuje tak dosud chybějící kapitolu do dějin československého roku 1968. Autorka přitom podává soustavný výklad postupu komunistického vedení a nabízí vlastní interpretaci působení a významu jeho umírněně reformního jádra kolem Alexandra Dubčeka.

Petr ROUBAL: *Starý pes, nové kousky: Kooptace do Federálního shromáždění a vytváření polistopadové politické kultury*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2013, 109 stran.

Výměna politických elit byla jedním z určujících procesů demokratické revoluce v Československu na přelomu let 1989 a 1990. Petr Roubal tento proces sleduje ve studii o odvolávání poslanců Federálního shromáždění a kooptaci nových poslanců na jejich místa. Na základě archivních pramenů a rozhovorů s bývalými poslanci zasazuje kooptace do širšího rámce tehdejších překotných událostí, rozebírá roli jednotlivých aktérů a ukazuje nesnadné prosazení kooptací proti vůli dosavadních poslanců. Věnuje se také důsledkům kooptací, které měly značný vliv na formování polistopadové politické kultury a odstartovaly kariéry mnoha později známých politiků. Publikaci vydal v roce 2013 Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.